

THE
SADDHARMA-MAKARANDĪKA.
A Treatise
ON
THE LIFE AND TEACHINGS
OF
CĀKYA MUNĪNDRA.

BY
THE VERY REV: C. A. SEELAKKHANDHA
MAHA THERA

Bauddha Siddhantacharya Chandrakirti

*Author of Sanskrit Commentaries on "Bhakti Sātaka Tīkā",
"Anuddha Sātaka Tīkā", "Sārārtha Chandrikā of
Thrikāṇḍasūtrā Tīkā" &c.*

*Principal of "Sarasvatīmandapa" Sailabimbārāma,
Dodanduwa, Ceylon.*

And Member of committee on Oriental Studies Colombo.

PRINTED AND PUBLISHED
BY
S. T. GUNAWARDHANA,
Mudaliyar, Pastun Korele Kalutara, Ceylon.

PRINTED AT
SHRI SAMARTH & SHRI SIDDHESHWARA, PRESS
KOLHAPUR.
INDIA.
1911.

॥ श्रीः ॥

सद्धर्मसकरन्दः ।

अवश्यमिदं पठनीयम् ।

यः श्रोत्राभरणं करोति न मुने सद्धर्मवाणीप्रणि
यस्यऽसौ सफलं न लोचनयुगं सेर्द्धतन्दर्शनेः ।
नोपश्लोकयते यदीयरसता धित्वा चाऽप्राप्तुत
न श्रोत्रं न च लोचनं न रसना तस्याङ्गिवः साधनं ॥ •

विज्ञप्तिः ।

इह खलु जगति साधनोपेयुर्धर्मार्थकाममोक्षाख्येषु चतुर्षु पुरुषार्थेषु
नितान्तपरमसुखसाधनं सर्वोत्तमं निर्वाणमेव प्रधानम् । तत्तु निर्वाणं
सर्वकाल एवाविनश्वरसुखतया नित्यसुखस्वरूपतया च समग्रविभवेभ्यः
परमोत्कृष्टविभवेनैव समाद्रियते नितरां धर्माभिषक्तैः प्रशस्तशमुपाप्र-
भावशालिभिः समस्तसुधीवर्यैः । तदिदं मोक्षः निरोध इत्यादिभिः पर्या-
यनामभिः समभिलक्षितम् । निर्वाणं हि सर्वथा धर्मप्रतिपाद्यमिति धर्म
एव तस्य मूलस्तम्भतया परमं स्वं नाम निर्वाणपर्येषणधुरन्धराणां
सर्वेषां सहृदयानाम् ।

अस्मिन्स्तु जगति तस्य धर्मस्यातीव दुर्लभतया संसारजलधौ निमग्नां
वाग्विपयातिक्रान्तान्यनेकानिदुःखान्यनुभवन्तीं प्रमाणपर्यन्तरहितां जन-
तां समुद्धीक्ष्य कम्पितहृदयो जगदानन्दकरो जनहितकारो ज्ञानपाथोनिधि-
विंशद्गुणरत्नमन्दिरायमाणः परमकारुणिको भगवान् शाक्यमुनिः कल्प-
शतसहस्राविकं चतुस्सङ्ख्येयपरिमितं कालं दानशीलादीनि समन्विंशत्पा-
रमीधर्माणि सन्परिपूरयन् सद्यम्यर्तातानाममितगुणसमुदायानां वतुर्विंशति-
सम्यक्सम्बुद्धानां सकाशतो लब्धव्याकरणः समविमतविविधगुणसमुदयः
संवादितविशदतरपरमोत्कृष्टवीर्यातिशयः इतश्चतुर्विंशदधिकपञ्चशतोत्तर-
द्विसहस्रादूर्ध्वं संवत्सरे वैशाखमासस्य शुक्लपक्षे पौर्णिमास्यामुत्तरापादनक्षत्रे
वर्त्तमाने नद्या नारज्जरायास्तीरे अश्वत्थोविद्रुममूले अपराजितपथ्यङ्कवरे
संनिपण्णः सकलां मेदिनीमेकप्रहारेणैव निनादिनी कुर्वन् परमाभिस-
म्बोर्वै साक्षात्कृतवान् । स तु भगवान् गौतमः सर्वज्ञताज्ञानाधिगमात्
सर्वान्यमन्याथार्थतः सर्वकारेण सम्प्रतिबुध्य सदेवज्ञानं लोकानां
हिताय सुखाय च तत्र तत्र परमया करुणया देशयामास । पवित्रित-
जगद्वयेण तेन भगवता जानताऽर्हता सम्यक्सम्बुद्धेन परार्थं दंशिताः

सर्वे धर्मा अर्थाव मूक्षमा गम्भीरा निगुणा पाण्डनपेदनाया परममधुरा
कर्णरसायनाश्च भवन्ति । ते च सर्वे धर्मा सूत्राभिधर्मविनयवशादिना
विभक्ता आसन् । तेषा खलु धर्माणां दुरूहार्थनामन्वार्थं प्राप्तप्राप्त
सविद्धिर्विदितशास्त्रशासनेरधिगतप्रमायैवर्मवर्षाष्टोत्तन्द्रियभगवतः शा
क्यमुने शिष्यभूतैस्तज्ज्ये कुशाग्रधीभिः क्षाणाग्रवर्षभिस्तुगर्णश्च शेषाणां
मर्वागृहीता यथाध्येनार्थावगमनार्थमर्थपरिदोषनवशादेव तदर्थसवर्णना
टीकादीनां करणेनापि ते मूयिष्ठ विशदावृताः ।

साम्प्रत यत्किञ्चिदोद्वेगतं धर्मसाधेयं कर्तुं रामेन मया भगवतः
शाक्यमुने प्ररचनभूतेषु सूत्राभिधर्मविनयमङ्गल्युक्तेषु त्रिषु पित्रेषु तद
र्थसवर्णनादिषु चान्तर्भूतानि बहूनि पुस्तकानि समवलोक्य तेषां तु प्रायशो
महावर्ग-दार्शनिकाय-बुद्धवश-अर्थशालिनी-ममन्तात्मासादिका-सुम-
ङ्गलविद्यासिनी-मधुरार्थविलासिनी-विशुद्धिमार्ग-जातरार्थकथा महावश
सम्बुद्धधर्मविलासिनात्यादीनि पुस्तकानि च पुनः पुनः समवलोक्य तेभ्यः
पुस्तकेभ्यस्तास्तान् धर्मभागान् समुद्धृत्य यथाविधि सम्यगेणेन नाति
संक्षेपतो नातिविस्तृतो भगवतः शाक्यमुने शेषाणामतातानां चतु
र्विंशतिमम्बुद्धानाञ्च त्रिचित्रचरितप्रतिमण्डितम् अन्यैश्चावगमनार्थं विंश
त्यधर्मभागे समलङ्कृतं सम्कृतभाषामयमत्र पुस्तकं निर्मातुं समुद्योगो
विधायते ।

अस्य च पुस्तकस्य मया सद्धर्ममकरन्द इति संज्ञा कृता । तस्या
ओं हि तावत् सत्यं पूजितं प्रशस्तो वा धर्मः सद्धर्म इति निर्वच-
नादस्मादस्य धर्मस्य सत्यता श्रेष्ठता च सम्यक् प्रतीयते । मकरन्द इति
पुष्परसस्तस्य मध्विति स्फुटोर्थः । अनयार्थानुगतमज्ञाप्य सद्धर्ममक-
रन्दं सकलानां महत्प्रयानाभावाद्भावहतात्ययमथोपवि स्पष्टं । यस्मिंस्तु

पुस्तके तानि सद्धर्ममधूनि ईषदप्यन्तर्गतानि परिदीपितानि वा तदपि पुस्तकं तदुपचारेणैव सद्धर्ममकरन्द इति नाम्ना प्रतिभाति । यथा जगति रसान्वेषणतत्परा रसगृह्णा रसास्वादेषु निरता जना मधुररसं मधु यत्र कुत्र-चिद्ब्रूवा तन्मध्वैव परमया प्रीत्याऽऽस्वादयन्त एव । एवमेव भगवतः शाक्यमुनेः परमामृतधर्मरसो भवसागरं समुत्तर्तुकामैः साधुजनैर्यत्रकुत्रचि-दृष्टा श्रुत्वा वा सादरं सगौरवं भूयिष्ठं परिशीलनीयः सम्भावनीयश्च भवति । यथा लोके सकलेषु रसेषु मधु परमं श्रेष्ठमाप्रियमित्युच्यते । एवंमपि जगद्विख्यातेषु सत्त्वेषु सचरित्रेषु भगवतः शाक्यमुनेराश्चर्यवि-शेषावहः श्रोतव्यः प्रियतरो मधुरः श्रुतिमुखावहोऽन्यः कश्चिच्चर्यावि-शेषः कुत्रचिन्नास्त्येव । तथाचोक्तं श्रीमता पूज्यपादेन आचार्यबुद्धदत्तेन महास्वामिना यतिवरेण ।

* सोतव्जरूपं पन बुद्धवंस

कथाय अज्जं इव नत्थि यस्मा ।

पास दिक्कं बुद्धगुणे रतानं

पवाहन पापमलस्सि मत्स ॥

“ अस्य संक्षिप्तभावोऽत्र संस्कृतभाषया लिख्यते—“ यस्मादिह जगति-बुद्धगुणेष्वभिरतानां साधुजनानां बुद्धवंशरूपासदृशी श्रोतव्या प्रसादमावहन्ती चित्तसम्भूतपापमलापगमकारिणी अपरा कथा नाम न विद्यते । नस्मान्मनसो विक्षेपाकुलता चञ्चलताश्चापहृत्य एकाग्रमनसा अनन्यविहितेन चित्तेन च मया भाषितेत्यं मधुरा परिशुद्धा बुद्धवंशकथा युष्माभिः सम्यक् श्रोतव्या तद्वत् प्रमा-दस्य हेतुभूतं सर्वं कार्यञ्च परिवर्ज्य साधुभिर्नितान्तप्रवणकथनाद्यहं इयमिति दुर्लभा बुद्धवंशकथा साधुजनैः सततं सादरं परिशीलनीयेति ” ॥

अथवा तदेवं सर्वथा स्वभावपरभावभावभावैव नुपपन्नमानेष्वविद्यातिमिरो-हृत्तमतिनयनतया विपरीतम्भवति । तथाह आचार्यचन्द्रकार्त्तिकीपादः,—

“ स्वभावं परभावञ्च भावस्वाभावमेव च ।

ये पश्यन्ति न पश्यन्ते तत्त्वं हि बुद्धशाखेन ” ॥ इति च ।

तस्मा हि सक्च समाधियुक्ता
 विहाय विस्तेषमनञ्जिता ।
 सपण्णन वण्णयतो सुवित्त
 निधाय कम्म मपुर मुणाथ ॥
 सक्खम्पि हित्व न पमादीनञ्च
 सक्खमच्चोनिऽय निच्चरान् ।
 सोतु कयेनुम्पि चुनेन मुत्ता
 कथा पनाऽय अतिदुल्लभा' नि ॥ (शुद्धमागर्धा)

मयाऽस्य पुस्तकस्य सोष्ठ्यातिशयविषये प्रायोजनकथने न भूयो
 भूयोऽत्र परिश्रमो न कृतोऽपि एतन्मातोपदेशेन तन्वावगमन निराम
 भवत्येष । भगवत शास्त्रमुनेभिर्निनाश्वर्याद्भुतचर्याविशेष ज्ञानार्थं
 सागुभिर्यथास्मात् पुस्तकात् अनायासेन त्यक्तमयेन सम्यग् परिज्ञायते
 तथान्यपुस्तकेभ्यो ज्ञातु न शक्यत इति वेद्यम् । तस्मात्तादृश पुस्तक
 याथार्थ्यत सुगम सूचनारण्य विनाय सम्यग् सत्तादृशम् । अस्मिन्स्तु
 पुस्तके पञ्चविंशतिः अध्याया भवति । तेष्वत्र शृण्वेव निर्दिष्टा । तेषु
 मारविजयब्रह्माराधनादिपरिदासेषु अ श्रायेषु तदेतत्परवादाना विरद्ध-
 मत्तरण्डनवशेन वक्तव्यानि विधिष्ठानानि च । इदमात्र प्रदर्शितानि ।
 तथा चात्र अर्हन्महाकाशपादाभर्षिर्गण कृतास्त्वो धर्ममर्ज्ञाति
 कथाश्च तेषा सज्जानाना वर्णन कथनप्रमपारादरण्ये तेषु न च कथा
 च अर्धमवर्णनाटीसात् तादृश्यं सत्तुल्यतादराजनानामाचार्यप्रव
 राणा नामदेशनिरूपण ग्रथनाम्ना निदर्शनञ्च पुनश्च पृथक् दाशतम् ।

एतन् खलु पुस्तक भाष्येष्ट भारतदेशायाना मभूतव्यतिना सादृश्या
 नाद्यार्थाय हिताय च भविष्यति । ताम्बर्दाम्बदय वस्तव्य कारण-

मपि संविद्यते । तदप्यत्र संक्षेपेण प्रख्याप्यते । तद्यथा-लोकशिवङ्करणं जगत्सावनेन भगवता शाक्यमुनिना तच्छ्रावकभूतैः क्षाणाश्रवैर्यतिवर-
गणैश्च तत्र तत्र सनिमित्तकं सहेतुकं यानि यानि धर्मजातानि परि-
दीपितानि विभूतानि प्रकाशितानि । तानि सर्वाणि च ततः पश्चात्
तदर्थपरिदीपनाय विहितानि अर्थवर्णनादीकादीनि च पालत्यपरनामि-
कया शुद्धमागधीभाषयैव कथितानि । सेयं शुद्धमागधीभाषा तु
काव्यादर्शादिष्वलङ्कारशास्त्रग्रन्थेषु आचार्यश्रीदण्डप्रभृतिभिः कवि-
वरैर्निर्दिष्टा मागधीभाषेव देशीयभाषा न स्यात् । अपि तु देशीभाषेव
संस्कृता मनोहरा भाषा । सा तु सम्यक्सम्बुद्धादिभिर्विगतरागादिपाप-
मलैः सुविमलबुद्धिशालिभिः आर्यवर्यैर्यथार्हं संस्कृत्यादावेव तन्त्रनयं
समानीता नितान्तपरिशुद्धा मधुरा कोमला भाषा । सा किल भाषा
लोके सर्वासु भाषासु श्रेष्ठतया प्रधानतया च मूलभाषेति प्रार्चनैः
प्रशस्तबुद्धिशालिभिर्विपाश्चद्वरैः सुनिश्चिता । सा न निधृता अपि तु
प्रकटैव तस्या मूलभाषात्वकथने यद्वक्तव्यं तदत्र ग्रन्थविस्तराभिधा न
लिख्यतेऽस्माभिः ।

एषा तु शुद्धमागधीभाषा सम्प्रति लङ्का-स्याम-भ्रम्मविषयेषु
(ब्रह्मदेशे च) प्रायशो व्यवहृता । एङ्गलण्ड-रषिया-प्रंष जर्मणि-अमरिका-
दिषु पराविषयेष्वपि विद्वद्भिरत्यल्पशो व्यवहृता च श्रूयते ज्ञायते च । नात्र
समये भारतवर्षान्तर्गतेषु केव्यपि नगरेषु यत्र कुत्राचेत्स्थाने येन केन-
चित्त्रत्येन विदुषा एषा शुद्धमागधीभाषा व्यवहृता श्रुता ज्ञाता च ।
यदि व्यवहृता भवेत् सा गुप्ता । पुरा किल एषा शुद्धमागधी
भाषा भारतवर्षे ग्रामनिगमनगरादिषु सर्वत्र भूयो व्याप्ता विस्तृता
विशदीकृतेति आख्यायिकादिषु दृश्यते । कालातिक्रमेण तत्रत्यानां

मध्याणा केनचित्सापवर्मणा एषा शुद्धमागधीभाषा तस्मिन् हस्तभाषा
जाना । इदानीन्त तत्रत्या विद्यारसिका धर्मपरायणा केचिद्वि
द्वद्वास्तस्या भाषाया अध्ययनेऽयापने च पुन समुद्योगमापना इति
मया प्रत्यक्षतोऽवगतम् तन्नितान्त साधिति तान् गदतर प्रशस्तान् ।

परन्वेतास्मिन् काले भारतदेशाया सम्कृतादिषु तद्देशीयभाषासु
विशारदा केचित् केचित् पण्डितप्रवरा परिशुद्धबौद्धधर्माध्ययनेऽपि
समुद्युता प्रयता हृद्यमनसो वसन्तात मया भूयिष्ठ ज्ञातम् । अथापि
तेषा विपश्चिता शुद्धमागधीभाषाया आवदितत्वात्तावदात्मनोऽभिरापित
साधयितु न शक्तिरिति श्रूयते । तथा तत्रत्या केचित्पि सम्कृतवेदिनो
धार्मिका मानवा परिशुद्धबौद्धधर्माध्ययनेऽतत समुद्योगवन्तो जिज्ञासव
इति च श्रूयते । तेषाञ्च परेषा वेद्धधर्माभिरतानाञ्च हिताय भगवत
शाक्यमुने परिपूतचर्याविशेष यथाराममभिज्ञातु प्रागेवतन् सद्धर्मकर-
न्दनामक पुस्तक सम्पादितम् । किन्तु शुद्धमागधीभाषया देशाना
परमगम्भाराणा निपुणार्थाना धर्माणा म्स्कृतभाषया परिवर्तने नितरा
दुरवबोधानि सूक्ष्मतमानि स्थानानि प्रायशो निरन्तरमुपगम्यान् भवन्ति ।
अपि तु तानि स्थानानि तदर्थम्य तदभिप्रायम्य वाच्यसम्पादनेन
पुन पुन परिचित्य सम्यक्प्रयुक्तानि । ईदृशु ज्ञानेषु निरन्तर म्भाव
नायायान्तादृश्या दुष्करताया स्वभाव तादृशु कृतिषु परिगितशुद्धय
पण्डितप्रवरा कृतिन एव साधु जनन्ति नान्य इति निदग्धममन्तमेतन् ।

तस्य च सद्धर्मकरन्दम्य सम्पादने भाषासौगम्यकरणे च मया
भूयिष्ठ समुत्सोदम् । भाषासौगम्यकरणन्तु तदर्थमुगमनयान्दभिप्राये
चामोहनया सरतते । इदानीन्तना केचित्वाचरण न स्वोत्तुर्वन्ति ।

अपरे तु तत्त्वज्ञा बहवो विद्वत्प्रकाण्डाः साध्विति प्रीतिपुरःसरं प्रत्यन्मो-
दन्त इति मन्येहम् । अस्य च पुस्तकस्य यावता प्रयत्नेन सुगमता
भवेत् तथा मया भूयसा प्रयत्नः कृतः । तथापि दृष्टानां कर्तृनां सकृदेव
संस्करणात्सर्वस्वलितान्यपाकर्तुं सर्वथा परिशोधयितुं च के वा भगति
समर्था भवन्ते । तादृक् समर्थो भुवि दुर्लभ एव ।

किन्त्वपरे विद्वत्सो विदाह्कुर्वन्तु । भवन्तः ! आर्य्यजातीयाः
सैहला मरुप्याः पूर्वस्मिन्काले भारतदेशादेव लङ्काद्वीपमागताः । ततस्ते
भारतदेशीयानां पूर्वज्ञातयो नन्विति । अत एव यदा ते चिराद्विप्र-
वासिता ज्ञाति दूरादागच्छन्ती दृष्ट्वा ज्ञातिमित्रसुहृदादयो दर्शनमात्रेणै-
वाभिनन्दन्ति आगतां च तां सादरं प्रतिगृह्णन्ति । तथैतां मत्कृतिं
दृष्ट्वास्माकं पूर्वज्ञातिपरम्परागुयातेनैव विहितेयमिति मत्वा भारतदेशीयाः
सन्तुष्टिपुरःसरमेतत्परिशील्यन्तु सम्भावयन्तु च । महता प्रयत्नेनेदं
पुस्तकं सम्पादितं तथापि यद्यत्र मम भ्रमात्प्रमादाद्वा किञ्चित्स्वलितं सुधी-
भिरक्षेप्यत तत्तु कृपया परिशोधनीयम् । एतस्य पुस्तकस्य दर्शने परि-
शीलेन च मुधियः सुकुमारमतयः सततं प्रवर्तन्तामित्येवं मम विनयतः
प्रार्थना । तेनैव ह्यस्याः कृतेर्मम श्रमसाफल्यं सर्वथा भवेदिति । अलं
पल्लवितेन । शिवमस्तु ।

एतस्य ग्रन्थस्य मुद्रणे लिखितपत्रसमालोकनेन मुद्रितपत्रसंशोधनेन
च मत्साहाय्यं कृतवतः पाण्डितवरिण्यस्य संस्कृतचन्द्रिकासम्पादकस्य
मत्सुहृद्वरस्य राशिबडेकरोपाहस्य विद्यावाचस्पतिविद्यालङ्कारावेखदसम-
लङ्कृतस्य अप्पाशास्त्रिशर्मणो महोदयस्य सत्कार्यं धन्यवादपुरस्सर
बहुशोऽनुस्मरामः ।

किं चैतद्वन्यमुद्रणकार्यं धनविवरणेन यैः कैश्चित्साहाय्यं कृतं तेभ्यः
सर्वेभ्यः सुजनेभ्योऽपि कृतज्ञताविनिवेदनेनात्मानं धन्यं कर्तुमुत्सहे ।

२४५४ सौमते फाल्गुणे मासि } श्रीशीलस्कन्धयतिवरः ।
लङ्कायां देहन्दुव ग्रामे शैलीवम्बारामात् । }

PREFACE

THE "Saddharma Makaranda" contains the life of Cākya Muni and the holy doctrines which the Blessed One preached to enlighten the world and bring happiness to the sorrowing man. It is called Saddharma because it is the highest and the holiest of all the doctrines taught by the various sages of the world. The excessive satisfaction and delight which it affords the reader, makes us call it "Makaranda," which implies Nectar. These few words are alone sufficient to create in the reader of this preface an insuppressible desire to peruse its pages, and taste the cup of sweetness which Tathgata has reserved for those who follow his doctrine.

An eminent pandit of old has sung —

"Sotabba rūpaṃ pana Buddha Vamsa *
Kathaya aññaṃ idha netthi yasma,
Paṣīdikam Buddhigune ratānam
Pavahanam pīṇaṃ malassa massa
"Tasmā hi sakkacca sam idhiyuttā
Vihaya vikkhepa'manaññācittā,
Samvannanam vannayato sucittam
Nidhiya kammam madhuram sanatha

*There is nothing upon earth more worthy to be read than the life of Lord Buddha. This shall make you happy and emancipate you from sin and sorrow therefore attend and be you delighted while I sing this to you — True translation

“ Sabbampi hitwāna pamāda kiccam
 Sakkacca maccō'nidda uccakālam.
 Sotum kathetumpi budhena yutta
 Kathā panā'yam atidullabbhāti.”

It is to enable the Indian mind to appreciate the beauties, and make it taste the incomparable sweetness of the Holy Doctrine of Tathāgata that we undertook this work. As all the various books in which the doctrines of the Blessed One and particulars regarding his life are contained in books written in the Pāli language, which is the pure Māgadhi tongue, and as we are aware that this noble and the most ancient language of the world is known only to a very few in India we have written this in the simplest possible Sanskrit language, so that one with a little knowledge even may be able to find out the happiest state of existence.

It was India which gave birth to the great Cākya Muni, and it was there that He laboured to free man from misery. His life and doctrine will therefore, we hope be received with delight in the scene of his labours, and by his own contrymen.

THE books consulted in the preparation of this book are the Three Pitakas, Vinaya, Abhidharma, and Sūtra of which Mahāvaggā, Samantaprasadika, Dīrgha nikaya, Sumangala vilāsini, Vishuddhi-Magga, Jāt-kārthakathā, Mahāvamsa and Sambudhadharma vilāsini have been much used. There-

fore the amount of information which is condensed and published in this book should enhance its value in the eyes of the inquiring reader.

BESIDES the life and doctrine of Cākya Muni, we have spoken of the twenty four Buddhas who preceded him. Further we have clearly, and we presume, satisfactorily dealt with the various objections raised against the validity of the truth of our Lord Buddha's struggle with Māra, and his invitation by Brahmā. A glance into the table of contents will enable the reader to form just a estimate of the usefulness and importance of this work.

THE task has been an onerous one, and for one whose mother tongue is not Sanskrit, it is no doubt very difficult to put things into foreign and intricate language like the Sanskrit, therefore we hope the errors which may be found in this humble effort to propagate the doctrine of the Lord Buddha, in the land of His birth, will be overlooked.

In conclusion I must tender my sincerest thanks to my esteemed friend Mr. Appāsāstrī Rāshnavadekar, Vidyāvāchaspati, Vidyāhankār, who kindly undertook to see the book through the press.

‘Sailabimbārām Vihāra’ }
Dodanduwa, Ceylon } C. A. SEELAKHANDHIA.
 20th March 1911.

CONTENTS.

Chapter I.—The contemplation of the ascetic Sumeda (as Our Lord was then called) of his future Buddhahood on seeing Dipankara Buddha at Rammavati ages ago.

Chapter II.—His ten courses of moral and intellectual excellence which he had to follow in order to attain Buddhahood, and his meditations on the same.

Chapter III.—Sumedha receiving the permission of Dipankara Buddha to attain Buddhahood.

Chapter IV.—Receiving the permission from Koundinya Buddha to attain Buddhahood.

Chapter V.—Granting of permission by the following Buddhas:—Sumana, Revata, Shobhit, Anavamadarsht Padma, Nârada, Padmottara, Sumedha, Sujâta, Priyadvishî, Arthadarshî, Siddhârtha, Tishya, Pushya, Vidarshî, Shikhê Vishvabhû, Kakutsyanda Kanakâgama and Kâshyapa.

Chapter VI.—Conception of Bodhisatva in the mother's womb having come into this world from Tusita Heaven.

Chapter VII.—Birth of Bodhisatva (Prince Siddhârtha) and the inquiry made by his father King Suddhodana from the Astrologers as to the auspicious signs on the baby.

Chapter VIII —The prince's great renunciation and riding his horse Kanthaka accompanied by his attendant Chama

Chapter IX —The putting on the yellow robe of an ascetic on the banks of the river Anoma the fasting and severe penances of Prince Siddhartha at the village of Uruvela

Chapter X —Offering of milk rice to him by Sujata a wealthy nobleman's daughter of the village Sunasi and the rejoicings among the gods that day

Chapter XI —His struggle with Mara and the victory

Chapter XII —Attainment of perfect wisdom (Buddhahood) at the Bodhi tree

Chapter XIII—The forty five days spent at the Bodhi tree

Chapter XIV —Brabamo's invitation to preach the doctrine

Chapter XV —The first sermon of Dhammacakkhasutta at the part of Isipatana in Benares

Chapter XVI —Entering into the order of priesthood of a rich nobleman together with his 500 followers

Chapter XVII —The performance of miracles at the Mango tree Ganda

Chapter XVIII —His departure to Anuradha in the orchard Upawattana belonging to the Vajra Princes at Kushinara

Chapter XIX —Cremation of his body and the festivities in honour of his relics

Chapter XX.—Pacification of the kings who fought for the sacred relics and the distribution by Drona, and the ceremony of installing them at Rājagriha

Chapter XXI.—Meeting of the 1st council of 500 Arhats under the presidency of Mahā Kāshyapa Sthavira to settle points of dispute regarding doctrine.

Chapter XXII.—Meeting of 2nd council of 700 Arhats under Yasa Kākandaputra Sthavira at Vesālī

Chapter XXIII.—Meeting of the 3rd council of 1000 Arhats under Moudgaliputra Tishya Sthavira at Pātali Putra [Pātnā].

Chapter XXIV.—Introduction of Buddhism into eight countries such as Kāshmira, and the visit of King Ashoka or Dharmāshoka's son Arhat Mahendra to Ceylon and the establishment of Buddhism there.

Chapter XXV.—Meeting of the 4th council, the writing of the Lord's doctrines and the writing of commentaries on those books by eminent scholars, such as Buddhaghosha

अनुक्रमणिका ।

अ यायाङ्क

- १ भगवतो दीपङ्करस्य सानिधो सम्बोधिप्रार्थना ।
- २ पारमाधर्मसम्मर्शनम् ।
- ३ भगवता दीपङ्कराद्याकरणलाम
- ४ भगवत कौण्डिन्याद्याकरण लाभ ।
- ॥ भगवता मङ्गलाद्याकरणलाम
- ५ भगवत सुमनाद्याकरणलाम ।
- ॥ भगवतो रवेताद्याकरणलाम ।
- ॥ भगवत शोभताद्याकरण- लाभ ।
- ॥ भगवतोऽनवमदाशनो व्याक रणलाम ।
- ॥ भगवत पद्माद्याकरणलाम ।
- ॥ भगवता नारदाद्याकरणलाम ।
- ॥ भगवत पद्मे त्तराद्याकरणलाम
- ॥ भगवत सुमेधसोव्याकरणलाम
- ॥ भगवत सुनाताद्याकरणलाम
- ॥ भगवत प्रियदर्शिनो व्याक रणलाम ।
- ॥ भगवत अर्षदर्शिनो व्याकरण- लाभ ।
- ॥ भगवतो धर्मदर्शिनो व्याक रणलाम ।
- ॥ भगवत सिद्धार्थाद्याकरणलाम

अ यायाङ्क

- ५ भगवतामिष्याद्याकरणलाम ।
- ॥ भगवत पुष्याद्याकरणलाम ।
- ॥ भगवतो विदर्शिनो व्याकरण लाभ ।
- ॥ भगवत शिखेर्व्याकरणलाम ।
- ॥ भगवतो विश्वभोर्व्याकरणलाम
- ॥ भगवत ककुत्स्यन्दाद्याकरण- लाभ ।
- ॥ भगवत वनकागमाद्याकरण लाभ ।
- ॥ भगवत काश्यपाद्याकरणलाम
- ६ बोधिसत्त्वस्य प्रतिमन्धिग्रहणम्
- ७ बोधिसत्त्वस्य प्रमूति ।
- ॥ बोधिसत्त्वस्य नामकरणम् ।
- ॥ द्वारिंशन्महापुरुषलक्षणानि ।
- ॥ अज्ञात्यनुव्यञ्जनलक्षणानि ।
- ॥ बोधिसत्त्वस्य लक्षणप्रतिग्रहणम्
- ॥ बोधिसत्त्वेन शिल्पदर्शनम् ।
- ॥ महाभनिष्क्रमणम् ।
- ८ बोधिसत्त्वस्य प्रव्रज्या ।
- ॥ बोधिसत्त्वस्य दुष्कराक्रिया ।
- ॥ बोधिसत्त्वस्य स्वप्नदर्शनम् ।
- ॥ सुनातया दत्तपायसप्रतिग्रहणम्
- ॥ नारायणवलम् ।
- ॥ सम्बोधिपूजा ।

अध्यायाङ्कः

- ११ माराधेयः ।
- १२ सम्बाधः ।
- १३ सप्तसप्ताहर्वातिक्रमणम् ।
- १४ धर्मदेशनायै ब्रह्माराधनम् ।
- १५ धर्मचक्रप्रवर्तनम् ।
- १६ कार्पिलवस्तुग्रहाणम् ।
- १७ राज्ञः शुद्धोदनस्य परिनिर्वाणम् ।
- १८ महाप्रजापत्याः प्रव्रज्या ।
- १९ यशोधरायाः प्रव्रज्या ।
- २० अर्शातिमहाश्रावकाणां नामानि ।
- २१ यमकप्रतिहार्यदर्शनम् ।
- २२ पञ्चशतशक्यराजप्रव्रज्या ।
- २३ त्रयस्त्रिंशद्वलोके ऽभिधर्मप्रकाशनम् ।
- २४ सम्बोध्याः परं भगवतो गौतमस्य वासस्थाननिदर्शनम् ।
- २५ आयुष्मतः शारिपुत्रस्य परिनिर्वाणम् ।

अध्यायाङ्कः

- १८ आयुष्मतो मौद्गल्यायनस्य परिनिर्वाणम् ।
- १९ भगवत आयुसंस्कारस्य हरणम् ।
- २० चुन्दस्य सूकरमार्दवपरिभोजनम् ।
- २१ सम्बुद्धपरिनिर्वाणम् ।
- २२ सम्बुद्धपरिनिर्वाणपूजा ।
- २३ सम्बुद्धधातुविभजनम् ।
- २४ प्रथमधर्मसङ्गतिः ।
- २५ द्वितीयधर्मसङ्गतिः ।
- २६ तृतीयधर्मसङ्गतिः ।
- २७ तेषु तेषु नगरेषु बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।
- २८ आयुष्मतो महामहेन्द्रस्य लङ्काद्विषागमनम् ।
- २९ शास्तृशासनप्रतिष्ठापनम् ।
- ३० सद्धर्मपुस्तकलेखनम् ।
- ३१ सिंहलार्थक्यापरिवर्तनम् ।
- ३२ दीकाकरणम् ।

मङ्गलाचरणम् ।

त्रिकाशवत्यां गति यस्य दीप्तौ
रेजे क्षमा चिधितपट्टकल्पा ।

निरस्तपङ्को जगदन्तर्गतौ

गुनिः सदा मद्गृदि यासमेतु ॥ १ ॥

मुनेर्मुखाभोजसमाधिता या
निरोधसौरभ्यधिभायिताङ्गी ।

समस्तकालुष्यविदूरगात्री

रुरस्यती भूपयतान्मदास्यम् ॥ २ ॥

संलब्धमार्गफलमुक्तिरसः प्रशान्त

गगाधनन्तदहनोप्रिमक्षिणाहः

सौशाल्यमण्डितयपुः सुरवृन्दयन्त्रः

सोऽप्यार्यसंघनिघहो मम हृदिनोतु ॥ ३ ॥

इति त्रिलोकप्रणतं त्रिरत्नं

नमर्च्य कामं परिशुद्धभक्त्या ।

मुनीन्द्रघंशस्य विभावनायं

प्रबन्धमेनं वितनोमि यतनान् ॥ ४ ॥

क सूर्यवन्धोः परिपूतचर्या

क चात्पथोर्मन्दविदो ममेयम् ।

तद्भक्तिभाजस्तु ममोद्यमोऽयं

भूयान्नरं बुद्धिरिवृद्धिकारो ॥ ५ ॥

सन्ध्याय वेतासि गुरुं गुरुचर्यवर्गं

शिक्षाधिधानबुशलं बुशलं गथांशम्

ग्रन्थो जिनभ्य न मया समयावरोध-

स्वाध्या महद्भिग्धुना क्रियते यथावन् ॥ ६ ॥

सद्धर्मभकरन्दः ।

नमस्तस्मै

भगवतेऽर्हते सम्यक्सम्बुद्धाय ।

अथाविष्करणम् ।

प्रथमोऽध्यायः ॥

आसीत् पुरा समस्तनगराङ्गलक्ष्मीभारधारिणी मण्डनमिव महामण्ड-
लस्य हसन्तीव सुधाधवलैर्विचित्रचित्रकर्मसमुज्ज्वलैर्विविधसौधानिकरै-
र्देवानाममरावतीम् अमरावती नाम नगरी । तत्र च नगर्या प्रति-
वसति स्म अतः कल्पशतसहस्राधिकानां चतुर्णामसङ्ख्येयानामुपरि
महामेधाः सुमेधो नाम द्विजोत्तमः । स हि द्विजवरो मातृतश्च
पितृतश्चेति उभतः सुजातः परिशुद्धग्रहणी यावत् सप्तमात् कुलपार-
म्पर्यादक्षितः अनपकृष्टो जातिवादाच्च ।

अभवच्चाऽसौ मुख्यो दर्शनीयः प्रासादिकः । परमेण च शरीर-
लावण्येन अनुपमेन च सौभाग्येन समुपलक्षितः । स खलु द्विजन्मा
कार्यमन्यदकृत्वा ब्राह्मणकुलाऽऽयातं स्वं शिल्पं तद्धर्म्याऽशिक्षितः ।
तत्रापि निरन्तरमेव व्यापृतः । तत्र च अचिरादेव महत्या विपणया
अध्यापकः मन्त्रधरस्त्रिषु वेदेषु पारङ्गतः लक्षणेतिहासपञ्चमकेषु साक्षर-
विशेषेषु सनिघण्टुकल्पादिषु च परमां कोटिं प्राप्तः । केनापि विदुषा
वेदविदाऽनभिभवनीयो निखिलबुधजनसम्मानितश्च बभूव ।

अथाऽस्य महामते जगन्नयनानन्दजननस्य शैशव एव माता पितरौ कालालय गतौ । स महात्मा बुद्धिप्रभावात् तच्छ्रोत्रजाल क्षणमपि विसस्मार । ततश्चाऽमात्य घनाध्यक्ष कोशागाराधिप समग्राणां स्वर्णरजतमाणिस्यमुक्तादिपूर्णानां गर्भाणां द्वाराणि व्यवृणुत । स चाऽमात्य आयुस्तफानि समादाय तान्युपदर्श्य च व्यजिज्ञपत् । कुमार ! तवैषा मातृकी सम्पत्ति । एषा पैतृकी सम्पत्ति । एषा पैतामहिकी सम्पत्ति । एषा प्रपैतामहिकी सम्पतिरिति यावत् सप्तमा द्वादशपारम्पर्यादक्षयमच्छिन सर्वस्वमुपदर्श्य भवान् साम्प्रतमेतत् सर्वं प्रतिगृह्णात्विति ।

अथैरुद्रा स महामति सुमेधो नाम सुधी प्रासादस्य उपरितले रहसि गतो भूत्वा पर्यङ्कवरमासेव्य निपण्ण सजेवमचिन्तयत् । पण्डित ! असारे रल्लु ससारे पुन पुन प्रतिसन्धिग्रहण नाम दु खम् । तथा उत्पन्नोत्पन्नासु जातिषु क्षरीरस्य च भेदनम् । अहमपि ताव जातिधर्म व्याधिधर्म मरणधर्म च नातिक्रान्त । तादृशापि मया अजातिं निर्जर निर्व्याधिं शीतलम् अमृतमहानिर्वाण नून पर्यपितुमर्हम् । अवश्य हि समुद्योगवता सर्वेषां प्राणिना भवत परिमुक्त्यै निर्व्याणगामिनैकेन सन्मार्गेण भवितव्यमिति । यतोऽहं प्रयाम्यामि चातुर्महामौतिकेऽस्मिन् काये निरपेक्षोऽनार्थिरुश्च ।

अहं हि इदं नानादुर्गन्धपूर्णं शरीरं त्यक्त्वा निरोधं प्रयास्यामि । तादृक् अपि सन्मार्गः अस्त्येव । न किल नास्ति । न च न भवितुं शक्नोति । यन्नूनमहं भवमुक्त्यै तन्मार्गं पर्येषिष्यामीति । ततश्चाऽपर्यपि स महामुधीर्विविधाभिरुपमाभिर्भवस्य क्षणमद्गुरत्वं निर्वाणस्य च परमशान्तिं चिन्तयामास । यथा हि लोके दुःखस्य प्रतिपक्ष

मुखं नाम विद्यते । तथा च सति भवे तद्विरोधिना विभवेनापि भवितव्यम् । सत्यपि महाधर्मे तदुपशमहेतुभूतं शीतलमपि अस्ति । तथा रागाद्यग्नीनामुपशमकारणेन निर्वाणेन भवितव्यम् । यथा हि पापस्याकुशलस्यः प्रतिपक्षभूतं, निरवधं कुशलमपि अस्त्येव । तथा सत्यां जात्यां जातितो विगतेन अजातिसङ्ख्यातेन निर्वाणेनापि भवितव्यमेवेति ।

स महामतिः अगरमपि अचिन्तयत् । यथा हि पुरुषः अशुचिपरिकीर्णगात्रः परिशुद्धिकामी दूरतोपि पञ्चवर्णैः पद्मैः संछन्नं निर्मलाम्बुपरिपूर्णं स्वच्छं महातटाकं पश्यति तददृष्ट्वा कतमेनात्र मार्गेण गन्तव्यमिति क्षिप्रं तेन पुरुषेण तत्तटाकं पर्य्येपितुं युक्तम् । यदपि तस्य तटाकस्य अपर्य्येपणं तत्तु न तटाकस्य दोषाय । पुरुषस्यैव तस्य स दोषः । तथा रागादिक्लेशमलसंशोधनार्थम् अमृतमहानिर्वाणतटाके विद्यमाने यदस्य अगवेपणं तदपि न निर्वाणतटाकस्य दोषाय स हि तस्यैव पुरुषस्य दोषः । यथा हि पुरुषश्चरैः सम्परिवृतो विद्यमाने पलायनपथे यदि न पलायते न स तन्मार्गस्य दोषः । पुरुषस्यैव तु तस्य दोषः । तथैव पुरुषस्य क्लेशपरिरुद्धस्य विद्यमान एवनिर्वाणगामिनि क्षेमे पथि तस्यैव पथो यदपर्य्येपणं तदपि न पथो दोषाय । पुरुषस्यैव तु तस्य दोषाय । यथा हि पुरुषो व्याधिपरिपीडितो विद्यमाने चिकित्साविदि कुशले महाभिप्राजि यदि तं भिषजमन्विष्य तं व्याधिं न चिकित्सयति । न स तस्य भिषजो दोषः । तस्यैव तु रोगिणो दोषः । तथा क्लेशव्याधिपरिपीडितो योपि पुरुषः क्लेशोपशममार्गविदं सन्तमेव कृतहस्तं परमाचार्य्यं न पर्य्येपयति । स तस्यैव पुरुषस्य दोषः न पुनः क्लेशपरिशोधनकुशलस्य आचार्य्यस्य ।

अथाऽस्य महामते जगन्नयनानन्दजननस्य शैशव एव माता
पितरौ कालालय गतौ । स महात्मा बुद्धिप्रभावात् तच्छोकजाल
क्षणमपि विसस्मार । ततश्चाऽमात्य धनाध्यक्ष कोशागाराधिप
समग्राणां स्वर्णरजतमाणिक्यमुक्तादिपूर्णानां गर्भाणां द्वाराणि व्यवृणुत् ।
स चाऽमात्य आयुपुस्तकानि समादाय तान्युपदर्श्य च व्यजिज्ञपत् ।
कुमार ! तवैषा मातृकी सम्पत्तिः । एषा पैतृकी सम्पत्तिः । एषा
पैतामहिकी सम्पत्तिः । एषा प्रपैतामहिकी सम्पतिरिति यावत् सप्तमा
द्वशपरम्पर्यादक्षयमच्छिन सर्वस्वमुपदर्श्य भवान् साम्प्रतमेतत् सर्वं
प्रतिगृह्णात्विति ।

अथैकदा स महामति सुमेधो नाम सुधी प्रासादस्य उपरितले
रहसि गतो भूत्वा पर्यङ्कवरमासेव्य निपण्ण सन्नेवमचिन्तयत् ।
पण्डित ! असारे खलु ससारे पुन पुन प्रतिसन्धिग्रहणं नाम तु खम् ।
तथा उत्पन्नोत्पन्नामु जातिषु शरीरस्य च भेदनम् । अहमपि ताव
ज्जातिधर्मं व्याधिधर्मं मरणधर्मं च नातिक्रान्तं । तादृशापि मया
अजाति निर्जर निर्व्याधिं शीतलम् अमृतमहानिर्वाणं नूनं पर्येपितुम
र्हम् । अवश्यं हि समुद्योगवता सर्वेषां प्राणिनां भवतः परिमुक्त्यै
निर्वाणगामिनैकेन सन्मार्गेण भवितव्यमिति । यतोऽहं प्रयास्यामि
चातुर्महामौतिकेऽस्मिन् काये निरपेक्षोऽनार्थिकश्च ।

अहं हि इदं नानादुर्गन्धपूर्णं शरीरं त्यक्त्वा निरोधं प्रयास्यामि ।
तादृक् अपि सन्मार्गः अस्त्येव । न निल नास्ति । न च न भवितु
शक्नोति । यत्नमहं भवमुक्त्यै तन्मार्गं पर्येपिष्यामीति । ततश्चोऽप
र्यपि स महामुधीर्विविधाभिस्त्वमाभिर्भवस्य क्षणभङ्गुरत्वं निर्वाणस्य
च परमशान्तित्वं चिन्तयामास । यथा हि लोने तु रसस्य प्रतिपक्ष

मुखं नाम विद्यते । तथा च सति भवे तद्विरोधिना विभवेनापि भवितव्यम् । सत्यपि महाधर्मे तदुपशमहेतुभूतं शीतलमपि अस्ति । तथा रागाद्यग्नीनामुपशमकारणेन निर्वाणेन भवितव्यम् । यथा हि पापस्याकुशलस्यः प्रतिपक्षभूतं, निरवधं कुशलमपि अस्त्येव । तथा सत्यां जात्यां जातितो विगतेन अजातिसङ्ख्यातेन निर्वाणेनापि भवितव्यमेवेति ।

स महामतिः अगरमपि अचिन्तयत् । यथा हि पुरुषः अशुचिपरिकीर्णगात्रः परिशुद्धिकामी दूरतोपि पञ्चवर्णैः पद्मैः संछन्नं निर्मलाम्बुपरिपूर्णं स्वच्छं महातटाकं पश्यति तद्दृष्ट्वा कतमेनात्र मार्गेण गन्तव्यमिति क्षिप्रं तेन पुरुषेण तत्तटाकं पर्येपितुं युक्तम् । यदपि तस्य तटाकस्य अपर्येषणं तच्च न तटाकस्य दोषाय । पुरुषस्यैव तस्य स दोषः । तथा रागादिक्लेशमलसंशोधनार्थम् अमृतमहानिर्वाणतटाके विद्यमाने यदस्य अगवेपणं तदपि न निर्वाणतटाकस्य दोषाय स हि तस्यैव पुरुषस्य दोषः । यथा हि पुरुषश्चौरैः सम्परिवृतो विद्यमाने पलायनपथे यदि न पलायते न स तन्मार्गस्य दोषः । पुरुषस्यैव तु तस्य दोषः । तथैव पुरुषस्य, क्लेशपरिरुद्धस्य विद्यमान एवनिर्वाणगामिनि क्षेमे पथि तस्यैव पथो यदपर्येषणं तदपि न पथो दोषाय । पुरुषस्यैव तु तस्य दोषाय । यथा हि पुरुषो व्याधिपरिपीडितो विद्यमाने चिकित्साविदि कुशले महाभिपाजि यदि तं भिषजमन्विष्य तं व्याधिं न चिकित्सयति । न स तस्य भिषजो दोषः । तस्यैव तु रोगिणो दोषः । तथा क्लेशव्याधिपरिपीडितो योपि पुरुषः क्लेशोपशममार्गविदं सन्तमेव कृतहस्तं परमाचार्यं न पर्येपयति । स तस्यैव पुरुषस्य दोषः न पुनः क्लेशपरिशोधनकुशलस्य आचार्यस्य ।

ये केचित् प्रव्रजितुकामा भवन्ति ते इमान् परिष्कारान् गृहीत्वा प्रव्रजन्त्यति अक्षराण्यपि निलिख्य स्वलोकमेव जगाम ।

अथ गते च विश्वकर्मणि देवपुत्रे स्वर्लोकात् प्रव्रजितुकामो महा मति सुमेधो नाम पण्डित एकक एव अमरावत्या नगर्या निष्क्रम्य हिमालयप्रदेशे पर्वतकन्दरनिर्झरानुसारेण निवासानुरूपं सुख स्थानं समवलोकयश्चचार । स खलु पण्डितवरो गङ्गानिर्वर्त्तने विश्वकर्मणा दिव्यपुत्रेण निर्मितं शतक्रतुना दत्तं रमणीयमाश्रमं दृष्ट्वा चङ्क्रमणाग्रं गत्वा पादवलनमपश्यन् ध्रुवं प्रव्रजिता विदूरे ग्रामे भिक्षां पच्येय्यं क्लान्तकाया समागत्य पर्णशालां प्रविश्य निपण्णा भविष्यन्तीति मत्वा स्तोरुमागमयित्वा अतीव चिरायन्त इति पुनस्तज्ज्ञास्यामीति पर्णशालादुद्गीद्वारं विवृत्य तत्रान्तं प्रविश्य इतश्चेतश्चावालोकयत् । तद्वित्तावक्षराणि चावाचयदेवमचिन्तयच्च । एते परिष्कारा ममायत्ता । इमान् गृहीत्वा प्रव्रजामीति । ततश्च स पण्डित स्वयं निवसितं प्रावृत्तञ्च शाटकयुग्मं प्राजहात् ।

स महासत्त्व शाटके नवदोषान् दृष्ट्वा चीवररज्जौ लम्बं बृहद्भला कुसुमदामसदृशं रक्तं वाङ्मचीरं प्रतिगृह्य एकमाच्छादयत् । तस्योपरि अन्यत् स्वर्णवर्णं वाङ्मचीरञ्च परिदधे । ततस्तु पुत्रागपुष्पसस्तरसदृशं सक्षुरं चमरुचर्मं एकाशीकृत्य जटामण्डलं बबन्ध । निश्चलभावकरं पार्श्वं सार्द्धं चूडया सारसूर्चिं प्रवेश्य मुक्ताजालसदृश्या शिख्यायां प्रवालवर्णसदृशा कुण्डिकामवधृत्य त्रिषु वक्त्रा विभक्तिं समादाय एकस्यां विभक्तिकाकोट्या कुण्डिकाञ्च अपरम्या समूटपेटा त्रिदण्डादींश्चावलम्बयत् । निरक्रामच्च स्वारिभारमसकूटेन चापादं दक्षिणेन च हस्तेन गृहीत्वा पर्णशालायां । स महामतिः पण्डितस्ते महाचक्रमणे अपरापर

चङ्क्रम्यमाणः स्वीयमाकल्पमवलोक्य मन्मनोरथो मस्तकप्राप्तोऽभव-
दिति तुतोप ।

ममैषा प्रव्रज्या अतीव शोभते । एकान्तेन इयं प्रव्रज्या बुद्धप्र-
त्येकबुद्धादिभिः सर्वैः श्रेष्ठपुरुषैर्वर्णिता प्रशंसिता च । प्रहीनं मे
गिहीबन्धनम् । निष्क्रान्तोऽस्मि नैष्कर्म्यम् । लब्धा मया उत्तमप्रव्रज्या ।
करिष्यामि श्रमणधर्मम् । लप्स्ये मार्गफलमुखमिति जातोत्साहः खारि-
विभक्तिं भूमावतारयत् । चङ्क्रमणस्य च मध्ये मुद्रवर्णशिलातले
स्वर्णप्रतिविम्बवन्निपण्णे दिवाभागमाक्षिपत् । स तु सायं पर्णशालां
प्रविश्य विदलमञ्चकपार्श्वे काष्ठास्तरिकायाञ्च शिष्ये । जग्राह च स
तु शरीरस्यर्तुम् । अतीव प्रत्यूषे प्रक्षुध्य स्वागमनञ्चावर्जयामास ।
अहं हि गृहवासे बहून् आदीनवान् दृष्ट्वैव अपरिमितञ्च भोगस्कन्धं
अनन्तञ्च यशस्त्यक्त्वा महारण्यं प्रविश्य नैष्कर्म्यगवेषको भूत्वा प्रव्र-
जेयम् । तत्रेदानीं प्रमादविहारेण कालं क्षेमं नार्हामि । भक्षयन्ति हृत-
विवेकं नरं प्रमादचारिणं मिथ्यासङ्कल्पमाक्षिकाः । ततश्चेदानीं मया
विवेकसुखमेव वर्धयितुमर्हमिति ।

अहं हि गृहवासं दोषयशात् सम्प्रतश्च निष्क्रान्तः । इयञ्च
मनोहरा पर्णशाला । पद्मालूरवर्णवत् परिभाण्डीकृता भूमिः । रजत-
वर्णाः धवलमित्तयः । कपोतानां पादप्रभासदृशः पर्णशालाच्छदिः ।
विचित्रवर्णास्तरणो विदलमञ्चः । निवाससुखं वासस्थानम् । मद्गृह-
सम्पदायाः अतिरिक्तैव एषा सम्पदृश्यत इति । स च पर्णशालायां
दोषांश्च विचिन्वन् अष्टावादीनवान् ददर्श ॥

जहार च स महासत्त्व उटजमष्टदोषसमाक्रीर्णम् । स खलु छन्नां
कुटीं सन्त्यज्य दशभिर्गुणैः समुपेतं वृक्षमूलमुपसमनामत् । अथ स

महासत्त्वो द्वितीयेऽहनि ग्राममेक भिक्षार्थं प्रविवेश । तस्मै भिक्षार्थं मट्ते ग्रामिकास्ते मर्त्या महता चाध्यवसायेन सौमनस्येन च चेतसा भिक्षा प्रददुः । तत्र स महासत्त्वो भोजनं कृत्वा स्वमाश्रममागम्य निपद्य एवमचिन्तयत् । अहं तु आहारलौल्यान्नं प्रयजेयम् । एतद्धि स्निग्धं भोजनं मानमदं पुरुषमदश्च वर्द्धयति । अस्याहारमूलकस्य दुःखस्य नास्त्यन्तः । स महासत्त्वो यस्मिन्महं यै कैश्चिद्वापितै रोपितैर्वा धान्यै सम्पादितमाहारविशेषं मुक्त्वा स्वयपतितानां फलानां भोजको भवेयमिति निश्चयमकार्षात् । स महासत्त्वः सुमेधः ततः प्रभृतिं फलभोजनं सन् दिवानिशं नितरां महोद्योगं व्यायामं कुर्वन् सप्ताहमभ्यन्तरं एव अष्टं समापत्तीं पञ्चाभिज्ञाश्च समुत्पादयामास ।

एव हि महासत्त्वे सुमेधनाग्निं तपस्विनि समापत्तिमुखेन प्रीतिं मुखेन च मुखीभूय कालं व्यतिक्रामयति भगवान् लोकेशिवरुणो दीपङ्करो नाम महामुनिर्लोके उदपद्यत । तस्य भगवतः प्रतिसन्धिं ग्रहणसमये प्रसवसमये सम्बोधिसमये धर्मचक्रप्रवर्तनसमये च इयं सकलापि दशसाहस्री च लोकधातुः प्राकम्पत । समकम्पत । सम्प्राकम्पत । सम्प्राविजिष्टं महान्तं रावमकरोत् । द्वाविंशच्च पूर्वनिमित्तानि प्रादुर्बभूवुः । तस्मिन्सु समये स सुमेधपण्डितो ध्यानरतौ समर्पितं समापत्तिमुखेनैव कालं क्षेपयामास । ततः स नैतन्महाशब्दमश्रुणोत् । तानि च पूर्वनिमित्तानि न ददर्श ।

तस्मिंश्च काले भगवान् दीपङ्करो नाम महामुनिश्चतुर्भिः क्षीणाश्रवशतसहस्रैः परिवृतः सन् आनुपूज्येण चारिकायां चरन् रम्यकं नाम महानगरं सम्प्राप्तः । तत्र मुदर्शननाग्निं महाविहारे प्रतिवसति स्म । तदा रम्यनगरवासिनोऽपि मनुष्या एव शुश्रूवुः । दीपङ्करं निल

जिनवरः परमाभिसम्बोधिं प्रतिपद्य प्रवर्तितवरधर्मचक्रः अनुक्रमेण चारिकायां चरन् रम्यपुरं सम्प्रापत् । प्राप्य चेदानीं सुदर्शननाम्नि महाविहारे प्रतिवसतीति । तेऽपि महाजनास्तच्छ्रुत्वा सर्पिर्नवनीतादीनि पञ्च भैषज्यानि च परिधानप्रावरणादीनि वस्त्राणि च ग्राहयित्वा गृहीतगन्धमालादिहस्ता यत्र बुद्धो यत्र धर्मो यत्र सङ्घस्तन्निम्नास्तम्पवणास्तत्प्राग्भारां भूत्वा शास्तरं सत्वरमुसंचक्रमुः ।

तेऽप्युपसङ्क्रम्य सक्षीणाश्रवं भगवन्तं दीपङ्करमभिवन्द्य गन्धमालादिभिः सम्पूज्य एकमन्ते निषण्णास्तस्य भगवतो धर्मदेशनां शुश्रुवुः । श्रुत्वा च ते धर्मदेशनां परेद्युः भोजनार्थं तं भगवन्तं निमन्त्र्य स्वं स्वं गृहं जग्मुः । परेद्युः तेपि सर्वे महादानं विसर्ज्जयामासुः । नगरञ्च अलङ्कृत्य तस्य भगवतः सम्यक् सम्बुद्धस्य आगमनार्थं तन्मार्गमपि सज्जीचक्रुः । अत्र पथि वारिभिर्भिन्नेषु तेषु तेषु स्थानेषु पांशून् प्रक्षिप्य भूमितलं समं कृत्वा रजतवर्णानि च पुलिनानि आचक्रुः । तत्र तत्र लाजांश्च पुष्पाणि च विकारयामासुः । नानाविरागैर्वस्त्रैर्ध्वजपताकांश्च समन्तादुच्छ्राययामासुः । कदलीपूर्णकुम्भांश्च प्रतिष्ठापयामासुः ।

तदानीं महामेधाः सुमेधो नाम तपस्वी स्वाश्रमपदं विहाय विहायसा समाजगाम । स तु तेषां मनुष्याणामुपरि आकाशमार्गेण गच्छन्तान् प्रहृष्टमनसो मनुष्यान् ददर्श । तद्दृष्ट्वा किमत्र कारणमिति विचिन्तयन्नेव आकाशादवरोह । एकमन्ते च स्थितः सन् तान् मनुष्यान् पप्रच्छ । भवन्तः! यूयमिदानीं कस्येमं मार्गं संमृशथ । अथ ते मनुष्यास्तस्मै विज्ञापयामासुः भो! सुमेधपण्डित! त्वं न जानासि! भगवान् दीपङ्करः परमाभिसम्बोधिं समभिगम्य प्रवर्तित-

वरधर्मचक्रं सन् चारिजाया चरन् अम्माकं नगरं प्राप्य मुदर्शनं
नामि महाविहारे प्रतिवसतीति । वयं तं भगवन्तं श्वो भोजनार्थं
निमन्त्रयामहे । तस्य भगवत आगमनार्थं मार्गमिममलङ्कृतुर्मि इति ।
ततः सुमेधस्तपस्वी अचिन्तयत् । लोकेऽत्र बुद्ध इति घोषमात्रमपि
तुल्यं भवति । परं बुद्धोत्पादनाय । तस्मान्मयापि एभिर्मनुष्ये सादृ-
भगवतो दीपङ्करस्य मार्गमलङ्कृतुर्मिमिति । आह स्म चेव ॥ महा-
मति सुमेधस्तेभ्यो मनुष्येभ्यः भवन्तः । यदि यूयमेतन्मार्गं बुद्धस्य
दीपङ्करस्यालङ्कृतुस्तथा भक्ष्यमपि एकं भागं दत्तं । अहमपि युष्माभि-
स्तद् मार्गमलङ्करिष्यामीति । ते साध्विति सम्प्रतीप्य सुमेधस्तपस्वी
यदी प्राप्तादिरिति जानन्तो वारिभिन्नमेकं स्थानं समवलोक्य त्वमिदं
स्थानमलङ्कुरीति तस्मै तत् स्थानं ददुः । स च सुमेधो महातपस्वी
तद्गृहीत्वा बुद्धालम्बनप्रीत्या एवमचिन्तयत् ।

अहं त्विदं स्थानम् ऋद्धिरलादलङ्कृतुं शक्नोमि । एवं दृष्टोपि मा-
नं परितोषयिष्यति । मयाच शरीरवैय्यावृत्तिकं कर्तुमनुगृह्यमिति ।
तदानीं स पादूनाहृत्य तस्मिन् प्रदेशे अक्षिपत् । तेन तत्प्रदेशे
ऽनलङ्कृत एव भगवान् दीपङ्करो महानुभावानां पङ्क्तिनालाभिना-
क्षीणाश्रवाणां चतुर्भिः शतगह्वरे परिवृत आगच्छन्ति स्म । तदा देवा-
दित्यमालगन्धादिभिर्दिव्यसङ्गीतिभिश्च पूजां चकुरुः । मनुष्याश्च मानुष-
गन्धेर्मात्रादिभिश्च नितरां पूजां प्रवर्तयामासुः अपश्यन्महामति सुमे-
धस्तापम अपरिमाणेन बुद्धालम्बनेन मनःशिलाते विनृम्भमाण-
मृगेन्द्रमिव प्रतियत्ते वरमार्गं आगच्छन्तं मुनिश्रेष्ठ दीपङ्करम् ।

अथ पण्डिताग्रणी सुमेधो नाम तपस्वी द्वे चाग्निणी समुन्मील्य
अलङ्कृतमार्गेण गच्छन्तं दीपङ्करं दशबलधारिणमपश्यत् । स च

तस्य भगवतः शरीरे द्वात्रिंशद्भरमहापुरुषलक्षणानि च अशीत्यनुव्यञ्जनानि च व्योमप्रभा केतुमालादींश्च समवालोकयत् । स हि सुमेघस्तपस्वी माणिक्यप्रभासमुज्ज्वले गगनतले विविधा विद्युलता इव आवेलवेलीभूतांश्च गुग्मगुग्मीभूतांश्च पद् वर्णधनबुद्धरश्मीन् विसृजन्तमग्रप्रासरूपमवालोकयत् । मयाद्य दशबलधारिणे दीपङ्कराय जीवितपरित्यागः कर्तुमर्हः । मा भगवान् दीपङ्करः कर्द्दममाक्रम्यतु । भगवान् दीपङ्करो माणिक्यमयफलकसेतुमाक्रामन्निव सार्धं चतुर्भिः क्षीणाश्रवशतसहस्रैः मत्पृष्ठं मर्हयन् गच्छतु । तन्मे भविष्यति दीर्घरात्रं हिताय सुखायेति । अथ स सुमेघस्तपश्चरः केशान् परिमुच्य अजिनजटामण्डलवाकचीराणि कृष्णकर्द्दमे प्रस्तार्य माणिक्यमयफलकसेतुरिव कर्द्दमपृष्ठे अधोमुखोन्यपद्यत ।

॥ कर्द्दमपृष्ठे निपन्नः सन् द्वे चाक्षिणी समुन्मील्य भगवतो दीपङ्करस्य श्रीसमुदयं सम्पश्यन्नेवमचिन्तयत् । यद्यहमिच्छेयमिदानीं सर्व्वक्लेशान् प्रदह्य सहनवो भूत्वा रम्यपुरमेव गच्छेयम् । किं मे विदितवेशेन क्लेशान् प्रदह्य निर्वाणप्राप्त्या । नास्ति मे तेन प्रयोजनम् । यन्नूनमहं भगवान् दीपङ्कर इव परमाभिसम्बोधिं प्राप्य महाजनान् धर्मनौकायामारोप्य संसारमहार्णवाद्दुत्तार्य पश्चात्परिनिर्वास्यामि । इदं मदनुरूपमिति व्यचिन्तयत् । तदनन्तरं स सुमेघतापसः अष्टधर्माणि समवधृत्य बुद्धभावाय अभिर्नीहारं कृत्वा निपेदे ॥ *

* कतमानि तान्यष्टधर्माणि ? । मनुष्यत्वम् । लिङ्गसम्पत्तिः । हेतुः । शास्त्रसंदर्शनम् । प्रमज्जा । गुणसम्पत्तिः । अधिभारः । छन्दता चेति । तानिमान्यष्टधर्माणि भवन्ति । कथम् । मनुष्यान्मभावे स्थित्वा बुद्धभाव प्रायेयतः प्रायेणा समृद्धपतिः । नेतरस्य नागस्य वा गुपणस्य वा देवस्य वा । मनुष्याणामपि पुण्यलिङ्गे

अथ भगवान् दीपङ्करोऽप्युपागम्य महाधिपणस्य सुमेधस्य ताप-
सस्य शौपोपारि स्थित्वा माणिक्यसिंहपञ्जरमुद्घाटयन्निव पञ्चदर्श-
प्रसादविस्फुरिते द्वे चाक्षिणी समुन्मील्य कर्दमोपरि निपन्न सुमेध-
तापस संमक्षत । दृष्ट्वा च भगवान् दीपङ्कर एवमाह स्म । अयं खलु
महामनस्वो तपस्वी बुद्धभावार्थमभिनीहारं कृत्वा निपन्न । समादि-
प्यति न्वस्य प्रार्थना नो इति भविष्यज्ज्ञानं प्रेषयित्वापधारयन् अतः

[पूर्वपृष्ठादनुवृत्तम्]

स्थितस्तस्यैव समृध्यति । न त्रिधा पण्डितपुसकोभेतोव्यञ्जनकानां वा । पुरुषाणां
मपि तस्मिन्नात्मभाव एव अहंत्वप्राप्त्यै हेतुसम्पन्नस्यैव समृध्यति । नेतरस्या
हेतुसम्पन्नस्य । हेतुसम्पन्नानामपि सत्त्वावमुद्भवस्य सन्निधौ प्रार्थयन् समृध्यति
न पारिनिर्द्वे भगवति तच्छैत्यसमापे वा बोधवृक्षमूले वा प्रार्थयत । बुद्धानां
सन्तिकं प्रार्थयतामपि प्रव्रज्यालिङ्ग्य स्थितस्य समृध्यति न गृहस्थलिङ्गो
स्थितस्य प्रव्रजितानामपि पञ्चाभिज्ञाऽऽसमापत्तित्वाभवत एव समृध्यति
नान्यस्य गुणसम्पत्त्या विरहितस्य । गुणसम्पन्नानामपि येन स्व जायित बुद्धानां
परित्यक्तम् । तस्य अनेनाधिवारेण समन्वितस्यैव सिध्यति । नेतरस्याधिकारा
सम्पन्नस्य । यस्य वृद्धकारकधर्म्मार्थं महाच्छन्दश्चाप्यस्यैव व्यायामश्च पर्ये-
ष्टिश्च भवति तस्यैव सिध्यति । नेतरस्य । तत्रेदं छन्दमहन्ततायामियमुपमा ।
यथा हि यः कश्चिदमम् एकोदकीभूत सकलचक्रचालगर्भं स्वबाहुभक्त्या प्रतीर्य
पारं गतुं समर्थः । स बुद्धत्वमाप्नोति । यथापि यश्चण्डालसङ्घटनं सकल
चक्रवाङ्गगर्भं व्यूढश्च सम्मर्षं पादाभ्यामेव गच्छन् पारं गन्तुं कुशलः । सोऽपि
बुद्धत्वमाप्नोति । यः कश्चिन् तत्र तत्र तीक्ष्णशस्त्राधाराश्रमाद्यैः नैरन्तर्ये शस्त्री
ह्यलसमाकीर्णं सकल चक्रचालगर्भं पादाभ्यामाक्रम्यमाणं पारं गतुं समर्थः ।
सोऽपि बुद्धत्वमाप्नोति । यो हि ज्वलिताद्गारकं परिपूर्णं सकलं यक्षचालगर्भं
पादाभ्यां परिमर्दयन् पारं गतुं बलवान् । सापि बुद्धत्वमाप्नोति । यो हि एते
पामपि कारणानामकमपि दुष्करमिति न मन्यते । अहमप्येतं प्रतीप्य वा पारं
गमिष्यामीति । एव महता छन्देन चाध्यवसायेन व्यायामेन पर्येषणया च
समन्वागतः । तस्यैव प्रार्थना समृध्यति । नेतरस्येति ॥

कल्पशतसहस्राधिकानि चत्वारि असङ्ख्येयानि अतिक्रम्य गौतमनाम्ना सम्बुद्धो भविष्यतीति समभिजज्ञौ । ज्ञात्वा च स्थितः सन् पर्यन्मध्य एवमभिनिवेदयामास । पश्यत यूयं कर्द्दमोपरि निपन्नमुग्रतपसमिमं तापसमिति । ते एवं भवन् । इति ऊचुः । अयं महासत्त्वो बुद्धभावार्थमभिनीहारं कृत्वा निपन्नः । समर्धिष्यत्येकान्तेनास्य प्रार्थना । एषः अतः कल्पशतसहस्राधिकानि चत्वारि असङ्ख्येयानि क्षिप्त्वा गौतमनाम्ना सम्बुद्धो भविष्यतीति । तस्मिन् काले अस्य कपिलवस्तुनाम महानगरं निवासस्थानं भविष्यति । माता माया नाम देवी । पिता शुद्धोदनो नाम नृपाग्रणीर्नरवरः । अग्रश्रावक उपतिष्यो नाम स्थविरः । द्वितीयश्रावकः फोलितो नाम स्थविरः । उपस्थायक आनन्दो नाम स्थविरः । अग्रश्राविका क्षेमा नाम स्थविरा । द्वितीयश्राविका उत्पलवर्णा नाम स्थविरा च भविष्यति । एष महासत्त्वः परिपक्वे ज्ञाने महाभिनिष्क्रमणं कृत्वा महान्तं धीर्यं करिष्यति । अथ सुजातया नाम श्रेष्ठिदुहित्रा दत्तमनुदकं मधुक्षीरपायसं प्रतिगृह्य नैरज्जनाया नाम नद्यास्तीरे परिभुज्य । तद्वह्येव बोधिमण्डलमुपसङ्क्रम्य अधरथवृक्षमूले अभिनिपद्य सम्बोधिं समधिगमिष्यतीति ।

अथ सुमेधतापसो मम प्रार्थना किल समर्धिष्यतीति सौमनस्यं सम्प्राप्तः । महाजना दशबलधारिणो दीपङ्करस्य तद्वचः श्रुत्वा अयं सुमेधो नाम तापसो बुद्धबीजाङ्कुर इति प्रसन्नमनसः तुलुपुः । अचिन्तयंश्चैवं ते महाजनाः । नदीमुत्तरन्पुरुषः ऋगुना मार्गेणोत्तुं मशकनुवन् अद्यस्तीर्थेनैवोत्तरति । तथा वयं भगवतो दीपङ्करस्य शासने मार्गफलमधिगन्तुमशकनुवन्तः अनागतेऽध्वनि यदा त्वं सम्बुद्धमावं प्राप्स्यसि तदा भवतः सम्मुखान्मार्गफलाधिगमं कर्तुं समर्था भविष्याम इति ते प्रार्थनां प्रस्थापयामासुः । ततो भगवान् दीपङ्करोपि

बोधिसत्त्व प्रशस्य अष्टभिश्च कुसुममुष्टिभि समभ्यर्च्य प्रदक्षिणी
कृत्य प्राक्रमत । तेष्वपि चतु शतसहस्रसङ्ख्या क्षीणाश्रवाश्च बोधि-
सत्त्व गन्धैश्च कुसुमैश्च सम्पूज्य प्रदक्षिणञ्च कृत्वा प्राक्रमन्त ।
देवाश्च मनुजाश्च तथैव समभ्यर्च्य प्रणम्य प्रदक्षिणञ्च कृत्वा
प्राक्रमन्त ।

अथ बोधिसत्त्व सर्वस्मिंश्च प्रयाते शयनादुत्तस्थौ । ततस्तु
पारमीधर्माणि विचेष्ट्यामीति पुष्पराशेरुपरि पर्यङ्कमाभुज्य निपण्ण ।
एव निपण्णे बोधिसत्त्वे सकलेषु दशसहस्राचक्रवालेषु देवता समागत्य
साधुनाद प्रवर्तयामासु आर्य्यमुमेधतापस । पूर्वाणा बोधिसत्त्वाना
पर्यङ्कमाभुज्य पारमीविचेष्ट्याम इति निपण्णे कालेयानि* पूर्वनिमि-

* क्तमानि तानि पूर्वनिमित्तानि । तद्यथा । १ शीतञ्चापगतम्भवति ।
२ उष्णञ्चापशाम्यति । ३ दशसहस्रो लोरुधातुर्नि शब्दा भवति निराकुला च ।
४ न वान्ति महामादृताः । ५ न च स्रवन्ति ध्वन्य । ६ पुष्पान्ति स्थलजानि
चैव जलजानि च सर्वाणि कुसुमानि । ७ भवन्ति पलमरिता सर्व्वे वृक्षतता
दय । ८ विद्योतन्ते सर्वाणि रत्नानि आकाशगतानि चैव भूमिगतानि च ।
९ वाद्यन्ते तूर्याणि मानुष्यकाणि चैव दिव्यानि च । १० अभिवर्षन्ति नम
स्तलाद्विचित्राणि च पुष्पाणि । ११ आभुजति महासमुद्र । १२ प्रकम्पते
दशसहस्रीलोकधातु । १३ निवृत्ता वह्निज्वाला सर्व्वेषु नरकेषु । १४ सविता
निर्मलो भवति । १५ दह्यन्ते सर्वाश्च तारका । १६ उद्दिश्यते अनवरुतेनोदग्मेन
मही । १७ आनन्ते अन्तरिक्षे तारागणा । १८ निष्क्रामन्ति स्वस्वाशयेभ्यो
विलाशया गुहाशयाश्च सर्व्वे प्राणिन । १९ ॥ भवति सत्त्वानामरति । २० भवन्ति
सर्व्व हृष्टा । २१ उपशाम्यन्ति व्याधय । २२ विनश्यति जुगुप्सा । २३ न
स्यात् सर्व्वेषु राम । २४ विनश्यति दोषो मोहश्च । २५ न भवति मीति ।
२६ उच्चसन्ते रजासि । २७ अपक्रम्यति दुर्गन्ध । २८ प्रवहति गुरमिगन्ध ।
२९ दह्यन्ते परस्पर सर्व्वे देवा हित्वा अस्मिणो देवान् । ३० दह्यन्ते सर्व्वे
नरका । ३१ अनादृता भवन्ति कुटुहा क्वाला शैलाश्च । ३२ न भवति

तानि दृश्यन्ते सर्वाण्यपि तानि अद्य प्रादुर्भूतानि । निराशङ्कं भवानपि
बुद्धो भविष्यतीति वयमेतज्जानीमः यस्यैतानि निमित्तानि दृश्यन्ते ।
स वै बुद्धो भविष्यतीति । तस्मात् त्वं दृढं वीर्यं प्रगृहाणेति ।
बोधिसत्त्वं विविधैराकारैरमितुष्टुबुः ।

अथ स महामतिर्बोधिसत्त्वो भगवतो दीपङ्करस्य च दशसहस्र-
चक्रवाले देवतानाञ्च वचनं श्रुत्वा प्रीतिप्रमुदितहृदयो व्यचिन्तयत् ।
नास्ति हि बुद्धानां मोघवचनम् । न भवन्ति बुद्धानां आपितेष्वन्य-
थाभावाः । यथा हि नभसि क्षिप्तस्य च लेष्टोः पतनम् । जातस्य च
मरणम् उद्भूते चारुणे सवितुरुत्थानम् आशयान्निष्क्रान्तस्य च मृगे-
न्द्रस्य नादः गुरुगर्भायाश्च स्त्रिया भारविमोचनं ध्रुवम् । अवश्यम्भावी ।
एवमस्य भगवतो दीपङ्करस्य आपितं सुमापितम् । ध्रुवमन्यर्थम् ।
ततश्चाहमेकान्तेन बुद्धो भविष्यामीति ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे
भगवतो दीपङ्करस्य सन्निधौ सम्योधिप्रार्थनापरिदीपनो नाम
प्रथमोऽध्यायः ॥

[पूर्वपृष्ठादनुवृत्तम्]

तत्क्षणे च्युतिर्वा उत्पत्तिर्विति । इमानि सर्वाणि पूर्वनिमित्तानि तदानामपि
प्रादुर्भूतानि तदृष्ट्वा महाजनो निःसंशयमय महामत्तः सम्योधिं प्राप्स्यतीति
ज्ञात्वा बोधिसत्त्वं निवेदयामास ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ स महामतिबोधिसत्त्वो ध्रुवमह बुद्धो भविष्यामीति कृत
निश्चयो बुद्धकारकाणि धर्माणि समुपाधारयत् । कः भवन्ति हि
तानि बुद्धभावकराणि धर्माणि । ऊर्ध्वम् उताहो अधश्च अष्टमु वा
दिक्षु विदिक्षु वेति क्रमेण सरूला धर्मधातु विचिन्वन् पूर्वकालिकै
र्बोधिसत्त्वैरासेवित निषेवित प्रथम दानपारमीं ददर्श । स दानपारमीं
दृष्ट्वा एवमात्मानमवदत् । पण्डित ! सुमेध ! त्वमत प्रभृति दानपा
रमीं पूरय । यथा हि अधोमुख उदकुम्भो नि शेषमुदकं वमति ।
नैव प्रत्याहरति च । एव त्वमपि धन वा यशो वा पुत्रदारान् वा
अङ्गप्रत्यङ्ग वा अनवलोक्य समागताना याचकानामीप्सितेप्सित सर्वं
नि शेषं ददानो बोधिद्वुममूले निषद्य सम्बोधिसमधिगमं करिष्यसीति ।
प्रथममेव स दानपारमीं सुस्थिरमधिष्ठापयामास ॥

ततश्च स च महासत्त्वोऽचिन्तयत् । न हेतावद्विरेव बुद्धभावकृ
द्विर्धर्मैर्भवेदित्यमिति उपर्युपधारयन् द्वितीयं शीलपारमीं समैक्षत ।
दृष्ट्वास्य एतदभूत् । पण्डित ! सुमेध ! त्वमिदानीं शीलपारमीमपि
पूरय । यथा हि चमरो नाम मृगो जीवितमपि अनपेक्ष्य स्व बालधि
रक्षति । एव त्व जीवितमपि अनवलोक्य शीलं परिरक्षन् सम्बोधिं
प्राप्स्यसीति स शीलपारमीं दृढतरमध्यस्थापयत् । पुनरपि सोचिन्त
यत् । न हेतावद्विरेव बुद्धभावकरैर्धर्मैर्भवेदित्यमिति उपर्युप
धारयत्तृतीयं नैष्कर्म्यपारमीं ददर्श । स ता दृष्ट्वा एवमचिन्तयत् ।
पण्डित ! सुमेध ! त्वमत प्रभृति नैष्कर्म्यपारमीमपि पूरय । यथा
हि पुरः कारागृहे चिरं निवसन् तत्र स्नेहं न कुर्व्यात् । उत्कण्ठा
मेव करोति । अवसितुकामता च भवति । एव त्वमपि कारागृह
सदृशे सर्वभूमिन् भवे उत्कण्ठितो भव विमोक्तुकामो नैष्कर्म्याभिमुख
सन् बुद्धो भविष्यामीति । स नैष्कर्म्यपारमीं दृढमध्यस्थापयत् ॥

पुनश्च स बोधिसत्त्वः समम्यचिन्तयत् । न हेतावद्भिरेव बुद्ध-
कारकैर्धम्मैर्भवितव्यमिति । तत उपर्य्यन्वेषयंश्चतुर्थं प्रज्ञापारमीं व्यलो-
कयत् । स तद्दृष्ट्वा एवमचिन्तयत् । पण्डित ! सुमेधः ! त्वमतःप्रभृति
प्रज्ञापारमीं पूरय । हीनेषु मध्यमेषु चोत्कृष्टेषु च पण्डितेषु किञ्चिन्न
विवर्ज्य तेषामन्तिके प्रश्नं पृच्छ यथा हि भिक्षां प्रतिगतः कश्चि-
द्भिक्षुर्हीनोत्कृष्टेषु कुलेषु किञ्चिन्नापहृत्य परिपाठ्याभिक्ष्य क्षिप्रमाहारं
लभते । एवं त्वमपि सर्वान् पण्डितानुपसङ्क्रम्य प्रश्नं परिपृच्छ्य
बुद्धो भविष्यसीति । स प्रज्ञापारमितायां स्थिरं समदधौ । पुनरपि
अस्य महासत्त्वस्य एतदभूत् । न हेतावद्भिरेव बुद्धभावसाधकैर्धम्मै-
र्भवितव्यमिति । ततश्चोपरि समुपधारयन् पञ्चमं वीर्य्यपारमीं समम्यै-
क्षत । स तत् समीक्ष्य च एवमात्मानमवदत् । पण्डित ! सुमेधः !
त्वमतःप्रभृति वीर्य्यपारमीं पूरय । यथाहि सिंहो मृगाधिपः सर्वेषु
चेर्यापथेषु अनभिभूतवीर्य्यो भवति । एवं त्वमपि सर्वेष्वीर्यापथेषु
महावीर्य्यो नावलीनवीर्य्यः सम्बोधिं प्राप्स्यसीति । स सुस्थिरं सम-
भिधारयामास ॥

पुनश्च स बोधिसत्त्वोऽचिन्तयत् । न हेतावद्भिरेव बुद्धभावसाध-
कैर्धम्मैर्भवितव्यमिति । स उपर्य्यपि गवेषयन् षष्ठं क्षान्तिपारमीं
निरैक्षत । स तां दृष्ट्वा एवमपि चिन्तयामास । पण्डित ! सुमेधः !
त्वमेतस्मात् प्रभृति क्षान्तिपारमीं पूरय । सन्मानेऽपि अवदानेऽपि
क्षमो भव । यथा हि भूमौ शुचिञ्च अशुचिञ्च प्रक्षिपति । ततोऽसौ
पृथिवी खेहं वा प्रतिघां वा नैव करोति । सर्वमेव क्षाम्यति च
सहति च अधिवष्टि च । तथा त्वमपि सम्मानावमानयोः क्षमी बुद्धो
भविष्यसीति स क्षान्तिपारमीं दृढतरमध्यस्थापयत् ॥

पुनरपि स बोधिसत्त्वोऽचिन्तयत् न ह्येतावद्भिरेव सम्बोधिसमधि-
गमकारणैर्धर्मैर्भवेत्तद्व्यमिति । स तु उपर्य्यपि समुपधारयन् सप्तम
सत्यपारमीं व्यलोकयत् । त दृष्ट्वास्य एतदभूत् । पण्डित ! सुमेध !
त्वमेतदवधीकृत्य सत्यपारमीं पूरय । तव मूर्ध्नि अशनौ प्रपतत्यपि
धनाधर्थाय छन्दादिवशग सम्प्रजानन्मृषा मा भाषिष्यसे । यथा हि
औषधी नाम तारका सर्व्वेषु ऋतुषु आत्मना गन्तव्य मार्गं परित्यज्यान्य
वीथ्या नैव गच्छति । स्वीयया वीथ्या एव गच्छति च । तथा
त्वमपि सत्य विहाय मृषावादमभाषमाणो बुद्धभाव समुपयास्यसीति ।
स सत्यपारमीं स्थिरतर समादधत् ॥

ततश्च स महासत्त्व एव चिन्तयापास । न ह्येतावद्भिरेव बुद्ध-
भावसाधकैर्धर्मैर्भवेत्तद्व्यमिति । स उपर्य्युपरि अन्वेपयन् अष्टममधि-
ष्ठानपारमीं समभिप्रेक्षत । तदृष्ट्वास्य एतदभूत् । पण्डित ! सुमेध !
त्वमिमं कालमवधिं कृत्वा अधिष्ठानपारमीं पूरय । यत्तवाधिष्ठानं तत्र
निश्चलोभव । यथा हि शैल सर्व्वामु दिशामु वायौ प्रहरति न
कम्पते च न चलति च । स्वस्थान एव तिष्ठति च । तथा त्वमपि
निश्चल स्वाधिष्ठाने तिष्ठन्नेव बुद्धभाव समधिगमिष्यसीति । स च
अष्टममधिष्ठानपारमीं सुस्थिरमधिष्ठानञ्चकार ॥

पुनरपि स महासत्त्व समभ्यचिन्तयत् । न ह्येतावद्भिरेव बुद्ध-
कारकैर्धर्मैर्भवेत्तद्व्यमिति । स तदृष्ट्वा उपर्य्यपि समुपधारयन् । नवम
मैत्रीपारमीं समुद्वेक्षत । तदृष्ट्वा च एवमचिन्तयत् । पण्डित ! सुमेध !
त्वमतः प्रमृति मैत्रीपारमीं पूरय । हिताहितयोः समचित्त एव भव
यथा हि सलिलं नाम पापजनेषु च कल्याणजनेषु च समं शीतलमाव

करोति । तथैव त्वमपि सर्वेषु सेत्स्वपु मैत्रीचित्तो मृदुचित्तो भूत्वा सम्बोधिसमधिगमं करिष्यसीति । स मैत्रीपारमीं दृढतरमधिष्ठापयामास ॥

अनन्तरं च स महासत्त्वो बोधिसत्त्व एवमचिन्तयत् । न ह्येता-
वद्विरेच बुद्धभावसाधकैर्धर्म्मैर्भवितव्यमिति । स उपर्युपरि उपधारयन्
दशमं उपेक्षापारमीं समैक्षत तद्दृष्ट्वास्त्य एतदभूत् । यथा हि उर्वीं
नाम शुच्यशुच्योः प्रक्षिप्यमाणयोः मध्यस्था चोदासीना च भवति ।
तथैव त्वमपि सुखेपि दुःखेपि समचित्तो मध्यस्थचित्तः सम्बोधिसम-
धिगमं करिष्यसीति स च उपेक्षापारमीं दृढतरं समधिष्ठापयामास ॥

ततश्च स महासत्त्वो बोधिसत्त्व एवमचिन्तयत् । लोकेऽस्मिन्
सम्बोधिसमधिगमासक्तैर्बोधिसत्त्वैः पूर्याणि बोधिपरिपाचनीयानि बुद्ध-
भावकराणि धर्म्माणि एतावन्त्येव न सन्त्यन्ये दशपारमिता विहाय ।
इमा दशपारमिताः न स्युरूर्ध्वमाकाशे । न चाधो भूमौ । नापि दशमु-
दिक्षु । ममैव हृदयाभ्यन्तरे प्रतिष्ठितमावं जानामि । तद्वद्वैव पुनः
पुनरनुलोमप्रतिलोमाभ्यां सममर्पयत् । स महासत्त्वः पारमीः सम्मर्प-
यन् पर्य्यन्ताद्गृहीत्वा आदौ च प्रास्थापयत् । आद्योर्गृहीत्वा पर्य्य-
वसाने च मध्याद्गृहीत्वा उभयोः कोट्योश्च उभाभ्यां कोटिभ्यां
गृहीत्वा मध्ये च पर्य्यवशापयत् ॥

अथ तस्य बोधिसत्त्वस्य दश पारमयो * दश उपपारमयो दश-
परमार्थपारमयश्चेति त्रिधाकृत्य समन्विशत्पारमीधर्म्माणि सम्मर्पतः

* अत्र हि शरीरस्य अंगप्रत्यंगपरित्यागः पारमी नाम । अपरवस्तुपरित्याग
उपपारमी नाम । जीवितपरित्यागः परमार्थपारमीनामेति केचिद्वदन्ति । शेषेषु
नवसु पारम्येषु अनेनैव क्रमेण ज्ञातव्यम् । एतदर्थं ग्रन्थान्तरेपि विशेषो दृश्यते ।
ग्रन्थबाहुल्यमिमां नात विवृणोमि ॥

सम्मर्षतो धर्मतेजसा चत्वारिंशत् सहस्राधिकद्विशतसहस्रयोजनघना
इयं महोर्वीं हस्तिनाक्रान्त इव नलकलाप । पीड्यमानमिवेभुयन्त्र
महाराव रावयज्ञकम्पत । समकम्पत । सम्प्राकम्पत । कुललचक्रमिव
तैलयन्त्रचक्रमिव च पर्यग्नमश्च ॥

इति श्रीशौलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे
पारमीधर्मसम्मर्षणपरिदीपनोनाम

द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ पृथिव्यां कम्पमानायां रम्य नगरवासिनः संस्थातुमशक्नुवन्तो
युगान्तमहावातानुन्मूलका इव महाद्रुमा मृच्छितमृच्छितास्तत्र तत्र
भूमौ प्रपतिता आसन् । कलसादीनि च कुम्भकारभाजनानि प्रवर्त-
मानानि परस्परं धीर्यतानि चूर्णविचूर्णानि भवेयुः । स महाजनो भय-
त्रस्तो भगवन्तं दीपङ्करमुपसङ्क्रम्य एवं पप्रच्छ । भगवन् अयं नागा-
वृत्तो नु । उताहो देवयक्षादीनामन्यतरावृत्त इति वयं नैव जानीमः ।
अथापि सर्व्वेयं महाजन उपद्रुतः । किं नु लोकस्यास्य पापं भविष्यति
वा कल्याणमिति एतत्कारणमस्माकं कथयतेति विज्ञापयामास
तच्छ्रुत्वा भगवान् दीपङ्कर एवमाह स्म । यूयं मा विभीत । न स्यादतो
निदानाद्भीतिरिति । मयाऽद्य यश्चासौ पण्डितः सुमेधाः अनागते
गौतमो नाम सम्बुद्धो भविष्यतीति व्याकृतः । स चेदानीं पारमीः
सम्मर्षति । तस्य पारमीः सम्मर्षतो धर्मतेजसा सकलेयं दशसहस्री-
लोकधातुरेकप्रहारेणैव कम्पते च रौति चेति । महाजनो भगवतो
दीपङ्करस्य वचनं श्रुत्वा प्रहृष्टहृदयो मालागन्धविलेपनानि चादाय
तस्मान्नगरान्निष्क्रम्य बोधिसत्त्वं समुपागमत् । ते मालागन्धादिभि-
र्भगवन्तं बोधिसत्त्वं समभ्यर्च्योभिवन्द्य प्रदक्षिणीकृत्यारम्य पुरमेव
प्रवेशयामामुः । बोधिसत्त्वोऽपि दशपारमीः सम्मृष्य वीर्य्यं हृदतरमधि-
ष्ठाय निषण्णासनादुत्तस्थौ ।

अथ बोधिसत्त्वो निषण्णासनादुत्तिष्ठन् सकलैर्दशसहस्रचक्रवालदेवैः
सन्निपत्य दिव्यैर्माल्यगन्धैः समभ्यर्च्यत । तेऽपि एवं समाज्ञापयामामुः
आर्य्य ! सुमेधः ! तापस ! भवताऽद्य सर्व्वज्ञस्य दीपङ्करस्य पादमूले
महती प्रार्थना कृता । सा तवानन्तरायेण समृद्ध्यतु । मा तव

भोतिरस्तु । शरीरे तवाल्पमात्रोपि रोगो नेत्यद्यताम् । भवान् क्षिप्रं
पारमीं परिपूर्णं सम्यक् सम्बोधिं प्रतिबुध्यताम् । यथा पुष्पपगा
फलपगा समग्रा द्रुमा समये पुष्प्यन्ति च फलन्ति च । तथैव
त्वमपि कालमनतिक्रम्य ध्रुवमुत्तमं सम्बोधिं समाधिगमयेत्यादौ नि
स्तुतिमङ्गलानि समुदाहृत्य स्व स्व भवनं समाययु । स बोधिसत्त्वोपि
सुरगणैरभिष्टुतो दश पारमीं पूरयित्वाऽहं कल्पशतसहस्राधिकानां
चतुर्णामसङ्ख्येयानामुपरि सम्बुद्धो भविष्यामीति वीर्यं दृढमधिष्ठाय
नमोभ्युद्गम्य हिमालयमेव जगाम ।

अथाऽमरवतीनगरवासिनोपि स्वपुरं प्रविश्य बुद्धप्रमुखेभ्यो भिक्षु
गणेभ्यो महादानं प्रवर्त्तयामासु । भगवान् दीपङ्करस्तेषां धर्मदेशनां
कृत्वा महाजनान् त्रिषु शरणेषु च पञ्चसु शीलेषु च श्रोतापत्यादिमार्गं
फलेषु च प्रत्यष्टापयत् । ततश्चानन्तरं स भगवान् दीपङ्करं अमरा
वत्या नगर्यां निरक्रामत् । यावदायुश्च तिष्ठन् सर्वबुद्धकृत्यानि
समापद्य निरुपधिगेषां निर्व्वानधातोः परिनिरवात् । तस्यापि
भगवत्तल्लयोऽभिसमया बभूवुः । प्रथमेऽभिसमये कोटिशतसङ्ख्यं भग
वो धयत् । द्वितीयेऽभिसमये कोटिशतसहस्रं । यदा मुरालये भग
वान् धर्ममदिशत् । तदापि नवतिः कोटिशहस्राणामभिसमयो बभूव ।
तस्यापि भगवतो दीपङ्करस्य त्रयोपि सन्निपाता आसन् । प्रथमे
सन्निपाते कोटिशतसहस्राणां समागम आसीत् । नारदगिरिं
विवेकोपगते जिनवरे शतकोट्यश्च । यदा मुददर्शने पर्व्वते जिनोऽन्य
वसत् । तदा नवतिः कोटिशहस्रैः परिवृत्तः । एकस्य वा द्वयोर्वा दशानां
वा विंशत्या वा सहस्राणामभिसमया गणनेनेनैव सङ्ख्येयाः । स भग
वान् दीपङ्करो महाद्विभिः पडभिश्चालाभिश्चतुर्भिः क्षीणाश्रवशतसहस्रैः

निरन्तरं परिवारयामासे । तस्य भगवतो दीपङ्करस्य रम्यवती नाम
नगरी । पिता सुमेधा नाम क्षत्रियः । माता सुमेधा नाम देवी बभूव ।
सुमङ्गलश्च तिप्यथेति द्वावग्रश्रावकौ बभूवतुः । सागतो नामोपस्थाय-
कश्चासीत् । नन्दा च सुनन्दा चेति द्वावग्रश्राविके बभूवतुः ।
आसीच्च तस्य भगवतः कपोतनो नाम बोधिद्रुमः स भगवात् दीपङ्कर
उच्चैरशीतिहस्तः । तस्य भगवतः शतसहस्राणि संवत्सराणि आयु-
रासीच्च ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्यविरस्य कृतौ सच्चर्ममकरन्दे
भगवतो दीपङ्करस्य पादमूले व्याकरणलाभपरिदीपनो नाम

तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ भगवतो दीपङ्गरादपरभागे एकमसङ्ख्येयमतिक्रम्य कौण्डिण्यो नाम शास्ता लोके उदपद्यत । तदा बोधिसत्त्वो विजितावी नाम सार्वभौमो भूत्वा कोटिशतसहस्रसङ्ख्येभ्यो बुद्धप्रमुखेभ्य क्षीणाश्रवेभ्यो महादानं दत्त्वा बुद्धभावं प्रार्थयामास । स भगवान् कौण्डिण्यस्त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् । धर्म्मं दिदेश । स बोधिसत्त्वो धर्म्मं श्रुत्वा प्रसन्नः स्वराज्यं परित्यज्य प्राजागीत् । स न चिरादेव वीणिपिटकानि समभ्यनुच्यत निर्वर्तितवाश्चाष्टसमापत्तीं पञ्चाभिशाश्वं स बोधिसत्त्वः परमरणादपरिहीनध्यानो ब्रह्मलोकमगमच्च । स भगवान् कौण्डिण्यसर्व्वाणि बुद्धवृत्त्यानि परिसमाप्य निरुपधि शोपाया निर्व्याणधातोः परिनिरवात् । तस्यापि भगवतः कौण्डिण्यस्य त्रयः सन्निपाता बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते श्रावकाणां कोटिशतसहस्रम् द्वितीये सन्निपाते कोटिशतसहस्रम् । तृतीये सन्निपाते नवति कोटयश्च बभूवुः ।

तस्य भगवतः कौण्डिण्यस्य रम्यवती नाम पुरी । मुनन्दो नाम राजा । माता मुजाता नाम देवी । भद्रश्च सुमद्रश्चेति द्वावमश्रावकौ । अनुरुद्धो नाम उपस्थायकः । तिप्या च पुप्या च द्वावमश्राविके । शालकल्याणद्रुमो बोधिः । उच्चैरष्टाशीतिहस्तः शरीरम् । आयुरस्य वर्षशतसहस्रमाभूत् ।

इति भगवतः कौण्डिण्यादव्याकरणलाभः ॥

तस्माद्भगवतः कौण्डिण्यादपरस्मिन् काले एकमसङ्ख्येयमतिक्रम्य
 एकस्मिन्नेव कल्पे मङ्गलः •मुमनो रेवतः शोभितश्चेति चत्वारः
 सम्बुद्धाः बभूवुः । अथ भगवान् मङ्गलः प्रवर्तितवरधर्मचक्रो बहून्
 देवमनुष्यान् भवबन्धनात् परिमोचयन् विहरति स्म । तदा बोधिसत्त्वो
 महामतिः सुरुचिर्नाम विप्रवरोऽभवत् । स एकदा भगवन्तं मङ्गल-
 मुपसङ्क्रम्य समभिवन्द्य एकमन्तं निपसाद । भगवान् मङ्गलस्तस्मै
 ब्राह्मणाय धर्मं दिदेश । स द्विजवरस्तस्य भगवतो मधुरं धर्मदेशनं
 श्रुत्वा संप्रसीदतिस्म । स प्रसन्नः परेद्युः मम भिक्षां गृहीतेति भग-
 वन्तं मङ्गलं निमन्त्रयामास । भगवान् मङ्गल एवं भाषते स्म ।
 भूदेव ! तव कतिभिर्भिक्षुभिरर्थ इति । भगवन् ! कति तव भिक्षवः
 सन्तीति । कोटिशतसहस्रभिक्षव इति । अथ ब्राह्मण आहस्म सर्व्वैः
 परिवारैः सह भगवान् मम भिक्षां प्रतिगृह्णात्विति । अध्यवासयच्च
 भगवांस्तूष्णीम्भावेन । ततश्चानन्तरं स गृहं गच्छंश्चिन्तयामास ।
 अहं मैम्यः सर्व्वेभ्यो भिक्षुभ्यो यागुभक्तबन्धादीनि वा दातुं शक्नोमि ।
 कथं ह्येषां निषदनस्थानं लप्स्य इति ।

अथ सहस्राक्षो देवेन्द्रस्तस्य तमभिप्रायं दिव्येन चक्षुषा समवालो-
 कयत् दृष्ट्वात्र एतस्यैव महासत्त्वस्य वितरणे साहाय्यकारीभवितु-
 मर्हमिति विचिन्त्य तेषां सर्व्वेषां निषदनार्थं सप्तरत्नमयं मण्डपं निर-
 मासीत् । तस्मिन् मण्डपे स्वर्णमयेषु स्तम्भेषु कलघौतमयाः कलसाश्च
 रजतमयेषु स्तम्भेषु स्वर्णमयाः कलसाश्च माणिक्यमयेषु स्तम्भेषु प्रवा-
 लमयाः कलसाश्च बभूवुः ।

तस्मिन् मण्डपेऽपि अन्तरान्तरा किङ्किणीकज्वालान् अवालम्ब-
 यत् । यस्य मन्दवातेरितस्य पञ्चाङ्गिकस्य तूर्य्यस्य इव मधुरः शब्दो

निर्गच्छतिस्म । दिव्यसङ्गीतिप्रवर्तनकाल इवाऽभूत् तम्यान्तरेन्तरे
 सुगन्धदामानि च मालादामानि चावलम्बयामास । तस्मिंश्च मण्डपे
 कोटिशतसहस्राणां महार्पाणि आसनानि चाधारकाणि चाभूवन् ।
 अग्रेऽप्येऽपि एकैका उदक्पातिश्चासीत् । ततश्चानन्तरं महामोधि
 सत्त्वस्य तस्य मण्डपमवलोकयत् पञ्चवर्णप्रीत्या शरीरं नैरन्तर्य्य
 स्फुटमभवत् । तथा तन्मण्डपं समीक्ष्यास्य एतदभूत् । नायं मण्डपः
 केनचिन्मनुष्यभूतेन कृतः । ममैताच्चित्ताचारं दृष्ट्वा मद्गुणं समागम्य
 शक्रेण देवेन्द्रेण अयं मण्डपः कारितो भवति । न खलु मे युक्तं
 एतादृशि मण्डपे एकदिवसमेव दानं दातुमिति । सप्तदिवसं निरन्तरं
 मेव दास्यामीति स चिन्तयामास ।

स बोधिसत्त्वस्तस्मिन्नेव मण्डपे निषाद्य तान् शतसहस्रसं
 ह्रस्वान् भिक्षून् सप्ताहं * मधुशर्करासर्पिर्भिरभिसंस्कृतं भोजनमभोज-
 यच्च । न शक्नुवन्ति स्म मनुष्यास्तेषां परिवेष्टुम् । देवा एव
 अलक्षितं परिवेषयामासु नैव प्राभवच्च तेषां भिक्षूणां द्वादशयोजन-
 प्रमाणं स्थानम् । ते भिक्षवस्तदानुभावान्निपेदुः । स बोधिसत्त्वः
 पर्यवसानेऽहनि तेषां सर्वेषां पात्राणि शोधयित्वा भैषज्यार्थं सर्पि-
 नवनीतमध्वादीनां च पूरयित्वा सार्द्धं त्रिचीवरैः प्रददौ । पश्चिमा-
 सने निषण्णेन नवेन भिक्षुणा लब्धचावरशाटकं शतसहस्रमूल्यमर्हति ।
 तत्र पर्पादि भगवान् मङ्गलश्चानुमोदनं कुर्वीत । स तथा कुर्वन् एव
 रूपं महादानं ददानं अयं महापुरुषः कश्चिन्नु भविष्यतीति समुप-
 धारयन् अनागते कल्पशतसहस्राधिकानि द्वे असङ्ख्येये क्षिप्त्वा गौत-
 मनाम्ना सम्बुद्धो भविष्यतीति समभ्यैक्षिष्ट । स तद्दृष्ट्वा एव महापुर-

* महाकोलम्बान् क्षीरं पारपूर्व्यं अधिग्रहयन्मामारोप्य घनपत्रे क्षीरे अल्पा-
 स्तण्डुरान् प्रक्षिप्य पाचयित्वा कृतं मधुशर्करासर्पिरिति उच्यते ।

पमामन्य त्वमेतत्कालावधिमतिक्रम्य गौतमो नाम बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् ।

स महापुरुषस्तद्व्याकरणं श्रुत्वा अहमपि बुद्धो भविष्यामीति तुतोष । पुनश्च नार्थो मदगृहवासेनेति प्रव्रज्यायै चित्तमभ्यनयत् । तथाऽसौ अतिमहतीं सम्पत्तिं खेलपिण्डमिव अनपेक्ष्य तत्याज । तस्य शासितुः सकाशे प्रात्राजीच्च । स सकलं बुद्धवचनमुद्वाह्य न चिरादभिज्ञाः समापत्तीश्च निर्वर्तयामास । स तु आयुःक्षयेऽपि कमलसनालयमध्यगमत् ।

भगवतो मङ्गलस्यापि त्रयः श्रावकसन्निपाताः बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते कोटिशतसहस्रम् । द्वितीये सन्निपाते कोटिसहस्रञ्चामवत् । तस्य भगवतो मङ्गलस्य वैमातृकप्राता आनन्दो नाम कुमारो नवति-कोटिसङ्ख्येः परिच्छदैः साकं धर्मश्रवणार्थं शास्त्रसकाशं जगाम । आहस्म भगवांस्तस्मै अनुपूर्वकथाम् । सपरिवारो नन्दकुमारः सह-प्रतिसंविदाभिरर्हत्त्वं सम्प्रापत् । तस्मिन् तृतीये सन्निपाते नवति-कोटिश्चासीत् । तस्य भगवत उत्तरं नाम नगरम् । पिता उत्तरो नाम राजा । माता उत्तरा नाम देवी चाभूत् । मुदेवो धर्मसेनश्चेति द्वावग्रश्रावकौ बभूवतुः । आसीच्च पालितो नामोपस्थायकः । अम-वतां शीवली च अशोका चेति द्वे अग्रश्राविके । नागवृक्षो बोधिः । तस्य शरीरप्रभा निरन्तरां दशसाहस्रीं लोकधातुं प्रस्तार्प्यातिष्ठत् । शरीरमुत्सेधादशीतिहस्तम् । आयुरस्य नवतिवर्षशतसहस्रमिति ।

इति श्रीशौलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे भगवतो मङ्गलस्य सकाशे व्याकरणलाभपरिदीपनो नाम

चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

अथ भगवति मङ्गले परिनिर्व्याणम्रयाते ततोऽपरभोगे मुमनो नाम सम्बुद्ध उदपादि । स भगवान् मुमनो बहून् जनान् ससारं दुःखान्मोचयितुकामः प्रवर्तितवरधर्मचक्रं तत्र ग्रामनिगमजनपदानुसारेण विससार । धर्ममदेशयच्च । बहवो देवमनुष्यान्तस्मिन् प्रसन्ना शरणेषु च शीलेषु च प्रतिष्ठाय त भगवन्तः मुमनः सत्कृत्य गुरुकृत्य मानिता पूजिता भवेयुः । केचित्तु देवा मनुष्याश्च श्रोतापत्तिफलं सकृदागामिफलम् अनागामिफलम् अर्हत्फलञ्च यथा क्रमः सम्प्रययुः । एव तस्य भगवतः शासनं बाहुजन्यं विश्रुतञ्चाभूत् । देवाश्च मनुष्याश्च महता प्रीतिसौमनस्येन कालं निन्युर्लाभायतनं सुलब्धावतनं अभिन् दुर्लभे बुद्धोत्पादकाले सज्जातानामिति ।

तदा बोधिसत्त्वो महर्द्धिको महानुभावं अतुलो नाम नागराजं अभूत् । स बोधिसत्त्वो बुद्धस्योत्पन्नभावं श्रुत्वा प्रहृष्टहृदयः शातिगणं परिवृत्तः स्वान्नागभवनानिरक्रामत् । कोटिशतसहस्रं परिवृत्ताय तस्मै भगवते मुमनाय दिव्येभूष्यैरुपहारं दत्त्वा महादानं प्रददौ । स तस्मै दानं दत्त्वा प्रत्येकं वस्त्रयुग्मञ्च समभ्यर्पयत् । प्रत्यष्टापयत् त्रिषु शरणेषु च । सोऽपि शास्ता मुमनः त्वमनागते सम्बुद्धो भविष्यसीति च व्याहरत् । पुनः स प्रसन्नः सपरिवारो नागभवनमेव जगाम । स भगवान् मुमनो यावदायुः सर्व्वाणि बुद्धवृत्त्यानि समापय्यावसाने परिनिरवात् । तस्यापि भगवतस्त्वयः श्रावस्सन्निपाता बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते कोटिशतसहस्रम् । द्वितीये सन्निपाते काञ्चनगिरौ नवतिः कोटिशतसहस्रम् । तृतीये सन्निपाते अशीतिः कोटिशतसहस्रञ्च भिभूषा बभूव । तस्य भगवतः क्षेमा नाम नगरी । पिता मुदत्तो नाम राजा ।

माता श्रीमती नाम देवी चासीत् । शरणश्च भावितस्तश्चेति द्वावग्र-
श्रावकौ अभवताम् । उदयनो नाम उपस्थायकः । शोणा च उप-
शोणा च द्वे अग्रश्राविके बभूवुः । नागवृक्षो बोधिः । तस्य भगवतः
शरीरमुच्चैर्नवतिहस्तम् । आयुरस्य नवतिवर्षसहस्रमिति ।

इति भगवतः सुमनाद्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चापरभागे रेवतो नाम सम्बुद्ध उदपादि । तदा बोधिसत्वोऽपि
अतिदेवो नाम द्विजश्रेष्ठो भूत्वा सम्बुद्धस्य दर्शनार्थं गतः । स
शास्ता तस्मै धर्मं दिदेश । स द्विजवरः त्रिषु शरणेषु सम्प्रतिष्ठाय
शिरसि अञ्जलिं प्रण्यधात् । तस्य भगवतः क्लेशविध्वंसने चाभिष्टुत्य
उत्तरशाटके न च भगवन्तं समभ्यर्चयामास । सोऽपि भगवांस्त्व-
मनागते सम्बुद्धभावमाप्स्यसीति व्याहरच्च । स भगवान् रेवतस्तत्र
तत्र ग्रामनिगमजनपदादिषु विचरन् बहून् देवमनुष्यान् भवबन्धना-
न्मोचयित्वा यावदायुः सन्वर्षाणि बुद्धकृत्यानि कृत्वा परिनिरवात् ।
तस्यापि भगवत्सख्यः श्रावकसन्निपाताः बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते
फिलास्य गणना नास्ति । द्वितीये सन्निपाते कोटिशतसहस्रं भिक्षु-
णाम् । तद्वत् तृतीयेऽपि सन्निपाते ।

तस्य भगवतो धान्यवती नाम नगरी पिता विपुलो नाम क्षत्रियः ।
माता विपुला नाम देवी । वरुणश्च ब्रह्मदेवश्चेति द्वावग्रश्रावकौ अभ-
वताम् । सम्भवो नाम उपस्थायकः । भद्रा च मुमुद्रा चेति द्वे अग्रश्रा-
विके अभवताम् । नागतर्बोधिः । शरीरमस्य उच्यतेऽशीतिहस्तम् ।
आयुरस्य वर्षषष्टिसहस्रमासीत् ।

इति भगवतो रेवताद्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरमागे शोभितो नाम सम्बुद्ध उदपादि । स तु भगवान् । बहुजनहितार्थं ग्रामनिगमजनपदानुक्रमेण जनसङ्ग्रहं कुर्वन्तत्र तत्र विससार । बहून् देवान् मनुष्यान् भवदुःसात्पर्यनोचयच्च । तदा बोधिसत्त्वः अजितो नाम भूदेवोऽभवत् । स एकदा भगवन्तं शोभितं दर्शनार्थमुपसमक्रामत् । स भगवान्तन्मै धर्मं दिदेश । अजितो द्विजवरस्तस्य धर्मदेशनं श्रुत्वा त्रिषु च शरणेषु सम्प्रादधात् । बुद्धप्रमुखाय भिक्षुगणाय महादानञ्च ददौ । स भगवास्त्वमनागते सम्बुद्धो भविष्यसीति च व्याहरत् । स तस्य भगवतो व्याकरणं श्रुत्वा प्रहृष्टमना यावज्जीव महत् पुण्यं सञ्चित्य स्वर्गोत्पन्नायणस्तुतोष । भगवान् शोभितश्च सर्वाणि बुद्धकृत्यानि च सङ्क्षिप्य निरुपधिषेपाया निर्वाणधातोः परिनिम्वात् । तस्यापि भगवत्सत्रयश्चावकसन्निपाता बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते शतकोटिः । द्वितीये सन्निपाते नवतिःकोटिः । तृतीये सन्निपाते अशीतिकोटिश्चासीद्विशूणाम् । तस्य भगवत् सुधर्मा नाम पुरी । पिता सुधर्मा नाम राजा । माता सुधर्मा नाम देवी चाभूत् । असमश्च सुनेत्रश्चेति द्वावग्रश्रावकौ बभूवुः । अनोमो नामोपस्थायकः । नकुला च सुजाता चेति द्वे अग्रश्राविने । नागवृक्षो बोधिः । शरीरमस्य पञ्चाशद्दहस्तं चासीत् । आयुरस्य नवतिवर्षसहस्रमभूच्च ।

इति भगवतः शोभिताद्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरमागे एवमसङ्ख्येयमतिक्रम्य एकस्मिन्नेव कल्पे अनवमदर्शी पद्मो नारदश्चेति तत्र सम्यक् सम्बुद्धा बभूवुः । तेषां भगवाश्च अनवमदर्शी सर्वसत्त्वेषु अनुकम्पकश्चावकागणपरिवृतमन्त्रतत्र ग्रामनिगमादिषु विससार । स भगवान् बहून् देवान् मनुष्यान्

तस्यापि भगवत्सख्यः श्रावकसन्निपाताः । प्रथमे सन्निपाते कोटि-
शतसहस्राणि । द्वितीये सन्निपाते त्रीणि शतसहस्राणि । तृतीये सन्नि-
पाते द्विशतसहस्राणि भिक्षवः अभूवन् । तस्य भगवतः पद्मस्य
चम्पका नाम नगरी । पिता पद्मो नाम राजा । माता असमा नाम
देवी चासीत् । शालश्च उपशालश्चेति द्वावग्रश्रावकौ बभूवतुः ।
वरुणो नाम उपस्थायकः । रामा च सुरामा चेति द्वे अग्रश्राविके ।
श्रेणो नाम तरुबोधिः । शरीरमस्य उच्चैरष्टपञ्चाशद्दहस्तं चासीत् ।
आयुर्वर्षशतसहस्रञ्च बभूव ।

इति भगवतः पद्माद्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चापरभागे नारदो नाम सम्बुद्ध उदपादि । स भगवान्
नारदः प्रवर्तितवरधर्मचक्रः क्रमेण ग्रामनिगमजनपदेषु बहून् जनान्
प्रसादयन् विससार । तस्मिन् भगवति प्रसन्ना बहवो देवमनुष्याः
शरणेषु च शीलेषु च प्रतिष्ठाय बहु कुशलं सञ्चिन्वन्तः प्रतिवस-
न्तिस्म । केचिच्छ्रोतापन्नाः । केचित् सकृदागामिनः । केचिदनागा-
मिनः । केचिदर्हन्तश्च बभूवुः । शासनमस्य बाहुजन्यं सुविस्तीर्णश्चा-
सीत् । तदा बोधिसत्त्वः ऋषिः प्रव्रज्यया प्रव्रजितोऽभूत् । स च तापसो
व्यायामन्नचिरादेव पञ्चाभिज्ञाश्चाष्टसमापत्तीर्निर्वर्तयामास । स तु बुद्धो
लोके उत्पन्न इति श्रुत्वा तं भगवन्तं दर्शनार्थमुपसमकामत् । स
भगवान् तस्मै अनित्यं दुःखमनात्मेति त्रिलक्षणोपेतं स्वाम्युत्कर्षिकं
धर्मदेशनञ्चावादीत् । तापसस्तास्मिन् प्रसन्नः स्वातनाय भोजनाय
सन्धिसुसङ्गं भगवन्तं निमन्त्रयामास । अद्यवासयच्च भगवांस्तूष्णी-
भावेन । स परेद्युः बुद्धप्रमुखेभ्यो भिक्षुसङ्घेभ्यो महादानं प्रददौ ।

ततश्चाऽपरभागे पद्मो नाम शास्ता लोके उदपादि अनन्ततेजा
 अपरिमितयशा । भगवान् पद्मो धर्मचक्र प्रवर्त्य सकलसत्त्वानुरुम्पी
 तेषु तेषु ग्रामनिगमादिषु विचरन् बहून् जनान् ससारान्मोचयितु
 चतु सत्यप्रतिसयुक्त धर्ममदिक्षत् । ते धर्मदेशना श्रुत्वा प्रहृष्टाश्चो
 दग्रचिन्ता केचिच्छरणेषु च केचिच्छीलेषु च केचिन्मार्गफलादिषु च
 प्रतस्थिरे । ते जना मालागन्धादिभिर्भगवन्त पद्म समभ्यर्चयामासु ।
 दिवानिश सत्कृता गुरुकृता मानिता निवसन्तिस्म । तस्य भगवत
 शासन विस्तीर्णमासीत् । सर्वे जनान्तस्मिन् भगवति सश्रद्धा
 प्रसन्नाश्चाभवन् । तदा बोधिसत्त्वो महारण्ये मृगेन्द्र सिंहराजो बभूव ।
 एकदा स भगवान् पद्मस्तद्वनमुपसङ्गम्य एकस्मिन् विविक्ते प्रदेशे
 निरोधसमापत्तिं समापद्य निपण्ण । तदा मृगराज त भगवन्त निरोध-
 समापन्नमद्राक्षीत् । तद्दृष्ट्वा प्रहृष्टमना प्रसन्नस्त भगवन्तमभिधन्व
 प्रदक्षिणीकृत्य सज्जातप्रीतिसौमनस्यस्त्रिवारं सिंहनादं ननाद । स तु
 सिंह सप्तदिवसमेव बुद्धालम्बनप्रीतिमविहाय गोचरमपश्यन् कृत
 जीवितपरित्यागं सन् प्रीतिमुत्तेन तस्थौ च । स भगवान् पद्म सप्ताह-
 तिक्रमेण निरोधादुत्थाय मृगराजं तथास्थितमदर्शत् । स च दृष्ट्वा
 भिक्षुसघोपि चित्तं प्रसाद्य बन्दिष्यत इति ज्ञात्वा भिक्षुसघस्यागमनमध्य
 तिष्ठत् । तत् क्षणमेव भिक्षुसघोपि तत्र समायात । सिंहो भिक्षून्
 दृष्ट्वा तस्मिंश्च चित्तं प्रसादयामास । स शास्ता तस्य मृगाधिपस्य
 मनो ज्ञात्वा त्वमनागते सम्बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् । तस्य
 व्याकरणं श्रुत्वा सिंहो मृगराजं अत्यर्थं प्रासीदत् । स तु भगवान्
 पद्म सर्वाणि बुद्धकृत्यानि परिनिष्ठाप्य निरुपधिशेषाया निर्व्याण
 धातो परिनिरवात् ।

तस्यापि भगवत्स्रयः श्रावकसन्निपाताः । प्रथमे सन्निपाते कोटि-
शतसहस्राणि । द्वितीये सन्निपाते त्रीणि शतसहस्राणि । तृतीये सन्नि-
पाते द्विशतसहस्राणि । भिक्षवः अभूवन् । तस्य भगवतः पद्मस्य
चम्पका नाम नगरी । पिता पद्मो नाम राजा । माता असमा नाम
देवी चासीत् । शालश्च उपशालश्चेति द्वावग्रश्रावकौ बभूवतुः ।
वरुणो नाम उपस्थायकः । रामा च सुरामा चेति द्वे अग्रश्राविके ।
श्रोणो नाम तरुबोधिः । शरीरमस्य उच्चैरष्टपञ्चाशद्दहस्तं चासीत् ।
आयुर्वर्षशतसहस्रञ्च बभूव ।

इति भगवतः पद्माद्वयाकरणलाभः ॥

ततश्चापरभागे नारदो नाम सम्बुद्ध उदपादि । स भगवान्
नारदः प्रवर्तितवरधर्मचक्रः क्रमेण ग्रामनिगमजनपदेषु बहून् जनान्
प्रसादयन् विससार । तस्मिन् भगवति प्रसन्ना बहवो देवमनुष्याः
शरणेषु च शीलेषु च प्रतिष्ठाय बहु कुशलं सञ्चिन्वन्तः प्रतिवस-
न्तिस्म । केचिच्छ्रेतापन्नाः । केचित् सकृदागामिनः । केचिदनागा-
मिनः । केचिदर्हन्तश्च बभूवुः । शासनमस्य बाहुजन्यं सुविस्तीर्णञ्चा-
सीत् । तदा बोधिसत्त्वः ऋषिः प्रव्रज्यया प्रव्रजितोऽभूत् । स च तापसो
व्यायामन्नचिरादेव पञ्चाभिज्ञाश्चाष्टसमापत्तीर्निर्वर्तयामास । स तु बुद्धो
लोके उत्पन्न इति श्रुत्वा तं भगवन्तं दर्शनार्थमुपसमक्रामत् । स
भगवान् तस्मै अनित्यं दुःखमनात्मेति त्रिलक्षणोपेतं स्वाम्युत्कर्षिकं
धर्मदेशनञ्चावादीत् । तापसस्तस्मिन् प्रसन्नः स्वातनाय भोजनाय
सन्निभुसङ्घं भगवन्तं निमन्त्रयामास । अध्यवासयच्च भगवांस्तूष्णी-
भावेन । स परेद्युः बुद्धप्रमुखेभ्यो भिक्षुसङ्घेभ्यो महादानं प्रददौ ।

रक्तचन्दनेन पूजाञ्चाकार्षीत् । सोऽपि भगवास्त्वमनागते बुद्धो भवि
 प्यसीति व्याहरत् । स तु तापसस्तस्य व्याकरणं श्रुत्वा अतीव तुतोष ।
 सम्बोधिमभिमार्थयन् बहूनि कुशलान्यपि समचिनोत् । स भगवान्
 नारद सर्वबुद्धकृत्यानि सक्षिप्य परिनिरवात् । तस्यापि भगवत्स्त्रय
 श्रावकसन्निपाता बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते कोटिशतसहस्राणि ।
 द्वितीये सन्निपाते नवतिकोटिशतसहस्राणि । तृतीये सन्निपाते अशी
 तिकोटिशतसहस्राणि भिक्षव अभूवन् । तस्यापि भगवतो धान्यवती
 नाम नगरी । पिता सुमेधा नाम क्षत्रिय । माता अनोमा नाम
 देवी । भद्रशालश्च जितमित्रश्चेति द्वावग्रश्रावकौ बभूवतु । वाश्रेष्ठो
 नाम उपस्थायक । उत्तरा च फाल्गुनी चेति द्वे अग्रश्राविके । महा
 शोणो नाम वृक्षो बोधि । अस्य भगवतोऽपि शरीरमुद्देधादशीत्यर
 लिफञ्चासीत् । आयुस्तस्य भगवतो नवतिवर्षसहस्रञ्चाभूत् ।

इति भगवतो नारदाद्याकरणलाभः ॥

ततश्चानन्तरमत कल्पशतसहस्रस्योपरि एकस्मिन्नेव कल्प एक
 एव पद्मोत्तराख्य सम्बुद्ध उदपादि । स तु सम्बुद्ध पद्मोत्तर सर्व
 सत्त्वेषु अनुकम्पातस्तत्र तत्र ग्रामनिगमादिषु जनताया धर्म देशय
 श्चचार । तस्य धर्मदेशना बहवो देवमनुष्या हृष्टमनस शृण्व
 न्तिस्म । केचिच्छरणागमनादिषु च केचिन्मार्गफलादिषु च प्रतिष्ठा
 मापुः । शासनमस्य सर्वत्र विद्योततेस्म । तदा बोधिसत्त्वो महारा
 प्त्रिकोनामजटिलोऽभूत् । सम्बुद्ध उत्पन्न इति श्रुत्वा प्रसन्नचित्त
 सहसा भगवन्तमुपसमकामत् । भगवास्तस्मै स्वाम्युत्कर्षक धर्मदेश
 नाञ्चादिशत् । स च धर्मदेशना श्रुत्वा हृष्टमना भगवत समिधु

गणं चीवरैर्निमन्त्रयामास । स भगवांस्तूष्णीम्भावेनाध्यवासयच्च । स
 परेद्युः बुद्धप्रमुखेभ्यो भिक्षुगणेभ्यो महार्घाणि चीवराणि प्रददौ ।
 सोऽपि शास्त्रं त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् । तस्य भग-
 वतः पद्मोत्तरस्य काले तीर्थका न भवेयुः । सर्वे देवमनुष्याः बुद्ध-
 मेवशरणं जग्मुः । स तु भगवान् सर्वाणि बुद्धकृत्यानि निष्ठाप्य परि-
 निरवात् । तस्यापि भगवतस्त्रयः श्रावकसन्निपाता अभूवन् । प्रथमे
 सन्निपाते कोटिशतसहस्राणि । द्वितीये सन्निपाते वेभारनान्नि गिरौ
 नवतिकोटिशतसहस्राणि । तृतीये सन्निपाते अशीतिकोटिशतसहस्राणि
 भिक्षूणां बभूवुः । तस्य हंसवती नाम नगरी । पिता आनन्दो नाम
 क्षत्रियः । माता मुजाता नाम देवी । देवलश्च मुजातश्चेति द्वावग्रश्रा-
 वकौ । सुमनो नाम उपस्थायकः । अमिता च असमा चेति द्वे अ-
 ग्रश्राविके । सरलवृक्षो बोधिः । शरीरमस्य उच्चैः अष्टाशीतिहस्तम्
 तस्य शरीरप्रभा समन्ततो द्वादशयोजनानि स्फुरतिस्म । आयुर्वर्ष-
 शतसहस्रमासीच्च ।

इति भगवतः पद्मोत्तराद्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरभागे त्रिंशत् कल्पशतसहस्राणि अतिक्रम्य एकस्मिन्नेव
 कल्पे सुमेधाश्च मुजातश्चेति द्वौ सम्बुद्धौ निर्वर्तयामासतुः । अथ स
 भगवान् सुमेधाः प्रवर्तितवरधर्मचक्रो लोकस्यानुकम्पां कुर्वन्तत्र तत्र
 ग्रामनिगमादिषु सह भिक्षुगणैर्विससार । तदा बोधिसत्त्व उत्तरो नाम
 मानवोऽभूत् । स च भगवतः सुमेधसस्तत्रागमनं श्रुत्वा हृष्टमनास्त-
 दर्शनार्थं ययौ । स तु भगवांस्तस्मै धर्ममदिशत् । स तच्छ्रुत्वा
 प्रसन्नो भगवन्तं भोजनाय निमन्त्रयामास । सोऽपि भगवांस्तन्निमन्त्रणम-

ध्यवासयच्च । ॥ च परेद्युः निधाय स्थापितमेव अशीतिकोटिधनं
 विसृज्य बुद्धमसुरेभ्यो भित्तुगणेभ्यो महादानमदात् । धर्मञ्च श्रुत्वा
 प्रसन्नमनाः शरणेषु प्रतस्थे । पुनर्गृहान्निष्कम्य प्राजाजीम् । सोपि
 भगवांस्त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् । स च तद्व्याकरणं
 श्रुत्वा अभिप्रसन्नो निरन्तरं प्रगृहीतवीर्य्यः कुशलकर्मणि अभिसक्तो
 बभूव । स तु भगवान् सुमेधाः सर्वाणि बुद्धकृत्यानि समाप्य परिनि-
 रवात् । तस्यापि भगवतस्त्रयः आवकसन्निपाता आसन् । प्रथमे
 सन्निपाते सुदर्शननगरे कोटिशतम् । द्वितीये सन्निपाते नवतिकोटयः ।
 तृतीये सन्निपाते अशीतिकोटयश्चाऽभवन् क्षीणाश्रवाणां भिक्षूणाम् ।
 तस्य भगवतो सुदर्शनं नाम नगरम् । पिता सुदत्तो नाम राजा ।
 माताऽपि सुदत्ता नाम देवी । शरणश्च सर्वकामश्चेति द्वावग्रथावकौ ।
 सागरो नाम उपस्थायकः । रामा च मुरामा चेति द्वे अग्रश्चाविके
 बभूवतुः । बोधिश्चास्य महानीपवृक्षः । उच्चैरष्टाशीतिहस्तं शरीरश्चा-
 सीत् । नवतिवर्षशतसहस्रमस्यायुर्वभूव ।

इति भगवतः सुमेधसो व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरभागे मुजातो नाम शास्ता समुदपद्यत । स हि भग-
 वान् मुजातः प्रवर्तितवरधर्मचक्रो वनेयजनानुग्रहाय ग्रामनिगमा-
 दिषु चचार । धर्मञ्च दिशतिस्म । समग्रेषु नगरादिषु एककलकलो
 वर्त्ततेस्म बुद्ध आविरासीच्च इति । बहवो देवाश्च मनुष्याश्च तस्मिन्
 प्रसन्नाः मार्गफलानि प्रतिलेभिरे । सर्वेषामेव अर्याय हिताय तच्छा-
 सनं विद्युतमभूत् । तदा बोधिसत्वोऽपि महाबलः शत्रुविजयः सार्व-
 भौमश्चासीत् । स च राजा चक्रवर्त्ती बुद्धस्योत्पन्नमावं श्रुत्वा हृष्टमना-

स्तदर्शनार्थमुपसमक्रामत् । भगवान् मुजातस्तस्मै धर्मं दिदेश च ।
 स तु धर्मदेशनां श्रुत्वा प्रसन्नः सार्द्धं सप्तमी रत्नैश्चतुर्भिर्द्वीपवरैश्च
 राज्यं बुद्धप्रमुखेभ्यो भिक्षुगणेभ्यः समभ्यर्चयामास । समग्रं राज्यं
 दत्त्वा पुनर्भगवतः सकाशे प्राव्राजीत् । सकला अपि नगरवासिनस्तत्र
 नगरे समुत्पन्नानि महार्घाणि द्रव्यजातानि गृहीत्वा आरामिककृत्यानि
 साधयन्तः बुद्धप्रमुखेभ्यः भिक्षुसङ्घेभ्यो महार्घं दानं प्रददुः । सोऽपि
 भगवांस्त्वमनागते सम्बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् । स खलु राजां
 चक्रवर्तीं तच्छ्रुत्वा भृशं प्रसन्नः कुशलेऽपि आसक्तोऽभूत् । स तु
 भगवान् मुजातः सर्वानि बुद्धकृत्यानि समाप्य परिनिरवात् ।
 तस्यापि भगवत्स्त्रयः श्रावकसन्निपाताः बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते
 षष्टिसहस्राणि । द्वितीये सन्निपाते पञ्चाशत्सहस्राणि । तृतीये सन्नि-
 पाते चत्वारिंशत्सहस्राणि । यिक्ष्वो भवन्ति स्म । तस्य सुमङ्गलं नाम
 नगरमासीत् । पिता उग्रो नाम राजा । माता प्रभावती नाम देवी ।
 सुदर्शनश्च देवश्चेति द्वावग्रश्रावकौ । नारदो नाम उपस्थायकः । नागा
 च नागसमाला चेति द्वे अग्रश्राविके । महावेणुवृक्षो बोधिः । शरीर-
 मस्य उच्चैः पञ्चाशद्दहस्तम् । आयुस्तस्य भगवतो नवतिवर्षसहस्र-
 ञ्चासीत् ।

इति भगवतः मुजाताद्वयाकरणलाभः ॥

ततश्चान्तरमतः अष्टादशानां कल्याणामुपरि एकस्मिन्नेव कल्पे
 प्रियदर्शी अर्थदर्शी धर्मदर्शी चेति त्रयः सम्बुद्धा बभूवुः । अथ
 भगवान् प्रियदर्शी सहस्ररश्मिः सकलानि वैनेयजनशतपत्राणि धर्म-
 प्रमाभिः प्रबोधयन् आमनिगमान्निषु विससार । तस्य भगवतः शास-

नमपि बाहुन्य विश्रुतश्चासात् । तदा बोधिसत्त्वस्त्रिवेदपारङ्गत
 काश्यपो नाम मानवोऽभूत् । स तु मानवो भगवतः प्रियदर्शिनः
 उत्पन्नमार श्रुत्वा सज्जातप्रीतिः सहसा भगवन्तमुपसमनामत् । स
 च भगवास्तस्मै धर्मदेशनञ्चाकार्षात् । स तु तस्य धर्मदेशना श्रुत्वा
 शरणेषु च शालेषु च प्रतिष्ठितः । ॥ हि तस्मिन् प्रसन्नः कोटिशत
 सहस्रधनपारेव्ययान्महासङ्घारामञ्च कारयामास । स सङ्घारामः स भिक्षु
 सङ्घायः भगवते परिददौ । प्रत्यगहाञ्च भगवान्तमारामः तदनुकम्पायै
 व्याहरञ्च भगवाम्त्वमनागते बुद्धो भविष्यसाति । तद्व्याकरणं श्रुत्वा
 महद्व्रमना सततं तदनुरक्तो बभूव । सोऽपि शाम्ता सर्व्याणि बुद्ध
 कृत्यानि समाप्य परिनिरवात् । तस्यापि भगवतस्त्रयः श्रावस्त्रयः सन्नि
 पाता बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते कोटिशतसहस्राणि द्विताये सन्निपाते
 नवतिषोडश तृताये सन्निपाते अष्टातिरोदयो भिक्षवो बभूवुः । तस्य
 भगवतः अनामा नाम नगरी । पिता मुदिमो नाम राजा । माता
 चन्दा नाम देवा । पालितश्च सर्व्यदशो चेति द्वायमश्रावकौ बभूवुः ।
 शोमितो नाम उपमायकः । मुनाता च धर्मादिला चेति द्वे अग्रश्चा
 विके । तस्य भगवतः प्रियङ्गुद्रुमो बोधिः । शरास्मस्य उधैरशाति
 हस्तम् । तस्यायुर्नवतिवर्षगतसहस्रमिति ।

इति भगवतः प्रियदर्शिनो व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरभागे अर्धदर्शो नाम शाम्ता उदपादि । स च भग
 वान् अर्धदर्शो सन्वैपात्परः ताम्भान् देवमनुष्यान् मयः धनान्मोच
 यितुकामस्तत्र सपरिवारो विचचार । तेऽपि जना भगवन्तमर्थ
 दर्शिनः समाक्ष्य तस्मिन् प्रसन्ना समभिवरन्दिरे । भगवान् अर्धदर्शो

तेभ्यश्चतुःसत्यानि प्राकाशयत् । केचिन्मार्गफलादिषु च केचिच्छरणेषु च शीलेषु च प्रदधुः । तस्य भगवतः अर्थदर्शिनः शासनं सुविस्तीर्णमासीत् । तदा बोधिसत्त्वो महर्द्धिको महानुभावः सुसीमो नाम तापसोभूत् । स तु भगवतः अर्थदर्शिनः उत्पन्नभावं समाकर्ष्य प्रहृष्टो देवलोकान्मदारकुसुममयं छत्रमाहृत्य भगवन्तं दर्शनार्थमुपसमक्रामत् । स तेन कुसुमछत्रेण भगवन्तमर्थदर्शिनं समभ्यर्चयामास । सोऽपि भगवांस्त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरच्च स च समुदीरितमेतद्व्याकरणं समाकर्ष्य तुतोप । सोऽपि भगवान् सर्वाणि बुद्धकृत्यानि निष्ठाप्य परिनिरवात् । तस्याऽपि भगवत्स्रयः श्रावकसन्निपाताः बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते अष्टनवतिशतसहस्राणि । द्वितीये सन्निपाते अष्टाशीतिशतसहस्राणि तृतीये सन्निपाते अष्टाशीतिशतसहस्राणि च भिक्षवो बभूवुः । तस्याऽपि भगवतः शोभितं नाम नगरम् । पिता सागरो नाम राजा । माता सुदर्शना नाम देवी । शन्तश्च उपशन्तश्चेति द्वावग्रश्चावकौ । अमयो नाम उपस्थायकः । धर्मा च सुधर्मा चेति द्वे अग्रश्चाविके । चम्पकद्रुमो बोधिः । शरीरमस्य उच्चैरशीतिहस्तम् । शरीरप्रभा समन्ततो योजनप्रमाणं स्थानं सर्व्वदा स्फोरयित्वाऽतिष्ठत् । तस्यायुर्वर्षशतसहस्रमिति ।

इति भगवतः अर्थदर्शिनो व्याकरणलाभः ॥

ततश्चानन्तरं धर्मदर्शी नाम सम्बुद्धः समुत्पेदे । स शास्ता धर्मदर्शी धर्मचक्रं प्रवर्त्य सकलजनानामनुग्रहं कुर्व्वन् ग्रामनिगमादिषु विचचार । दिदेश धर्मं स समग्रत्त्वानुकम्पी । अन्ये शरणेषु च शीलेषु च प्रतितस्युः अपरे मार्गफलादींश्चावबुधिरि । शासनमस्य

बाहुजन्यं मुविस्तीर्णञ्चासीत् । तदा बोधिसत्त्व शक्रो देवानामिन्द्रोऽभूत् । स शतक्रतुर्भगवते मुगन्धै पुण्यैस्तूर्य्यैश्च समभ्यर्चयामास । सोऽपि भगवास्त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरतिस्म । स शतक्रतु समुदीरितमेतद्व्याकरणं समाकर्ण्य प्रसन्नमना कुशलकर्मणि प्रोत्साहित पर मरणात्सुरलोके एवोत्पन्न स भगवान् सर्वाणि बुद्धकृत्यानि समाप्य परिनिरवात् । तस्याऽपि भगवत्स्रय श्रावकसन्निपाता बभूवु । प्रथमे सन्निपाते शतकोटि । द्वितीये सन्निपाते सप्तति-कोटि । तृतीये सन्निपाते अशीतिकोटीर्भिक्षवो बभूवु । तस्याऽपि भगवत् शरणं नाम नगरम् । पिता शरणो नाम राजा । माता सुनन्दा नाम देवी । पद्मश्च पुण्यदेवश्चेति द्वावग्रश्रावकौ । सुनेत्रो नाम उपस्थायक । क्षेमा च सर्वनामा चेति द्वे अग्रश्राविके । तस्य बोधिर्बिम्बजालद्रुम । शरीरमस्य उच्चैरशीतिहस्तम् । तस्यायुर्वर्षशतसहस्रमिति ।

इति भगवतो धर्मदर्शिनो व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरभागे अत चतुर्नवतिफलानामुपरि एकस्मिन्नेव कल्पे एक एव सिद्धार्थो नाम सम्बुद्ध उदपादि । स भगवान् सिद्धार्थं प्रवर्तितवरधर्मचक्रो मोहान्धकार ध्वंसयित्वा समग्रान् जनान् धर्मं दिष्ट्वा भवबन्धनान्मोचयन् ग्रामनिगमादिषु विससार । तास्मिन् काले बहवो देवमनुष्या ससारदुःखाद्यपगता । तस्य शासनं विस्तारिकं बाहुजन्यञ्चासीत् । तदा बोधिसत्त्व उग्रतेजा अभिशाबलसयुक्तो मङ्गलो नाम तापसोऽभूत् । स तापसो भगवानुत्पन्न इति श्रुत्वा प्रहृष्टहृदयस्तस्य भगवतो दर्शनाय समुपागमत् । स हि महाजम्बू-फलैर्भगवन्तं सिद्धार्थं समभ्यर्चयामास । स शास्ता तत्फलं परिभुज्य

त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरच्च । स खलु एतद्व्याकरणं समा-
कर्ण्य अभिप्रसन्नः कुशलेषु कर्मसु निरन्तरं व्यावृत्तोऽभूत् । सोऽपि-
भगवान् सर्व्वाणि बुद्धकृत्यानि निष्ठाप्य परिनिरवात् । तस्याऽपि भग-
वतस्तयः श्रावकसन्निपाताः बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते कोटिशतसहस्राणि
द्वितीये सन्निपाते नवतिकोटयः । तृतीये सन्निपाते अशीतिकोटयश्च
भिक्षव आसन् । सम्बुद्धस्य वेमारं नाम नगरम् । पिता जयसेनो
नाम राजा । माता सुस्पर्शा नाम देवी । सम्बलश्च सुमित्रश्चेति द्वाव-
ग्रश्रावकौ । रेवतो नाम उपस्थायकः, शीपली च सुरामा चेति द्वे अ-
ग्रश्राविके । तस्य बोधिः कर्णिकारदुमः । शरीरमस्य उच्चैः षष्टिहस्तं
चासीत् । तस्यांशुर्वर्षशतसहस्रं बभूव ।

इति भगवतः सिद्धार्थाद्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चानन्तरमतः द्विनवतिं कल्पानामुपरि एकस्मिन्नेव कल्पे तिप्यः
पुप्यश्चेति द्वौ सम्बुद्धौ बभूवतुः । तयोर्भगवांस्तिप्यः परमाभिसम्बुद्धौ
लोकानुकम्पायै तत्र ग्रामनिगमादिषु संचरन् धर्मदेशनाच्चकार ।
केचित् तद्धर्मदेशनां श्रुत्वा मार्गफलादिषु च केचिच्छरणेषु च
शीलेषु च प्रतिष्ठामाप्नुवन् । तस्य भगवतः सुविशुद्धशासनं समन्ता-
त्प्रस्तृतं बाहुजन्यञ्चासीत् ।

तदा बोधिसत्त्वो महामोगो महायशः सुजातो नाम क्षात्रियो
भूत्वा ऋषिः प्रव्रज्यया प्राज्ञाजीत् । पुनर्महर्द्धिञ्चाप्नोत् । स च ऋषि-
र्बुद्ध उत्पन्न इति श्रुत्वा प्रमुदितो दिव्यानि मन्दारपद्मपारिजातानि
कुसुमानि चादायाऽगमत् । तैः पुप्यैश्चतुःपर्षन्मध्ये गच्छन्तं सम्बुद्धं
समम्यर्चयामास । तानि कुसुमानि अन्तरिक्षे वितानमिवासन् । सोऽपि

शास्ता त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् । स तु ऋषिः समु-
दीरितमेतद्व्याकरणं समाकर्ण्य भृशं तुतोष । स भगवान् सर्वाणि
बुद्धकृत्यानि समाप्य परिनिरवात् । तस्याऽपि भगवतस्तस्य श्रावक
सन्निपाता बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते शतक्रोदि । द्वितीये सन्निपाते
नवतिक्रोदि । तृतीये सन्निपाते अशीतिक्रोदिर्भिशवो बभूवुः । तस्य
भगवतः क्षेमा नाम नगरी । पिता जयसन्धो नाम क्षत्रियः । माता
पद्मा नाम देवी । ब्रह्मदेवश्च उदयश्चेति द्वावग्रश्रावकौ । सम्भवो नाम
उपस्थायकः । पुष्या च मुदत्ता चेति द्वे अग्रश्राविके । बोधिस्तस्याऽ
शनतरुः शरीरमस्य पट्टिहस्तम् । तस्यायुर्वर्षशतसहस्रमासीत् ।

इति भगवतः तिष्याद्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरभागे पुष्यो नाम शास्ता उदपादिष्टः । सोऽपि शास्ता
प्रवर्तितवरधर्मचक्रं क्रमेण ग्रामनिगमादिषु विचरन् सर्वसत्त्वानां
हिताय सुखाय धर्ममदिशत् । केचिन्मार्गफलादिषु च केचिच्छ्र-
मेषु च शीलेषु च प्रतिष्ठामाप्नुः । सर्वे जनास्तन्निम्नास्तत्प्रवणास्त-
स्माग्भारा विहरन्ति स्म । शासनं तस्य विश्रुतं प्रकाशितं चाभूत् ।
तदा बोधिसत्त्वो जितश्रेणीको विजितावी नाम राजा अभूत् । स च
शास्तुरुत्पन्नभावः श्रुत्वा प्रसन्नमनास्तं भगवन्तं दर्शनाय उपसमक्रा-
मत् । स भगवास्तस्मै धर्ममदिशत् । स तु भगवतः पुष्यस्य
धर्मदेशनां श्रुत्वा प्रसन्नं राज्यं त्यक्त्वा शास्तुं सकाशे प्राव्राजीत् ।
श्रीणि च पिटकानि समुदग्रहीत् । स हि महाननेभ्यो धर्मं च दिश-
ति स्म । शीलपारमीञ्चाङ्गीरः । स भगवान् पुष्यस्त्वमनागते बुद्धो भवि-
ष्यसीति व्याहरत् । स तु समुदीरितमेतद्व्याकरणं समाकर्ण्य मह्यं

हृदयः कुशलकर्मणि प्रोत्सेहे । भगवान् पुण्यः सर्वाणि बुद्धकृत्यानि
समाप्य परिनिरवात् । तस्याऽपि भगवत्सख्यः श्रावकसन्निपाताः बभूवुः
प्रथमे सन्निपाते षष्टिशतसहस्राणि । द्वितीये सन्निपाते पञ्चाशच्छत-
सहस्राणि । तृतीये सन्निपाते द्वात्रिंशत् शतसहस्राणि भिक्षवः अभूवन् ।
तस्याऽपि भगवतः काशी नाम नगरी । पिता जयसेनो नाम राजा ।
माता श्रीमती नाम देवी । सुरक्षितश्च धर्मसेनश्चेति द्वावग्रश्रावकौ ।
सभियो नाम उपस्थायकः । चाला उपचाला चेति द्वे अग्रश्राविके ।
आमलकद्रुमस्तस्य बोधिः । शरीरमस्य उच्चैरष्टपञ्चाशद्दहस्तम् । तस्या-
युर्वर्षशतसहस्रमिति ।

इति भगवतः पुण्याद्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरभागे अतो नवतिकल्पे विदर्शी नाम सम्बुद्धः प्रादुरा-
सीत् । स भगवाँल्लोके मोहर्तुमः विधाय वैनेयजनांश्चतुःसत्यान्यव-
बोधयतिस्म । तस्य भगवतः शासनं प्रकाशितं बाहुजन्यञ्चासीत् ।
तदा बोधिसत्त्वो महर्द्धिर्महानुभावः अतुलो नाम नागराजोऽभूत् ।
स हि भगवतः प्रादुर्भावं श्रुत्वा समधिकं तुतोष । अध्यगमच्च भगवन्तं
दर्शनार्थम् । स भगवांस्तस्मै धर्मं कथयतिस्म । तच्छ्रुत्वा प्रसन्नमनाः
सत्तरत्नावद्धं स्वर्णमयं पीठं तस्मै भगवते समभ्यर्चयामास । स भग-
वांस्त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् । स च तद्व्याकरणं समा-
कर्ण्य अभिप्रसन्नः यावज्जीवं कुशलकर्मण्येव अभिरतः । स भगवान्
विदर्शी यावदायुः सर्वाणि बुद्धकृत्यानि विधाय परिसमाप्य परिनि-
रवात् । तस्याऽपि भगवत्सख्यः श्रावकसन्निपाता बभूवुः । प्रथमे
सन्निपाते अष्टषष्टिशतसहस्राणि । द्वितीये सन्निपाते एकशतसहस्रम् ।

तृतीये सन्निपाते अशीतिसहस्राणि भिक्षवो बभूवुः । तस्याऽपि भगवतो बन्धुमतां नाम नगरी । पिता बन्धुमान्नाम राजा । माता बन्धुमतां नाम देवी । खण्डश्च तिप्यश्चेति द्वावग्रथावक्रो । अशोको नाम उपस्थायक । चन्द्रा च चन्द्रमिता चेति द्वे अग्रथावक्रे । पाटली वृमस्तस्य बोधि । उच्चैरशीतिहस्तम् अस्य शरीरम् । शरीरप्रभा चास्य सर्वदा सप्तयोजनानि स्फुरन्तो तस्थौ । तस्यायुर्वर्षाप्यशीतिसहस्रमिति ।

इति भगवतो विदर्शिनो व्याकरणलार्भः ।

ततश्चानन्तरमत एकत्रिंशत्कल्पे शिखी विश्वमूथेति द्वौ सम्बुद्धो प्रादुरासतु । अथ भगवान् शिखी सम्बोधिसर्मधिगतस्तत्र तत्र ग्राम-निगमादिषु विचरन् बहून् देवमनुष्यान् सर्वबन्धनाद्यमोचयत् । तस्मिन् शासने बहवो देवमनुष्या प्रसन्ना दानादोनि बहूनि कुशलकर्माणि नितरा सञ्चिन्वन्तो बभूवुः । तदा बोधिसत्त्व आरिन्दमो नाम राजा ऽभूत् । स च बुद्धस्योत्पन्नभाव श्रुत्वा प्रसन्नचित्तस्त भगवन्त दर्शनार्थं समुपाययौ । तद्दर्शनेनैव प्रमुदितश्चासीत् । भगवानपि तस्मै धर्मं मदिशच्च । तच्छ्रुत्वा प्रसन्नो भगवन्त भोजनाय निमन्त्रयामास । अद्य-वासयत् भगवान्तानिमन्त्रणं तूष्णीम्भावेन । च परेषु त भिक्षुसङ्घं भगवन्त महार्घेश्चोवैरं समं प्रणतेन भोजनेन च समभ्यर्चयामास । समार्पयच्च सप्तरत्नैर्विभूषितं हास्तिरत्नम् । पश्चात्तत्पमाणांकृत्य अनुरूपाणि भाण्डानि च ददौ । सोऽपि भगवास्त्वमनागते बुद्धो भविष्यसीति व्याहरच्च । स तु समुदीरितमेतद्व्याकरणं समार्पय्य सम्प्रहृष्ट अत्यर्थं कुशलेषु कर्मसु अभिरतवान् । सोऽपि भगवान्

सर्वाणि बुद्धकृत्यानि निष्ठाप्य परिनिर्वात् । तस्याऽपि भगवत्सख्यः
 श्रावकसन्निपाताः अभूवन् । प्रथमे सन्निपाते शतसहस्राणि । द्वितीये
 सन्निपाते अशीतिसहस्राणि । तृतीये सन्निपाते सप्ततिसहस्राणि भिक्षवो
 बभूवुः । तस्याऽपि अरुणवती नाम नगरी । पिता अरुणो नाम
 भूपतिः । माता प्रभावती नाम देवी । अभिभूश्च सम्भवश्चेति द्वाव-
 ग्रश्रावकौ । क्षेमङ्करो नाम उपस्थायकः । मखिला च पद्माचेति द्वे-
 अग्रश्राविके । तस्य बोधिः पुण्डरीकद्रुमः । उच्चैः सप्ततिहस्तमस्य
 शरीरम् । तस्य शरीरप्रभा योजनत्रयं स्फुरन्ती तस्थौ । तस्यायुर्वर्षा-
 णां सप्तत्रिंशत्सहस्रमिति ।

इति भगवतः शिखेर्व्याकरणलाभः ॥

ततश्चाऽपरभागे विश्वमूर्तां शास्ता लोके प्रादुरासीत् । स च
 भगवान् विश्वभूः प्रवर्तितवर्त्तधर्मचक्रः सर्वसत्त्वेष्वनुकम्पी समन्ततो
 ग्रामनिगमादिषु बहून् जनान् देवब्रह्मादींश्च भवबन्धनान्मोचयन्
 धर्मञ्च दिशन् विससार । तस्य भगवतः शासनं सर्वत्र प्रकाशितं
 विस्तीर्णं मूलग्रहणञ्चाभूत् । बहवो देवाश्च मनुष्याश्च तस्मिन् प्रसादं
 जनयामासुः । तदा बोधिसत्त्वः प्रियदर्शनः सुदर्शनो नाम नरपति-
 रासीत् । स नृपतिवरो भगवतो विश्वभुवः उत्पन्नमात्रं समाकर्ण्य
 तद्दर्शनार्थं महत्या प्रीत्या सम्पाययौ । स भगवांस्तस्मै नृपाय धर्म-
 ञ्चादिशत् । स तु तच्छ्रुत्वा अतीव प्रासीदत् । न्यमन्त्रयच्च सभिभु-
 सङ्घं भगवन्तं भोजनार्थम् अप्यवासयच्च भगवांस्तूष्णीम्भावेन तस्या-
 ऽराधनम् । स परेद्युः प्रसन्नेन मनसा बुद्धप्रमुखेभ्यो भिक्षुगणेभ्यो
 महार्घं सचीवरं महादानं समभ्यर्चयामास । प्राजाजीच तस्य भगवतः

सकाशे । सोऽपि आचारसम्पन्नो गुणवान् भगवति चित्तीकारबहुल
प्रीतिमान् प्रव्रजितोऽभूत् । स हि भगवास्त्वमनागते सम्बुद्धो भवि
ष्यसीति व्याहरत् । स च समुदीरितमेतद्व्याकरणं समाकुर्य तुतोष ।
स भगवान् सर्वाणि बुद्धवृत्त्यानि समाप्य परिनिरवात् । तस्याऽपि
भगवतस्त्रय श्रावकसन्निपाता बभूवुः । प्रथमे सन्निपाते अशीति
शतसहस्राणि । द्वितीये सन्निपाते सप्ततिशतसहस्राणि । तृतीये
सन्निपाते षष्टिशतसहस्राणि भिक्षवो बभूवुः । तस्यापि भगवतो अनोपम
नाम नगरम् । पिता सुप्रतीतो नाम राजा । माता यशस्वती नाम
देवी । शोनश्च उत्तरश्चेति द्वावग्रश्रावकौ । उपशन्तो नाम उपस्था
यक । दामा च समाला चेति द्वे अग्रश्राविके । तस्य बोधि शालद्वयम् ।
उच्चैः षष्टिहस्त तस्य शरीरम् । षष्टिर्वर्षसहस्रद्वायस्य आयुरिति ।

इति भगवतो विश्वभुवो व्याकरणलाभः ॥

ततश्चानन्तरमस्मिन्नेव भद्रकल्पे *ककुत्सैन्द कनकागम काश्यपो
गौतमश्चेति चत्वारः सम्बुद्धाः समुत्पेदिरे । अथ भगवान् ककुत्सैन्द
समधिगतसम्बोधि सकलेषु देवमनुष्येषु अनुकम्पी तेषामर्थाय हिताय
तत्र तत्र विचरन् धर्ममदिशत् । तस्य धर्मदेशना श्रुत्वा बहव
प्राणिनो भवमन्धनानि छित्त्वा विमुक्तिमुखं प्रतिलेभिरे । तस्य
भगवतः सुविशुद्ध शासनं सर्वत्र विस्तोर्णमासीत् । तदा बोधिसत्त्व
क्षेमो नाम राजा भूत्वा बुद्धप्रमुखेभ्यो भिक्षुगणेभ्यः सपात्रचीवर
महादानञ्च अञ्जनानि च भैषज्यानि च प्रददौ । स भगवास्तस्मै
धर्ममदिशत् । स तु प्रव्रसस्तत्सर्मापे प्राप्ताजीच । सोऽपि भगवास्त्व

मनागेते सम्बुद्धभावं प्राप्स्यसीति व्याहरत् । प्रासीदच्च तद्व्याकरणं समाकर्ण्य । स हि भगवान् ककुत्स्यन्दः सर्वाणिबुद्धकृत्यानि समाप्य परिनिर्वाणमगमत् । तस्याऽपि भगवतः एक एव श्रावक-सन्निपात आसीत् । तस्मिन् सन्निपाते चत्वारिंशत् शतसहस्राणि भिक्षवः बभूवुः । तस्य भगवतः क्षेमं नाम नगरम् । पिता अग्निदत्तो नाम ब्राह्मणः । माता विशाखा नाम ब्राह्मणी । विभुरश्च सज्जीवश्चेति द्वावग्रश्रावकौ । बुद्धिजो नाम उपस्थायकः । दयामा च चम्पका चेति द्वे अग्रश्राविके । तस्य बोधिः शिरीषद्रुमः । शरीरमस्य उच्चै-
श्चत्वारिंशद्दहस्तम् । आयुस्तस्य चत्वारिंशद्वर्षसहस्रमिति ।

इति भगवतः ककुत्स्यन्दाद्व्याकरणलाभः ।

। ततश्चाऽपरभागे कनकागमो * नाम शास्ता लोके उदपादिष्ट । स भगवान् कनकागमः प्रदर्शितवरधर्मचक्रः क्रमेण सत्त्वानुग्रहार्थं ग्रामनिगमादिषु सञ्चरन् धर्म्माम्बुधरविसरैः क्लेशाग्निसन्तप्तान् महा-जनान् शीतलीकुर्वन् अमृतभेरिमुन्नादयन्श्च विससार । तस्य भगवतः शासने बहवो देवमनुष्याः प्रसन्नाः बभूवुः । केचिन्मार्गफलाधि-गमेन च केचिच्छरणशीलप्रदानेन च सार्थीकृताः । तच्छासनं सर्वत्र विस्तीर्णं बाहुजन्यञ्चासीत् । तदा बोधिसत्त्वः पर्वतो नाम राजाऽभूत् । स नृपतिवरो भगवतः कनकागमस्य प्रादुर्भावं श्रुत्वा प्रमुदितमना अमात्यवृन्दपरिवृतो भगवन्तं कनकागमं दर्शनार्थं समुपाययौ । तस्मै नृपतये भगवान् धर्म्ममदिशत् । स तच्छ्रुत्वा प्रसन्नो भगवन्तं समिक्षुसङ्घं भोजनाय निमन्त्रयामास । अध्यवासयच्च

भगवास्तूष्णीम्भावेन तन्निमन्त्रणम् । स परेद्युर्बुद्धप्रमुखेभ्यो मिश्रुग
णेभ्यो महार्घं दानञ्च पत्रोर्णं चीनपट्टं कौशेयं कम्बलं क्षौमाणि च
स्वर्णपट्टञ्च समर्पयामास । प्राज्ञाजीचं पश्चाच्छास्तु सकाशे ।
सोऽपि भगवास्त्वमनागते सम्बुद्धो भविष्यसीति व्याहरत् । स च
तेनसम्बुद्धेनोदीरितमेतद्व्याकरणं समाकर्ण्य भृशं तृष्टिं प्रापत् ।
भगवान् कनकागमं सर्वाणि बुद्धकृत्यानि समाप्य परिनिरवात्
तस्याऽपि भगवत एक एव आवकसन्निपातो बभूव । तस्मिन्
सन्निपाते त्रिंशत् सहस्राणि भिक्षव अभवन् । तस्य भगवत शोभा
वती नाम नगरी । पिता यज्ञदर्शो नाम ब्राह्मणः । माता उत्तरा नाम
ब्राह्मणी । भीर्य्यश्च उत्तरश्चेति द्वावग्रथावकौ । स्वस्तिजो नाम उप
स्थायकः । समुद्रा च उत्तरा चेति द्वेअग्रथाविके । बोधिस्तस्य उदु
म्बरद्रुमः । उच्चैस्तस्य शरीरं त्रिंशद्दहस्तम् । आयुर्निगद्वर्षसहस्रमिति ।
इति भगवतः कनकागमाद्द्व्यङ्करणलाभः ॥

ततश्चाऽपरभागे काश्यपो नाम सम्बुद्धो लोके प्रादुरासीत् । स
भगवान् समधिगतसम्बोधिरानुपूर्व्येण सकलान् देवमनुष्यान् भवच
न्धनात् परिमोचयन् सत्त्वेष्वऽनुदयं धृतीत्य चतुस्त्यप्रतिमण्डित
परमसूक्ष्मं धर्मध्याम्यवादीत् । तां धर्मदेशनां समाकर्ण्य बहवो
देवमनुष्या शरणेषु च शीलेषु च प्रतिष्ठामासुः । केचिन्मार्गफलाधि
गमञ्च विदधुः । तस्य शासनं विश्रुतं बाहुजन्यञ्चासीत् । तदा बोधि
सत्त्वस्त्रिवेदपारङ्गतो भूमौ चान्तरिक्षे च समं विश्रुतो घटीकारस्य
नाम कुम्भकारस्यापि प्रियमुहज्ज्योतिपालो नाम मानवोऽभूत् । स
तु मानवो भगवत काश्यपस्य उत्पन्नभावं श्रुत्वा तं भगवन्तं
दर्शनार्थं तेन सहायेन घटीकारेण समम् उपसमक्रामत् । स भगवास्तस्मै

समित्राय धर्ममदिशच्च । स मानवः प्रसन्नस्तस्य सकाशे प्राव्राजीत् ।
 स च वीर्यवांस्त्रीणि पिटकानि चोद्धाह्य आचारसम्पदया बुद्धाशा-
 सनं शोभयामास । सोऽपि भगवांस्त्वंमनागते सम्बुद्धभावमाप्स्यसीति
 व्याहरत् । स तु तद्व्याकरणं समाकर्ष्य मृशं प्रामोदिष्ट । स भग-
 वान् सर्वाणि बुद्धकृत्यानि समाप्य परिनिर्वात् । तस्याऽपि भग-
 वतः एक एव श्रावकसन्निपातः । तस्मिन्नेव सन्निपाते विंशत्सहस्राणि
 भिक्षवो बभूवुः । तस्याऽपि भगवतो वारणसी नाम नगरी । पिता
 ब्रह्मदत्तो नाम द्विजवरः । माता धनवती नाम ब्राह्मणी । तिप्यश्च
 भारद्वाजश्चेति द्वावग्रश्रावकौ । सर्वमित्रो नाम उपस्थायकः ।
 अनुला च उरुवेला चेति द्वे अग्रश्राविके । तस्य बोधिर्न्यग्रोधवृक्षः ।
 शरीरमस्य उच्चैर्विंशदहस्तम् । आयुर्विंशतिवर्षसहस्रमिति ।

इति भगवतः काश्यपाद्व्याकरणलाभः ॥

एवमस्माकं बोधिसत्त्वो दीपङ्करादीनां चतुर्विंशत्याः संबुद्धानां
 सकाशे प्रतिलब्धव्याकरणो मनुष्यत्वम् लिङ्गसम्पत्तिः हेतुः शास्तुः
 संदर्शनम्, प्रव्रज्या, गुणसम्पदा, अधिकारः, छन्दता चेति एभिरष्ट-
 भिर्यमैः समन्वागतो भूत्वा कल्पशतसहस्राधिकानि चत्वारि अस-
 ह्येयानि दशपारमयो दश उपपारमयो दशपरमार्थपारमयश्चेति
 समविंशत् पारमीः परिपूरयन् पारमीणां मस्तकं प्रापच्च ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे चतुर्विंशत्या
 बुद्धानां सकाशे व्याकरणलाभपरिदीपनो नाम

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

तत स सलु बोधिसत्त्व पूरितपारमीको लब्धव्याकरणो निष्ठित-
सर्व्वबुद्धकारकधर्मस्तस्माच्च्योतित्वा तुषितदेवलोके महानुभाव
‡ सन्तुषितो नाम देवपुत्रो मृत्वा समुद्रपथत । यदा बोधिसत्त्व तुषित
भवने निष्पन्न तदा ‡बुद्धकोलाहलो नाम एक कोलाहलश्चोदपा

‡ ' श्वेतकनु ' रिति कुत्रचित् ।

जगति ह्यस्मिन् करपकोलाहलो बुद्धकोलाहलश्चवर्त्तिकोलाहलश्चेति त्रय
‡ कोलाहला सम्पद्यन्ते । तत्र अतो वर्षशतसहस्रस्यातिक्रमेण कल्पविनाशो
भविष्यति अय लोकोपि नश्यतीति लोकव्यूहा नाम कामावचरभूमौ निवृत्ता
देवा मुक्तशिरमो विकीर्णवेशा कन्दनपरवशा हस्तैरधून् परिमृजन्त लोहितव
स्त्राणि वसाना विरूपवेशधारिणो मानुष्यपथे विचरन्त एवमारोचयन्ते । मारिषा !
अतो वर्षशतसहस्रस्यातिक्रमेण कल्पविनाशो भविष्यति अयञ्च लोको नश्यति
महासमुद्रोपि विधोक्ष्यति । इयञ्च महती पृथिवी उच्छेद्यते । मुमेदथ पर्व्वत
राज उद्ध्वसिष्यति नश्यति । आग्नेलोकान्नोक्विनाशोपि भविष्यतीति ।
मैत्री मारिषा ! भावयत । कण्ठा मारिषा ! भावयत । मुहुता मारिषा !
भावयत । उपेक्षा मारिषा ! भावयत मातर मारिषा ! उपस्थापयत । पितर
मारिषा ! उपस्थापयत । बुलेषु ज्येष्ठापचायिनो मारिषा ! भवतेति अय कल्प
कोलाहलो नाम ॥

अथ लोकपाला नाम देवा अतो मारिषा ! वर्षसहस्रस्यातिक्रमेण सार्व्वदर्शा
सार्व्वविन् सम्बुद्धो लोक उत्पत्स्यत इति तत्र तत्र उद्घोषयमाणा मानुष्यपथे
आचरन्ति । अय बुद्धकोलाहलो नाम । तथापि लोकपाला नाम देवा अतो
मारिषा ! वर्षशतस्यातिक्रमेण सार्व्वभौमक्षत्रवर्त्ती राजा भविष्यतीति उद्घोष
यन्तो मानुष्यपथ आचरन्ति । अय चक्रवर्त्तिकोलाहलो नाम । इमे त्रय एव
कोलाहला महान्त भवन्ति । तत्र इम बुद्धकोलाहलशब्द श्रुत्वा सकला दश-
सहस्रचक्रवालेषु देवा एकत्र सन्निपतन्ति । ते सन्निपत्य असी नाम सत्त्वो बुद्धो
भविष्यतीति शान्दा समुपसङ्गम्य आयाचन्ते । आयाचनास्ते पूर्व्वनिमित्तेषु
उत्तरनेषु एव आयाचन्ते ॥

‡ कचिन् महत्स्यकोलाहलेन सार्द्धं चत्वारोपि कोलाहला दृश्यन्ते ॥

दिष्ट । तदापि सर्वे ते एकैकचक्रवाले चातुर्यहाराजशक्रसुयामसन्तु-
पितपरनिर्मितवशवर्त्तिमहाब्रह्मभिः सार्द्धमेकस्मिंश्चक्रवाले सन्निपत्य
तुषितभवने बोधिसत्त्वस्य सकाशमुपगम्य एवं व्यजिज्ञपन् । भवद्-
मिर्मारिषाः ! दशपारमीः न शकसम्पत्तिं न मारसम्पत्तिं न ब्रह्मस-
म्पत्तिं च प्रार्थयद्भिः पूरिताः । सर्वजगतामेव भवार्णवोत्तरणार्थं
सर्वज्ञतां प्रार्थयद्भिः पूरिताः । कालो वो मारिषाः ! इदानीं बुद्धभा-
वस्य । समयो वो मारिषाः ! बुद्धभावस्येति कृताञ्जलयो याच्ञांसम-
भिचक्रुः ।

अथ महासत्त्वो देवानां प्रतिज्ञामदत्त्वैव कालो द्वीपो देशः कुलं
मातुरायुः परिच्छेदश्चेति पञ्च महाविलोकनानि व्यलोकयत् । तानि
विलोकयंश्च प्रथममेव कालं व्यलोकयत् । तत्र वर्षशतसहस्रादूर्ध्वं वर्द्धि-
तायुः कालः कालो नाम न भवति । कथम् ? तदा हि सत्त्वानां
जातिजरामरणानि न प्रकटीभवन्ति । बुद्धानां हि धर्मदेशना त्रिलक्ष-
णमुक्ता नाम नाभवत् । तेपान्तु अनित्यं दुःखमनात्मेति कथयतां
किन्नामैतत् कथयतीति ते नैव श्रोतव्यं न श्रद्धातव्यं मन्यन्ते । तत-
श्चामिसमयो न भविष्यति । तस्मिन्नसति अनिर्य्याणिकश्च शासनं
भवति । तस्मादेष ह्यकालः । वर्षशतादूनायुरपि कालो न भवति ।
कथम् । तदा सत्त्वाः क्लेशोत्सन्नाः भवन्ति । उत्सन्नक्लेशानां दत्तो-
प्यववादस्तत्र स्थाने न तिष्ठति । जले राजिल इव क्षिप्रं व्यपगच्छति ।
तस्मात् सोऽप्यकालः । वर्षशतसहस्रादधो वर्षशतादुपरि आयुः कालो
नाम । तदा वर्षशतायुः कालो भवति । अथ महासत्त्वो निर्धर्तितव्यो
ऽयं काल इति कालमद्राक्षीत् ।

तदनन्तरं द्वीपमवलोकयन् सपरिवारांश्चतुरो द्वीपानवलोकयत् ।
समवलोक्य च पूर्वविदेहापरगोयानोत्तरकुर्वादिषु त्रिषु द्वीपेषु स-

म्बुद्धा न जायन्ते । एकस्मिन्नेव जम्बुद्वीपे जायन्ते इति द्वीप
विलोकयामास । तथापि जम्बुद्वीपोनाम दशसहस्रयोजनपरिमाण
कतरस्मिन् प्रदेशे जायन्त इति प्रदेशमपि व्यलोकयत् । स च
*मध्यदेश व्यलोकयत् । अत्र प्रदेशे सम्बुद्धा प्रत्येकबुद्धा अप्रश्रावका
अर्शातिमहाश्रावकाश्चक्रवर्तिनरथ्रेष्ठाश्चान्ये महाशया महोदया महा
भाग्या ब्राह्मणक्षत्रियगृहपतिमहासाराश्चोत्पद्यन्ते । ततश्चात्र कपि
एवस्तु नाम महानगरम् । तत्र मया निर्वर्तितव्यामिति निश्चिकाय ।

तदनन्तरं कुलं व्यलोकयत् । सम्बुद्धा नाम वैश्यकुले वा शूद्र
कुले वा न जायन्ते । लोकसम्भूते ब्राह्मणकुले वा क्षत्रियकुले वेति
द्वयोः कुलयोरन्यतरमिन्कुले जायन्ते । इदानीं क्षत्रियकुलं लोकस
म्भूतम् । तत्राऽहं निर्वर्त्यामि । शुद्धोदनो नाम महाराजो मत्पिता
भविष्यतीति कुलमद्राक्षीत् । ततश्चानन्तरं मातरमवालोकयत् । बुद्ध
माता नाम लोला धूर्त्ता मुरामदमत्ता च न भवितव्या । कल्पशतस
हस्रञ्च पूरितपारमी आनन्मनः परिशुद्धा अखण्डपञ्चशीला एव भवि
तव्या । इयं महामाया नाम देवी एतादृशी । इयं मम माता भवि
ष्यति । अस्यां यति आयुरिति । दशानां मासानामुपरि सप्त दिव
सा इति समद्राक्षीत् । इत्थमिमं पञ्चमहाविलोकनं विलोक्य कालो
मारिषा । बुद्धमावस्येति तेषां देवानां सङ्ग्रहं कुर्वन् प्रतिज्ञां दत्त्वा
युयं गच्छतेति तांश्च देवानुद्योतयामास । अथ स सन्तुषितो नाम
देवपुत्रस्तुषितपुरवासिभिर्देवताभिः परिवृतस्तुषितपुरवरे * नन्दनो

* हिमवद्विष्ययोगमध्यं यत् प्राग्विनशनादपि ।

प्रत्ययैव प्रत्यागाच्च मध्यदेशं प्रकान्तित ॥

* सर्वेष्वपि देवलोकेषु न दनवनं नाम एकमुद्यानमस्त्येव ॥

द्यानं प्रविवेश । तदापि तत्रोद्याने देवा भगवन् ! त्वमतश्चोतित्वा सुगतिं गच्छ । भगवन् ! त्वमतश्चोतित्वा सुगतिं गच्छेति पूर्वजन्मनि कृत-कुशलकर्मावकाशं संसरन्तः विचरन्तिस्म । एवं स कुशलं संसर-द्विदेवैः परिवृतस्तत्त नन्दनोद्यानं विचरित्वैव ततश्चोतित्वा महामा-यायाः देव्याः गर्भे उत्तरापादनक्षत्रयोगेन प्रतिसन्धिग्रहणश्चकार ।

इति घोषिसत्त्वस्य प्रतिसन्धिग्रहणम् ॥

तस्य प्रतिसन्धिग्रहणस्याविर्भावार्थमिहैव इयमनुपूर्वकथापि व्याख्यायते । कथम् ? । तदा किल कपिलवस्तुनाम्नि नगरे आपाढानक्षत्रक्रीडाया उद्घोषणं वर्ततेस्म । महाजनो महत्या प्रीत्या नक्षत्रक्रीडां करोति । महामायादेव्यपि पूर्णमास्याः पूर्वएव आसप्तदिवसेभ्यो-मालामुगन्धविभूतिसमन्वागता आसीत् । सा तु देवी नक्षत्रक्रीडामनुभवन्ती सप्तमेऽहनि प्रत्युष एव उत्थाय मुपरिशुद्धेन नानामुगन्धपरिभावितेन उदकेन स्नानं विदधौ । चत्वारि शतसहस्राणि च कार्यापणानि विसृज्य महार्घं दानञ्च प्रददौ । सा च देवी मुक्तसर्वालङ्कारा परिशुद्धाहतधवलवसना वरं भोजनं परिभुज्य अष्टाङ्गसमन्वागतमुपोषितशीलमधितष्ठौ । श्रीविभूतिसमुदयैर्विभ्राजितं दिव्यविमानसदृशं स्वं मन्दिरं प्रविश्य श्रीशयने निपन्ना निद्रामुखमगमत् । सा शयाना ईदृशं स्वप्नमद्राक्षीत् । लोकपालाञ्चत्वारो देवराजान्तां देवीं शयनेनैव साकमुत्क्षिप्य हिमालयं नीत्वा पष्ठियोजने मनःशिलातले सप्तयोजनस्य महाशालद्वुमस्याऽधः संस्थाप्य एकमन्तमभितप्तुः । अथ तेषां देव्यो दिव्याप्सरसः समागत्य देवीं तामनवतप्तसरो नीत्वा मानुष्यगन्धहरणार्थं स्नापयामासुः । दिव्यानि च वस्त्राणि निवासयामासुः । सुगन्धैर्विलेपनैश्च विलेपयामासुः । दिव्यानि च कुसुमानि

पिद्मु । ततश्चाविदूरे कलधौतमय पर्वतश्चास्ति । तस्या
न्तेपि स्वर्णविमानश्चास्ति । तत्रापि प्राचीनशीर्षक शयनं विधाय
देवी शाययामासु । ततश्चाविदूरे अमृत्येक स्वर्णपर्वत । अथ
बोधिसत्त्व श्वेतवरवारणो भूत्वा तलाद्रावचारीत् । पुनस्ततोऽवरह
रजतपर्वतमधिरुह । उत्तरस्या दिश समागत्य रजतदामसदृशेन
हस्तिकरेण धवलशतपत्र गृहीत्वा कुञ्चनादञ्चानदत् । स पश्चाद्धेम-
विमानं प्रविश्य मानु शयनमपि त्रिगारं प्रदक्षिणीकृत्य वामेतर
पार्श्वं प्रदलय्य गर्भकोशं प्रविष्ट एवाभूत् ।

परेद्युः प्रमुद्धा महिषी तत् स्वप्नं राज्ञे न्यवेदयत् । राजा शुद्धो-
दनेपि दिशा प्रतीताश्चतुःषष्टिब्राह्मणान् निमन्त्रयामास । स राजा
लाजपञ्चमैः सुविशुद्धमङ्गलसत्कारैः सर्गिजताया भूमौ महार्पाणि चास-
नानि रचयामास । ततस्तेभ्यः समागत्य तत्र निषण्णेभ्यो द्विजातिभ्यः
सर्पिर्मधुशर्कराभिसंस्कृतेन वरपायसेन स्वर्णरजतपातीं परिपूर्य्य तादृ-
ग्भिरेव स्वर्णरजतपातीभिः प्रतिच्छाद्य समभ्यार्चयत् । तथा चान्यै-
राहूतबलैः कपिलगोदानादिभिस्तान् सन्तर्पयामास । अथ राजा
तेभ्यो द्विजातिभ्यः सर्व्वे कामैः सन्तर्पितेभ्यस्तत् स्वप्नमावेदयतेम्म ।
पप्रच्छ च तान् द्विजवरान् किं नो भविष्यतीति । ते एव स्वप्नफल-
मब्रुवन् । मा चिन्तयो महानृपवर ! देव्यान्ते महाराज कुक्षौ गर्भं
प्रतिष्ठित । स च पुरुषगर्भ एव । न स्त्रीगर्भः । पुत्रस्ते महाराज !
भविष्यति । स यदि गृहमभिवत्स्यति । राजा भविष्यति सार्व्वभौम-
श्चक्रवर्ती । स चेद्गृहान्निष्क्रम्य प्रव्रजिष्यति । सम्बुद्धो भविष्यति
लोके विवर्त्तच्छन्द इति । तच्छ्रुत्वा राजा मृगं तुष्टिं प्राप । बोधि-
सत्त्वस्यापि मातृगर्भे प्रतिसन्धिग्रहणक्षण एव सकलापि दशसाहस्री-

लोहशानुः षड्महासेन प्राकम्पत । संप्राकम्पत । पूर्वोक्तानि च
 द्वात्रिंशत्, पूर्वनिमित्तानि प्रादुर्बभूवुः । दशमु चक्रवात्महसेषु व्यनन-
 शान्तो बभूव ।

इति र्धाशौल्लङ्घनधर्माधिरस्य पृथो महम्ममकरन्दं
 घोषितस्यस्य प्राग्वन्धिप्रदणपरिदीपनो नाम ।

पष्ठोऽध्यायः ॥

काययोरातिं जहत्तु । तेषां स्वर्णजालेन सहितानां ब्रह्मणा हस्ताच्च-
 त्वारो देवराजा सुखम्पर्शेन अजिनप्रवेण्या च तेषां हस्तेभ्यो
 मनुष्या दुक्कूलचुम्बटकेन च प्रतिजगृहु । स बोधिसत्त्वो मनुष्याणां
 हस्ततो मुक्त्वा पृथिव्यां सुप्रतिष्ठाय मार्चं दिशं विलोकयामास ।
 नैकसहस्रचक्रवाला एकाङ्गणञ्चाभवत् । तत्रस्थां सर्व्वं देवमनुष्या
 गन्धमालादिभिः समन्वर्च्यमाना एवमूनुश्च । पुरयोत्तमा । इह
 युष्माभिः सदृशं अपरं सत्त्वो नाम नैवास्ति । कोऽत्र श्रेष्ठतरो वा
 उत्कृष्टतरो वा युष्मत् । एवमपि स तु चतस्रो दिशश्च चतस्रोऽनुदि-
 शश्च अधश्चोऽपरीति दद्यद्दिशो विलोक्य आत्मना तु सदृशं
 कमपि न विलोकयामास । ततश्चानन्तरं स महासत्त्व इयमुत्तरा
 नाम दिशेति मत्वा तत्रापि सप्तपदव्यतिहारेण जगाम । तदा महा-
 ब्रह्मा श्वेतच्छत्रं दधौ सुयामो नाम देवधामरश्च अन्ये देवा शेष-
 राजभाण्डानि च गृहीत्वा महासत्त्वमनुजग्मुः । तत्र सप्तमे पदे
 स्थितं अग्रेऽस्म्यहं लोकानाम् । श्रेष्ठोऽस्म्यहं लोकानाम् । ज्येष्ठोऽस्म्यहं
 लोकानाम् इत्यमन्तिमां जातिं । नास्ति ममेदानीं पुनर्भव इति
 अभीतनादं ननाद । बोधिसत्त्वो हि महौषधपण्डितकाले विश्व-
 न्तरराजकाले अस्मिन्वात्मभावे इति त्रिष्वेवात्मभावेषु मातृगर्भा-
 निष्क्रामनेव वाचं समन्वुदैरयश्च । यदा बोधिसत्त्वो मातृगर्भान्नि-
 रक्रामत् तदेव यशोधरा च देवी छन्नश्च अमात्य कालुदायी
 च सचिव कन्यकश्च वाजिराज अश्वत्थश्च द्रुमपति चत्वारश्च
 निधय इति इमेऽपि सहजाता बभूवुः ।

अयं उगमनगरवासिनो बोधिसत्त्वमादाय कपिलवस्तुपुरमेवा-
 जग्मुः । तद्दिन एव राज्ञः शुद्धोदनस्य पुत्रं सज्जातम् । अयं कुमारः
 सम्बुद्धभावमाप्स्यतीति त्रयस्त्रिंशद्देवलोके मुरनिकरा महद्दमनसो

दिव्यशाटकानि शीघ्रैर्परि अमयन्तः चिक्रीडुः । तस्मिन्नेवाऽहनि राज्ञः
 शुद्धोदनस्य कुलोपगः अष्टसमापत्तिलाभी * कालदेवलो नाम तपस्वी
 कृतभोजनकृत्यो दिवा विहारार्थं त्रयस्त्रिंशदेवलोकं गत्वा व्यहरत् ।
 ददर्श च स तत्र क्रीडंस्ता देवताः । पप्रच्छ च स ता देवताः शूयं
 कस्मादेवं हृष्टमनसः क्रीडतेति । मद्यमप्येतत् कथयतेति । ता
 देवता एवमूचुः । मारिष! राज्ञः शुद्धोदनस्य पुत्रो जातः । स
 बोधिद्रुममूले निपद्य सम्बुद्धो भूत्वा धर्मचक्रं प्रवर्तयिष्यते । वयम-
 स्यान्मन्तां बुद्धश्रियं द्रष्टुं धर्मश्च श्रोतुं लप्स्यामह इति । वयमिदा-
 नीमनेनैव कारणेन तुष्यामः क्रीडामः । स च तापसस्तेषां वचः
 श्रुत्वा सत्वरमेव देवलकादवरुह्य राज्ञः शुद्धोदनस्य मुरभवनसंकाशं
 मन्दिरं प्रविवेश । न्यपीदच्चाऽहते महार्घासने । पप्रच्छ चैवं राजानं
 शुद्धोदनम् । जातः किल महाराज! तव पुत्रवर इति । एवं तप-
 स्विन् । इति । महानृप! अहमिच्छामि द्रष्टुं तं पुत्रवरमित्याहस्म ।

अथ राजा पुत्रवरं सर्व्वालङ्कारैर्विभूषितमकारयत् । अभ्याहरच्च
 तापसं वन्दयितुम् । ततश्च तस्यबोधिसत्त्वस्य द्वावह्नी परिवर्त्य
 तापसस्य जटासु प्रतिष्ठापयामासतुः । कथमेवंभूतम् तस्मिन्
 ह्यात्मभावे बोधिसत्त्वेन वन्दितव्यः कोऽन्योऽस्ति । नास्तेयव । यदि
 हि स राजा अजानन्नेव बोधितत्त्वस्य शीर्षं तापसस्य पादान्तिके
 प्रास्थापयिष्यत् । सप्तधाऽप्यस्य वराङ्गं चाफलप्यत् । अथ तापसो न
 ममात्मा नष्टमर्हतीति सहसा आसनादुत्थाय बोधिसत्त्वस्य पुरः कृता-
 ज्जलिस्तस्यौ । राजाऽपि शुद्धोदनस्तच्चाश्चर्य्यं दृष्ट्वा स्वं पुत्रवरमभ्य-
 वन्दत् । तापसो दीर्घदर्शी बोधिसत्त्वस्य लक्षणसम्पत्तिं समभीक्ष्य

स्तपाद । ७ उत्तुङ्गपाद । ८ षेण्यनङ्ग । ९ स्थितमोनमनतो जानुनी
परिगार्जक परिमर्शक । १० कोशावहितमस्तिगुह्य । ११ स्वर्ण
वर्ण काञ्चनसन्निभत्वच । १२ सूक्ष्मच्छवि । १३ विरलोरोमा ।
१४ उर्ध्वाग्ररोमा । १५ ब्रह्मर्जुगात्र । १६ सप्तोत्सद । १७ सिं
हपूर्वकाय । १८ चित्तान्तरास । १८ न्यग्रोधपरिमण्डल । २०
समवृत्तम्बुध । २१ रसग्रासाग्र । २२ सिंहहनु । २३ चत्वारिं
शदन्त । २४ समदन्त । २५ अविरलदन्त । २६ सुशुल्क
दण्ड । २७ प्रभूतनिह । २८ ब्रह्मस्वर कोकिलरव । २९ अभि
नीलनेत्र । ३० गोपक्ष्मा । ३१ ऊर्णारोमा । ३२ उष्णीषशीर्ष ।

इति द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणानि ॥

१ चित्ताङ्गुलिता । २ अनुपूर्वाङ्गुलिता । ३ वृत्ताङ्गुलिता ।
४ ताम्रनखता । ५ तुङ्गनखता । ६ स्निग्धनखता । ७ निगूढगुल्फता ।
८ समपादता । ९ हस्तिसमानाक्रमता । १० सिंहसमानाक्रमता ।
११ हससमानाक्रमता । १२ वृषभसमानाक्रमता । १३ दक्षिणावृत्त
गतिता । १४ समन्ताचारजानुमण्डलता । १५ परिपूर्णपुरुषव्यञ्जनता ।
१६ अच्छिद्रनाभिता । १७ गम्भीरनाभिता । १८ दक्षिणावृत्त
नाभिता । १९ द्विरदकरसदृशोरुभुजता । २० सुविभक्तगात्रता ।
२१ अनुपूर्वगात्रता । २२ मर्ष (मृष्ट) गात्रता । २३ अनुत्सन्ना
ननुत्सन्नसर्वगात्रता । २४ अलीनगात्रता । २५ तिलकादिरहित
गात्रता । २६ अनुपूर्वरुचिरगात्रता । २७ विशुद्धगात्रता । २८
कोटिशतहस्तिबलधारकता । २९ नुङ्गनासता । ३० मुरक्तद्विज
मासता । ३१ शुद्धदन्तता । ३२ स्निग्धदन्तता । ३३ विशुद्धेन्द्रि
यता । ३४ वृत्तदण्डता । ३५ रक्तौष्ठता । ३६ आयतमुखता ।

३७ गम्भिरपाणिरेखता । ३८ आयतरेखता । ३९ ऋजुरेखता ।
 ४० मुचिरसंस्थानरेखता । ४१ परिमण्डलकायप्रभावता । ४२
 परिपूर्णकपोलता । ४३ आयतविशालनेत्रता । ४४ पञ्चप्रसादवनेत्रता ।
 ४५ आकुञ्चिताग्रपक्ष्मता । ४६ मृदुतनुरक्तजिह्वाता । ४७ आयत-
 रुचिरकर्णता । ४८ निर्ग्रन्थशीर्षता । ४९ निगूढशीर्षता । ५० छत-
 निमचारुशीर्षता । ५१ आयतपृथुललाटशोभता । ५२ मुसंस्थान-
 भ्रूकता । ५३ सखभ्रूकता । ५४ अनुलोमभ्रूकता । ५५ महद्भ्रूकता ।
 ५६ आयतभ्रूकता । ५७ सूक्ष्मगात्रता । ५८ अतीव सौम्यगात्रता ।
 ५९ अतीवोज्ज्वलितगात्रता । ६० विमलग्रात्रता । ६१ कोमल-
 गात्रता । ६२ स्निग्धगात्रता । ६३ सुगन्धतनुता । ६४ समलोमता ।
 ६५ कोमललोमता । ६६ दक्षिणवृत्तलोमता । ६७ मित्राञ्जनसदृश-
 नीलोमता । ६८ स्निग्धरोमता । ६९ अतिमूष्मन्धासप्रधास-
 धारणता । ७० सुगन्धमुखता । ७१ सुगन्धमूर्धता । ७२ मुनील-
 केशता । ७३ दक्षिणवृत्तकेशता । ७४ मुसंस्थानकेशता । ७५
 स्निग्धकेशता । ७६ सखकेशता । ७७ अलुलितकेशता । ७८ सम-
 केशता । ७९ कोमलकेशता । ८० केतुमालारत्निरञ्जितता ।

इत्यशीत्यनुव्यञ्जनलक्षणानि ॥

स च कौण्डिण्यो द्विजवरः एतानि द्वाविंशद्वरमहापुरुषलक्षणानि
 अशीत्यनुव्यञ्जनानि च विलोक्य एतादृशस्य महोदयस्य महासत्त्वस्य
 गृहमध्ये वासो नाम कथमपि नास्ति । निःशंसयमेव सम्बुद्धो भवि-
 प्यतीति एकमेव गतिद्याद्राक्षीत् । ततश्चैव कौण्डिण्यो द्विजवरः पङ्क-
 मङ्गुलिमुक्षिप्य एकांशव्याहरणमुददिशत् । सोऽयं कौण्डिण्यो मानवः
 कृताधिकारो बुद्धिशाली महाप्राज्ञश्च । तस्मादितरान् सप्तज-

नानभिभूय एनाशेन सम्बुद्धभाषमाप्स्यतीति व्याहरच । अथ राजा पप्रच्छ किं दृष्ट्वा मत्पुत्र प्रव्रजिष्यतीति । जरार्जीर्णो रोगावतीर्णो मरणावतार्य प्रव्रजित्येति चत्वारि पूर्वनिमित्तानि दृष्ट्वेति आहस्म । अत प्रभृति तादृशा जरार्जीर्णादीना मत्पुत्रस्य सकाशमागन्तुमवसर न दत्तेति चतसृषु दिक्षु चतु क्रोशमात्रे स्थाने आरक्षा व्यधापयत् । तस्मिंस्तु मङ्गल्यदृष्ट्ये सन्निपतितानामशीतिकुलसहस्राणां ज्ञातीनां मेकैकश्च एकैक पुत्र दास्यतीति प्रतिजज्ञे । अयं कुमारो बुद्धो वा भवतु राजा सार्वभौमो वा । वयमेकैक पुत्रं दास्याम । स यदि बुद्धो भविष्यति क्षत्रियश्रमणैरेव पुरस्कृतः परिवृतश्च विचरिष्यति । यदि राजा भविष्यति चक्रवर्ती । क्षत्रियकुमारैरेव पुरस्कृतः परिवृतश्च विचरिष्यतीति । अथ राजा शुद्धोदनो बोधिसत्त्वस्य उत्तमरूपसमन्वागता विगतसर्वक्षीरदोषा धात्रीं प्रत्युपास्थापयच ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्याधरस्य दृतो सद्धर्ममकरन्दे बोधिसत्त्वस्य महापुरुषलक्षणप्रतिग्रहणपरिदीपनो नाम ।

सप्तमोऽध्यायः ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

अथ बोधिसत्त्वो महता परिवारेण श्रीसौभाग्येन च वर्द्धतेस्म ।
एकदा तस्य राज्ञः शुद्धोदनस्य वापमङ्गलमभूत् । तदहनि सकल-
नगरं देवनगरमिव अलंचके । तदा सर्व्वे दासकर्मकारकादयोऽपि
श्वेतवस्त्रनिवसना गन्धमालादिप्रतिमण्डिता राजाङ्गणे सन्निपतन्तिस्म ।
राज्ञा वापमङ्गले लाङ्गलसहस्रमेव युज्यते । तदहनि एकोनानि अष्ट-
शतलाङ्गलानि सार्द्धं बलिर्वर्द्धरश्मियोत्तैः रजतपरिष्कृतानि बभूवुः
राज्ञः शुद्धोदनस्य अवलम्बलाङ्गलं रक्तस्वर्णपरिष्कृतञ्चाभूत् । बलि-
वर्दानां शृङ्गारश्मिमतोदा अपि स्वर्णपरिष्कृता एव ।

अथ राजा शुद्धोदनो महता परिवारेण निष्कामन् स्य पुत्रवरं
गृहीत्वैव अगमत् । तस्मिन् स्थाने बहुलपलाशः सान्द्रच्छाय एको
जम्बुद्वुमोऽभूत् । तस्याऽधः कुमारस्य वरशयनमकारयत् । उपरि
कनकतारकासमलङ्कृतमुल्लोचकमपि अबन्धयत् । समन्ताज्जवनि-
काभिः पर्यक्षेपयत् । राजा शुद्धोदनः सर्व्वालङ्कारविभूषितः सन् अ-
मात्यगणपरिवृतो हलकर्षणस्थानमगमत् । तत्र राजा शुद्धोदनः स्व-
र्णलाङ्गलमग्रहीत् । अमात्या एकोनानि अष्टशतसीराणि जगृहुः ।
कर्षकाः शेषलाङ्गलानि च । ते तानि गृहीत्वा इतश्चेतः कर्षन्तिस्म । राजा
एकवारमवारात् पारं गच्छति पाराच्चावारं गच्छति । एतस्मिन् स्थाने
महतीच सम्पत्तिरभूत् । बोधिसत्त्वं परिवृत्य नियण्णाः संविधानगोपनरक्ष-
णकारिण्यः उपमातरश्च द्रक्ष्यामो वयं राज्ञः सम्पत्तिमिति अन्तर्जवनि-
काया वहिर्निश्चक्रमुः । अथ स तु बोधिसत्त्वं इतश्चेतश्चावलोकयन्
किञ्चित् दृष्ट्वा जवेनोत्थाय पर्य्यङ्कमाभुज्य आणापाणौ परिगृह्य प्रथमं
ध्यानं निर्वर्त्तयामास । ता अपि ध्याय्यस्तत्र तत्र विचरन्त्यस्तोत्रं प्रमादं स

क्षेपयामास । राजा शुद्धोदन सपदि सार्द्धं शेषज्ञातिभिस्तुतोप ।
 अथैकदा महासत्त्व उद्यानभूमिदर्शनार्थं गन्तुकाम एव सारथिमामन्ध्य
 रथं योजयेति व्यजिज्ञपत् । स च सारथिर्देव ! साधु इति तद्वचन
 माकर्ण्य महार्थे रथवरं सर्वैरलङ्कारविशेषैरलञ्चकार । अयूयुजश्चतुर
 कुमुदपल्लसदृशात् मङ्गल्यसैन्धवाश्च । स सूत पुनर्बोधिसत्त्वाय न्य
 वेदयत् । सज्जीकृतो देव ! रथ इति । अथ बोधिसत्त्वो देवमवन
 सकाशं रथवरमभिरुह्य उद्यानाभिमुख एव सम्प्रययौ । देवा किल
 अस्य सिद्धार्थकुमारस्य अभिसम्बोधनकाल आसन्नं दर्शयिष्याम
 स्तस्य इदानीं पूर्वनिमित्तमिति चिन्तयामासु । ततश्चैके देवा एक
 देवपुत्रं जरार्जीणं खण्डदन्तं पलितकेशं अवभग्नशरीरं दण्डहस्तं
 प्रक्रम्यमानं कृत्वा दर्शयामासु । तन्निमित्तं बोधिसत्त्वश्चैव सारथिश्च
 ददर्श । ततश्चानन्तरं बोधिसत्त्वोऽपि सारथिमपृच्छत् मुहूर्द् एष को
 नाम पुरो भवतीति । एष देव जरार्जीणं पुरुष इति प्रत्यभाषत् ।
 स महासत्त्वस्तद्वचनं समाकर्ण्य धिग्धिग् जातिम् । यत्नं हि जातस्यैव
 जरा दृश्यते इति उद्विग्नमनास्तत एवप्रतिनिवृत्य प्रासादमेवारुरोह ।

अथ राजा कस्मान्मरुतु क्षिप्रं प्रतिनिवृत्त इति अपृच्छत् ।
 देव जरार्जीणं पुरुषं दृष्ट्वेति सारथिं प्रत्यभाषत् । राजा मम पुत्रो जरार्जीणं
 पुरुषं समीक्ष्यैव प्रव्रजिष्यतीति लक्षणप्रकाशकानां वचनं स्मृत्वा
 सहसा नृत्यगीतादीनि सज्जयत् एषं सम्पत्तिमनुभवन् प्रव्रज्याया
 रतिं मा कार्षीदिति आह्वयम् । सर्व्वासु दिक्षु अर्द्धयोजनेऽर्धयोजने
 च स्थाने आरक्षां कारयामास ।

ततश्चैकदा महासत्त्वस्तथैव उद्यानं गच्छन् देवताभिनिर्मितम्
 अन्यैरुत्थाप्यमानम् अन्यैः ससेव्यमानमन्यैः शाय्यमानं स्वेच्छया गन्तुं

वा स्थातुं वा भाषितुं वा अशक्नुवन्तं दृढतराबाधं रोगिणं पुरुषं
समैक्षत । स च तद्दृष्ट्वा एष को नाम पुरुष इति सारथिं पप्रच्छ ।
देव ! एष रोगी पुरुष इति सारथिश्चाब्रवीत् । धिग्धिग् जातम् ।
सत्यामेव जातौ व्याधिरपि जायत इति समुद्विगमनाः निवृत्य मनोरमं
प्रासादतलमेवारुरोह ।

तदपि विज्ञाय राजा पुत्रस्य अनभिरतिनिवारणार्थं नटस्त्रीभिः
सङ्गीतादीनि प्रयोजयन् समन्ताद्भव्यतित्रयप्रमाणे स्थाने आरक्षां संव्य-
धापयच्च । पुनरपि एकदा महासत्त्वस्तथैव उद्यानं गच्छन् देवताभि-
निर्मितं मृतकलेवरमद्राक्षीत् । समीक्ष्य च एष को नाम इति !
सारथिं पप्रच्छ एष देव ! मृतसत्त्व इति सारथिरब्रवीत् । महासत्त्वो
धिग्धिग् जातिम् । सत्यामेव जातौ मरणं भविष्यतीति समुद्विग-
हृदयो निवृत्य प्रासादतलमेव आससाद । पुनरपि राजा तत् ज्ञात्वा
नटस्त्रीभिः सङ्गीतिदर्शनादिभिर्व्यापारविशेषैर्महासत्त्वस्य अनभिरतिं
व्यपहर्तुं सत्वरमायतत । समन्ताद्योजने योजने स्थाने आरक्षां च
संविदधौ ।

अथैकदा महासत्त्वस्तथैव उद्यानदर्शनार्थं गन्तुकामः सारथिमा-
मन्व्य एवमाहस्म । सूत ! अहमद्य उद्यानं गन्तुकामोऽस्मि । त्वं
सत्वरं रथं योजय । स च सारथिस्तच्छ्रुत्वा देव साध्विति प्रत्यमा-
पत । स सारथिः सहसा रथवरं संयोज्य योजितो देव । मया रथः
क्षिप्रं देवोऽभिरुह्येतु इति अमापत । अथ महासत्त्वो रथवरमारुह्य
गच्छन् पूर्ववद्देवताभिर्निर्मितं सुवसनं स्वपावृतशान्तेन्द्रियमेकं प्र-
जितमद्राक्षीत् । महासत्त्वस्तदवलोक्य मुह्यद् । एष को नाम इति
सारथिं पप्रच्छ । किन्तु बुद्धोत्पादस्य अभावात् सारथिरपि प्रव्रजितं

दभून्मनसि । रागामौ निर्वृते निर्वृत नाम भवति । द्वेषामौ निर्वृते निर्वृत नाम भवति । मोहामौ निर्वृते निर्वृत नाम भवति । मानदृष्ट्यादिषु सर्व्यङ्ग्येषु निर्वृतेषु निर्वृत नाम भवति । इयं हि मद्यमुश्रवणमश्रावयत् । अहं स्वलु निर्वाणं गवेपयश्चरामि । अथैव मया गृहवासं त्यक्त्वा महाभिनिष्क्रमणं कृत्वा प्रव्रज्य निर्वाणं गवेपयितुमर्हम् । अयं मत्स्या आचार्यभागो भवत्विति कण्ठान्मुक्त्वा शतसहस्रार्थं मुक्ताहारं कृशागौतम्यै प्रेषयामास । सा कृशागौतमी एवमचिन्तयत् । सिद्धार्थकुमारो मयि प्रतिबद्धचित्तो भूत्वा पूर्णपात्रं प्रेषयदिति हृष्टचित्ता भूत् । महासत्त्वोपि महता श्रीसौभाग्येन स्वप्रासादतलमभिरुद्धं श्रीशयने न्यपद्यत । तत्क्षण एव सर्व्वालङ्कारप्रतिमण्डिता नृत्यगीत्यादिषु कृतहस्ता दिव्याप्सरस इव सौन्दर्यातिशयशालिन्यस्ता स्त्रियो नानाविधानि तूर्याणि गृहीत्वा सम्परिवृत्य अभिरमयन्त्यो नृत्यगीतवाद्यादीनि प्रयोजयामासु तासां नाम स्त्रीणां पदे पदे वलयादीनां शब्देनावलम्बे मेखलाशब्देन जङ्घातले निवेशितवीणाशब्देन च सकलप्रासाद एफनिनादोऽभूत् ।

तासां विंशतिसहस्राणां राजकन्यानामेका स्नात्वा नर्त्तितुं गातुं चात्मानमलङ्कुर्व्वन्ति । एका अन्नपानं सम्पादयन्ते । एका भोजनं परिभोजयन्ति । एका शयनासनानि स्थापयन्ति । एका बालव्यजनहस्तास्तिष्ठन्ति । एका माणिक्यतालवृन्तहस्ता बाहिरङ्गे परिवृत्य तिष्ठन्ति । एका माणिक्यमयानादर्शान् गृहीत्वा चूर्णरुद्धमसम्पूर्णं पातिपुष्पकलापादीन् गृहीत्वा तिष्ठन्ति । तासां मध्ये रत्नमण्डलमभूत् । तास्तु परिपाठ्या तिष्ठन्त्यस्तासां नर्त्तनकाले या महता तामुत्क्षिप्य पालयन्ति । तासां स्वर्णलतासदृशानामभरणानां चलनकाले सकलप्रासादतलं विद्युलतासहस्राणां निर्गमकाल इव तासां

स्वर्णबुद्बुदसमानपयोधराणां स्पन्दनकाले स्वर्णहंसशतसहस्राणामुत्पतन-
काल इव तासां पादानां स्वर्णभूमौ घर्षणकाले स्वर्णहंसशतसहस्राणां
क्रीडनकाल इव चाभूत् ।

इत्थं ताः स्त्रियः स्वेषु स्वेषु फुल्लपद्मसदृशेषु मुखेषु भ्रमद्भ्रमरश्रेणि-
संकाशैरनङ्गरङ्गसङ्गैर्नैरैरवलोक्य स्वासु स्वासु हृदयमञ्जूपासु
बोधिसत्त्वधररत्नं स्थापयन्ति । तदा महासत्त्वः क्लेशेभ्यो विरक्तचित्ततया
नृत्यगीतादिषु नाभिरतो महुर्निद्रामुपागमत् । ताश्चापि स्त्रियो यस्यार्थं
ययं नृत्यगीतादीनि प्रयुञ्ज्महे । स इदानीं निद्रामुपगतः । किमर्थं
ययं क्लाम्याम इति उक्त्वा गृहीतगृहीतानि तूर्याणि चापहाय सत्त्वरं-
निपेदिरे । तदा तस्मिन् स्थाने स्वर्णरजतादिकृता नानाविधाः
प्रदीपाः सुगन्धतैलेन ज्वलिता वर्तन्तेस । तत्र देवताः स्वानुभावा-
दनेकानि विभ्रकृतानि दर्शयामासुः ।

अथ बोधिसत्त्वो निद्रायाः प्रबुध्य शयनपृष्ठे पर्यङ्के निपण्णः
अद्राक्षीत् ताः स्त्रियस्तूर्यमाण्डानि अपहाय निद्रामनुभवन्तीः ।
तद्यथा । काश्चित् स्त्रियः खेलाः प्रगूरयन्ते । काश्चित् स्त्रियः लाला-
क्लिन्नगात्रा भवन्ति । काश्चित् स्त्रियः कृच्छ्रयन्ति । काश्चित् स्त्रियो
विप्रलपन्ति । काश्चित् स्त्रियः अपगतवस्त्राः शेरते । काश्चित् स्त्रियोऽ
श्लीलं शब्दायमानाः शेरते । स महासत्त्वस्तासां तं विप्रकारं दृष्ट्वा
उद्विग्नतामापन्नः । संसारादीनवबहुलश्च उपद्रुतो वताहमभूवम् ।
औपसर्गो वताहमभूवम् । वितथो वतायं संसारवासः । अहो वञ्चिता
इमाः प्रजाः । विफलाशो वतायं लोकः । यतो हि एवंप्रकारे स्वतु
संसारे प्रजा न निर्विद्यन्ते । न विरज्यन्ते । इमाः प्रजाः लयकरी
तृष्णां न विजहतीति इत्यमुदेशवचनं प्रावर्त्तयत् । भूयसा कामेषु
विरक्तचित्तोऽभूच्च ।

अथ तस्य महासत्त्वस्य मन्दवातेरितमुगन्धमालादाममुक्ताल-
म्बकादिभि समलङ्कृतं मणिरजतादितारागणविचित्रवितानबन्धं कन-
करजतादिनानाविधरागवस्त्रजवनिकापरिष्कृतं तेषु स्थानेषु संस्था-
पितचतुर्जातिकगन्धप्रदीपधूपपरिमाण्डविप्रकीर्णम् लज्जपञ्चममहार्घ-
कुसुमालङ्कृतभूमिभागम् उभयतोविहितध्वजपुष्पदीर्घपुष्पादिमहार्घ-
विचित्रास्तरणादिदिव्यशयनप्रतिममहार्घशयनमलङ्कृतप्रतिपत्तं पुरु-
हूतभवनसन्निभं सुविशुद्धमपि प्रासादतलं विप्रकीर्णं नानाकलेष्वरमारि-
तमामकदमशानमिव श्रीन् भवान् आदीप्तगृहसदृशांश्च उपास्यापयत् ।
तस्मात् तस्य चित्तमतीव प्रव्रज्यायै उदनमत् ।

अथ महासत्त्वः अथैव महाभिनिष्क्रमणं कर्तुमर्हमिति विचिन्त्य
शयनादुत्थाय द्वारसमीपं गत्वा तत्र स्थित एव कोऽत्र इति पप्रच्छ ।
ततो द्वारि शीर्षं विधाय निपन्नो छन्नो नाम अमात्यः अहमार्घ्यं !
छन्नो नाम इति आहस्म । अथ महासत्त्वः छन्न ! अहमद्य महाभि-
निष्क्रमणं निष्क्रमितुकामोऽस्मि । एकमेव वाजियानं सज्जयेति
अब्रवीत् । ॥ छन्नोऽमात्यो देव साध्विति अश्वमाण्डानि गृहीत्वा अश्व-
शालामगमत् । स गत्वा मुगन्धतैलप्रदीपेषु ज्वलत्सु सुरभिपुष्पविता-
नस्याधः रमणीये भूमिप्रदेशे स्थितं ग्रीवायाः प्रभृति आयामे
अष्टादशहस्तं तदनुरूपोत्सेधसमन्यागतं राज्ञः सार्वभौमस्य परिभोग-
सदृशं सुधौतशङ्खप्रतिरूपकं काकशीर्षं मुङ्गकेशिनं स्थेमजवसम्पन्नं
कन्यकं नाम तुरङ्गवरमद्राक्षीत् । तमवलोक्य अद्य मया अयमेव
सज्जयितुमर्ह इति मत्वा तमेव कन्यकं अश्वराजं सज्जयामास ।
स कन्यकोऽपि सज्ज्यमान एवमज्ञासीत् । इयं सज्जना अतीव
दृढा । दिनान्तर उद्यानक्रीडादिगमनकाल इव नाऽभूत् । किन्तु
ममार्घ्यं. अद्य महाभिनिष्क्रमणं निष्क्रमितुकामो भविष्यतीति ।

स तेनैव कारणेन हृष्टमनाः अट्टहासञ्चकार । स शब्दोपि सकले नगरे स्फुटीभविष्यतीति देवतास्तं शब्दं रुरुधुः ।

अथ महासत्त्वो महामन्त्रिणं छत्रं प्रेष्यैव तावत्पुत्रं द्रष्टुकामो अधिष्ठितपर्यङ्कादुत्थाय राहुलमातुर्वासस्थानं गत्वा गर्भद्वारं व्यपावारीत् । तदा अन्तर्गर्भे सुगन्धतैलप्रदीपोपि ज्वलितो राहुलमाताऽपि सुरभि-मल्लिकादिपुष्पनिकरैः समार्काणै श्रीशयने पुत्रस्य शीर्षोपरि हस्तं स्थापयित्वा निद्रातिस्म । महासत्त्वो द्वारि स्थित एव एवमचिन्तयत् । यद्यहं देव्याः हस्तमपनीय पुत्रं ग्रहीष्यामि देवी प्रभुत्स्यति । एवं सति मम गमनान्तरायोपि भविष्यतीति । सम्बोधिं प्राप्यैव पुत्रं द्रक्ष्यामीति विचिन्त्य द्वारि स्थित एव पुत्रमवलोक्य पुत्रदेहस्य दृढ-भावं ज्ञात्वा अनेकधा काममवेपु आदीनवं नैष्कर्म्यं आनुशंस्यच्च संल-क्षयन् प्रतीहारभूमिमुपस्थितः पादमुद्धृत्य सहसा प्रासादतलादवरुरोह ।

अथ महासत्त्वस्तुरङ्गवरसमीपं गत्वा दक्षिणहस्तेन कन्धकं वाजिनं परामृश्य एतदब्रवीत् । तात ! कन्धक ! त्वमद्य एकरात्रं मां तारय । अहं सम्बोधिं प्राप्य सदेवान् लोकांस्तारयिष्यामीति । एव-श्चोक्ते कन्धको हयपतिर्हृष्टचित्तोपि सौमनस्यं प्राप्तः सपदि महाहे-पामपि चकार । समन्ताद्योजने तस्याः शब्दः प्रसरतिस्म । देवास्तं शब्दं निवारयामासुः । माभून्महासत्त्वस्य गृहान्निष्क्रमणेऽपि प्रव्रज्यायामपि-कश्चिदन्तराय इति हयवरस्य पादनिक्षेपप्रदेशेषु चतुर्भिर्लोकपालैः देवैः प्रहसितमुखकमलैर्विकसितकरपल्लवेषु सम्प्रतिष्ठापितेषु हयवरचरणनि-र्घोषः केषामपि न श्रुतिमाप । तदामहासत्त्वः स्वर्णकिङ्किणिकोपशोभित-कण्ठं कण्ठादधः अष्टादशहस्तं श्वेतशङ्खसदृशप्रभासमुज्ज्वलं जवसम्पन्नं कन्धकमध्वराजमभिरुद्ध छत्रेण वालधिं ग्राहयित्वा यत्र महाद्वारं तत्रोप-समकर्मात् ।

राजा शुद्धादनस्तन्महाद्वारं बलवद्धिः पुरुषसहसैर्विना विवरीतुं यथा न शक्येत तथैवाकारयत् । कस्माच्च । राजा शुद्धोदनः पूर्वेषां लक्षणपाठकानां ब्राह्मणानां वचनं श्रुत्वा भीतो बोधिसत्त्वस्य अभिनिष्क्रमणनिषेधार्थमिति । तस्मादेकैकं द्वारकवाटं पुरुषसहसैर्विना विवरीतुं न शक्यते । राजा द्वारपरिरक्षणार्थं बहून् पुरुषान्त्रास्थापयत् । महासत्त्वः अर्द्धरालकाल एव महाद्वारसमीपं प्राप्तः । तदा महासत्त्वोऽपि एवमचिन्तयत् । यदि द्वारं न विव्रियते । अहं कन्धकस्य पृष्ठे निपण्णं कन्धकमुरुभ्या निष्पीड्य गृहीतबालधिना छत्रेण सहोत्क्षिप्य अष्टादशहस्तोत्तुं प्राकारमुल्लङ्घ्य गमिष्यामीति । कथम् । महासत्त्वो हि स्थेमबलसम्पन्नः । हस्तिनां गणनया * च कोटिशतानां हस्तिना बलं दधाति । पुरुषाणां गणनया कोटिसहस्राणाम् । छत्रोऽप्यचिन्तयत् । यदि द्वारं स्वयं न विव्रियते । अहमार्यपुत्रं स्कन्धेकृत्वा कन्धकं दक्षिणहस्तेन परिक्षिपन्नुपकच्छान्तरे कृत्वा उत्पत्य प्राकारमतिक्रमिष्यामीति । कन्धकोऽप्यचिन्तयत् । अहं द्वारं न विव्रियमाणे उत्पत्य यथानिपण्णमेव आर्यं गृहीतबालधिना छत्रेण सम प्राकारस्य पुरतः प्रतिष्ठापयिष्यामीति । इत्थं विचिन्त्य महासत्त्वप्रमुखास्त्रयो जनाः प्रतीहारमुपगताः । तदा द्वारारक्षका देवास्तेषामभिप्रायं विज्ञाय एवं चिन्तयामासुः । यदि द्वारं न विवृणुमः । सर्वे देवा अम्मासु प्रकुप्य निग्रहमपि कुर्वन्ति । तस्माद्वयमेव द्वारं विवृणुमः इति तेषु द्वारि स्थितेष्वेव तत्राभिष्टिता देवा द्वारं विवृणुः । महासत्त्वो नगरान्निरक्रामत् सार्द्धं छत्रकन्धकाभ्याम् । तदा आत्मनो हस्तप्राप्तञ्चक्रवर्तिराज्यमपि खेलपिण्डवदनपेक्ष्याजहात् । परमबोधिसत्त्वोऽधिगमनमेव सुस्थिरं प्रार्थयामास । अथ महासत्त्वो यस्यां

* “ कोटिशतसहस्राणां हस्तिनामिति ” पुस्तकान्तरे दृश्यते ।

वेलायां पुरान्निर्गतः तत्क्षण एव मारः पापीयान् बोधिसत्त्वं निष्कामन्तं दृष्ट्वा अहो सिद्धार्थकुमारो मद्विषयान्मोक्तुकामो भविष्यति । तस्मादस्य गमनान्तरायं कुर्यामिति विचिन्त्य हितैषी मुहुर्दिव अन्तरिक्षे स्थित एवमाहस्म । महावीर ! मा निष्कमीः अतः सप्तमेऽहनि एकान्तं तव दिव्यं चक्ररत्नं प्रादुर्भविष्यति । भो ! मारिष ! मानिष्कमी : । अतः सप्तमे दिवसे चक्ररत्नं प्रादुर्भविष्यति । द्विसहस्रशुद्धद्वीपपरिवृतानां चतुर्णां महाद्वीपानां राज्यं करिष्यसि । मारिष ! निवर्त्तस्य इति अभाषत च ।

अथ महासत्त्वस्त्वं कोसीति पप्रच्छ । सः अहं दशवर्त्ती नाम मारोऽस्मीति प्रत्यभाषत । ततो महासत्त्वः अब्रवीत् मार ! जानामि मम चक्ररत्नस्य प्रादुर्भावम् । गच्छ त्वम् । मा इह तिष्ठ । नास्मि राज्येनार्थी इति । अहमपि सर्वं दशसहस्रं लोकधातुमुन्नाद्य अनन्तरं सम्यक् सम्बोधिं समधिगमिष्यामि । मार ! त्वञ्च कामवशे वर्त्तस्य । अहं हि चित्तवशे प्रवृत्तः सकललोकमुद्धृत्य धर्मचक्रं प्रवर्त्तयन् सप्ताय्यरत्नसंविभागं करिष्यामि मम चक्ररत्नेन कोर्थे इति मारं प्रतिनिवर्त्य हयवरमग्राजयत् । स पापीयान् मारः प्रहृष्टचित्त एतदब्रवीत् । यद्यतः प्रभृति तव कामवितर्के वा व्यापादवितर्के वा विहिंसावितर्के वा समुत्पद्यमाने कार्य्यमत्र ज्ञास्यामीति । ततः प्रभृति रन्ध्रं गवेपयंदृष्ट्येव निरन्तरमन्वधघ्नात् ।

अथ महासत्त्वोपि आपादपूर्णमास्यामुत्तरापादनक्षत्रे वर्त्तमाने गगनमध्यगतशीतरश्मिरिव कुङ्कुमक्षीरधारामरिते चक्रवालगर्भे मुरगणप्रणिहितेषु मणिदण्डदीपसहस्रेषु सामन्तलोकधातौ सत्कारमरितो महता श्रीसौभाग्येन नगरान्निरक्रामत् । पुनर्नगरं विलोकिनुकामोपि जातः । तदापि घरणीवभूर्महासत्त्वस्य तमभिप्रायं ज्ञात्वा एवं भाष-

माणा इव अभूत् । महापुरुष ! यदि त्वं नगरं विलोकितुकामः
परिवर्त्य मां विलोकया अहन्तु त्वयि अश्वं परिवर्त्य प्रेषया
मीति । सा कुलालचक्रमिव भ्रान्त्वा पर्यवर्त्तिष्ट । स महा
सत्त्वो यथास्थित एव नगराभिमुखो भूत्वा एवमाहस्म । भो ! भो !
कपिलवस्तुवासिन ! देवा ! मत्प्रतिज्ञां शृणुत । यावदहं सर्वज्ञतां
ज्ञानमनधिगतं तावत् सरागं सद्यः समोहं सङ्केश इव कपिल-
वस्तुपुरं न प्रवेश्यामि । सम्बोधिं प्राप्य विंशतिसहस्रक्षीणाश्वपरिवृत-
सकलकपिलवस्तुपुरमभिनवपुरमिव कुर्वन्नागमिष्यामीति उक्त्वा नगरं
व्यलोकयत् । ततः पश्चात् तस्मिन् प्रदेशे कन्यकनिवर्तनं नाम चैत्यं
चापश्यत् । गन्तव्यमार्गाभिमुखश्च कन्यकमवाजयत् । इत्थं महा-
सत्त्वो महता सत्कारेण श्रीसौभाग्येन च गतः । तदा देवाः पुरस्तात्
पट्टद्युल्कासहस्राणि चाधुः । पश्चात् पट्टिसहस्राणि । दक्षिणतः षष्टि-
सहस्राणि च । अपरे देवाश्चक्रवालमूर्ध्नि अनेकानि उल्कासहस्राणि
धारयामासुः । अपरे देवाश्च नागमुपर्णादयश्च दिव्यैस्सुगन्धमालचूर्ण-
धूपैरभ्यर्चयमाणा गच्छन्तिस्म । घनवर्षासु जलधारेव पारिच्छत्र-
मन्दारकुसुमैर्निरन्तरत्वमभूत् । सर्वाः सङ्गीतयश्च प्रवर्त्तन्तेस्म । समन्ता-
दष्टपट्टितूर्य्यशतसहस्राणि निनन्दुः । सागरकुक्षौ मेघगर्जितशब्द-
इव युगन्धरकुक्षौ समुद्रनिर्घोषकाल इव प्रावर्त्तत ।

इत्थं बोधिसत्त्वो महद्भिराश्चर्य्यैः समम् एकरात्रेणैव कपिलवस्तु-
श्रावस्तिर्वैशालिश्चेति त्रीणि महाराज्यानि अतिक्रम्य त्रिंशद्योजनान्ते
अनोमाया नाम गङ्गायास्तीरं प्रापत् । तस्मिन् क्षणे सस्य-
कालसाधितसम्भारनिमित्तोपगतभूतो हर्षिताकारेण भूतसम्प्रवर्त्तितशी-
ततरकिरणो निशापतिराज्यनिकरैकापहानप्रवज्यावेशातिशयमनो-
हरकनकगर्भकान्तारातिकान्तमहापुरुषरूपद्रष्टुकाम इव पश्चिम

दिशायां स्थितः । सूर्योपि अहोलाभश्चन्द्रमसोऽस्य । यो वै इदं नक्त-
मभिनिष्क्रमणं द्रष्टुमलब्ध । अहमपि प्रवज्यालीलां द्रक्ष्यामीति
कृतसन्निष्ठान इव युगन्धराद्रिमूर्ध्नि समुपस्थितः । अनेन दत्तनयेन
पराजिताः सङ्कुचितकिरणाः व्रीडया प्रत्यूषे प्रावरणप्रावृता इव
तारागणाः स्थिताः । गगनेशस्य वियोगाद्विपादं दर्शयन्त इव सुरा-
सुरगरुडाः पलायिताः । बोधिसत्त्वो नदीतीरे स्थित्वा छन्नं पप्रच्छ ।
सुहृत् ! का नामेयं गङ्गा इति । श्रुतमेतद्विषयपर्यन्ते अनोमा नाम
गङ्गा इति । सुहृत् ! सुन्दरं निमित्तम् । अयं प्रदेशः अनोमः । मम
प्रवज्याप्यञ्ज अनोमा भविष्यतीति चाब्रवीत् । किं स चाश्वः अतः
परं गन्तुं न शक्नोतीति । नो न शक्नोति । स च तुरङ्गम एकच-
क्रवालगर्भे नाभ्यां स्थितस्य चक्रस्य नेमिवृत्तं मर्दयन्निव सहसा
धावित्वा पूर्वभक्ते प्रातःसमय एव आगत्य आत्मनः संपादितं
भोजनं परिभोक्तुं समर्थः । तदा देवनागमुपर्णादिभिरन्तरिक्षे स्थित्वा
अर्च्चितैस्सुगन्धमालादिभिर्वावदूरुप्रदेशं सञ्छन्नस्तं मर्दयतः अति-
पपातकालः । तस्मात्रिंशद्योजनमात्रमेव अगमत् । अथ बोधिसत्त्वः
पार्ष्णिभ्यां धर्षयन् अश्वस्य संज्ञामदात् । अश्व उत्पत्य तन्निःसङ्गसंसा-
रार्णवतरणनिमित्तं दर्शयन्निव अष्टौपमबिस्तृतायाः अनोमायाः नाम
गङ्गायाः पारतीरं समभ्यगात् ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्यविरस्य कृतौ सद्धर्मकरन्दे

महाभिनिष्क्रमणपरिदीपनो नाम

अष्टमोऽध्यायः ॥

अथ नवमोऽध्यायः

अथ बोधिसत्त्वस्तुरङ्गमवरस्य पृष्ठादवस्त्व रजतवर्णप्रतिपाशे पुलिनतले स्थित्वा छत्रमेवमाहस्म । मुहत्! छत्र! त्व मम आभरणानि च कन्थफ वानिच्छादाय गच्छ । अहं प्रमज्जिप्यामीति उक्त्वा आभरणानि अमुञ्चत् । तानि च वस्त्रकोट्या भण्डीकृत्य तस्मै अदात् । स बोधिसत्त्व प्रमज्जितुक्कामो भूत्वा मम इमे केशा न श्रमणस्य दृशाः । अन्यो बोधिसत्त्वस्य केशाश्छेतु योम्यतरोपि नास्ति । तस्मात् स्वयमेव खड्गेन छेत्स्यामीति दक्षिणहस्तेन खड्गं गृहीत्वा वामहस्तेन सह मौलिना चूडां गृहीत्वा विच्छेद । केशा द्वघट्टगुलमात्रा भूत्वा दक्षिणत आवर्त्तमाना शीर्षे लिप्येरे । श्मश्रूणि च तदनुगुणाणि अभवन् । केशा यावज्जीव तत्प्रमाणं एव । पुन केश श्मश्रूवोरुच्छेदनसार्थं नाभूत् । अथबोधिसत्त्व सहमौलिना चूडा गृहीत्वा आत्मन सम्बोध्यधिगमनमीमासनार्थमन्तरिक्षेऽक्षिपत् । यद्यहं बुद्धो भविष्यामि आराशे तिष्ठन् नोचञ्चमौ पतन् इति । चूडामणिवेष्टनं योजनप्रमाणं गत्वा आकाशे तस्या । पुन सहस्राक्षं पुरुषतस्तानुसमाश्च भ्रमरवर्णनेशान् योजनप्रमाणेन रत्नमयकरण्डकेन संगौरव शिरसा प्रत्यग्रहीत् । त्रयस्त्रिंशद्दण्डलोके चूडामणिनात्ता चैत्यं कृत्वा तत्र प्रत्यष्ठापयञ्च । बोधिसत्त्वोपि पुनश्चिन्तयामास । ममैतानि कौशेयवस्त्राणि न श्रमणमदृशानि । केन नु प्रमज्जिप्यामीनि ।

तदा भगवत काश्यपस्य काले तमहायो घटीकस्रो नाम महा ब्रह्मा ब्रह्मलोके वसति । स तु महाब्रह्मा तेन मित्रधर्मेण चोदित अथ तमहायो महाभिनिष्क्रमण निष्क्रामेत् । तस्य श्रमणपरिष्वग्गानि गृहीत्वा गमिष्यामीनि विचिन्त्य त्रिचीवराणि पात्रं दामी मूचीं पाय

बन्धनं परिश्रावणमिति एतानि अष्टपरिष्करणानि चादाय आगम्य तस्मै अदात् । बोधिसत्त्वः पूर्वाभियोगानुशिक्षितः अर्हध्वजं वसित्वा उत्तमप्रव्रज्यावेशं गृहीत्वा स्वयं निवसितं कौशेयवस्त्रगुम्भं घटीकाराय महाब्रह्मणे प्रददौ । स गृहीत्वा ब्रह्मलोके द्वादशयोजनं शाटकमणिनाम्ना चैत्यञ्चकार । ततः प्रभृति ते द्वे चैत्ये देवाः ब्रह्माणश्च अर्चयन्ति मानयन्ति नमस्कुर्वन्ति च ।

पुनर्बोधिसत्त्वः प्रव्रजितः सन् छन्नमामन्व्य एवमाहस्म । छन्न ! त्वं मद्बचनेन मातापित्रोः ममारोग्यं मत्प्रव्रजितभावञ्च निवेदय । पुनश्चैवं मम पित्रे महाराजाय वद देव तव पुत्रो नैवाकृतज्ञतया न क्रोधेन न दरिद्रतया वा प्राव्राजीत् । अथ च जातिजरामरणेषु भयमवलोक्य सफलभुवनक्षयमनाथं दुःखादुद्धर्तुकामः अचिरादेव सर्वज्ञताज्ञानं प्राप्य सद्धर्मप्रावरणप्रावृतः सन्नागत्य युष्माकमश्रुधाराः परिमोञ्चयिष्यतीति । छन्नस्तच्छ्रुत्वा महता पर्वतेन मर्दित इव बलवता शोकेन समभिहतस्तस्य पादयोर्निपत्य परिदेवित्वा एतदवोचत् । देव अहं भवन्तेमेकमेव कानने अपहाय कथं कपिलवस्तुपुरं गच्छेयम् । अहमपि त्वया सार्द्धं प्रव्रजिष्यामि । युष्माकञ्चोपस्थानं करिष्यामि । ततो बोधिसत्त्वश्छन्नं पप्रच्छ । छन्न ! त्वं कस्मान्मया सार्द्धं प्रव्रजितुकामोसि । देव ! त्वयि स्नेहेनैव । सहत् । यदि तव मयि स्नेहोऽस्ति प्रतिनिवर्तस्व । स्नेहस्निग्धस्य मत्पितुश्च महाप्रजाया गौतम्याश्च यशोधरायाः जनपदकल्याण्याश्च हृदयमनामन्व्यागत्वाद्भिद्येत । तासु मृतासु जातिभिर्विरहितो राहुलश्च कथं न मरिष्यति तव निवर्त्तनेन परिरक्षितानि तेषां हृदयानि धर्मभाजनानि भविष्यन्ति ।

सहृद् ! तस्मात्त्वं गच्छ । स चेत्त्वं न गच्छसि । तेषामन्तरा-
योपि भविष्यति । तस्मादुत्थाय गच्छ इति । अथ छन्न आर्यस्य

अथ नवमोऽध्यायः.

अथ बोधिसत्त्वस्तुरङ्गमवरस्य पृष्ठादवरुद्ध रजतवर्णप्रतिकाशे
 पुलिनतले स्थित्वा छत्रमेवमाहस्म । मुहूर्त् छत्र ! त्व मम आभर
 णानि च कन्थक वाचिञ्चादाय गच्छ । अहं प्रव्रजिष्यामीति उक्त्वा
 आभरणानि अमुञ्चत् । तानि च वस्त्रकोट्या भण्डीकृत्य तस्मै अदात् ।
 स बोधिसत्त्वः प्रव्रजितुकामो भूत्वा मम इमे केशा न श्रमणस्य
 दृशाः । अन्यो बोधिसत्त्वस्य केशाश्छेत्तुं योग्यतरोपि नास्ति
 तस्मात् स्वयमेव स्वङ्गेन छेत्स्यामीति दक्षिणहस्तेन स्वदग
 वामहस्तेन सह मौलिना चूडाञ्च गृहीत्वा चिच्छेद । केशा द्वयञ्च
 लमात्रा भूत्वा दक्षिणतः आवर्त्तमाना शीर्षे लित्यिरे ।
 तदनुत्तराणि अभवन् । केशा यावज्जीव तत्प्रमाण एव । पुनः
 श्मश्रुयोश्छेदनकार्यं नाभूत् । अथबोधिसत्त्वः सहमौलिना
 गृहीत्वा आत्मनः सम्बोध्यधिगमनमीमासनार्थमन्तरिक्षे
 यद्यहं बुद्धो भविष्यामि आकाशे तिष्ठतु नोचेद्भूमौ पत
 चूडामणिवेष्टनं योजनप्रमाणं गत्वा आकाशे तस्थौ । पुनः
 पुरुहुतस्तानुत्तमाश्च अमरवर्णकेशान् योजनप्रमाणेन रत्न
 सगौरवशिरसा प्रत्यग्रहीत् । त्रयस्त्रिंशद्देवलोके चूडामणि
 कृत्वा तत्र प्रत्यग्रापयच्च । बोधिसत्त्वोऽपि पुनश्चित्तयामा
 कौशेयवस्त्राणि न श्रमणसदृशानि । तेन नु प्रव्रजिष्या
 तदा भगवतः काश्यपस्य काले तत्सहायो घटी
 ब्रह्मा ब्रह्मलोके वसति । स तु महाब्रह्मा तेन मित्र
 अद्य मत्सहायो महाभिनिष्क्रमणं निष्क्रामेत् । तस्य
 गृहीत्वा गमिष्यामीति विचिन्त्य त्रिचीवराणि

गमिष्यति । यदि नागराजो भविष्यति पृथिव्या निमङ्क्ष्यति । यदि मनुष्यो भविष्यति यथालब्धं भिक्षां भोक्ष्यत इति । ते राजपुरुषा देव ! साध्विति बोधिसत्त्वमनुययुः ।

अथ महापुरुषोपि शान्तेन्द्रियः शान्तमानसो रूपप्रभाभिर्महाजन-
मार्कर्षयन्निय युगमात्रां प्रेक्षमाणो मिश्रकभक्तं यापनप्रमाणमेव प्रत्य-
ग्रहीत् । सुमेरुमथनेनैव मर्दितमिव समुद्रं महाजनं व्याकुलीकृत्य
समभिगम्य पाण्डवपर्वतच्छायायां पूर्वदिशाभिमुखो निपसाद ।
अपश्यच्च पात्रगतमाहारम् । पूर्वं सुधाभोजनसमाहारं परिभुक्तवत-
स्तस्य मिश्राहारं दृष्ट्वा महत् प्रातिकूल्यमभूत् । तत्र नवविधां प्राति-
कूल्यसंज्ञां मनसि कृत्वा प्रत्यवेक्ष्य निर्विकारं परिभुक्तवान् । पश्चान्मुखं
विशोध्य पात्रमपि शोधयामास । अयं खलु आहारः प्रव्रजितदिवसा-
दष्टमेऽहनि बोधिसत्त्वेन परिभुक्तः । राजपुरुषास्तमवलोक्य आगत्य
राज्ञे विम्बिसाराय निवेदयामासुः । राजा विम्बिसारः तद्भूतवचनं
समाकर्ण्य प्रसन्नः । पुनः स मगधाधिपतिः राजा विम्बिसारो बोधि-
सत्त्वस्य दर्शनगुणानुश्रवणेनैव सञ्जातकौतूहलहृदयो वेगेन नगरान्नि-
रक्रामत् । अगमच्च पाण्डवपर्वताभिमुखो यानेन । स यानादयरुद्ध
बोधिसत्त्वस्य सकाशं प्राप्य शीतले शिलातले निपसाद । अतवि
प्रसन्नश्चाभूत् बोधिसत्त्वस्य ईर्य्यापथेषु ।

ततश्च राजा विम्बिसारो बोधिसत्त्वमेवमपृच्छत् । भवान् कुतोऽ-
त्रागत इति । महाराज ! शाक्यजनपदादिति आहस्म । कस्माच्चगराच्च
कपिलवस्तुपुरात् । कस्मिन् वंशे भवतो जन्म इति । शाक्यवंशे कस्य
भवान् पुत्र इति । राज्ञः शुद्धोदनस्य पुत्रः । किं नामेति । सिद्धार्थ-
नामेति एवमब्रवीच्च । इत्थं बोधिसत्त्वस्य जनपदनगरकुलपितृनाम्नां
व्याकरणे राजा विम्बिसारस्तुतोप । बोधिसत्त्वस्तु राज्ञो विम्बिसा-

तस्य रूपदर्शनेन सज्जातप्रीतिसौमनस्या नगरवासिनो महान्त विम्वय
मुपागता । तद्दर्शन एव व्यापृता अभवन् । तेषा मनुष्याणामितर
इतरमवोचत् । भो ! किञ्च राहोर्भात्या निगूढमृगजाल पूर्णचन्द्रो
वा मनुष्यलोकमागत इति । तमन्य आहम् । मुहुत् । त्व किं कथ
यसि कदा पूर्णचन्द्रो मनुष्यलोकमागतो दृष्टपूर्वस्तथा । नूनमेप
पदमु कामस्यैर्गणु देवो मनुष्यवेश गृहीत्वा अम्माक राजश्च पुरवा
सिनाश्च परमसमृद्धिसम्पन्न विभूतिनिन्नर समीक्ष्य श्रीटितुलामतया
इहागत इति । अपर अवोचत् । जय काम इति । तमन्यो हाम्य
वृत्त्या आहम् । भो ! त्व किञ्च उन्मत्तोसि । कामो भयानीपते
कोपवृष्टानुना भम्मीकृतगरीरो ननु । तमन्योपि ईषद् विहस्य ण्यमवो
चत् । भो ! त्व किं वक्षि । पुरुहूत सहस्रनयन मुरलोकसजया
इहागत इति । तमप्यपरो हसन् एवमभाषत । भो ! त्व किं पूर्वा
परविरुद्ध वदसि । यद्वि ज्ञानो भवेत् क्व च सहस्राण्यक्षीणि । क्व च
यज्ञाकुश । क्व च ऐरावण इति । अद्धा एष महात्रक्षा । ब्राह्मणाना
प्रमाद ज्ञात्वा वेद वदन् वेदान्तादिषु प्रसङ्गार्थमागत इति । तान्
सर्वानपाट्य अपर एवमवदत् । नैवाय पूर्णचन्द्र । न च काम ।
नापि सहस्राक्षो न च महात्रक्षा । एष सर्वलोकनायक शास्ता
इति । एष आश्चर्य्यो मनुष्य इति च । इत्थ कथयत्सु एव नाग
रिकेषु राजपुरुषा गत्वा ताप्रवृत्तिं राज्ञे विम्बिसाराय दिदिशु देव ।
अस्मिन् नगरे एको महासत्त्वो भिक्षार्थं चरति स देवो वा गधवो
वा नागराजो वा यक्षो वा को वा न जानीम इति । अथ रात्रि विम्बि
सारस्तत्समाकर्ण्य प्रासादतले स्थित्वैव महापुरष दृष्ट्वा आश्चर्य्यमिति
मितचिचो जात । पुना राजपुरुषान् समाज्जापयामास । सेवका ।
गच्छत यूय मीमांसयथ । स यदि अमानुषो भविष्यति अन्तरिक्षेण

गमिष्यति । यदि नागराजो भविष्यति पृथिव्या निमङ्क्ष्यति । यदि मनुष्यो भविष्यति यथालब्धं भिक्षां भोक्ष्यत इति । ते राजपुरुषा देव । साध्विति बोधिसत्त्वमनुययुः ।

अथ महापुरुषोपि शान्तेन्द्रियः शान्तमानसो रूपप्रभाभिर्महाजन-
माकर्षयन्निव युगमालां प्रेक्षमाणो मिश्रकभक्तं यापनप्रमाणमेव प्रत्य-
ग्रहीत् । सुमेरुमथनेनैव मर्दितमिव समुद्रं महाजनं व्याकुलीकृत्य
समभिगम्य पाण्डवपर्वतच्छायायां पूर्वदिशाभिमुखो निपसाद ।
अपश्यच्च पात्रगतमाहारम् । पूर्वं सुधाभोजनसमाहारं परिभुक्तयत-
स्तस्य मिश्राहारं दृष्ट्वा महत् प्रातिकूल्यमभूत् । तत नवविधां प्राति-
कूल्यसंज्ञां मनसि कृत्वा प्रत्यवेक्ष्य निर्विकारं परिभुक्तवान् । पश्चान्मुखं
विशोध्य पात्रमपि शोधयामास । अयं खलु आहारः प्रव्रजितदिवसा-
दष्टमेऽहनि बोधिसत्त्वेन परिभुक्तः । राजपुरुषास्तमवलोक्य आगत्य
राज्ञे विम्बिसाराय निवेदयामासुः । राजा विम्बिसारः तद्वृतवचनं
समाकर्ष्य प्रसन्नः । पुनः स मगधाधिपतिः राजा विम्बिसारो बोधि-
सत्त्वस्य दर्शनगुणानुश्रवणेनैव सज्जातकौतूहलहृदयो वेगेन नगरान्नि-
रक्रामत् । अगमच्च पाण्डवपर्वताभिमुखो यानेन । स यानादवरुद्ध
बोधिसत्त्वस्य सकाशं प्राप्य शीतले शिलातले निपसाद । अतवि
प्रसन्नश्चाभूत् बोधिसत्त्वस्य ईर्योपथेषु ।

ततश्च राजा विम्बिसारो बोधिसत्त्वमेवमपृच्छत् । भवान् कुतोऽ-
त्रागत इति । महाराज ! शाक्यजनपदादिति आहस्म । कस्मान्नगराच्च
कपिलवस्तुपुरात् । कस्मिन् वंशे भवतो जन्म इति । शाक्यवंशे कस्य
भवान् पुत्र इति । राज्ञः शुद्धोदनस्य पुत्रः । किं नामेति । सिद्धार्थ-
नामेति एवमब्रवीच्च । इत्थं बोधिसत्त्वस्य जनपदनगरकुलपितृनाम्नां
व्याकरणे राजा विम्बिसारस्तुतोप । बोधिसत्त्वस्तु राज्ञो विम्बिसा-

जातिमुत्सहसाणि च पश्येयम् । दिव्यभोजनसमं भोजनञ्च परिभुज्य
वरशयने शय्या करिष्यामीति । एतदा स बोधिसत्त्व शरीरकृत्यार्थं
निपद्य सुशीतलसकलशरीरो मलमूत्रसङ्कुपितो बलशून्यो वेदनया
पीडितो मलमृत्युं कर्तुमशक्नुवन्तस्थाने मूर्च्छित पपात । अथैतदा
देवता मृत इति सज्जया राज्ञं शुद्धोदनम्यान्तिकं गत्वा एवमवोचत् ।
राजन् ! तव पुत्रो मृत इति सज्जया राज्ञं शुद्धोदनम्यान्तिकं गत्वा
एवमवोचत् । राजन् ! तव पुत्रो मृत इति । तदा राजा एवमब्रवीत् ।
देवते ! मम पुत्रो बुद्धो भूत्वा एव मरिष्यति । नो अबुद्ध एव ।
अपगच्छ । मत्पुत्रो बुद्धभायमप्राप्य न मरिष्यतीति तर्ज्जयामास ।
देवता तत्रैव अन्तर्हिता । अथ बोधिसत्त्व सज्ञा लब्ध्वापि उत्थाय-
गत ।

पुनः स बोधिसत्त्व एवमचिन्तयत् । यतश्चाहमास्फानकं ध्यानं
ध्यायेयम् । अथ स आश्वासं प्रश्वासं च सन्यस्यन् । स च वातो
नासारन्ध्राभ्यां निर्गन्तुमशक्नुवन् उभाभ्यां कर्णछिद्राभ्यां निर्गतः ।
अथ महासत्त्वस्तस्यापि निर्गमनं न्यवारयन् । वातोपि ततश्चोर्ध्वं
गत्वा मस्तकमग्रहीत् । तेन शीर्षे बलवती वेदना सज्जाता । शीर्षवे-
धन्या विद्वक्काल इवाभूत् । वातोपि मस्तकं भित्त्य गन्तुमशक्नुव-
न्नपि उदरं प्रविशेत् । सोन्तर्भागगतो विकन्तनेन छिन्नकाल इवाऽभूत् ।
इत्थं महासत्त्व आस्फानकं ध्यानं ध्यायन् महद्दुःखमन्वभवत् ।
तदापि स प्रगृहीतवीर्यं समाहितचित्तं उपस्थितमातिरपमूढबुद्धिर-
नातुरकायश्चाऽभूत् । अथान्ये आहुः स्म । न तावत् कालदूकृतवान्-
श्रमण इति । एव गच्छति च काले मार पापीयानाचिन्तयत् ।

* निर्विकल्पसमाधिरित्यर्थः । अप्राणकं ध्यानं वा ।

सिद्धार्थकुमारस्य व्यायामोपि महान् । महतां दुष्करां ।
 एकान्तेन बुद्धो भविष्यति । अतोऽहं तमुपगम्य दुष्करां
 नयेयमिति । स गत्वा तमर्थं तस्मै आरोचयितुमागमे । किं वं
 विवर्णोसि । तव मरणं समीपम् । तव मरणस्य लक्षणं ।
 तस्य एकोशः । तस्य ब्रह्मचर्यं चरतो होमं कुर्वन् वृत्तं
 त्वं प्रधानेन किं करिष्यसि । अथ महासत्त्वो मारं दृश्यन्
 हस्म । मार ! पाप्मन् ! त्वं किमर्थमिहागतोमि । त्वं
 नार्थः । येनार्थो मम तदर्थं व्यायच्छामि । अथ येन
 वीर्य्यमपि विद्यते । एवं प्रहितात्मानं मां तं किनृच्छते ।
 तव प्रथमा सेना । अरतिर्द्वितीया । उपायामप्युत्तमा ।
 तुर्थी । धीनमिदं पञ्चमी । स्त्रीरूपं षष्ठी । द्वितीय
 मस्कः स्तम्भः लोभः कर्षतिः सत्तमः । विचिन्त्य त्वं
 एमी । एताः तव सेनाः । एताः जित्वा मुनें कसे ।
 पुण्यः । धिग्धिग् जीवितमाभिः पराजितानाम् ।

इत्थं स्वयं सर्वज्ञताज्ञानं समुपेत्य मिश्रणमिति
 विपसद्वशेन विषयेण मारं तर्जयित्वा पञ्चमस्य
 स्मिन् जगति दुष्करां क्रियां कुर्वन्ति । वे मारं त्वं
 समाः । अतो दुष्करतमं कर्तुं समर्थो नाम त्वं
 महासत्त्वः अयन्तु बोधेः मार्गं दत्वा दोषं नृणां
 निपणश्चिन्तयाभास । सोऽज्ञासीन् नावं वे मारं
 तस्मात् सुखाद्विभेमि अन्यतैव कामैर्गन्तव्यं
 स च समाधिर्वा न शक्यते दुर्वलशरीरं
 माहारसेवनेन कायं तर्पयित्वा पुनः
 विचिन्त्य सेनानीनिगमे मिश्रार्थं वदत ।

कियता कालेन बलमग्रहीत् । अथ तस्य महासत्त्वस्य द्वाविंशद्वर
महापुरुषलक्षणानि प्राकृतिकान्येव । कायोऽपि स्वर्णवर्णश्चाऽभूत् ।
एवं दुष्करक्रियया षड्वर्षाणि महाप्रधानमवर्षयत् । अयं बोधे
मार्ग इति विचिन्त्य औदारिकमाहारं भोक्तुक्कामो ग्रामनिगमादिषु
मिक्षार्थमचरत् । अभुङ्क्त च औदारिकमाहारम् । अयं पञ्चवर्षीया
मिक्षव अयं श्रमणो गौतमः षड्वर्षाणि दुष्करक्रियां कुर्वन्
सन्धोधिं समधिगन्तुं न शक्नोति । इदानीं ग्रामादिषु मिक्षार्थं विचर्य
औदारिकमाहारं परिभुङ्क्ते किं शक्यति एष लब्धुं सन्धोधिज्ञानम् ।
एष बाहुलिकः । प्रधानविभ्रान्त इति । किमस्माकमनेनेति । महापुरुष
परित्यज्य स्वानि स्वानि यत्नवीराणि समादाय अष्टादशयोजन
मार्गं गत्वा ऋषिपत्तनं प्रविशति ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे
दुष्करक्रियापरिदीपनो नाम
नवमोऽध्यायः ॥

अथ दशमोऽध्यायः

अथ उरुवेलायां सेनानीनिगमे एकः कौटुम्बिकोऽभूत् । तस्य गृहे जाता मुजाता नाम एका दुहिता च अभूत् । सा वृद्धिं प्राप्ता एकस्मिन् न्यमोधवृक्षे प्रार्थनाञ्चाकर्षीत् । यद्यहं समानजातिं विपुल-विभवं भर्तारमपि लब्ध्वा प्रथमे गर्भे एव पुत्रं लप्स्ये । अनुसंवत्सरं तुभ्यं शतसहस्रार्धं पूजाविधिञ्च प्रस्थापयिष्यामीति । अस्याः सा प्रार्थना समृद्धिमागता । सा हृष्टा वैशाखपौर्णमास्याः पूर्वत एव धेनुसहस्रं मधुलष्ठीवने चारचयत् । सा परेद्युः तेषां धेनुसहस्राणां क्षीरं गृहीत्वा पञ्चशतधेनूरपाययत् । एवं क्रमेण तासां क्षीराणि सार्द्धद्विशतधेनूश्च अपाययत् । पुनश्चार्धार्धोऽनं कृत्वा यावत् षोडशानां धेनूनां क्षीराणि अष्टधेनूः पाययित्वा क्षीरस्य मधुरत्वं घनौजस्वित्वं चाकारयत् । सा च तत्क्षीरपरिवर्तनं कारयित्वा वैशाखपौर्णमास्यां प्रातरेव बलिकर्म विधास्यामीति चिन्तयामास । सा प्रत्यूषे समुत्थाय धेनुं गृहीत्वा वत्सान् मुमेच । सपदि वत्साः धेनूनां स्तनमूलमगमन् । पुनरूधोभारान् शोधयित्वा तत्र भाजनेषु उपनीतेषु क्षीरधाराः स्वयमेवास्तवन् । मुजाता तदपि आश्चर्य्यं समीक्ष्य प्रसन्ना स्वहस्ताभ्यामेव क्षीरमादाय नूतनभाजने प्रक्षिप्य पाचयितुमारभे । तस्मिन् पयसि पाच्यमाने महान्ति महान्ति बुद्बुदानि समुत्थाय दक्षिणावृत्तानि अमन्तिस्म । ईषदपि बहिर्न पेतुः । उद्धनाद्धमः स्तोकमपि न निर्गतः । तत्क्षणे चत्वारो लोकपालाः समागत्य तत्रारक्षां विदधुः । महाब्रह्मा छत्रमधारयत् । पुरुहुतः अग्निमज्वालयत् । सर्वे देवास्तत्र दिव्यौजांसि चिक्षिपुः । मुजाता तस्मिन् दिवसे प्रादुर्भूतानि नाना-

विधानि आश्चर्याणि समभीक्ष्य पूर्णा नाम दासीमामन्तयत् ।
अम्भो ! पूर्णे ! देवता मयि अतीव प्रसन्ना एतावदवधि मया न
दृष्टपूर्वमीदृशमाश्चर्यम् । अम्भो ! तस्मात्त्वं वेगेन गत्वा देवस्थानं
प्रतिशोधय । सा दासी तद्वचनं समाकर्ण्य आर्य्ये ! साध्विति त्वरितं
तरुमूलमुपागात् ।

अथ बोधिसत्त्वस्तास्मिन् रात्रिभागे पञ्चमहास्वप्नानि अद्राक्षीत् ।
कीदृशानि तानि स्वप्नानीति ? इयं महोर्वी महाशयनमभूत् ।
हिमवान् पर्वत उपधानमासीत् । पूर्वसमुद्रे वामहस्तो व्यवहितः ।
पश्चिमसमुद्रे दक्षिणहस्तो व्यवहितः । दक्षिणसमुद्रे उभौ पादौ
व्यवहितौ । उत्तरसमुद्रे शीर्षं व्यवहितमिति इदं प्रथमं महास्वप्नमप-
श्यत् । पुनरपरमद्राक्षीत् । कुशा नाभेरुद्रत्य पश्यत्येव वितस्तिमात्रं
हस्तमात्रं यष्टिमात्रं गव्यूतिमात्रं अर्धयोजनमिति एवमनेकसहस्र-
योजनं नभ आहत्य तस्थुः । इदं द्वितीयं महास्वप्नम् । पुनश्चापरम् ।
श्वेतशीर्षाः किमिश्रेण्यः पादयोरुद्रम्य यावज्जानुमण्डलं प्रतिच्छा-
दयामासुः । इदं तृतीयं महास्वप्नम् । पुनश्चापरम् । नानावर्णाश्चत्वारः
पक्षिणः चतसृभ्यो दिशाम्य आगम्य पादमूले निपत्य सर्व्वे श्वेतवर्णा
एवाभवन् । इदं चतुर्थं महास्वप्नम् । पुनश्चापरमद्राक्षीत् । अचक्ल-
म्यत च बोधिसत्त्वो महतो गूथपर्व्वतस्योपरि तद्गूथैरलसितगतः । इदं
पञ्चमं महास्वप्नम् ।

तत्र हि यत्प्रथमं स्वप्नम् । तदपि सम्यक् सम्बोध्यै पूर्व्वनिमि-
त्तम् । यच्च द्वितीयम् । तदपि आर्य्याष्टादिकस्य मार्गस्य प्रकाशने
पूर्व्वनिमित्तम् । तच्चथा । सम्यग्दृष्टिः सम्यक् संकल्पना सम्य-
ग्वाक् सम्यक्कर्मन्तः सम्यग्जीवः सम्यग्ज्यायामः सम्यक्-

स्मृतिः सम्यक्समाधिश्चेति इमानि अष्टाङ्गानि । यच्च तृतीयं तदपि बहूनां श्वेतवस्त्रधारिणां समागत्य तच्छरणगमनभावे पूर्वनिमित्तम् । यच्च चतुर्थम् । तदपि क्षत्रियादीनां चतुर्णां वर्णानां तथागतेन प्रतिवेदिते धर्मविनये अभिविनीय गृहान्यपहाय प्रव्रज्य अनुत्तरविमुक्तिमुखस्य साक्षात्करणे पूर्वनिमित्तम् । यच्च पञ्चमं तदपि चीवरपिण्डपातशयनासनम्लानप्रत्ययसङ्घातानां चतुर्णां प्रत्ययानां सुलभत्वात्तेषु अलम्बनभावे पूर्वनिमित्तम् । अपिच । यच्च चक्रवालमहोर्वा शयनमभूत् । तदपि सम्बुद्धभावे पूर्वनिमित्तम् । यच्च हिमालयपर्वतमुपधानमभूत् । तदपि सर्वज्ञताज्ञानप्रतिलाभे पूर्वनिमित्तम् । यांश्च चतुरो हस्तपादान् समुद्रस्योपरिगतांश्चक्रवालमूर्ध्नि स्थितानद्राक्षीत् । तदपि धर्मचक्रप्रवर्तने पूर्वनिमित्तम् । यच्चापरम् । स्वमुत्तानं निपन्नमद्राक्षीत् । तदपि त्रिषु भवेषु अवकुञ्जनिपन्नसत्त्वानामुत्तानमुखकरणे पूर्वनिमित्तम् । यच्चापरम् अक्षीणि उन्मील्य पद्मयन्त्रिवात्मानमद्राक्षीत् । तदपि दिव्यचक्षुः प्रतिलाभे पूर्वनिमित्तम् । यच्चापरम् । यावद्भवाग्रं सर्वेषां लोकानामेकाम्रेतामद्राक्षीत् । तदपि अनावरणज्ञानप्रतिलाभे पूर्वनिमित्तम् । इत्थं बोधिसत्त्वस्तानि तानि विशेषाधिगमनिमित्तभूतानि पञ्चमहास्वप्नानि विलोकयामास ।

अथ बोधिसत्त्वस्तानि स्वप्नानि परिगृह्येव अहं निःसंशयमेव सम्बुद्धो भविष्यामीति अंशांसीत् । तस्मिन् कृतनिश्चयस्तस्या रात्र्या अतिक्रमेण सकलशरीरपरिकर्म कृत्वा भिक्षापर्व्यटनकालमागमयमानः प्रातरेवं गत्वा तस्मिन् न्यग्रोधमूले निपसाद । तदानीं स्वप्नमाभिः सकलतरुमूलं समन्तात्समुदज्वलत् । अथ सा पूर्णा नाम दासी तत्रागत्य प्राचीनलोकधातुमवलोकमानं तरुमूले निपण्णं बोधिसत्त्वं विलोकयामास । आसीच्च तच्छरीरार्जिताभिः प्रभाभिः स चटतरुः सुव-

र्णवर्ण । तदवलोक्य दासी एवमचिन्तयत् । अस्माकं देवता अद्य
स्वहस्ताभ्या बलिं प्रतिग्रहीतु वाञ्छन्त्यो वृक्षादवरुह्य निषण्णा इति
उद्देगमापन्ना सा पुनर्वेगेन गत्वा तमर्थं मुजातायै न्यवेदयत् ।
तच्छ्रुत्वा मुजाता हृष्टमना अद्यप्रभृति त्वा मम ज्येष्ठदुहितृस्थाने
स्थापयामीति अस्यै दुहितुरनुरूप समग्रमलङ्कार प्रददौ ।

यत सर्व्वेषा पश्चिमभक्तिकाना बोधिसत्त्वाना सम्बुद्धभावस्य
प्रतिबोधकरणदिवसे शतसहस्रार्थां सुवर्णपातिर्लब्धुमर्हा । तस्मात् सा
मुजाता सुवर्णपात्या पायसं प्रक्षेपस्यामीति चित्ते चकार । तदनन्तरं
सा शतसहस्रार्थां सुवर्णपातिं आदाय तत्रापि पायसं प्रक्षिपामीति
पाकभाजनमावर्त्तयत् । सर्व्वं पायसं कमलदलानुदकमिव भाजनाभि-
र्गत्य सुवर्णपात्यां प्रणिदधौ । तच्च पायसं एकपातिपूरणमात्रमेवाभूत् ।
सा ता पातिमपरया सुवर्णपात्यां प्रच्छाद्य अतिधवलेन वस्त्रेण वेष्ट-
यामास । सा मुजाता सर्व्वालङ्कारविशेषैः स्वमलङ्कृत्य ता पातिं
शीर्षोपरि प्रणिधाय महता आनुभावेन न्यग्रोधमूलमुपगता । सा बोधि-
सत्त्वं समवलोक्य प्रीतिसौमनस्य प्राप्ता चाऽभूत् । वृक्षदेवतेति
सजया अवलोकितस्थानात्प्रभृति अवनतशिरा आगत्य शीर्षात्सुवर्ण-
पातिमवातीतरत् । व्यवारीच्च तां सुवर्णपातिम् । सा गन्धपुष्पवासि-
तमुदकमपि गृहीत्वा बोधिसत्त्वस्य उपानैषीत् । घटीकारनाम्ना महा-
ब्रह्मणा उपनीतं मृत्तिकापात्रमपि एतावदवधिं बोधिसत्त्वं न हित्वा
सपदि अन्तर्हितम् । तदा बोधिसत्त्वस्तदपश्यन् दक्षिणहस्तं प्रसार्य्य
उदकं सम्प्रत्यैच्छत् । सा तद्वस्ते उदकमपातयत् ।

अयं मुजाता स्वहस्ताभ्यामेव सपायसा पातिं बोधिसत्त्वस्य हस्ते
प्रतिष्ठापयामास । ततो महासत्त्वः मुजातां व्यलोकयत् । सा बोधि

सत्त्वस्य आकृतिं ज्ञात्वा आर्य्य! मयेदं तुभ्यं परित्यक्तम् । त्वं यथारुचितं स्थानं गच्छ । यथा मम मनोरथः समृद्धिं गतः । तथा भवतोपि मनोरथः समृध्यतु इति उक्त्वा शतसहस्रार्थां सुवर्णपातिं पुराणमृत्तिकापात्रमिव अनपेक्ष्य प्रायासीत् । बोधिसत्त्वोपि निषण्णस्थानादुत्थाय न्यग्रोधं प्रदक्षिणीकृत्य पायसमादाय नैरञ्जनाया नद्यास्तीरमगात् । तत्र नैकबोधिसत्त्वानां सम्बोधिसमधिगमनदिवसे ज्ञानावतरणे रमणीयं तीर्थमस्ति । स तु अस्यास्तीरे चीवराणि संस्थाप्यावततार । स च तत्र स्नात्वा समुत्ततार । अनेकशतसहस्रैः सम्बुद्धैर्निवासितमर्हध्वजमाच्छाद्य च पुरस्तादभिमुखो निपसाद । बोधिसत्त्वस्तत्र निषद्य तं निरुदकमधुपाय सममेकैकं पिण्डं पक्तालास्थिपरिमाणं कृत्वा एकोनपञ्चाशत् पिण्डान् परि भुक्तवान् । ते बुद्धभूतस्य सप्तसप्ताहानि बोधिमण्डे विहरत एकोनपञ्चाशद्विवसान् आहारकृत्यं साधयामासुः । बोधिसत्त्वस्तत्पायसं परिभुज्य । सुवर्णपातिं गृहीत्वा पर्यशोधयत् । स पुनस्तां गृहीत्वा यद्यहं बुद्धो भविष्यामि इयं पातिः प्रतिस्रोतो गच्छतु इत्युक्त्वा नद्यां चिक्षेप । सा पातिः सचेतनेव बोधिसत्त्वस्य सर्वज्ञताज्ञानप्रतिलाभं दर्शयन्ती वेगसम्पन्नस्य सुवर्णहंसस्य अन्तरीक्षे गमनमिव अशीतिहस्तमात्रस्थानं प्रतिस्रोतो मर्दयन्ती नदीमध्यमगमत् । सा पातिरेकस्मिन्श्चावर्त्तं निमग्ना कालस्य नाम नागराजस्य भवनं गत्वा त्रयाणामतीतानां बुद्धानां परिभुक्तपातिषु प्रहृत्य किर्किरिति शब्दं श्रावयन्ती तासामधः प्रतिष्ठिता । कालो नाम नागराजस्तं शब्दं समाकर्ण्य प्रत्यहमभिसम्बुध्य एवञ्च वीत् । पूर्वधुरेको बुद्धः अद्य एको बुद्ध इति । स समुत्पन्नः अनेकैः पदशतैः स्तुतिमुदीरयंस्तस्थौ । बोधिसत्त्वोपि तेन कृतं पवित्रं पि अवश्यं बुद्धो भविष्यामीति हृष्टमना अभवत् ।

अथ स बोधिसत्त्वो महाटव्या गोचराभिमुख मुरुचिरदेहशोभा समुज्ज्वल केशरभारसमाकीर्ण सिंहो मृगेन्द्र इव पङ्कदन्तदहतीरे मुपुष्पितविशालशालवन प्रविष्टो विगलितसमग्राभरण पङ्कदन्तो नाम सिन्धुर इव च पञ्चवर्णमधुकरगणपरिनुम्बितदिव्यगन्धप्रतिम सुगन्धकुसुमनिरुकरआजितशारराभि समुपेत रमणीय शालवन दिवा विहारार्थं प्रविवेज । स बोधिसत्त्व साय पूर्वदिग्भागोपगततरुनिरुच्छा येषु अथैव सम्बोधिशान प्रतिबुध्यतामिति आह्वयत्सु इव मन्दमारुत प्रकम्पितधरणिरुहाप्रकरेषु सकलपुष्पोपशोभितविविधतरुनिरुणाशा खाग्रनिपण्णपञ्चवर्णभ्रमरसङ्गीतध्वनिषु च प्रवर्तमानेषु वृन्तात् परिगलित पञ्चवर्णकुसुमसमाकीर्ण धराणितल शोभयमानो वनप्रदेशान्निष्क्रान्तो मत्तद्विरदपतिरिव विलासातिशयेन दिवा विहारान्निरक्रामत् । तस्मिन् काले मयूरपिच्छकलपैरिव अमरगणोपनीतैश्छत्रध्वजवस्त्रालङ्कारै प्रतिमण्डित कल्पद्रुम इव बोधिद्रुमोपि आजित । ततो बोधिसत्त्वो देवताभि समलङ्कृतेन विंशत्युत्तरैकशतैकसहस्रहस्तविस्तृतेन । मार्गेण सिंह इव विनृम्भमाणो बोधिद्रुममूल समभ्यगात् ।

तदा महाप्रज्ञा योजनविस्तृत श्वेतच्छत्र धारयन्नेव अनुयात । सुयामदेवपुत्रस्त्रिगव्यूति दिव्य चामर गृहीत्वा बोधिसत्त्व वीजयमानोपि अगच्छत् । पुरहूत पुरन्दरो गव्यूतिप्रमाण विजयोत्तर नाम शङ्ख धमन् पुरस्तात् अगच्छत् । पञ्चशिखो नाम गन्धर्वदेवपुत्रस्त्रिगव्यूति प्रमाण बेलुववर्णी वीणाश्च वादयन् पुरत अनुयात । कालो नाम नागेन्द्र सार्धैरशीत्या नाटकसहस्रैः परिवृत स्तुतिसहस्रमुदीरयन् बोधिसत्त्वमन्वगच्छत् । चत्वारोपि लोचपाला दिव्य छत्र गृहीत्वा बोधिसत्त्वमन्वगच्छन् । विविधा नागयक्षमुपर्णा दिव्यै पुष्पैर्गन्धै पूजयमाना दिव्यसङ्गीती प्रवर्तयमाना बोधिसत्त्वमनुयाता । दशानु

चक्रवालसहस्रेषु देवता नानातूर्यैः कुसुमगन्धविलेपनधूपपताकादिभिश्च पूजयमाना दिव्याः सङ्गीतीः प्रवर्तयमाना बोधिसत्त्वमन्वगच्छन् ।

अथ महासत्त्वः सुरभिचन्दनचूर्णसमाकुलेषु कुसुमधूपजन्ममुगन्धिषु विविधचामरध्वजमालिषु दशसहस्रचक्रवालेषु बोधिद्रुममूलं समायातोऽभूत् । तस्मिन्स्तु समये तृणहारकः * स्वस्तिको नाम द्विजन्मा तृणमादाय सम्मुखे पथि आगच्छत् । स महासत्त्वस्य तदाकृतिं ज्ञात्वा अष्टाभिस्तृणमुष्टिभिस्तं समभ्यर्चयामास । बोधिसत्त्वस्तानि तृणानि प्रतिगृह्य बोधिमण्डलमुपसमक्रामत् । बोधिद्रुमस्य दक्षिणदिशामागे उत्तराभिमुखस्तृणानि गृहीत्वा तस्थौ । तत्क्षणे दक्षिणचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव च उत्तरचक्रवालमुल्लङ्घ्य उपरि भवाग्रं सम्प्राप्तमिव चाभूत् । अज्ञासीच्च बोधिसत्त्वो नेदं सम्बोधिस्थानं भविष्यतीति । ततो महासत्त्वो बोधिद्रुमं प्रदक्षिणीकुर्वन् पश्चिमदिशामागं गत्वा पुरस्तादभिमुखस्तस्थौ । तदा पश्चिमचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव पूर्वचक्रवालमुल्लङ्घ्य उपरि भवाग्रं प्राप्तमिव चाऽभूत् । बोधिसत्त्व इदमपि सम्बोधिस्थानं न भविष्यतीति अज्ञासीत् । ततोपि प्रदक्षिणीकुर्वन् उत्तरदिशामागं गत्वा दक्षिणाभिमुखस्तस्थौ । तदा उत्तरचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव च दक्षिणचक्रवालमुल्लङ्घ्य उपरिभवाग्रं प्राप्तमिव चाऽभूत् । बोधिसत्त्वो नेदमपि सम्बोधिस्थानं भविष्यतीति अज्ञासीत् । ततोपि प्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वदिशामागं गत्वा पश्चिमाभिमुखस्तस्थौ । पूर्वदिशामागे सकलानां सम्बुद्धानां पर्यङ्कस्थानं नैव मुच्यते न कम्पते ।

अथ स बोधिसत्त्वो महाटव्या गोचराभिमुख मुरुचिरेदेहशोभा समुज्ज्वल फेशरभारसमाकर्ण सिंहो मृगेन्द्र इव पद्मरतदहर्तरे मुपुष्पितविद्यालशालवन प्रविष्टो विगलितसमग्राभरण पद्मदन्तो नाम सिन्धुर इव च पञ्चवर्णमधुकरगणपरिचुम्बितदिव्यगन्धप्रतिम सुगन्धकुसुमनिकरआजितशाखाभि समुपेत रमणीय शालवन दिवा विहारार्थं प्रविवेश । स बोधिसत्त्व साय पूर्वदिग्भागोपगततरुनिरुच्छा येषु अद्यैव सम्बोधिज्ञान प्रतिबुध्यतामिति आह्वयत्सु इव मन्दमारुत प्रफम्पितधरणिरुहाप्रकरेषु सकलपुष्पोपशोभितविविधतरुनिकराणां शाखाप्रनिपण्णपञ्चवर्णभ्रमरसङ्गीतध्वनिषु च प्रवर्तमानेषु वृन्तात् परिगलित पञ्चवर्णकुसुमसमाकर्ण धराणितल शोभयमानो वनप्रदेशान्निष्क्रान्तो मत्तद्विरदपतिरिव विलासातिशयेन दिवा विहारान्निरक्रामत् । तस्मिन् काले मयूरपिच्छकलापैरिव अमरगणोपनीतैश्छत्रध्वजबलालङ्कारै प्रतिमण्डित फल्पद्रुम इव बोधिद्रुमोऽपि आजित । ततो बोधिसत्त्वो देवताभि समलङ्घ्यतेन विंशत्युत्तरैकशतैकसहस्रहस्तविस्तृतेन । मार्गेण सिंह इव विजृम्भमाणो बोधिद्रुममूल समभ्यगात् ।

तदा महाब्रह्मा योजनविस्तृत श्वेतच्छत्र धारयन्नेव अनुयात । मुयामदेवपुत्रस्त्रिगन्ध्यूति दिव्य चामर गृहीत्वा बोधिसत्त्व वीजयमानोऽपि अगच्छत् । पुरुहूत पुरन्दरो गन्ध्यूतिप्रमाण विजयोत्तर नाम शङ्ख धमन् पुरस्तात् अगच्छत् । पञ्चशिसो नाम गन्धर्वदेवपुत्रस्त्रिगन्ध्यूति प्रमाण चेलुववर्णा वीणाञ्च वादयन् पुरत अनुयात । कालो नाम नागेन्द्र सार्धैरशीत्या नाटकस्त्रीसहस्रैः परिवृत स्तुतिसहस्रमुदीग्यन् बोधिसत्त्वमन्वगच्छत् । चत्वागेऽपि लोऽरुपाला दिव्य छत्र गृहीत्वा बोधिसत्त्वमन्वगच्छन् । विजिष्ठा नागयक्षमुपर्णा दिव्यैः पुष्पैर्गन्धैः पूजयमाना दिव्यसङ्गीती प्रवर्तयमाना बोधिसत्त्वमनुयाता । दशमु

चक्रवालसहस्रेषु देवता नानातूर्यैः कुसुमगन्धविलेपनधूपपताकादिभिश्च पूजयमाना दिव्याः सङ्गीतीः प्रवर्चयमाना बोधिसत्त्वमन्वगच्छन् ।

अथ महासत्त्वः सुरभिचन्दनचूर्णसमाकुलेषु कुसुमधूपजन्मसुगन्धिषु विविधचामरध्वजमालिषु दशसहस्रचक्रवालेषु बोधिद्रुममूलं समायातोऽभूत् । तस्मिन्स्तु समये तृणहारकः * स्वस्तिको नाम द्विजन्मा तृणमादाय सम्मुखे पथि आगच्छत् । स महासत्त्वस्य तदाकृतिं ज्ञात्वा अष्टाभिस्तृणमुष्टिभिस्तं समभ्यर्चयामास । बोधिसत्त्वस्तानि तृणानि प्रतिगृह्य बोधिमण्डलमुपसमक्रामत् । बोधिद्रुमस्य दक्षिणदिशाभागे उत्तराभिमुखस्तृणानि गृहीत्वा तस्थौ । तत्क्षणे दक्षिणचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव च उत्तरचक्रवालमुलङ्घ्य उपरि भवाग्रं सम्प्राप्तमिव चाभूत् । अज्ञासीच्च बोधिसत्त्वो नेदं सम्बोधिस्थानं भविष्यतीति । ततो महासत्त्वो बोधिद्रुमं प्रदक्षिणीकुर्वन् पश्चिमदिशाभागं गत्वा पुरस्तादभिमुखस्तस्थौ । तदा पश्चिमचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव पूर्वचक्रवालमुलङ्घ्य उपरि भवाग्रं प्राप्तमिव चाऽभूत् । बोधिसत्त्व इदमपि सम्बोधिस्थानं न भविष्यतीति अज्ञासीत् । ततोपि प्रदक्षिणीकुर्वन्नुत्तरदिशाभागं गत्वा दक्षिणाभिमुखस्तस्थौ । तदा उत्तरचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव च दक्षिणचक्रवालमुलङ्घ्य उपरिभवाग्रं प्राप्तमिव चाऽभूत् । बोधिसत्त्वो नेदमपि सम्बोधिस्थानं भविष्यतीति अज्ञासीत् । ततोपि प्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वदिशाभागं गत्वा पश्चिमाभिमुखस्तस्थौ । पूर्वदिशाभागे सकलानां सम्बुद्धानां पर्यङ्कस्थानं नैव मुच्यते न कम्पते ।

अथ स बोधिसत्त्वो महाटव्या गोचराभिमुख मुरुचिरेदहशोभा समुज्वल केशरभारसमाकीर्ण सिंहो मृगेन्द्र इव पद्दन्तदहतीरे सुपुष्पितविशालशालवन प्रविष्टो विगलितसमग्रामरण पद्दन्तो नाम सिन्धुर इव च पञ्चवर्णमधुकरगणपरिचुम्बितादिव्यगन्धप्रातिम सुगन्धकुमुमनिकरआजितशास्त्राभि समुपेत रमणीय शालवन दिवा विहारार्थं प्रविवेश । स बोधिसत्त्व साय पूर्वदिग्भागोपगततरुनिकरच्छायेषु अद्यैव सम्बोधिशान प्रतिबुध्यतामिति आह्वयत्सु इव मन्दमारुत प्रफम्पितधरणिरुहाप्रकरेषु सकलपुष्पोपशोभितविविधतरुनिकराणां शाखाप्रनिपण्णपञ्चवर्णभ्रमरसङ्गीतध्वनिषु च प्रवर्त्तमानेषु धृन्तात् परिगलित पञ्चवर्णकुमुमसमाकीर्ण धरणितल शोभयमानो वनप्रदेशान्निष्क्रान्तो मत्तद्विरदपतिरिव विलासातिशयेन दिवा विहारान्निरक्रामत् । तस्मिन् काले मयूरपिच्छफलापैरिव अमरगणोपनीतैश्छन्नध्वनयलालङ्कारे प्रतिमण्डित कल्पद्रुम इव बोधिद्रुमोऽपि आजित । ततो बोधिसत्त्वो देवताभि समलङ्कृतेन विशत्युत्तरैकशतैकसहस्रहस्तविस्तृतेन । मार्गेण सिंह इव विनृम्भमाणो बोधिद्रुममूल समभ्यगात् ।

तदा महाब्रह्मा योजनविस्तृत श्वेतच्छत्र धारयन्नेव अनुयात । मुयामदेवपुत्रस्त्रिगव्यूति दिव्य चामर गृहीत्वा बोधिसत्त्व वीजयमानोऽपि अगच्छत् । पुरहूत पुरन्दरो गव्यूतिप्रमाण विजयोत्तर नाम शङ्ख धमन् पुरस्तात् अगच्छत् । पञ्चशिखो नाम गन्धर्वदेवपुत्रस्त्रिगव्यूति प्रमाण वेलुववर्णा वीणाञ्च वादयन् पुरत अनुयात । कालो नाम नागेन्द्र सार्धैरशीत्या नाटकस्त्रीसहस्रैः परिवृत स्तुतिसहस्रमुदीरयन् बोधिसत्त्वमन्वगच्छत् । चत्वारोऽपि लोकापाला दिव्य छत्र गृहीत्वा बोधिसत्त्वमन्वगच्छन् । विनिधा नागयक्षमुपर्णा दिव्यैः पुष्पैर्गन्धैः पूजयमाना दिव्यसङ्गीती प्रवर्त्तयमाना बोधिसत्त्वमनुयाता । दशसु

चक्रवालसहस्रेषु देवता नानातूर्यैः कुसुमगन्धविलेपनधूपपताकादिभिश्च पूजयमाना दिव्याः सक्रीतीः प्रवर्तयमाना बोधिसत्त्वमन्वगच्छन् ।

अथ महासत्त्वः सुरभिचन्दनचूर्णसमाकुलेषु कुसुमधूपजन्ममुगन्धिषु विविधचामरध्वजमालिषु दशसहस्रचक्रवालेषु बोधिद्रुममूलं समायतोऽभूत् । तस्मिन्सु समये तृणहारकः * स्वस्तिको नाम द्विजन्मा तृणमादाय सम्मुखे पथि आगच्छत् । स महासत्त्वस्य तदाकृतिं ज्ञात्वा अष्टाभिस्तृणमुष्टिभिस्तं समभ्यर्चयामास । बोधिसत्त्वस्तानि तृणानि प्रतिगृह्य बोधिमण्डलमुपसमक्रामत् । बोधिद्रुमस्य दक्षिणदिशाभागे उत्तराभिमुखस्तृणानि गृहीत्वा तस्थौ । तत्क्षणे दक्षिणचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव च उत्तरचक्रवालमुलङ्घ्य उपरि भवाग्रं सम्प्राप्तमिव चाभूत् । अज्ञासीच्च बोधिसत्त्वो नेदं सम्योधिस्थानं भविष्यतीति । ततो महासत्त्वो बोधिद्रुमं प्रदक्षिणीकुर्वन् पश्चिमदिशाभागं गत्वा पुरस्तादभिमुखस्तस्थौ । तदा पश्चिमचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव पूर्वचक्रवालमुलङ्घ्य उपरि भवाग्रं प्राप्तमिव चाऽभूत् । बोधिसत्त्व इदमपि सम्योधिस्थानं न भविष्यतीति अज्ञासीत् । ततोऽपि प्रदक्षिणीकुर्वन्नुत्तरदिशाभागं गत्वा दक्षिणाभिमुखस्तस्थौ । तदा उत्तरचक्रवालमवसद्य अधः अवीचिं सम्प्राप्तमिव च दक्षिणचक्रवालमुलङ्घ्य उपरिभवाग्रं प्राप्तमिव चाऽभूत् । बोधिसत्त्वो नेदमपि सम्योधिस्थानं भविष्यतीति अज्ञासीत् । ततोऽपि प्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वदिशाभागं गत्वा पश्चिमाभिमुखस्तस्थौ । पूर्वदिशाभागे सकलानां सम्बुद्धानां पर्यङ्कस्थानं नैव मुच्यते न कम्पते ।

अथ महासत्त्व इदं सम्बोधिस्थानं नाम विहितम् । अचलस्थानम् ।
 क्लेशपञ्जरनिवसन्स्थानमिति अज्ञासीत् । स पुनस्तत्र तानि तृणानि
 अग्रेषु गृहीत्वा चालयित्वा चाम्थात् । यद्यहं सर्वज्ञताज्ञानं लप्स्ये
 अत्राऽचलपर्यङ्को मे उत्पद्यता इति सत्यवचनमपि अत्रवीच । तद-
 नन्तरं तेन महासत्त्वेन सम्भृतदशपारमितानामानुभावेन रत्नसमुज्ज्वल-
 चतुर्दशहस्तमात्रं वज्रासनमुदपतत् । स बोधिसत्त्वश्चतुरङ्गसमन्वागत-
 वीर्याधिष्ठानं कृत्वा कायञ्च ऋजुं प्रणिधाय पारमुरां स्मृतिमुपस्थाप्य
 च दृढमानसो भूत्वा बोधिद्रुमे पृष्ठं सधृत्य पूर्णदिग्भाभिमुखो निप-
 साद । स वै त्यक्त्वायवस्थानि भिद्यन्ता वा मासशोणिते मच्छरीरे
 अवशुष्यता वा नाहं सम्बोधिं प्राप्य । इदं पर्यङ्कवरं भेत्स्यामीति
 च । यावदाश्रया भवितुमनुपादाय मुञ्चन्ति । तावदशनिशतसहस्राणां
 पातादपि चालयितुमशान्यमपराजितपर्यङ्कमाभुज्य तस्मिन्निपसाद ।
 तत्र हि निपण्णो बोधिसत्त्वो बोधिद्रुममूले पुरस्तादभिमुख एव रजत-
 वर्णस्कन्धं सुवर्णवर्णपत्रमुच्चैः पञ्चाशद्दहस्तं बोधिद्रुमं पृष्ठे विधाय
 उपरिमणिच्छत्रेणैव बोधिशालया प्रतिच्छाद्यमानो महतीं त्रियं वभार ।
 तस्य सुवर्णवर्णं चीवरे पतन्ति बोध्यङ्कुराणि कनकवर्णपृष्ठे निहिता
 प्रमाला इव विरेजुः ।

अथ स बोधिसत्त्वो हस्तप्राप्तं चक्रवर्त्तिश्रीविभवं प्रहाय प्रव्रज्य
 ईदृशमतिदुष्करं प्रधानवीर्यं निमर्थं कृतवानिति । क्लेशस्यन्धाभिस-
 स्कारमृत्युदेवपुत्रसङ्घातानां पञ्चानां माराणां विजयार्थम् । स हि
 महामत्तं अग्रमार्गस्थार्हन्मार्गस्यानुत्पन्नकाले सानुशयानां चित्तसन्तान-
 यैर्मागैर्मारयितव्यम् । पुनः पुनः पीडयितव्यम् । तेषां क्लेशमाराणाम-
 ग्रमार्गस्य अर्हन्मार्गस्य उत्पन्नक्षणे विजितत्वात्पटीणत्वाच्च तस्मिन्नेव
 काले एतेन निश्चितप्रतिसन्धिनिपासकसङ्घसङ्घातैश्च असंज्ञासत्त्वेषु

रूपप्रतिसन्धिसकन्धसङ्ग्यातैश्च यैः स्कन्धैर्य एव सत्त्वा अनागतभवस-
ङ्ग्याते भवार्चते पुनः पुनरवगाहेरंस्तेषां स्कन्धमाराणामग्रमार्गभूतस्य
अर्हन्मार्गस्य उत्पन्नक्षणे विजितत्वात् पुनः पुनरनुत्पादितत्वाच्च ।
तस्मिन्नेव काले यैः कुशलाकुशलसङ्ग्यातैरभिसंस्कारैः सत्त्वाः अना-
गते भववृत्ते पुनः पुनः सज्जनयितव्याः प्रवर्तयितव्याः । तेषामभिसं-
स्कारमाराणामग्रमार्गस्य अर्हन्मार्गस्य उत्पन्नक्षणे विजितत्वात् प्रहीण-
त्वाच्च तस्मिन्नेव काले अनागतैरेकोनविंशतिविपाकच्युतिसङ्ग्यातै
रूपच्युतिसङ्ग्यातैश्च यैर्धर्मैस्त एव सत्त्वाः पुनः पुनः प्रतिसन्ध्य-
मुत्पत्तिभावेन अनागतमवेपु मारयितव्याः घातयितव्याः । तेषां मृत्यु-
माराणामग्रमार्गभूतस्य अर्हन्मार्गस्य उत्पन्नक्षणे विजितत्वात् प्रहीण-
त्वाच्च । तस्मिन्नेव काले येन देवपुत्रमारेण वशवर्त्तिपु वसता तेषामेव
सत्त्वानां मार्गफलानि उत्पन्नैः स्वानुमाधैर्मारयितव्यानि पीडयित-
व्यानि । तस्य तेषामेव मार्गफलधर्माणामन्तरायं कुर्वतः अग्रमार्गभू-
तस्य अर्हन्मार्गस्य उत्पन्नक्षणे उत्कृष्टवशेन जितत्वात्त्रिवृत्तत्वाच्च तान्
मारान् सर्वथैव जितवानेव । तेषां हि माराणां विजयनं किमर्थमिति ।
तिपु बुद्धक्षेत्रेषु त्रीणि श्वेतच्छत्राणि उच्छ्रित्य सम्बुद्धराज्यग्रहणार्थम् ।
बुद्धराज्यग्रहणं किमर्थमिति ? । समग्रजगतामववादानुशासनीकरणार्-
थम् । अववादानुशासनीकरणं किमर्थमिति ? । ज्ञानदर्शनप्रतिलाभार्थम् ।
ज्ञानदर्शनप्रतिलाभः किमर्थमिति ? । अनुत्पादात्परिनिर्वाणार्थम् ।

ततश्चायं महासत्त्वो विविधाकृतीनां सर्वेषां सत्त्वानाञ्च अनुत्पादा-
त्परिनिर्वाणं साधयन् जातिक्षेत्रज्ञाक्षेत्रविषयक्षेत्रसङ्ग्यातेषु त्रिषु
बुद्धक्षेत्रेषु मानुष्यक्षेत्रच्छत्रं दिव्यक्षेत्रच्छत्रं विमुक्तिक्षेत्रच्छत्रमिति
त्रीणि श्वेतच्छत्राणि उच्छ्रित्य बुद्धराज्यं ग्रहीतुं सार्द्धः मारैः संगुच्य-
मारान् अजैर्पीत् । तस्यापि महासत्त्वस्य जातिक्षेत्रं दशसहस्रचक्रवालाः ।

आज्ञाक्षेत्रं कोटिशतसहस्रचक्रवालाः । विषयक्षेत्रमपर्यन्तचक्रवाला इति । एवं राज्ञा शुद्धोदनेन स्वं राज्यं दत्त्वा नमस्यता मानुष्यश्चेत्-
च्छत्रं समभ्यर्चितम् । स महासत्त्वस्तदपि जहौ । महाब्रह्मा सार्धं
देवब्रह्मभिः स्वविषयराज्यं प्रदायापि दिव्यश्चेत्च्छत्रेण समभ्यर्चयामास ।
तमपि महासत्त्वो जहौ । पुनः नारायणबलोपेतः स महासत्त्वः
पण्डितप्रशंसनीयस्य नरदेवैः शिरसि अञ्जलिं प्रतिष्ठाप्य वर्णितैरात्मना
समुपचितैः कुशलसम्भारैर्निष्पादितस्य सर्वज्ञताज्ञानस्य उपकरणभूत-
महत्फलसङ्ख्यातं विमुक्तिश्चेत्च्छत्रं समभिधर्तुकामोभूत् । स
महासत्त्वः कोटिशतानां हस्तिनां बलं दधानः आत्मनः शरीरबलेन च
समन्वागतः अनेककोटिशतसहस्रमारानभिभूयितुं समर्थाभिज्ञावलेषु च
पारं प्राप्तः । सकलस्यापि सत्त्वलोकस्य विजयं ग्रहीतुं बोधिद्वममूलै
अपराजितपर्यङ्कवरमुपगतः ।

इहैवेदं नारायणबलं दर्शयामि । तद्यथा कालावकः गाङ्गेयः पण्डरः
ताम्रः पिङ्गलः गन्धः मङ्गलः हैमः उपोषितः पद्दन्तश्चेति हस्तिनो
दशविधा भवन्ति । तत्र दशानां मध्यमपुरुषाणां बलं एकस्य काला-
वकस्य हस्तिनो बलं भवति । तथा दशानां कालावकानां बलमेकस्य
गाङ्गेयस्य । दशानां गाङ्गेयानां बलमेकस्य पण्डरस्य । दशानां पण्ड-
राणां बलमेकस्य ताम्रस्य । दशानां ताम्राणां बलमेकस्य पिङ्गलस्य ।
दशानां पिङ्गलानां बलमेकस्य गन्धस्य । दशानां गन्धानां बलमेकस्य
मङ्गलस्य । दशानां मङ्गलानां बलमेकस्य हैमस्य । दशादां हेमानां
बलमेकस्य उपोषितस्य । दशानामुपोषितानां बलमेकस्य पद्दन्तस्य
हस्तिनः । दशानां पद्दन्तहस्तिनां बलं पश्चिममविकस्य बोधिस-
त्त्वस्य भवति । पश्चिममविको हि बोधिसत्त्वः प्रकृतहस्तिगणनात्
कोटिशतानां बलं दधाति । मध्यमपुरुषगणनात् कोटिसहस्राणां बलं

दधाति यथाक्रमेणागतमात्मनः प्रकृतिशरीरबलमेव नारायणबलं भवति ।

इदमेतन्नारायणबलं दशबलज्ञानस्य मुनयः ऋद्धिविदो दिव्यश्रोत्रं परचित्तविज्ञापकं पूर्वनिवासानुस्मृतिर्दिव्यचक्षुश्चेति पञ्चप्रकारमभिज्ञाबलं प्रापच्च । इत्थं महता शरीरबलेन च प्रज्ञाबलेन च समन्वागते महासत्त्वे सर्वजगदभिभवनसमर्थस्य सर्वज्ञताज्ञानस्य उत्पादनार्थं बोधिट्टुममूले अपराजितपर्यङ्के निपण्णे सर्वे देवाः समागच्छन् । तेषां देवाः पृथिवीतलाद्यावद्ब्रह्मलोकं गृहीतविविधससत्कारहस्ताः समाययुः । केचिद्देवा ध्वजपताकापङ्क्तीः केचिद्देवाः कदलितोरणपङ्क्तीः केचिद्देवा धूपमालाः केचिद्देवाः कुसुममालाः केचिद्देवाः सुवर्णघटमालाः केचिद्देवाः दण्डप्रदीपमालाः केचिद्देवाः श्रीवत्समालाः केचिद्देवाः नन्दावर्तमालाः केचिद्देवा मत्स्ययुगलमालाः केचिद्देवाः अङ्कुशमालाः केचिद्देवा भद्रपीठमालाः केचिद्देवाश्चामरमालाः केचिद्देवाः शङ्खमालाः केचिद्देवाः पूर्णघटमालाः केचिद्देवा अष्टोत्तरशतमङ्गलपङ्क्तीः केचिद्देवाः रजतदाममालाः केचिद्देवाः सुवर्णमालाः केचिद्देवाः मणिदाममालाः केचिद्देवाः सर्वरत्नदाममाला धारयामासुः सर्वे दशसहस्रचक्रवालेषु देवाः हृष्टाः प्रहृष्टा एककोलाहलाश्चाभवन् ।

इति धीशोलस्कन्धस्थविरस्य श्रुतौ सद्धर्ममकरन्दे

युद्धपूजापरिदीपनो नाम

दशमोऽध्यायः ॥

आज्ञाक्षेत्रं कोटिशतसहस्रचक्रवालाः । विषयक्षेत्रमपर्यन्तचक्रवाला इति । एवं राज्ञा शुद्धोदनेन स्वं राज्यं दत्त्वा नमस्यता मानुष्यश्चेतच्छतं समभ्यर्चितम् । स महासत्त्वस्तदपि जहौ । महाब्रह्मा सार्धं देवब्रह्मभिः स्वविषयराज्यं प्रदायापि दिव्यश्चेतच्छतेन समभ्यर्चयामास । तमपि महासत्त्वो जहौ । पुनः नारायणबलोपेतः स महासत्त्वः पण्डितप्रशंसनीयस्य नरदेवैः शिरसि अञ्जलिं प्रतिष्ठाप्य वर्णितैरात्मना समुपचितैः कुशलसम्भारैर्निष्पादितस्य सर्वज्ञताज्ञानस्य उपकरणभूत-मर्हत्फलसङ्गच्छातं विमुक्तिश्चेतच्छतं समभिधर्तुकामोभूत् । स महासत्त्वः कोटिशतानां हस्तिनां बलं दधानः आत्मनः शरीरबलेन च समन्दागतः अनेककोटिशतसहस्रमारानभिभवितुं समर्थाभिज्ञाबलेषु च पारं प्राप्तः । सकलस्यापि सत्त्वलोकस्य विजयं ग्रहीतुं बोधिद्वममूलं अपराजितपर्यङ्कवरमुपगतः ।

इहैवेदं नारायणबलं दर्शयामि । तथा कालावकः गाङ्गेयः पण्डरः ताम्रः पिङ्गलः गन्धः मङ्गलः हैमः उपोषितः पद्दन्तश्चेति हस्तिनो दशविधा भवन्ति । तत्र दशानां मध्यमपुरुषाणां बलं एकस्य कालावकस्य हस्तिनो बलं भवति । तथा दशानां कालावकानां बलमेकस्य गाङ्गेयस्य । दशानां गाङ्गेयानां बलमेकस्य पण्डरस्य । दशानां पण्डराणां बलमेकस्य ताम्रस्य । दशानां ताम्राणां बलमेकस्य पिङ्गलस्य । दशानां पिङ्गलानां बलमेकस्य गन्धस्य । दशानां गन्धानां बलमेकस्य मङ्गलस्य । दशानां मङ्गलानां बलमेकस्य हैमस्य । दशानां हेमानां बलमेकस्य उपोषितस्य । दशानामुपोषितानां बलमेकस्य पद्दन्तस्य हस्तिनः । दशानां पद्दन्तहस्तिनां बलं पश्चिमभविष्यस्य बोधिसत्त्वस्य भवति । पश्चिमभविष्यो हि बोधिसत्त्वः प्रकृतहस्तिगणनात् कोटिशतानां बलं दधाति । मध्यमपुरुषगणनात् कोटिसहस्राणां बलं

दधाति यथाक्रमेणागतमात्मनः प्रकृतिशरीरबलमेव नारायणबलं भवति ।

इदमेतन्नारायणबलं दशबलज्ञानस्य मुनय ऋद्धिविदो दिव्यश्रोत्रं परचित्तविज्ञापकं पूर्वनिवासानुस्मृतिर्दिव्यचक्षुश्चेति पञ्चप्रकारमभिज्ञाबलं प्रापञ्च । इत्थं महता शरीरबलेन च प्रज्ञाबलेन च समन्वागते महासत्त्वे सर्वजगदभिभवनसमर्थस्य सर्वज्ञताज्ञानस्य उत्पादनार्थं बोधितुममूले अपराजितपर्यङ्के निपण्णे सर्वे देवाः समागच्छन् । तेऽपि देवाः पृथिवीतलाद्यावद्ब्रह्मलोकं गृहीतविविधसत्कारहस्ताः समाययुः । केचिद्देवा ध्वजपताकापङ्क्तीः केचिद्देवाः कदलितोरणपङ्क्तीः केचिद्देवा धूपमालाः केचिद्देवाः कुसुममालाः केचिद्देवाः सुवर्णघटमालाः केचिद्देवाः दण्डप्रदीपमालाः केचिद्देवाः श्रीयत्समालाः केचिद्देवाः नन्दावर्तमालाः केचिद्देवा मत्स्ययुगलमालाः केचिद्देवाः अङ्कुशमालाः केचिद्देवा भद्रपीठमालाः केचिद्देवाश्चामरमालाः केचिद्देवाः शङ्खमालाः केचिद्देवाः पूर्णघटमालाः केचिद्देवा अष्टोत्तरशतमङ्गलपङ्क्तीः केचिद्देवाः रजतदाममालाः केचिद्देवाः सुवर्णमालाः केचिद्देवाः मणिदाममालाः केचिद्देवाः सर्वरत्नदाममालाधारयामासुः सर्वे दशसहस्रचक्रवालेषु देवाः हृष्टाः प्रहृष्टा एककोलाहलाश्रमवन् ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

बुद्धपूजापरिदीपनो नाम

दशमोऽध्यायः ॥

अथ एकादशोऽध्यायः

तदा पापीयान् मारः पदसंवत्सराणि प्रधानं प्रदहते महासत्त्वस्य
निस्तरावसरमपेक्ष्यैव विचचार । स मारः मुरगणानां कोलाहलशब्दं
श्रुत्वा अयं सिद्धार्थकुमारो मद्विषयान्मोक्तुकाम इति अहोपरिज-
हाति मद्विषयान् तस्मादस्य अन्तरायं करोमीति चिन्तयामास । स
विचिन्त्य तृष्णा च अरतिश्च रागा चेति तिस्रो दुहितृनिमन्त्रयामास ।
वत्साः! गच्छत यूयम् । सिद्धार्थकुमारस्य अन्तरायं कुरुतेति
आहस्म । अथ ताः साधु तात ! इति सम्प्रतीपुः । सपदि तास्तिस्रो
दुहितरः पञ्चशतैः पञ्चशतैः परिशृताः सर्वालङ्कारैर्विभूषिताश्चाभवन् ।
तासां प्रथमं रागा बोधिसत्त्वस्यान्तिकमुपेत्य एवमब्रवीत् । भो !
क्षत्रिय ! उत्तिष्ठ मृत्युभीत इति । तच्छ्रुत्वा बोधिसत्त्वोऽपि आहस्म ।
त्वं कासीति । अहं रागा नामेति । का तव चेष्टा इति । अहं
सर्वलोकं रागपाशेन भन्त्स्यामीति । तच्छ्रुत्वा बोधिसत्त्वोऽब्रवीत् ।

रक्तधार्म्यं न जानाति रक्तो धर्मं न पश्यति ।

अन्धं तमस्तदा भवति यं रागः सहते नरम् ॥

अहं रागविरागाय ध्यायंस्यामि । हा तत इति । सा तच्छ्रुत्वा
एकमन्तं तस्थौ ।

ततः अरतिरुपगम्य एवमब्रवीत् । राजपुत्र ! उत्तिष्ठ अस्मादासं-
नादिति । तच्छ्रुत्वा बोधिसत्त्वोऽब्रवीत् । त्वं कासीति ! । अहं अर-
तिर्नामेति । का तव चेष्टा इति ! । अहं सर्वलोकं द्वेषपाशेन भन्त्स्या-
मीति । तच्छ्रुत्वा बोधिसत्त्व एवमब्रवीत् ।

क्रुद्धश्चार्थं न जानाति क्रुद्धो धर्मं न पश्यति ।

अन्धं तमस्तदा भवति यं क्रोधः सहते नरम् ॥

तस्मादहं तानि द्वेषतमांसि निहनिष्यामि । साऽपि तच्छ्रुत्वा एक-
मन्तं तस्थौ ।

ततस्तृष्णा उपगम्य आहस्म । उत्तिष्ठ भो ! सिद्धार्थ ! अस्मात्प-
र्यङ्कादिति । तच्छ्रुत्वा बोधिसत्त्वः अब्रवीत् । त्वं कासीति ? । अहं
तृष्णा नामेति । का तव चेष्टा इति ? । अहं सर्व्वं लोकं तृष्णापाशेन
भन्तस्यामीति । तच्छ्रुत्वा बोधिसत्त्व एवमवदत् ।

मूढश्चार्थं न जानाति मूढो धर्मं न पश्यति ।

अन्धं तमस्तदा भवति यं मोहः सहते नरम् ॥

तस्मादहं तं हरिष्यामीति ।

अथ बोधिसत्त्वोऽपि अहमेवं रागद्वेषमोहानां प्रहाणार्थं 'सम्बुद्धो
भविष्यामीति' उक्त्वा गच्छत श्रूयमिति अभाषत च । ततः सपरि-
वारास्तिस्रो मारदुहितरो बोधिसत्त्वस्य पुरस्ताच्छृङ्गाररसिकतादिभि-
र्नानाकृतिभिश्च बोधिसत्त्वस्य चित्तं ग्रहीतुं समर्थैरुन्मीलननिमीलनप्रे-
क्ष्यकरणैर्नृत्त्यन्त्यो गायन्त्यो बोधिसत्त्वस्य चित्तं विक्षेप्तुमसमर्था
भग्नमनोरथा निराशा विगतशरीरवर्णा विरूपरूपाः पलितकेशा
भग्नदन्ता बीभत्सा लज्जमानाः पलाय्य पितुः सकाशं गत्वा सर्व्वाणि
कार्याणि दिदिशुः । मारस्तच्छ्रुत्वा एवञ्चाब्रवीत् । वत्सा ! महास-
त्त्वेन जितं रागादिक्लेशजातं पुनर्येनकेनचिज्जेतुं न शक्यते । तेन
महासत्त्वेन तत्तन्मार्गाधिगमेन जितं रागादिक्लेशसमूहं जगति किमपि
क्लेशजातं नानुगच्छति । तस्मादनन्तगोचरस्य सर्व्वज्ञताज्ञानस्य वशेन
अपर्य्यन्तगोचरं भवत्रयेषु परिग्रमणहेतुभूतानां रागादीनामन्यतर-

पापस्याप्यभावं तं महासत्त्वं यूयं केन कारणेन तस्मादासनान्नेप्यथ । अपि च जालिनी नामा रूपादिषु पञ्चमु अवलम्बनेषु आसक्तविपक्तभावेन विपक्तिका नामा च रूपतृष्णाऽपि तं महासत्त्वं कुतचिन्नेतुं समर्था नास्ति । तस्मादनन्तालम्बनस्य सर्वज्ञताज्ञानस्य वशेन अपर्यन्तगोचरं भवत्रयेषु परिभ्रमणहेतुभूतानां रागादीनामन्यतरपापस्याप्यभावं तं महासत्त्वं यूयं केन कारणेन तस्मादासनान्नेप्यथ इति । स एवमुक्त्वा क्रोधेर्ष्याभिभूतो मारयोपणामधोषयच्च । अनेकप्रकारां मारसेनाच्चाभिनिर्म्मापयामास । स तु निष्कलणहृदयो रागद्वेषमोहेर्ष्याभि. समन्वागतः परमदारुणो मारसैन्यमामन्त्रयत् । मारिपाः ! अधः अवीचित आपरिभवाग्रात्तिर्य्यक्चापर्य्यन्तासु लोकधातुषु सिद्धार्थेन सदृश उत्तमपुरुषो नास्ति । स पुरुषसिंहः । तस्मात्तेन समं सम्भुलं युद्धं कर्तुं न शक्यामः । एकेन पार्श्वेन युद्धं दर्शयाम इति । उत्तरपार्श्वेन मारसेनाया गमनं व्यचारयत् ।

स पापीयान् मारः पुनरपि एवमब्रवीत् । भो ! भो ! यूयं यथामति यथाशक्ति नानायुधा नानाशरीरा नानावर्णा नानासंस्थाना नानामुखा भूत्वा तस्य पर्य्यङ्कादुत्थाय पलायनार्थं व्यायामं कुरुतेति समन्ताद्योजनशतसहस्रं स्फुरित्वा मारपादः तस्थौ । तेषु च सैनिकेषु केचिन्नीलशरीरा रक्तमुखाः केचिद्रक्तशरीरा नीलमुखाः केचिच्छ्वेतशरीराः पीतमुखाः केचित्पीतशरीराः श्वेतमुखाः केचित्कर्जुरशरीराः कृष्णमुखाः केचित्कृष्णशरीराः कर्जुरमुखाः केचिन्नीलशरीराः श्वेतमुखाः केचिच्छ्वेतशरीराः नीलमुखाः केचिच्छ्वेतशरीराः कृष्णमुखाः केचित् कृष्णशरीराः श्वेतमुखाः केचिदुपरिकायान्नागशरीरा अधःकायान्मनुष्यशरीराः केचिदधःकायान्नागशरीरा उपरिकायान्मनुष्यशरीराः केचिदधःकायात्पुष्पशरीरा उपरिकायान्नागाः केचिदधःकायाद्वाघशरीरा

उपरिकायाद्वृषमाः केचिदधःकायाद्वृषमा उपरिकायाद्वचाग्रशरीराः
 केचिदधःकायाद्वारणशरीरा उपरिकायाद्वयाः केचिदधःकायाद्वयशरीरा
 उपरिकायाद्वारणशरीराः केचिदधःकायात्सिंहशरीरा उपरिकायान्म-
 हिषशरीराः केचिदधःकायाद्गृध्रशरीरा उपरिकायात् फाकशरीराः
 केचिदधःकायात् फाकशरीरा उपरिकायाद्गृध्रशरीराश्चबभूवुः ।

केपांचिदक्षिणकर्णच्छिद्रं प्रविष्टा घोराः सर्पा वामकर्णच्छिद्रान्निष्क्रम्य
 फणां कृत्वा तस्थुः । तथा वामकर्णच्छिद्रात् । केपांचिदक्षिणाक्षि-
 प्रविष्टा घोराः सर्पा वामाक्ष्णो निष्क्रम्य फणां कृत्वा तस्थुः । तथा
 वामाक्ष्णः । केपांचिदक्षिणनासिकाच्छिद्रं प्रविष्टा घोराः सर्पाः वाम-
 नासिकाच्छिद्रान्निष्क्रम्य फणां कृत्वा तस्थुः । तथा वामनासिकाच्छिद्रात् ।
 केपांचिन्मुखं प्रविष्टा घोराः सर्पा मूर्ध्नां निष्क्रम्य फणां कृत्वा तस्थुः ।
 तथा मूर्ध्नाः । केपांचिन्नाभेः प्रविष्टा घोराः सर्पा उदरान्निष्क्रम्य फणां
 कृत्वा तस्थुः । तथोदरात् । केपांचिदक्षिणहस्तं वेष्टयन्तो नागाः
 जानुमस्तके फणां कृत्वा तस्थुः । तथा वामहस्तम् । एवमपि श्रीवो-
 रस्तलोदरकटिबाह्यादिषु वेष्टिता वृश्चिकजलव्यालडुण्डुभाऽजगराद-
 योपि द्रष्टव्याः । नितरां दीप्तामिसदृशबहिर्निष्क्रान्तपिङ्गललोचनाः
 खरकूर्चभ्रुवः श्मश्रुविप्रकीर्णमुखा भुमनासास्तीव्रदीर्घनखास्ताम्र-
 वर्णलोमानो दुःसंस्थाना विवर्णकेशा विकच्छकप्ररूढदारुणविरूप-
 प्रभा नानायुधहस्ता गव्यूत्युद्गतशरीरा द्वियोजनोद्गतशरीरास्त्रियो-
 जनोद्गतशरीराश्च । योजनसदृशात्प्रभृति पृथिव्युन्दनमेधाशनिध्वनि-
 रिव च चक्रवालोद्धतमहासमुद्रनिर्घोषाभिभवन्तुमुलनिर्घोषाश्चामवन् ।
 अपरचक्रवालादि भित्त्वा इदं चक्रवालं मोदितुमागच्छन्त इतरचक्र-
 वालसमुद्रघोषा इव सकलोर्वी परिमर्दितुमागच्छन्तः पर्वतघटा इव
 च भारसेना महाघोषिमण्डमवस्तृणत्य इवागच्छन्ति सा ।

अथ पापीयान् मार एवं विचारितसेनायाः गमनं सज्जीकृत्य पञ्चाशदधिकयोजनशतमूर्द्धानं गिरिमेखलं नाम कुञ्जरवरमभिरुह । निर्भिमतैर्वाहुसहसैरसिच्छुरिकाधनुःशरलिप्तकतोमरशङ्कुभिन्दिपाल-फलककुन्तचक्रशङ्खकुशगदापापाणाहिपाशमुरलाङ्गलपरशुत्रिशूलादि-भेदानि नानायुधानि गृहीतानि । पुरतः पट्व्रिंशद्योजनाः सेनाः पश्चिमचक्रवालपर्यन्तं अभूवन् । ते मारकिङ्कराः सिद्धार्थकुमारं गृहीत यध्नीत इत नाशयत विध्यत उच्चासयत तस्य हृदयं मर्दयत उरः फालयत पदयोर्गृहीत्वा परमसमुद्रे क्षिपतेति आज्ञापयन्त एवा-सेदुः । भूमावपि अनेकानि रुद्राणि अनिष्टाणि दुर्निमिष्ठानि प्रादुर्भूतानि । एवमनेकेषु दुर्निमिष्ठेषु पापीयान् मार आगत्य बोधिमण्डं प्रवेष्टुमसमर्थो दूरे तस्यौ । मारसेनाः समन्तात्परिवारया-मानुः । ततः स्वां सेनामवलोक्य एत गृहीत इत्याद्यदत् । प्रज्ज्वलितमयोमयपिण्डं मक्षिकेव बोधिमण्डं प्रवेष्टुं समर्थो नाम नाभूत् ।

तत्क्षणे छत्रवेशं गृहीत्वा बोधिसत्त्वं परिवृत्य स्थिता दशसहस्र-चक्रवालेषु देवताः मारनिघोषं श्रुत्वा उत्तरां दिशां विलोकयामानुः । तत्क्षणे आगच्छन्ती मारसेनां दृष्ट्वा मार आगत इति ज्ञात्वा भीता-स्तताः सम्मुखस्थानादेव बोधिसत्त्वमेकमेव विहाय पलायामानुः । पुरुहूतो विजयोधरं नाम शङ्खं शृणुतः कृत्वा पलायिष्ट । महाकालो नाम नागराजो पञ्चशतयोजनं माञ्जरिकं नाम नागमवनं गत्वा श्रीगर्भं प्रविश्य उमाभ्यां हस्ताभ्यां मुखं प्रच्छाद्य न्यपद्यत । विमु-रपि श्वेतच्छत्रमग्रे गृहीत्वा ब्रह्मभवनमगच्छत् । तदपि शेषा देवाः स्थातुं समर्था नाभवन् । महासत्त्वः शून्ये विमाने ब्रह्मा इव एक एव निपसाद । महासत्त्वः सर्वेषां देवानां पलायितत्वान्निःशब्दं

शून्यं प्रदेशमवलोक्य पुनरुत्तरां दिशां व्यलोकयत् । बोधिमण्डमव-
स्तृणतीमिव आयान्तौ मारसेनां दृष्ट्वा एवं चिन्तयामास । इमे
एतावन्तो जनाः मामेकं सन्धाय महान्तं व्यायामं कुर्वन्ति । अस्मि-
स्तु स्थाने मत्सहायो भूत्वा मारसेनाभिः सार्द्धं युध्यमानः पिता वा
भ्राता वा नास्ति । देवा अपि पलायिताः । विना दशपारमीः नान्य-
न्मम शरणमस्ति ।

अथ महासत्त्वस्तस्यां वेलायां दशपारमीरनुसरन्नेवमाह स ।
आयान्तु इह भवत्यो दानशीलनैष्कर्म्यप्रज्ञावीर्य्यक्षान्तिसत्पाधिष्ठान-
मैश्वर्य्यपेक्षाः । युद्धाय युष्माकमायुधानि गृहीतेति । अथ समन्विशत्
पारम्यो योधपुरुषा इव समभ्युपेत्य अर्थादेवं दिदिशुः । देव ! त्वया
धनधान्यराज्यपुत्रभार्य्यामांसशोणिततयनप्रदानाद्वयं चिरात्परिपा-
लिताः । तस्मात्तवार्थं प्राणान् परित्यज्य मारेण समं योत्स्यामह इति ।
अथ समन्विशत्पारमीयोधा बोधिसत्त्वं परिवृत्य तस्थुः । ततो
बोधिसत्त्वस्य श्रद्धाबलं वीर्य्यबलं स्मृतिबलं समाधिबलं प्रज्ञाबलं
ह्रीबलमपन्नपाबलञ्चेति सप्तविधा योधपुरुषाः समभिगम्य देव !
त्वया चिराद्वयं पोषिता अन्नपानवस्त्राभरणहस्त्यश्वरथप्रदानात् ।
तस्मात् अस्माकं कार्य्यं पश्य इति भाषमाणा इव बोधिसत्त्वस्य
पुरस्तात्तस्थुः । बोधिसत्त्वो हि स्वानां पारमीयोधानां तद्वचनं
समाकर्ण्य साधु पश्यामीति वदन्निव दृढवीर्य्यहस्तिनमगिरुद्ध शील-
पारमीपृथिव्यां प्रतिष्ठाय प्रज्ञापारमीकृपाणं श्रद्धाहस्तेन गृहीत्वा
शेषपारमीः फलकं कृत्वा पर्य्यङ्गादनुत्थाय मारसैन्यं विध्वंसितु-
मर्हतीति चिन्तयामास । ततः स बोधिसत्त्वः पारमीयोधानुपरि क्षिपन्
पुरस्तादभिमुखश्चतुरङ्गसमन्वागतं मैत्र्यादिकर्मस्थानं पुरःसरं कृत्वा
वीर्य्याधिष्ठानमधिष्ठाय निर्माको निपसाद ।

तदा मारो निर्भयं निषण्णं बोधिसत्त्वमवलोक्य क्रोवज्वलितनयनः
 क्रूरपारुष्यवचनैः स्वां सेनामाज्ञापयन् सत्वरमुपयात इमं हत
 इमं बध्नीत इमं विध्यतेत्यब्रवीत् । अथ ते मारकिङ्करगणाः
 नानाविधगजतुरङ्गमृगसिंहस्वङ्गव्याघ्रशार्दूलतरक्षुमहृक्महिषवराहशृगा-
 लश्वशकबलाकध्वाङ्गवायसारास्युलूकपारावतकपोतश्येनगृध्रनकुला बो-
 धिसत्त्वं परिवृत्य सन्तर्जयामासुः । अपरे तोमरतरुपापाणमुसलहस्ता
 ज्वलितकेशा अन्तरिक्षे स्थिता बोधिसत्त्वं सन्तर्जयामासुः । एवं मारः
 सपरिवारो महासत्त्वे भयमुत्पादयितुमशक्नुवन् क्रोधाभिभूतो नव-
 विधां महावृष्टिं वर्षयितुमचिन्तयत् ।

अथ मारः अर्द्धयोजनद्वियोजनत्रियोजनप्रमाणानां पर्वतकूटानां
 प्रचलनसमर्थी पूर्वदिशादिप्रभेदां वातवृष्टिश्च तथा वन्यानां वृक्षाणा-
 मुपरिगतां महामेघप्रवृत्तपङ्कवृष्टिधाराया वेगेन पृथिवीं छिद्रमयीं
 कुर्वाणामिव भीषणां क्षारवृष्टिश्च धूमायन्तीं प्रज्वलन्तीमन्तरिक्षेण
 गच्छन्तीं महतीं दारुणपापाणवृष्टिश्च धूमायन्तीं प्रज्वलन्तीमेक-
 धारोभयतोधारादिप्रभेदामतितीक्ष्णस्वङ्गधनुः शरतोमरादिप्रहरणवृष्टिश्च
 विगतधूमजालां रक्तस्फटिकमणिप्रतिभागां पलाशकुसुमवर्णप्रभासमु-
 ज्वलामङ्गारवृष्टिश्च अत्युष्णवह्निप्रभानिर्गतभस्मसदृशीमतिदारुणते-
 जस्विनीं भस्मवृष्टिश्च अतिसूक्ष्मां धूमायन्तीं बालुकावृष्टिश्च धूमायन्तीं-
 पङ्कवृष्टिश्च चतुरङ्गसमन्वागतां भीषणामन्धकारवृष्टिं चेति नवविधां
 वृष्टिं समुदस्थापयत् । तानि नव लोकोत्तरधर्माणां प्रतिभागनिमित्तं
 दर्शयन्तीव बोधिसत्त्वस्यानुभावेन दिव्यकुसुममालादामसुगन्धकर्म-
 चन्दनचूर्णादिभावं प्रतिपद्यान्तर्हितानि । अथ मारोप्याभिर्नवविधा-
 निर्भृष्टिभिर्बोधिसत्त्वं पलाययितुमशक्नुवन् यूयं कस्मात्तिष्ठत इमं
 सिद्धार्थकुमारं गृहीत धावयत पलाययतेति सेनामाज्ञापयत् । मारोपि

पुनर्बोधिसत्त्वं प्रोवाच । सिद्धार्थ! त्वं कस्मान्मय्यायत्ते आसने
निपण्णोसि अस्मादासनादुत्तिष्ठ । नोचेत्तव हृदयं विदारयामीति ।
अथ स बोधिसत्त्वः पादमूले क्रीडन्तं तरुणं पुत्रमवलोकयन्निव पिता
मैत्रीमान् दयालुर्मारमवलोकयामास ।

एवं स मैत्रीकोष्ठकं बध्वा निपण्णः सिंहनादं ननाद । अयं
पापीयान् मारो महासभावं न जानाति । अहं हि सकललोकानां
ज्येष्ठोऽस्मि । अनन्तेषु लोकधातुषु सर्वैः कृतानि सर्वसुकृतानि
मामेकं प्राप्य षोडशीं कलां नार्हन्ति । अहं हि पुरा तिर्य्यक् शशो
भूत्वा समीपागतमेकमर्थिनं दृष्ट्वा स्वं मांसं विपच्य दातुं महति
प्रज्वलति बहौ न्यपतम् । को हि ईदृशं दुष्करं कार्य्यं कर्तुं समर्थोऽस्ति ।
एवं प्राक्तनसञ्चितैरनन्तसुकृतैः सिद्धमिमं देहं यथाभूतमजानन्नेप
मारो मां मनुष्य इति जानाति । नाहं मनुष्यः । न अमनुष्यः ।
न ब्रह्मा । न देवः । अहं हि सर्वेभ्यो जगद्भ्यो जरामरणं दर्श-
यितुमिहागतो लोकैरनुपलितः अनन्तजिनः । बोधिद्रुममूले सम्बुद्धो
भूत्वा बह्वं जनतां संसारात् तारयिष्यामीति ।

अथ मारो बोधिसत्त्वस्य सुकृतपारगतं भावं श्रुत्वा क्रोधमस-
हिष्णुः स्वयं गिरिमेखलं नाम गजपतिमारुह्य चक्रायुधं गृहीत्वा
बोधिसत्त्वं समुपागच्छत् । अभाषत चैवम् । भोः सिद्धार्थ! त्वमे-
तस्मात्पर्य्यङ्कान्नोत्तिष्ठसि । कस्मादत्र निपण्णोसि । नायं पर्य्यङ्कस्त-
वानुरूपः एष पर्य्यङ्को ममानुरूपः । त्वं न स्मृतिमान् । अहं तु
स्मृतिमान् । त्वं दुर्बलः । अहं बलवान् । त्वमनीश्वरः । अहमीश्वरः ।
त्वमनभिभूः । अहमभिभूः । तस्मान्ममार्थमेव अयं पर्य्यङ्क उत्पन्नः ।
न त्वार्थमिति ।

चिपुक्त आत्मभावो मारेण दूषित इति नेति विलोकयामासुः । अथ
 बोधिमत्त्यो मार! त्वया अस्य पर्यङ्कस्य हेतुभूतस्य कुशलकर्मणः कृत-
 भावे कस्तव साक्षीत्यवोचन् । मारः-सिद्धार्थ! नैकः न ह्येते सर्वे
 जनाः साक्षिण इति मेनाभिमुखं हन्ते प्रसारयामास । तस्मिन् क्षणे
 मारपरिच्छदा देव! अहं साक्षी अहं साक्षीति महीविभेदसदृशं
 महास्त्रं शब्दमुद्गारयामासुः । अथ मार उवाच । इमे तावन्मम
 साक्षिणः । सिद्धार्थ! कस्तव साक्षीति । बोधिसत्त्वो ममास्मिन्त्याने
 मचेतना साक्षिणो न सन्ति । अनया विचेतनया पृथिव्या मादयं
 कारयिष्यामीति । बोधिमत्त्यः साक्षिणं दर्शयत्येवमब्रवीत् । अयं
 पर्यङ्को ममार्थमुत्पन्नः । भावे किमन्येन साक्षिणा । मदीयेव्या दाने
 कम्पिता इयं पृथिवी साक्षीभवति इति । स च मार! मयाऽमुं
 पर्यङ्कं प्रार्थयमानेन संमोरे अपरिमाणानु जातिषु अदृष्टं नाम दानं
 नास्मि । अरक्षितं शीलं नाम नास्मि । विहाय चान्यान्येकस्मिन्नेव विश्वा-
 न्नगन्तभावे मदीयेवादानप्रसूतं कृत्वा सप्तवारं कम्पिता इयं
 पृथिवी इदानीं मय्यस्मिन् पर्यङ्के सर्वलोकविजयार्थं निषण्णे मारमे-
 नायाम्नुमुत्पुद्गे कर्तमाने कस्मान्ज्याम्भृता । मारः स्वयां सेनया
 कण्टमादयमवारयत् । इयं महोर्वी तव वचने प्रवेश्यमानापि
 चेतनानि महता ममेदय साक्षीभवन्ति । रक्षाभुधरगर्भाभ्यन्तरादि-
 पञ्चान्तर्गदार्पणविशुद्धेत्येव रक्षारगर्भाभ्यन्तराद्यणोरकनगरविराजितं
 परिक्रमदृष्टं चक्राङ्कितं दक्षिणहस्तेन निहन्त्य पृथिव्यभिमुखं कृत्वा
 अब्रवीत् भो! अरनि! मया ममविशन्त्याग्नीः पूरयता विश्वान्तरा-
 त्मभावे नित्या पुत्रदागपरित्यागं कृत्वा सप्तजनमहादानानि दत्त्वाऽपि
 अयणा वा प्राप्ता वा साक्षिणः कृता न सन्ति । भो! अरनि!
 इदानीं त्वं कस्मान्ज्यां भवामीति ।

तदा भूसुन्दरी बोधिसत्त्वस्य पारमितासम्भारानुभावान्निश्चलं
 स्यातुमशक्नुवती स्वतलादुद्धृत्य महिलाविलासेन बोधिसत्त्वस्याग्रे
 स्थित्वा तात महापुरुष अहं, तव पारमितासम्भारं जानामि । तव
 दक्षिणोदकैर्ममकेशाः प्रवहन्ति । इदानीं परिवर्तयिष्यामीति वदन्ती
 सपदि स्वान् केशान् परिवर्तयामास । तस्याः केशतो गङ्गोदकवत्स्रोतः
 प्रावर्तत । अथ ताः मारसेनास्तत्र स्थातुमशक्नुवत्यः पलायामासुः ।
 गिरिमेखलो नाम करी प्रस्खलितपादः पपात । स च आसमुद्रान्तं
 प्रविवेश । छत्रध्वजचामरादीनि चूर्णविचूर्णान्यभवन् । मारस्तदा-
 श्रद्ध्यमयलोक्य विस्मयमापन्नो बभूव । तस्मिन् क्षणे इयं वसुन्धरा
 कुलालचक्रमिव भ्रमन्ती महारावमकरोत् । महीयासं शब्दं श्रुत्वा
 अन्तरिक्षे मेघध्वनिरिव महानादो बभूव । सप्तकूटशिलोच्चया अपि
 महारावमरुवन् । सकलचक्रयालगर्भो बहिना प्रदीप्तमरण्यमिव महा-
 नादं विदधौ । तप्तकपाले क्षिप्ता ग्रीहिलाजा इव सकलगगनतले देव-
 दुन्दुभयो नेदुः । प्रदीप्ताङ्गारवद्विस्फुरन्त्योऽशनयः प्रपतन्तिस्म । तयोः
 पृथिव्यन्तरिक्षयोरन्तर्गतो मारो दुर्बलः अशरणस्त्रस्तः महाभयमाप्तः
 स्वमपाविज्यं प्रकाशयन् सञ्जातसंवेगः अहो दानस्य विशेषः अहो
 दानस्य विपाकः अहो सिद्धार्थकुमारस्य महर्द्धिः अहो प्रार्थना-
 समृद्धिः इति प्रशस्य प्रसादस्फुरितहृदयः सर्वाणि आयुधानि
 परित्यज्य बाहुसहस्रमपि सम्मृज्य नंस्यन् सविनयं प्रोवाच ।

नमस्ते पुरुषश्रेष्ठ ! नमस्ते पुरुषोत्तम ! ।

सत्यमेव हि लोकेऽस्मिन्नास्ति त्वत्सदृशः पुमान् ॥

त्वच्च बुद्धस्त्वच्च शास्ता त्वच्च माराभिर्मूर्मुनिः ।

त्वमप्यनुशयांश्चित्वा तीर्णः सन्तारय प्रजाः ॥

नाम देवपुत्रो वीणां वादयंस्तस्थौ । चत्वारो लोकपालाश्चतुर्षु दिक्षु
तस्थुः । अष्टाविंशतिर्यक्षसेनापतयः समन्तात् खड्गहस्तास्तस्थुः ।
पद्मिनिदेवकुमार्यः सुवर्णरजतप्रवालादीनां समुद्रान् पूरयित्वा दिव्यैः
कुसुमैः पूजयमाना वियति तस्थुः । सुयामो नाम देवपुत्रः सुवर्णदण्ड-
चामरादिभिर्वाजयंस्तस्थौ । सन्तुषितो नाम देवपुत्रस्तालवृन्तं गृहीत्वा
तस्थौ । शेषा देवा नानाविधान्यभिपेक्षोपकरणानि गृहीत्वा तस्थुः ।
सकलेषु दशसहस्रचक्रवालेषु देवा उत्सववेष्टं गृहीत्वा यावदकनिष्ठ-
ब्रह्मलोकान्नैरन्तर्य्येण तस्थुः ।

इत्थं सयितारि अनस्तमितं एव बोधिसत्त्वः ससैन्यं मारं विद्राव्य
प्ररुद्धैर्बोधिद्विमाङ्कुरैः पूज्यमानः प्रथमयामे सम्प्राप्त एव अष्टसमा-
पत्तीर्निर्यतयामास । स तु पुनरभिज्ञाबलेन पूर्वनिवासमनुस्मर्त्तुमारभे ।
स चानुस्मरन् प्रतिलोमात्पश्चिमासनतः प्रभृति सस्मार । कथम् ।
इदं स्थानं कुत आगतोस्मीत्युपपरीक्षमाणो नैरञ्जनायास्तीरादा-
गतोस्मीत्यद्राक्षीत् । तत् स्थानं क्षीरपायसप्रतिगृहीतस्थानात् । तत्
स्थानं पद्ममहास्यग्रदृष्टस्थानात् । तत् स्थानमाहारपरिभुक्तस्थानात् ।
तत् स्थानं प्रधानभूमावुदकरामपुत्रसमयावबोधात् । तत् स्थानमा-
लारकालामसमयावबोधात् । तत् स्थानं राज्ञो विम्बिसारस्य प्रतिज्ञा-
दत्तस्थानात् । तत् स्थानमनुप्रियान्नामाग्रयनात् । तत् स्थानमनोमाया
नद्यासीरे प्रव्रजितस्थानात् । तत् स्थानं कपिलवस्तुनगरात् । तत्
स्थानं लुम्बिनीवने जातस्थानात् । तत् स्थानं मातृगर्भात् । तत्
स्थानं प्रतिसन्धिग्रहणस्थानात् । तत् स्थानं तुषितपुरात् । तत्
स्थानं विश्वन्तरात्मभावात् । तत् स्थानं पारमितः । तत् स्थानं
भगवतो दीपङ्करस्य पादमूले अभिनिर्हारकृतस्थानादागतोस्मीति ।
एवं कल्पशतसहस्राधिकेषु चतुर्ष्वऽसङ्ख्येषु कालेषु तेषु तेष्वऽत्म-

भावेपु योनिषु गतिषु विज्ञानस्थितिषु पूर्वमतीतन्युपितस्कन्धसन्तानांश्चानुस्मरंस्तत्सम्प्रयुक्तं तदालम्बनं पूर्वनिवासानुस्मृतिज्ञानं समुत्पादयामास ।

स एवमनुस्मरंश्चानेकविधं पूर्वनिवासं सस्मार । कथम् । एकामपि जातिम् । द्वे अपि जाती । तिस्रोपि जातीः । चतस्रोपि जातीः पञ्चापि जातीः । दशापि जातीः । विंशतिमपि जातीः । पञ्चाशदपि जातीः । जातिशतम् । जातिसहस्रम् । अनेकान्यपि जातिसहस्राणि । अमुत्रासमेवं नामा । एवंवर्णः । एवंगोलः । एवमाहारः । एवं सुखः दुस्वे प्रतिसमविन्दम् । एवमायुः पर्यन्तः । सोहमिहोत्पन्नः । इति साकारं सोद्देशमनेकविधं पूर्वनिवासमनुस्मार । एवं बोधिसत्त्वः प्रथमे यामे पूर्वनिवासं सस्मार । मध्यमे यामे दिव्यं श्रोत्रं विशोध्य प्रत्यूपे आर्चिर्णे प्रत्ययाकारे ज्ञानमवतार्य प्रतीत्यसमुत्पादं सममृशत् । कथम् । अविद्याप्रत्ययात् संस्कारः । संस्कारप्रत्ययाद्विज्ञानम् । विज्ञानप्रत्ययानामरूपे । नामरूपप्रत्ययात् पडायत्तनानि । पडायत्तनप्रत्ययात् स्पर्शः । स्पर्शप्रत्ययाद्वेदनाः । वेदनाप्रत्ययानृष्णा । नृष्णाप्रत्ययादुपादानम् । उपादानप्रत्ययाद्भवः । भवप्रत्ययाज्जातिः । जातिप्रत्ययाज्जरामरणाशोकपरिदेवनदुःखदौर्मनस्योपायासाः सम्भवन्ति । एवं बोधिसत्त्वः प्रतीत्यसमुत्पादमनुलोमतः सममृशत् । कथं प्रतिलोमतः सममृशच्च ? । इमे जरामरणे असंस्कृते भवतः । परं निर्वृत्ताः स्कन्धा जीर्णा भिद्यन्ते । तस्माज्जात्यां सत्यां जरामरणे भवत इति समम्यैक्षत । जातिर्हि किम्प्रभवा किन्निदाना किहेतुरिति । कामरूपारूपभवेपु कर्मणा निर्वृत्ता । भवे सति जातिर्भवतीत्यद्राक्षीत् । भवो हि किम्प्रभवः किन्निदानः किं हेतुरिति । कामरूपारूपभवेपु उपादानेन निर्वृत्तः । उपादाने सति भवः अस्तीत्यद्राक्षीत् । कामदृष्टिशीलव्रतात्मवादोपादानेषु चतुर्विधेषु

सत्सु भवश्चासीदिति सम्प्रैक्षत । उपादानं हि किम्प्रभवं
 किन्निदानं किहेत्विति । रूपशब्दगन्धरसप्रष्टव्यधर्मतृष्णासु
 सतीषु भवतीत्यद्राक्षीत् । तृष्णा हि किम्प्रभवा किन्निदाना किं
 हेतुरिति । रूपादिषु नानालम्बनेषु त्रिविधायां वेदनायां सत्यां तृष्णा
 भवतीत्यद्राक्षीत् । वेदना हि किम्प्रभवा किन्निदाना किं हेतुरिति ।
 चक्षुः स्पर्शादौ सति वेदना भवतीत्यद्राक्षीत् । स्पर्शां हि किम्प्रभवः
 किन्निदानः किं हेतुरिति । चक्षुरायतनादिषु पदस्वायतनेषु सत्सु
 स्पर्शां भवतीत्यद्राक्षीत् । पडायतनं हि किम्प्रभवं किन्निदानं
 किहेत्विति । चतुर्महाभूतयोर्नामरूपयोः सतोः पडायतनं भवतीत्य-
 द्राक्षीत् । नामरूपे हि किम्प्रभवे किन्निदाने किं हेतुनी इति ।
 कुशलाकुशलेषु विपाकेषु चतुर्षु योनिषु पञ्चगतिषु नवसत्त्वावासेषु
 सप्तविज्ञानस्थितिषु सत्सु नामरूपे भवत इत्यद्राक्षीत् । विज्ञानं हि
 किम्प्रभवं किन्निदानं किं हेत्विति । कायवाङ्मनःसंस्कारेषु
 सत्सु विज्ञानं भवतीत्यद्राक्षीत् । संस्कारा हि किम्प्रभवाः
 किन्निदानाः किं हेतव इति । अविद्याप्रभवाः अविद्यानिदानाः
 अविद्या हेतवः । अविद्याप्रत्ययात् संस्कारा भवन्तीत्यद्राक्षीत् । एवं
 बोधिसत्त्वः प्रतीत्यसमुत्पादं प्रतिलोक्येतोऽपि सममृशत् । इत्थं तयोर्ध्वं
 त्रिसन्धिं चतुःसंक्षेपं विंशदाकारं प्रतीत्यसमुत्पादं सममृशत् । स
 च बोधिसत्त्वः प्रत्यूपे समुद्रत एवारुणे अनेकेष्व्वाश्चर्याद्भुतसहस्रेषु
 सर्वज्ञताज्ञानं प्रतिबुध्य बुद्धसिंहनादं ननाद ।

अनेकजात्यां ससारे सन्धावेयमनिर्विशम् ।

गृहकारकं भवेपंश्च दुःखा जातीः पुनःपुनः ।

गृहकारको दृष्टोऽभूः पुनर्गेहं न करिष्यसि ॥

सर्वा ते पापुका भग्ना गृहकूटं विसंस्कृतम् ।

विसंस्कारगतं चित्तं तृष्णानां क्षयमध्यगम् ॥

द्वादशः]

अस्यार्थः—पुनः पुनर्जननं दुःखम् । अहं हि संसारे अनेकासु जातिष्वस्य स्कन्धपुञ्जगृहस्य कारकं गवेपयन् सम्बोधिज्ञानमप्रविश्य भवगतिवशेन समधावम् । मया तृष्णागृहकारको दृष्ट आसीः । त्वं पुनर्मच्छरीरगेहं न करिष्यसि । तव सर्वाणि गृहोपकरणानि भग्नानि । गृहकर्णिका च विसंस्कृता । मञ्चितं निर्वृतिविसंस्कारं गतम् । अहं तृष्णाक्षयमर्हत्फलविमुक्तिं समभ्यगामिति ।

इत्थं स भगवान् गौतमः सिंहनादं नदित्वा एवमचिन्तयत् । मया कल्पशतसहस्राधिकानि चत्वारि असंख्येयानि अङ्गमांसरुधिरजीवितघनपुत्रदारपरित्यागादस्य च वरपर्यङ्कस्य हेतुतः पञ्चशताधिकान्सहस्रे-
शान् क्षिप्त्वा इदञ्च लोकोत्तरधर्मं प्रतिलब्धमिति । तस्मिन् क्षणे इयं महोर्वीं अयोदण्डेन प्रहतकांस्यतालव्धं रावशतं रावसहस्रं रावशतसहस्रं विमुञ्चन्ती ननाद । समकम्पत च । तदनन्तरं समक्षुभ्यन्मही नदीजल-
द्ववस्त्रपरिच्छादिता वेलायतजघना वनस्पतिमुकुटविराजितमूर्द्धमेन्द्रा-
प्रमोदजनितनृत्यारम्भेव । क्षोभितायां मक्षां विविधमत्स्यतिमितिनिङ्गल-
मकरादिविचरिततुमुलप्रचण्डभुजङ्गपतिनिवाससम्भूतः परमभीषणवा-
तजालमुत्तुङ्गतरतरङ्गश्रेणीसमाकीर्णो विविधविचित्रमहार्धरत्नसमूहोप-
शोभितो महासमुद्रोऽपि अक्षुभ्यत् । संक्षुब्धे च मकरालये सप्तरत्नसमु-
ज्ज्वलितमाणिक्यप्रमानिरन्तरविभूषितो महाश्चर्याद्भुतदिव्यविमान-
विविधविचित्रफलपुष्पपल्लवतालितलम्बितविकसितकुसुममालासञ्चित-
पृथुललिततरवरजलवासितजलधरदिव्योद्यानप्राजितो महामेरुः सुसे-
धिततरुणः कोमलवेत्राङ्कुर इव ननाम ।

सद्यः क्षणिकवर्षमवर्षत् । कुसमवृष्टिः प्रापतत् । उपशेमुर्दहनाः । न

ववुश्च मारुताः । विचक्रशिरे च पुष्पाणि पुष्करिणीषु । न प्रावहंश्च पञ्च

वर्णैः कुसुमैर्व्यभ्राजन्त च नद्यः । नेदुर्वारणाः । नेदुः सिंहाः । समन्हेपंश्च
 तुरङ्गमाः । समैक्षन्तान्धाः । शुश्रुवुर्वधिराः । लेपुश्च मूकाः । कुब्जा ऋ-
 जुगात्रा अभवन् । जग्मुः पदाभ्यां पङ्क्तवः । भेजुः सौहार्दं नित्यवैरिणः ।
 नामयद्वातिः सत्त्वानाम् । व्युपशेमुश्च वियोगशोकाः । विजग्मतुः सप-
 दि क्षुत्सुत्पती । विदधुश्च परस्परमैत्रीचित्तं सत्त्वं जनाः । निववरु-
 र्नरकामयः । शुष्काश्च क्षारनद्यः । उपशेमुर्वैतरिणीः । पपात शिम्बली ।
 वमज्जलोहकुम्भी । वमज्ज कालसूतः । चिच्छिदुःशृङ्खलाः । चिच्छिदुश्च
 काराः । व्युपशेमुः प्रेतविषयेषु क्षुत्पिपासाः । नाभवत्तिरश्चां भीतिः ।
 व्युपाशमीत्सर्वेषां सत्त्वानां क्लेशाग्निः । अभवंश्च सर्वे सत्त्वाः प्रियवा-
 दिनः । उपागमन्त्वं विषयं परविषयगता जनाः । समज्ज्वलन्विषिध-
 रत्नाभरणनिकराः । अभवच्च लवणजलं मधुरम् । मुमुक्षुः सर्वाणि
 तूर्याणि स्वं स्वं निनादम् । अरुवन्मनुष्याणां हस्तोपगम्रीवोपगानि
 अपर्पितानि नानाभरणानि । अभवन् कुसुमाक्षीर्णा दिशः । ववृपुर-
 कालमेघाः । अजघुषन् सुरदुन्दुभयः । अजपन्मन्त्रम् पिवराः । वाद-
 यामासुर्गन्धर्वाः । जगुश्च क्लृप्तकिल्बिष्यः । ननृतुः सुरसुन्दर्यः ।
 अपूजयन्नमानयंश्च शास्तारं देवाः । जधमच्छङ्खमिन्द्रः । दधुः सर्वे
 फलोपगा वृक्षाः फलानि च पुष्पोपगा वृक्षाः पुष्पाणि च । अवलल-
 म्बिरे मूरुहामस्मितेषु पत्रेषु पत्रपद्मानि शाखासु शाखापद्मानि अङ्कुरेण्व
 ङ्कुरपद्मानि स्कन्धेषु स्कन्धपद्मानि मूलेषु मूलपद्मानि च । अवल-
 म्बिरे लतासु लतापद्मानि अन्तरिक्षेऽवलम्बकपद्मानि । शैलेषु
 कुलपद्मानि । अभवच्च महासमुद्रः समाक्षीर्णः पञ्चवर्षेर्नीलोत्पलैः ।
 अभवन् सकलदशदिशश्च सहस्रचक्रवालाश्च तत्र तत्र निवद्धमाला-
 दामा विस्म्यन्दमालाविप्रकीर्णनानावर्णकुसुमसमुज्ज्वला नन्दनवन
 चित्रलतावनमिश्रकवनपारुषकवनानीव ।

प्राचीनचक्रवालमूर्ध्नि उच्छ्रितध्वजाः पश्चिमचक्रवालमूर्ध्नि
अभिहन्यन्ते । पश्चिमचक्रवालमूर्ध्नि उच्छ्रितध्वजाः प्राचीनचक्रवाल-
मूर्ध्नि अभिहन्यन्ते । दक्षिणचक्रवालमूर्ध्नि उच्छ्रितध्वजा उत्तरचक्र-
वालमूर्ध्नि अभिहन्यन्ते । उत्तरचक्रवालमूर्ध्नि उच्छ्रितध्वजा दक्षिण-
चक्रवालमूर्ध्नि अभिहन्यन्ते । एवं परस्परं चक्रवालाः श्रीविभूति-
सम्पन्नाश्चामूवन् । विरेजुर्दिवा तारानिकराः । न ययुः पक्षिणः
वियति । धेनवो वत्ससहिताः । तोयावासः कुसुममरितः । दधुः
सत्कारभाराः परस्परम् । परस्परं संसर्गिणो देवासुरनागसुपर्णगन्धर्व-
किन्नरयक्षसिद्धविद्याधरसुरपत्नयो भगवतो गौतमस्य दर्शने व्यापृता
अभवन् । स भगवान् गौतमः सार्द्धं महदाश्चर्याद्भुतैः अरुणो-
द्गमनसमनन्तरमेव दशबलचतुर्वैशारद्यादि विविधगुणगणप्रदायकं
सर्वज्ञताज्ञानं समभ्यगात् ।

तदाऽधस्तात् पृथिवीतलाद्यावद्ब्रह्मलोकादेककोलाहलोऽमूर्त् ।
दशापि देवा विंशतिरपि देवाः त्रिशदपि देवाः चत्वारिंशदपि देवाः
पञ्चाशदपि देवाः सहस्रमपि देवाः शतसहस्रमपि देवाः अनेकक्रोदि-
शतसहस्रमपि देवा अणुपरमाणुवत् सूक्ष्मशरीराणि निर्माय
दशसहस्रचक्रवालेभ्य आगत्य अस्मिन्नेव चक्रवाले सनम्यर्चयानानुः ।
अपरेऽपि ऋद्धिमन्तो महानुभावा देवगणा भगवतो गौतमस्य दर्शनार्थं
पूजनार्थं वन्दनार्थं सत्कारार्थं इत्येव एकचक्रवालं सनम्ययुः ।
यथाक्रमं देवानामन्तरे यक्षास्तस्युः । यक्षाणामन्तरे गन्धर्वान्स्युः ।
गन्धर्वाणामन्तरे नागास्तस्युः । नागानामन्तरे वैदेव्यान्स्युः ।
वैदेव्याणामन्तरे किन्नरास्तस्युः । किन्नराणामन्तरे त्रिपुराणान्स्युः ।
त्रिपुराणानामन्तरे छत्राणि च छत्राणामन्तरे सुवर्णचामराणामन्तरे
सुवर्णचामराणामन्तरे ध्वजाश्च ध्वजानामन्तरे पद्मश्च किमुः ।

तदा इयं महोर्वीं अचलं स्थातुमक्षन्कुवती रावशतं रावसहस्रं
 रावशतसहस्रं च विमुञ्चन्ती विरूराव ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्यविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे
 सम्बोधिपरिदीपनो नाम
 द्वादशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ भगवान् शाक्यमुनिर्धर्मप्रीत्या विमुक्तिसुखं प्रतिसंविन्दन् सप्ताहं तस्मिन्नेव पर्य्यङ्के निपसाद । ततः सप्ताहातिक्रमे पर्य्यङ्कादीप-
त्पूर्वोत्तरस्यां दिशि स्थित्वा नीलोत्पलदलनिभाभ्यां नयनाभ्यां बोधिद्रुमं समभ्यर्चयन् सप्तदिवसान निमिषेण तस्थौ । अथ केषां-
चिद्देवतानां किंनु तावदस्याऽन्यो बुद्धकारकधर्मः अस्तीति शङ्का उदपद्यत । भगवान् गौतमोपि तां च देवतानां शङ्कां ज्ञात्वा तस्या विनोदनार्थं प्रातिहाय्यं कर्तुकामो बोधितरोरुत्तरपार्श्वेन पूर्वपश्चिमयो-
र्दिशयोर्दशसहस्रचक्रवालमेव सुविशुद्धं रत्नच्छदनं दशसहस्रसुमेरव एव काञ्चनस्तम्भाः दशसहस्रसागरतीर्थानां बालुका एव आस्तरणं दशसहस्रचक्रवालेषु सूर्याचन्द्रमसावेव प्रज्वलितौ प्रदीपौ । दशसहस्र-
चक्रवालेषु तारागण एव कनकताराविभूषितमुल्लोचं रत्नचङ्क्रमणं निरमात् । स च तन्निर्माय अनेकविधप्रातिहाय्याणि दर्शयन्तत्स सप्तदिवसमचङ्क्रम्यत । एवं त्रिषु सप्ताहेषु एकविंशत्यां च दिवसे-
ष्वपि भगवतो गौतमस्य शरीराद्रश्मयो न निर्गच्छन्ति स्म । स भगवान् चतुर्थे तु सप्ताहे पश्चिमोत्तरदिशयोरन्तरे रत्नगृहे निपसाद । तद्रत्नगृहं नाम अभिधर्मपिटके सप्तानां प्रकरणानां संपर्पितस्थान-
मिति केचिद्वदन्ति । तत्तु रत्नगृहं स्मृतिप्रस्थानप्रवरधरणीतले क्राद्धिपादस्तम्भान्समारोप्य ध्यानसंघर्षणैः सम्यक् प्रधानरश्मिभिर्वि-
नयभित्तिद्वोच्छ्रित्य सूत्रान्तवलयैः समारोप्याऽभिधर्मपटलेन सञ्छादितं त्रिपिटकधर्ममयं रश्मिकदम्बसमुत्पादितस्थानमिति ज्ञातव्यम् ।

अथ भगवान् गौतमस्तस्मिन् रत्नगृहे निपद्य त्रीणि पिटकानि चतुर आगमान् पञ्च निकायान् सूत्रादीनि नवाङ्गानि चतुरशीति-सहस्रधर्मस्कन्धांश्च सममृशत् । ततश्च धर्मसङ्गणी विभक्तो धातुकथा पुद्गलप्रज्ञप्तिः कथावस्तु यमकमित्येतानि पद प्रकरणानि समृशतो भगवतः शरीराद्रश्मयो नेत्पेदिरे । तदा भगवान् जलान्तर्गतः सूर्य्यप्रतिविम्बसदृशोऽभूत् । यथा तिमिङ्गिलो नाम महामत्स्यः समुद्रकुक्षौ शतयोजनप्रदेशे शीर्षमुत्क्षिप्य चलितुमसमर्थो द्वौ कर्णौ चालयति । स तिमिङ्गिलः शतयोजनप्रदेशे शीर्षमुत्क्षिप्य क्रीडितुमारब्धेऽसमर्थो भवेत् उद्धाने आरोपितमिवोदकं प्रस्खलति च । यथा तिमिङ्गिलो नाम मत्स्यश्चतुरशीतियोजनसहस्रप्रगाणे गर्भारे महासमुद्रे अवकाशं प्रतिलभ्य द्वौ कर्णौ प्रचाल्य अङ्गुष्ठेनोदकं प्रहृत्य क्रीडितुं समर्थो भवति । एवमपि भगवतः शाक्यमुनेः प्रस्थानमहाप्रकरणे अवकाशं लब्ध्वा यथा सुखमर्थान् समृशतो हृदयवस्तु अभिप्रसन्नमभूत् । हृदयवस्तुनः अभिप्रसन्नतया तस्य भगवतः काये शोणितं प्रकृत्या लाक्षारसवर्णं विहाय अच्छं विप्रसन्नमनाविलं पाण्डुर परिशुद्धश्चाऽभूत् । रुधिरस्य च प्रसन्नतया नव मांसपेशिशतानि नवधमनीशतानि सप्तशिराशतानीति सकलञ्च शरीरं पर्यशुध्यत् । अथ तस्य भगवतः सकलाच्छरीरात् पङ्कुरश्मयो निश्चक्रमुः ।

तद्यथा । नीलवर्णशरीरप्रदेशाज्जीलाजनमेघपटलनीलोत्पलभ्रमरपक्षसदृशाः नीलवर्णरश्मयश्च तथा पीतवर्णशरीरप्रदेशात् सुवर्णमनःशिलाकर्णिकारराजवृक्षकुसुमप्रसारितकाञ्चनपट्टसदृशाः पीतवर्णरश्मयश्च शोणितवर्णशरीरप्रदेशाद्रक्तकमलकुसुम्भकुसुमलोहितपत्रबालसूर्यसदृशा लोहितवर्णरश्मयश्च धवलावदातवर्णशरीरप्रदेशाद्रजत-

शङ्खचूर्णक्षीरोदधिश्चेतवन्नौषधितारकासदृशाः पाण्डुरवर्णरश्मयश्च ईष-
द्रक्तवर्णशरीरप्रदेशाद्रक्तचन्दनमञ्जिष्ठासदृशा माञ्जिष्ठवर्णरश्मयश्च
तथा प्रभास्वरवर्णशरीरप्रदेशाच्छ्वेतस्फटिकवैदूर्यधवलकुसुमसदृशाः
प्रभास्वरवर्णा रश्मयश्च दिक्षु विदिक्षु यावदकनिष्ठप्रहलोकात् सं-
प्रासरन् । एवं भगवतः शाक्यसिंहस्य शरीरे पङ्कणरश्मयः समन्ता-
द्वादशहस्तप्रमाणमच्छिन्नघनाः शरीरं परिवृत्य चन्द्रसूर्यनक्षत्र-
ताराणां प्रभाः प्रवेष्टुं नाशक्नुवन् ।

एवं भगवान् शाक्यमुनिर्यस्मिन् रत्नगृहे सप्तदिवसांस्त्रिपिटकं
सममार्क्षति । तदपि रत्नगृहचैत्यं नाम जातम् । पञ्चमे सप्ताहे बोधि-
द्वुमारपूर्वादिशायामजपालो नाम न्यग्रोधः अस्ति । तन्मूले सप्तदिवस
मेकपर्यङ्के निपसाद विमुक्तिसुखं प्रतिसंविन्दन् । ततो भगवान्
सप्ताहस्यातिक्रमे तस्मादजपालमूलाद्यत्त निचुलेन्द्रस्तत्रोपसङ्गम्य
निचुलेन्द्रमूले सप्तदिवसं विमुक्तिसुखं प्रतिसंविन्दन्नेकपर्यङ्केन
नियण्णः । तस्मिन् समये सकलचक्रवालगर्भं परिपूर्य्य अकालेनैव
उदयादिष्ट । अथ महानुभावो निचुलेन्द्रो नाम नागराजो निचुल्य
सन्निधावेकस्यां पुष्करिण्यां निवृत्तः । किन्तु स दृष्ट्वा नागो हृद-
महानागं दृष्ट्वा स्वीये भवने स्थातुमशक्नुवंस्तस्माद्भवन्निवृत्तः ।
स च नागो अभिततेजसा सुरगरुडगन्धर्वादीनामिमृदुवन्तं हृद-
नागमद्राक्षीत् ।

इष्टैव तस्यैवं चित्तेऽभूत् । एष किं शोभने ? इति चेत्तुल्य-
बलपुलिनतले अन्यानभिमवन् शुशुभे । इति हि नन्दो हृद-
पङ्कणकिरणवतस्तस्य सम्बुद्धभावो मे दृष्टः । इति चेत्तु-
मन्ये मयेति । एष इदानीं सम्यक् समुद्धां इति चेत्तुल्य-
बलपुलिनतले अन्यानभिमवन् शुशुभे । इति हि नन्दो हृद-

नामनुकम्पायै ममावासमागतः । अहो लामवन्तो मनुष्याश्च देवासुरम-
होरगाश्च सम्बुद्धं समम्यैक्षिपत नाम सर्वलोकशिवङ्करम् । यन्नूनमहि-
दानमिस्य मुनेः कच्चनाधिकारं कुर्यामिति । एवं विचिन्त्य स निचुले-
न्द्रनागराजो भगवतः कायं सप्तवारं भोगेन परिवेष्ट्य उपरि महतीं
फणां कृत्वा तस्थौ । मा भगवन्तं शीतं वा उष्णं वा पीडयेत् । मा
भगवन्तं बाधयेद्दंशो वा मशको वा वातातपाहिसंस्पशो वेति ।
अथ निचुलेन्द्रो नाम नागराजः सप्ताहातिक्रमेण विगतमेघं नमः
समवलोक्य भगवतः कायादुन्मुच्य भोगं स्वं वर्णं निर्माय भगवतः
पुरस्तात्प्राञ्जलिर्नम्यमानस्तस्थौ अथ भगवान् सप्ताहातिक्रमेण
तस्मात् समाधेरुत्थाय उदानमुदानयत् ।

मुखं विवेको बुद्धस्य श्रुतधर्मस्य पश्यतः ।

अध्यापादं मुखं लोके प्राणभूतेषु संयमः ॥

मुखं विरागता लोके कामानां समतिक्रमः ।

अस्मि मानस्य विनय एतद्वै परमं सुखम् ॥ इति ॥

एवमुक्त्वा भगवान् निचुलेन्द्रमूलाक्षिणादिशायां प्रतिष्ठितं राजा-
दनतरुमुपसंक्लम्य राजादनमूले विमुक्तिसुखं प्रतिसंविन्दन् सप्ताहमे-
कपर्यङ्के निपसाद् । ततो भगवान् सप्तदिवसातिक्रमेण अरुणोद्ग-
मनवेलायां समाधित उत्थाय राजादनतरुमूल एव तस्थौ । त
स्मिन् काले पुरुहूतो देवराजो मनुष्यलोकं विलोकयन् भगवन्तं रा-
जादनतरुमूले निषण्णमद्राक्षीत् । दृष्ट्वैवमचिन्तयच्च । अयमेव भग-
वान् शाक्यमुनिः सम्बोधितः प्रभृति एकोनपञ्चाशदिवसान्न किञ्चित्
परिभुक्तवान् । इदानीमनेन परिभोक्तुमर्हमिति विचिन्त्य तत्कालमेव
दिव्यौषधं हरीतकीमाहृत्य भगवते उपजहार । भगवान् तत्परि-
भुक्तवान् । परिभुक्तवत् एव भगवतः शरीरकृत्यमभवत् । ततः शको

देवराजो मुखोदकं प्रादात् । भगवान् मुखं संशोध्य तस्मिन्नेव राजा-
दनवृक्षमूले निषण्णः । भगवति तस्मिन्निषण्णे सविता उद्गच्छति स्म ।

तदानीं तपस्सुभलिकनामानौ द्वौ वणिजौ कनीष्ठभ्रातरौ उक्ताप-
देशं दीर्घमध्वानं प्रतिपेयेते स्म । अथ तयोस्तपस्सुभलिकयोर्वणिजोः
पुराणज्ञातिर्देवता मार्गाविदूर एकस्मिन् वृक्षे निर्वृत्ता सार्द्धं पञ्चशत-
शकटैरायन्तौ तौ वणिजौ समालोक्य एवं चिन्तयामास । इमौ
द्वौ तपस्सुभलिकौ वणिजौ मत्पूर्वज्ञातिकौ चिरादेव संसारे निमग्नौ ।
इदानीमेव मां संश्रित्य बुद्धोत्पादश्रवणं लप्स्येते । एतौ तच्छ्रुत्वा
बुद्धं शरणं गमिष्यत इति विचिन्त्य तस्यानुभावात्तत्कालमेव गच्छतां
तेषां पञ्चशतशकटानां गमनं न्यवारयत् । अथ ते भीतास्स्ताः
किमिदमिति मार्गदेवताया बलिपूजाञ्चक्रुः । तेषां बलिकर्मणा सा
देवता समक्षं तपस्सुभलिकौ वणिजौ प्रोवाच । अयं मारिषौ । भगवान्
शाक्यसिंहो राजादनतरुमूले विहरति प्रथमाभिसम्बुद्धः । युवां
गच्छतम् । तस्मै भगवते मन्येन च मधुपिण्डेन समभ्यर्चयतम् ।
तद्वां भविष्यति दीर्घरात्रमर्थाय हिताय चेत्युऽक्त्वा तिरोदधौ ।

तदानीं तपस्सुभलिकौ वणिजौ बुद्धोत्पादस्य श्रवणाद्देवतारूपदर्शना-
त्परमं विस्मयमापन्नावितश्चेतश्च विलोकयन्तौ राजादनमूले निषण्णं भग-
न्तमपश्यताम् । द्वालिशद्वारमहापुरुषलक्षणैः प्रतिमण्डितमग्रीत्यनुव्यञ्जन-
रञ्जितं यङ्गिधरदिमकदन्वैः परिवृतम् । तदुत्तमतमं बुद्धरूपं दृष्ट्वा
अहो कथं सम्यक् सम्बुद्धो लोके समुत्पन्नः । अहो परमदर्शनीयो
भगवानिति विचिन्त्य सज्जातप्रमोदौ लग्नवन्तावावामिति मत्वा मन्थञ्च
मधुपिण्डकञ्चादाय भगवान् गौतमो यत्तासीनस्तत्र मन्थे सञ्चमक्रतुः ।
उपसङ्क्रम्य भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य एकान्ते तस्थतुः । एकान्ते

स्थितौ तौ तपस्सुभलिकौ वणिजौ भगवन्तं गौतममेतदवोचताम् । प्रति-
 गृह्णातु भगवान् मन्थञ्च मधुपिण्डकञ्चावयोर्द्विर्द्विकालं हिताय सुखाय
 चेति । अथ भगवतः शाक्यमुनेर्मनस्येतदभूत् । नास्ति मत्पालम् ।
 पुरिमका अपि तथागताः हस्तेन पिण्डपातं न प्रतिजगृहुः । अहमिदानीं
 केन नु प्रतिगृह्णामि मन्थञ्च मधुपिण्डकञ्चेति । अत्रापि भगवान् शाक्य-
 मुनिः कस्मान्नेवमचिन्तयत् । यदा भगवते प्रधानयोगमनुविचरेते
 घटीकारेण महाब्रम्हणा यत् पात्रं दत्तं तत्तत्तैवान्तर्हितम् । सुजातया
 क्षीरपायसं दातुमागतया श्रेष्ठिदुहिता या सुवर्णपातिर्दत्ता सा तद-
 हन्येव कालनागराजभवने निमज्जिता । भगवान् गौतमः सुजातया
 दत्तात्पायसभोजनाद् एकोनपञ्चाशद्विसान् नैव बुभुषुर्न तृष्णावान्
 शरीरदुर्बलश्चाऽभूत् । स भगवांस्तपस्सुभलिकाभ्यां वणिग्भ्यां
 दत्तं मन्थञ्च मधुपिण्डकञ्च तयोर्द्वयोरनुग्रहार्थमेव प्रतिजग्राह ।
 तस्मादेवं चिन्तयामास ।

तस्मिन् समये चत्वारो लोकपाला भगवतश्चेतसि परिवर्ति-
 चेतसा समभिज्ञाय चतुर्भिर्दिशाभिश्चत्वारि सुद्ववर्णानि पात्राणि
 चादाय भगवते शाक्यमुनये प्रादुः । प्रतिगृह्णातु भगवानेभिः
 पात्रैर्मन्थञ्च मधुपिण्डकञ्चेति । भगवांस्तानि चत्वारि पात्राणि जग्राह
 च तेषां प्रसादनार्थं । नैव तु महेच्छतया । यथा स्यात्तेषां चतुर्णां
 पात्राणामेकं पात्रं तथैवाधिष्ठानञ्चकार ।

ततो भगवान् शाक्यमुनिस्तेनैव पात्रेण तपस्सुभलिकाभ्यां द्वाभ्यां
 वणिग्भ्यां दत्तं मन्थञ्च मधुपिण्डकञ्च प्रतिजग्राह । भगवांस्तत्
 प्रतिगृह्ण भुक्तवांश्च । अथ तपस्सुभलिकौ द्वौ वणिजौ भगवन्तमेत-
 दवोचताम् । आवां भवन्! भगवन्तं गौतमं शरणं गच्छावः ।

उपासकावावां भगवान् धत्तामद्यप्रभृति प्राणोपेतं शरणं गताविति ।
 तौ पुनर्भगवन्तमेतदवोचताम् । कस्मै इदानीं भगवन् ! आवाभ्या-
 मद्यप्रभृति अभिवादनादीनि कर्त्तव्यानीति । अथ भगवान् शीर्षं
 पराम्रक्षत् । तदा इन्द्रनीलभाणिक्यग्रमरवर्णसदृशाः कुन्तला हस्ते
 उपागुः । इमान् युवां परिहारं कुरुतेति ताभ्यां प्रददौ* । तौ द्वौ
 कुन्तलधातून् लब्ध्वा प्रहृष्टहृदयौ भगवन्तमभिवन्द्य प्रचक्रमतुः ।
 तदा तौ द्वौ लोके प्रथमोपासकौ बभूवतुः ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे
 सप्तसप्ताहर्वातिकमपरिदीपनो नाम
 त्रयोदशोऽध्यायः ।

* तपस्तुभल्लिकाभ्यां वणिग्भ्यां दत्तांस्तान् कुन्तलधातून् निधाय कृतं
 चैत्यमेतर्हि जम्बूद्वीपे रंगुन्नामके नगरे श्वेतगुं नाम्ना प्रतीतम् ।

अहं हि धर्मं दिशेयम् । परे धर्मं न जानीयुः । तेन च मम
स्यात् क्लमः । सा मम स्याद्विहिंसेति विचिन्तयामास । स भगवान्
पुनरेवमचिन्तयत् ।

मया कृच्छ्रेणाधिगतं निर्देष्टुमधुना क्षलम् ।
रागद्वेषपरेतैस्तु धर्मो नाऽयं सुबुध्यते ॥
प्रतिस्रोतो गामिनं निपुणं गम्भीरं सूक्ष्म दर्शनम् ।
रागरक्ता न द्रक्ष्यन्ति तमःस्कन्धेन चावृताः ॥

इमाः प्रजाः किण्वपूर्णा अलाबुरिव पूतितकभरितपातिरिव वसा-
तैलप्रलिप्तकर्पट इव अञ्जनमक्षितहस्त इव क्लेशभरिताः संक्लिष्टा रागेण
रक्ता द्वेषेण दूषिता मोहेन मूढाः किन्तु प्रतिभोत्स्यन्ते । इमं धर्मं
प्रतिबोद्धुं व्यायच्छता मया अदत्तं दानं नाम नास्ति । अरक्षितं शीलं
नाम नास्ति अभाविता भावना नाम नास्ति । अपूरिता पारमी नाम
नास्ति । मम सायं निरुत्साहं मारसैन्यं विजयमानस्य प्रथमे यामे पूर्व-
स्मिन् निवासमनुस्मरतः मध्यमयामे दिव्यचक्षुर्दिव्यश्रोत्रं प्रतिलभमानस्य
द्यङ्गुलमात्रं पृथिवी नाकम्पत । पश्चिमे यामे प्रत्यूपे ध्वं त्रिसन्धि
चतुःसंक्षेपं विंशदाकारं प्रतीत्यसमुत्पादं समुदयनिरोधवशेन संमृ-
शतो मे महोर्वी समकम्पत । ईदृशेनापि संमृशता तीक्ष्णज्ञानेन मया
कृच्छ्रेणायं धर्मः प्रतिबुद्धः । तं धर्मं किं लौकिका जना भोत्स्यन्ते? ।
इत्थं धर्मगम्भीरत्वञ्च सत्त्वानां चित्तग्रहणतां च प्रत्यवेक्ष्यालपो-
त्साहतायै चित्तं ननाम । नो धर्मदेशनायै इति । अहो भगवतो
दशबलधारिणाश्चित्तमिदं विरुद्धमिव केचिन्मन्यन्ते । केन रगद्वे
विरुद्धम् । पूर्वचित्तेन सह विरुद्धम् । किं चित्तं तस्य भगवतो
गौतमस्य पूर्वममवच । स च पूर्व मुमेधा नाम तापसो भूतो
रमणीयां रम्यवतीं नगरीं प्रविशन्तं लोकहितं सश्रावकगणं भगवन्तं

दीपङ्करं समवलोक्य स्वहस्तगतमर्हत्फलं प्रहायाऽजिनचर्मणी चाप-
हृत्य कर्दमपृष्ठे इन्द्रनीलमणिशयने आरोपितमुवर्णस्कन्ध इव निपद्य
एवं चिन्तयामास ।

किं मयैकेन तीर्णेन पुरुषेण स्यामदर्शिना ।

प्राप्य सर्वज्ञतां लोकांस्तारयिष्ये भवार्णवात् ॥

पूर्वं चित्तमिदं ननु समुदपादिष्ट । अथ कस्मादेतर्हि धर्मवरं लब्ध्वा
देष्टुमल्पोत्साहो जातः । प्रमूढञ्च पुर्व्वचित्तम् । न खलु यीतमोहस्य
सकललोकनाथस्य भगवतः शाक्यमुनेस्तादृशी सम्मोहिता स्यात् । सा
किं कारणान् ? । यया करुणया पूर्व्वजन्मनि आत्मा पर्व्वतशिखरा-
द्राक्षसमुखे प्रपातितः तां करुणां तस्मिन् काले सकलधर्मगुणैर्विगता-
मपि न किमकार्षीच्च । यदि हि तस्य करुणा स्यात् कथं बन्धुस्नेहं
नागणयत् ? । कथं राज्यविभूतिं परित्यक्तवान् कथं राहुलजननीं
नापालयत् ? । कथं जातमात्रं राहुलं पुत्रं पर्यत्यजत् ? । कथमन्यैरकृतां
दुष्करां क्रियामकार्षीत् । केनेदृशं कर्म करुणया कृतम् ? । एतानि
सर्वाणि करुणाचित्तेनैव कृतानि । यदेतत् करुणायाः कर्म । कथमेवं
धर्मगम्भीरत्वं संमर्शितमिति ? । स्वभावो हि एष प्रतिबुद्धधर्माणाम्
सर्व्वेषां बुद्धानां यन् धर्मगम्भीरत्वञ्च प्रत्यवेक्ष्य अल्पोत्साहतायै
चित्ते प्रणते महाब्रह्मा आगत्य धर्मदेशनां याचिष्यते । कस्मादीदृश-
मायाचनं करोति ? । इमे सत्त्वा ब्रह्माणं गुरुं कुर्वन्ति । तेषां सत्त्वानां
धर्मं देष्टुकामो ब्रह्मा स्वयं याचित्वा एव देष्यति । तस्मान् कारणा-
द्भगवता गौतमस्य अल्पोत्साहतायै चित्तं ननाम नो धर्मदेशनायै
इति मिद्धान्तः ।

तस्मिन् काले ब्रह्मा सहाम्पतिर्ब्रह्मलोके स्थितः मन् भगवतः शान्त्य-
मुनेश्चितोपरि वितर्कमात्मनश्चेतसा समभिज्ञाय एवं चिन्तयामास ।

दशबलस्य गौतमस्य अधिगतधर्मस्यापि अदेष्टुकामतायामपह-
तविकसितकुसुमग्रथितमालेनेव तादृशेन मया अयाचिते लोकस्य
अप्रतिशरणं भवेदिति । तस्माद्दशबलं सिद्धार्थं जिनं धर्मदेश-
नार्थं याचिष्ये इति विचिन्त्य ब्रह्मलोक एव स्थितः त्रिषु वारेषु
तुमुलां घोषणां व्याहरत् । भो! नशिष्यति वत्त लोकः भो! विनह्यति
वत्त लोक इति । तदा दशसहस्रचक्रवालवासिनो ब्रह्माणस्तस्य महाब्रह्मणः
सहाम्पतेः समुद्रतं शब्दं श्रुत्वा सजातचिचोत्तासा अविदितकारणा-
स्त्वरितगमनेन महाब्रह्माणं सहाम्पतिमुपसङ्कम्य पप्रशुः । कस्मान्मा-
रिष ! शब्दमुदीरितवानसि । तं निशमयतामस्माकं भयं जातम् ।
मारिष ! किमुत्पत्स्यते लोके इति । अथ ब्रह्मा सहाम्पतिस्तेभ्य
एतदवोचत् । मारिषाः ! महाविनाशो ननु प्रादुर्भविष्यतीति ।
ब्र०—मारिष ! को नामायं विनाश इति ? । म० ब्र०—पुनः
पुनर्जातिजरामरणमिति । ब्र०—मारिष ! यः अस्माभिर्जातिजरामरणैः
सम एव स्थितः । स इदानीं शिखां प्राप्तो नन्विति । एवञ्च
कस्मादुत्पद्यते ! तस्य भगवतो गौतमस्य विनाश इति । म० ब्र०—
किं मारिषाः ! यूयं न जानीथ धर्मगर्भारत्वं प्रत्यवेक्षमाणस्य
भगवतो गौतमस्य अल्पोत्साहतायै चित्तस्य नमनं नो धर्मदेशनार्थं
इति । यत्प्रतीत्य मया शब्दः श्रावितस्तदेतदिति । तस्माद्वि
मारिषाः ! ययं सर्वे भगवन्तं गौतमं धर्मदेशनार्थं निमन्त्रयिष्याम
इति ।

एवमिति च ब्रह्मा सहाम्पतिरेकांशमुत्तरशाटकं कृत्वा विविधमत्का-
रहस्तो ब्रह्मलोकान् तत्क्षणमेवोत्तार्य भगवतो गौतमस्य पुग्स्तान् आ-
त्मनः प्रतिष्ठानार्थं पृथिवीं निम्नोप दक्षिणं जानुमण्डलं पृथिव्यां
निहत्य दशनगरमुच्चिरदलप्राञ्जितं प्रवरकन्दनलं मूर्ध्नि समो गप्य

ससमादरबहुमानः अर्हन्तं सम्बुद्धं गौतमं सविनयं प्रोवाच ।
 दिशतु भवान् भगवान् धर्मम् । दिशतु भवान् सुगतो धर्मम् । सन्ति
 भगवन् ! सत्त्वा अल्परजस्कजातीयाः । अथोतारो धर्मस्य परिहास्यन्ते
 अज्ञातारश्च । पूर्वेषु बुद्धेषु कृताधिकाराः परिपक्वज्ञानाः सूर्यरश्मि
 सम्पर्कमागच्छन्ति पद्मानिव धर्मदेशनां श्रोतकामाश्चतुष्पदिकायाः
 गाथाया अवसाने आर्य्यभूमेरवक्रमाणार्हा भवन्ति । नैकस्य न द्वयोः
 अपि तु अनेकशतसहस्राणां धर्माभिसमयो भविष्यति । भवन् सकल-
 लोकानां संसारोद्धरणार्थं कल्पशतसहस्राधिकाश्चतस्रोऽसङ्ख्येयाः
 पारमीः परिपूर्य्य इदानीं सर्वज्ञतां प्राप्यापि अल्पोत्साहो भूत्वा क-
 स्माद्धर्मं न देश्यसि ! । त्वयि धर्ममदेश्यति कौऽन्यो लोकानां
 प्रतिशरणं भविष्यतीति । इति भगवन्तं धर्मदेशनायै आयाचनञ्चकार ।

अथ भगवान् शाक्यसिंहो ब्रह्मणः सहाम्पतेर्वचनं श्रुत्वा सत्त्वेषु
 कारुण्यं प्रतीत्याचिन्तयत् । एष महाब्रह्मा सर्वसत्त्वहितार्थं याचते ।
 इयं हि सर्वेषां बुद्धानां धर्मिता धर्मदेशनार्थं याच्ञालाभः । तस्मा-
 दहं याच्चयाधर्मं देश्यामीति । ततो भगवान् शाक्यमुनिः पश्चिमया-
 मातिक्रमे दिव्येन चक्षुषा विनेयान् जनान् विलोकयामास । स
 ददर्श अल्परजस्कान् महारजस्कांस्तीक्ष्णेन्द्रियान् मृद्विन्द्रियान् दुरा-
 कारान् स्वाकारान् दुर्विज्ञाप्यान् सुविज्ञाप्यान् भव्यान् भव्यांश्च सत्त्वान् ।
 कांश्चित् परलोकभयदर्शिनो विचरतश्च । यथाहि उत्पलिन्यां वा
 कुमुदिन्यां वा पद्मिन्यां वा कानिचिन्नौलेत्पलानि वा पुण्डरिकणि
 वा पद्मानि वा उदके जातानि उदके संवृद्धानि कानिचिदुदके
 निमग्नानि अन्तर्निमग्नपोषितानि कानिचित् समोदके स्थितानि
 कानिचिदुदकादुच्छ्रित्य उदकेनानुपल्लितानि च निष्ठन्ति । यानि
 तत्र पद्मानि उदकादुच्छ्रित्य स्थितानि तानि सूर्यरश्मिस्पर्शमा-

गच्छन्ति स्थितानि । यानि समोदके स्थितानि तानि श्वः विकाशनीयानि भवन्ति । यानि उदके निमग्नानि वा अन्तर्निमग्नोपितानि तानि तृतीयेऽहनि विकाशनीयानि भवन्ति । यानि उदकादनुद्गतानि अन्यानि पद्मानि तानि तावन्न पुप्यन्ति । तानि मत्स्यकूर्मादिभिर्मक्ष्याणि भवन्ति । यानि उदकादुद्गतानि तानि सत्वरं पुप्यन्ति । यथैव पद्मानि चतुर्विधानि भवन्ति । एवमपि उद्घटितज्ञो विपचितज्ञो ज्ञेयः पदपरम इति चत्वारः पुद्गला भवन्ति । तत्र कतम उद्घटितज्ञः । यस्य पुद्गलस्य धर्मे उदाह्रियमाण एव क्षिप्रं धर्माभिसमयो भवति स पुद्गल उद्घटितज्ञः । यस्य पुद्गलस्य संक्षिप्तेन भाषितस्य विस्तरेण अर्थे विभज्यमाने धर्माभिसमयो भवति अयं पुद्गलो विपचितज्ञः । यस्य पुद्गलस्य उपदिष्टमनिशं मनसि कुर्वाणस्य कल्याणमित्राणि सेवमानस्य भजमानस्य पर्युपासीनस्य च धर्माभिसमयो भवति अयं पुद्गलो ज्ञेयो नाम । यस्य पुद्गलस्य बहूनपि सेवमानस्य बहूनपि भजमानस्य बहूनपि वदतस्तस्यां जात्यां न धर्माभिसमयो भवति अयं पुद्गलः पदपरम इति । एवं भगवान् शाक्यमुनिर्दशसहस्रलोकधातुं समवलोकयन् पद्मिन्यादिषु सद्यो विकसत्पद्मानीय उद्घटितज्ञानश्चोविकसनपद्मानीय विपचितज्ञान् अपरेद्युर्विकसनपद्मानीय ज्ञेयान् मत्स्यभक्ष्यपद्मानीय पदपरमांश्च विलोकयामास । एतावन्तो अल्परजस्का एतावन्तो महारजस्का एतावन्त उद्घटितज्ञाः एतावन्तो विपचितज्ञा एतावन्तो ज्ञेया एतावन्तः पदपरमा एतावन्तो रागचरिता एतावन्तो द्वेषचरिता एतावन्तो मोहचरिता एतावन्तो वितर्कचरिता एतावन्तः श्रद्धाचरिता एतावन्तो बुद्धिचरिता इति विचिन्त्य गायया ब्रह्माणं सहाम्पतिं समभ्यमापत ।

अप्रावृत्तान्ते अमृतस्य द्वारः ये श्रोतवन्तः प्रमुञ्चन्तु श्रद्धाम् ।

विहिंससंज्ञो प्रगुणं न कार्पीः धर्म्मं प्रणीतं मनुजेषु ब्रह्मन् ॥ इति

अथ ब्रह्मा सहाम्पतिर्भगवतः शाक्यमुनेरधिवासनं विदित्वा
भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य त्रिवारं प्रदक्षिणीकृत्य सार्द्धं ब्रह्मपरि-
च्छदैर्ब्रह्मलोकेमेव जगाम ।

इति धीशीलस्कन्धस्थयिरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

ब्रह्माराधनापरिदीपनो नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

ततश्चानन्तरं भगवतः सिद्धार्थस्य मनस्येतदभूत् । कस्मै न्वऽहं प्रथमं धर्मं दिशेयम् । क इमं धर्मं क्षिप्रमेव ज्ञास्यतीति । तस्य भगवतो गौतमस्य एवं चित्ते बभूव । अयं हि आलारः कालामो नाम पण्डितो मेधावी दीर्घरात्रमल्परजस्कजातीयः । तन्नूनमहम् आलारकालामनाम्ने तापसाय प्रथमं धर्मं दिशेयम् । स च इमं धर्मं सत्वरं ज्ञास्यतीति । अथान्यतरा देवता भगवन्तं गौतममुपसङ्गम्य सविनयं प्रोवाच । भगवन् । अतः सप्तदिवसादुपरि आलारः कालामः कालधर्ममेष्यतीति । भगवान् शाक्यमुनिर्देवतायास्तद्वचनं श्रुत्वा दिव्येन चक्षुषा व्यलोकयत् । ददर्श च सः अतः सप्तदिवसादुपरि कालधर्मं गत्वा आकिञ्चन्यायतननाम्नि अरूपलोके निर्वर्त्स्यतीति । तदनन्तरं तस्यैतद्भूम्ननसि महाहानिर्वत आलारस्य कालामस्य । स तु अतः सप्तदिवसादुपरि लब्धव्यान्मार्गफलात् परिहीनो भविष्यति । यदि स इमं धर्मं निशमयेत् सत्वरमेव ज्ञास्यतीति ।

पुनरपि तस्य भगवतः शाक्यसिंहस्य एवं चित्तमभूत् । यन्नूनमहं उद्दकरामपुत्रनाम्ने तापसाय प्रथमं धर्मं दिशेयम् । स इमं धर्ममाशु भोत्स्यत इति । सपदि तथैव एका देवता आगत्य भगवते गौतमाय आरोचयत् । भगवन् । उद्दको रामपुत्रः प्रदोषे कालङ्कारिष्यति इति । तदा भगवान् शौद्धोदनिर्दिष्टं ज्ञानं प्रविश्य विलोकयामास । अद्राक्षीच्च तस्य कालङ्कृत्वा नैव संज्ञानासंज्ञायतने अरूपलोके निर्वृतभावम् । दृष्ट्वा च तस्य एतद्भूम्ननसि । अहो महाहानिर्हि तस्य उद्दकस्य रामपुत्रस्य । यदि स धर्मं शृणुयात् क्षिप्रमेव ज्ञास्यतीति । ननु भगवान् शाक्य-

न शृणोति स तु धर्मात् परिहीनो बहिर्भूतो भवति । तस्माद्भगवान् शाक्यजिनस्तयोरालारकालामोदकरामपुत्रयोर्महाहानिरिति चिन्तयामास ।

ततश्चानन्तरं तस्य भगवतः शौद्धोदनेरेतदमून्मनसि । कस्मै-
न्वहं प्रथमं धर्मं दिशेयम् । क इमं धर्मं क्षिप्रं ज्ञास्यतीति ।
ददर्श च स भगवान् सूर्यबन्धुः पञ्चवर्गीयांश्च भिक्षून् । पञ्चवर्गी-
या हि भिक्षवो मम बहुपकर्तारः । ये पञ्चवर्गीया भिक्षवः प्रधानानुयोगं
कुर्वन्तं मां बहुलमुपतस्थुश्च । यन्नूनमहं पञ्चवर्गीयेभ्यो भिक्षुभ्यः
प्रथमं धर्मं दिशेयमिति । कथं हि भगवान् सर्वार्थसिद्धिर्बहुपकर्तारो
मे पञ्चवर्गीया भिक्षव इति चित्ते चकार । किं भगवान् मायादेवी-
सुतः उपकारसम्पन्नेभ्य एव धर्ममदिशत् नो निरुपकारकेभ्य इति ।
यदि भगवान् शाक्यवंशेश्वरो निरुपकारकेभ्यो धर्मं नादिशच्च । को
गुणो देवदत्तेन प्रलम्बितानां धनुर्भृताम् । को गुणो मन्त्राणिपुत्रस्य
अङ्गुलिमालस्य । को गुणो राज्ञः अजातशत्रोः । को गुणो यक्षस्य
आलवकस्य । तेभ्योपि धर्मं न दिशेन्ननु । यदि भगवान् शाक्य-
पुङ्गवस्तेभ्यो धर्मं न दिशेच्च औरसपुत्रे राहुले बधकारके देवदत्ते
च समचित्ते भगवान् शाक्यसिंह इति वचनमपि वितथम् । यदि
स भगवान् शाक्यमुनिरुपकारसम्पन्नेभ्य एव धर्ममदेक्ष्यत् एकान्तेन
मातापितृभ्यामेव प्रथमं धर्ममदेक्ष्यत् । मातापित्रोर्गुणं जानन्
योधिसत्त्वेन सदृशोऽन्यः पूर्वं नाऽमूत् । एवं सति कस्मात् ताभ्यां
प्रथमं धर्मं नादिशच्च । किं तेषां पञ्चवर्गीयाणां भिक्षूणां गुणो
गुरुगुणादधिक इति । नाधिकः । एवं सति बहुपकाराका मे पञ्चवर्गीया
भिक्षव इति कस्माद्भगवान् शाक्यमुनिश्चित्ते चकार । कृतगुणस्य
ज्ञातत्वान् । किं कृतगुणम् । तैः पूर्वकृतस्य गुणस्य प्रतिकारार्थम् ।

अस्मिन् बुद्धक्षेत्रे अन्यत्र स्थविरं कौण्डिण्यं प्रथमं धर्मं प्रतिबोधयितुं समर्थः अपरो नाम नास्ति । तस्यैव सुकृतकर्मविपाकः ।

एष विपाकः पुरा अग्रसस्यसम्प्रदानस्य । तेनैवाग्र एव धर्म-
प्रतिबोधस्य हेतुरभूच्च । एष तेन कारणेन अग्रधर्मस्य प्रतिबोध-
समर्थः अभवत् । तस्माद्भगवान् सर्वार्थसिद्धिः समुपधारयन्
कौण्डिण्यप्रमुखान् पञ्चवर्गीयान् भिक्षून् समभ्यैक्षिष्ट । ते पञ्चवर्गीया
भिक्षव एताहिं कुल वसन्तीति दिव्येन चक्षुषा समवालोक्त । ददर्श च
भगवान् शाक्यमुनिस्तेषां पञ्चवर्गीयाणां भिक्षूणां वाराणस्यामृषिपतने
मृगदोये विहरणम् । दृष्ट्वा एवं चिन्तयामास । सम्बोधिसमधिगमान्
प्रभृति यायदस्मात् सप्ताहात् षट्पञ्चाशद्विंशति भवन्ति । अथ त्रयो-
विंशतिः शिष्टाः । अहं हि श्वः आपादचतुर्दश्यां वाराणसी*
गमिष्यामीति विचिन्त्य भगवान् शाक्यमुनिः प्रभातायां रजिन्यां
पात्रचीवराणि चादाय निरगात् ।

॥ च गत्वा यत्र उरुवेलायां सेनानीनिगमस्तत्र भिक्षाटनं
चकार । तत्रापि कृतभोजनकृत्यो भगवान् शाक्यमुनिरष्टादशेयाज-
मार्गा वाराणसी पद्भ्यामेवगन्तुमैच्छत् । पौर्विकाः सव्यं सम्बुद्धा
अन्तरिक्षगमनेनैव संगत्य ऋषिपतने मृगदोये अवतीर्य धर्मं
दिदिशुर्ननु । भगवान् गौतमः कस्मात् पद्भ्यामेव गन्तुमैच्छत् ? ।
उपक्रमस्य नाम आजीवकस्य उपनिश्रयं दृष्टेति । भगवान् गौतम एवं
चिन्तयामास । स मया सार्द्धं संलप्य पुनः प्रव्रज्यां लप्स्यते किं
मे ऋद्धिगमनेन भवतु मम कायपरिश्रमः । यद्यहमाकाशेन गच्छेयम्
उपको मां न द्रक्ष्यति । भूमौ गच्छन्तं मामुपको विलोकिष्यते ।
मम पादौ कृमिप्यनः । लोकहितकरणार्थं हि मया धारम्यः पूरिता

इति मत्वा सलिलनिधिगिरिपतिदिवस्पीतशशभृन्मण्डलाभिरञ्जिताभ्यां चकलक्षणप्रतिमण्डिताभ्यां पादतलाभ्यां वमुमतीं मर्दयन् वाराणस्यभिमुखं प्रायात् ।

गच्छतश्च भगवतः शाक्यमुनेः कायात् पङ्कणरश्मयो निष्क्रान्ताः । तदा नलिपीतलोहितावदातमाञ्जिष्ठप्रभास्वरप्रभेदा रश्मिज्वाला बुद्धोत्पादमुदघोषयन्त्य इव मार्गस्थासु महीरुहशाखासु पङ्कणध्वजपताका बन्धन्त्य इव प्राधावन् । अवनीतलं हि चरणयुगलविगलितेन अरुणकिरणेन विकीर्णकुसुममिव पुलिनं विलीनप्रवालरसधाराभिरञ्जितमिव चाभूत् । मार्गोपगाः शरभरुमृगसूकरनिकरा विराजमानं भगवन्तं गौतमं समुद्रीक्षमाणास्तस्थुः । अन्तरीक्षे डयमानाः पक्षिणः समुद्रताशेषश्रीविभूतिसमुज्ज्वलं सम्बुद्धं विलोकमानाः सुशिक्षिताकृतिसम्प्राप्ता इव तस्थुः । मत्तभ्रमरमधुकरपरभृतनिकरा विनिहतं रागं विद्व्यस्तं द्वेषं दूरीकृतं मोहं विद्वज्जनमहितं भगवन्तं गौतमं निपुणपश्यन्तो विचेरुः । वातेरितनिपतितसुरभिकुसुमकिञ्जल्कजालैर्भगवतः शाक्यमुनेर्गमनसत्कारं कुर्वाणा इव धरणीरुहाः संलक्ष्यन्ते स्म ।

तदा आजीवकः उपको राजगृहनाम्नो नगरस्य च महाबोधिद्रुमस्य च अन्तराध्वनि मार्गं प्रतिपन्नोऽभूत् । स यथानुक्रमगमनेनागच्छन् वनपण्डाम्यन्तरे प्रकीर्णपाङ्क्तिरश्मिजालमवलोक्य सम्बुद्धस्य विशुद्धरश्मिभिः संस्पृष्टं स्वीयं कायं पश्यति स्म । कोऽयम् ? किं नामैतज्जातम् ? पूर्वं न दृष्टम् । दृष्टमेतर्हि । किमिदम् ? यद्येतत् सलिलम् । न स्तिमितं मच्छरीरम् । किमिदम् ? एष ज्वलितो दहनः । यदि दहनः । न मे कायो दहते । किमिदमिति ? इतश्चेतश्च विलोकमानः अनन्तकान्तद्युतिविलासं व्यामप्रभारञ्जितं केतुमालावग्रन्थितशीर्षं पङ्कणप्रतिम-

तेषां भिक्षूणां चित्तं समभिज्ञाय कारुण्यात्तेषामन्तिकमाजगाम । अथ
 ते पञ्चवर्गीया भिक्षवो भगवतः शाक्यमुनेरासन्नतां दृष्ट्वा स्वां स्वां
 प्रतिज्ञां संमृश्य चिराज्जनकजननीगुरुगौरवफलानुभावादिव समु-
 त्थापिताः प्रत्युद्गत्य केचित्पातचीवराणि जगृहुः । केचन पादोदकं
 प्रादुः । केचिदासनं प्रासीसरन् । केचन व्यजनं गृहीत्वा घीजयामासुः ।
 एवं सुखं निपण्णे भगवति लोकनाथे ते पञ्चवर्गीया भगवन्तं गौत-
 मं तदब्रुवन् । अस्ति भगवन् ! गौतम ! क्षन्तव्यम् । अस्ति यापनीयम् ।
 न च भयान् क्लाम्यतु पिण्डपातेनेति । भगवान् गौतमस्तेषां वचनं
 श्रुत्वा इमे पञ्चवर्गीया भिक्षवो द्विजकुलात्रिष्कम्य प्रव्रजिताः । अहं
 क्षतिपकुलात् प्रव्रजितः । ते ममावज्ञाञ्चक्रुरिति अकुपित्वा करुणया
 मृदुना वचसा तेभ्य एतदब्रवीत् । भिक्षवः ! यूयं मा तथागतं
 नाम्ना समुदाहरत । भिक्षवः ! अहं तथागतः अहंन् सम्यक् सम्युद्धः
 उद्धत भिक्षवः श्रोत्रम् । अमृतमधिगतम् । अहमनुशासिष्यामि ।
 अहं धर्मं देक्ष्यामि । यथानुशिष्टं प्रतिपद्यमाना यस्यार्थं कुलपुत्राः
 सम्यगेव गृहान्निष्क्रम्य शासने प्रव्रजन्ति । तेन चिरादेव ब्रह्मचर्य्या-
 पर्यवसानं तदनुत्तरमिहैव लोके स्वयमभिज्ञाय साक्षात्कृत्य उपसम्पद्य
 विहरिष्यन्ति । एवञ्चोक्ते पञ्चवर्गीया भिक्षवो भगवन्तं शाक्यमुनि-
 मेतदब्रुवन् । भवन् ! गौतम ! त्वं तथा आर्य्यया प्रतिपद्यथा तथा
 आर्य्यया दुष्करक्रियया उत्तरिमनुप्यधर्ममलमार्य्यज्ञानदर्शनविशेषं
 नैवाधिगच्छसि च । भवन् गौतम ! त्वं प्रधानाद्विभ्रान्तो बाहुलिको
 बहुलायावर्तमानः किमधिगमिष्यसि उत्तरिमनुप्यधर्ममलमार्य्य-
 ज्ञानदर्शनविशेषमिति ।

अथ भगवान् शाक्यमुनिस्तेषां मानशिलोचयं प्रज्ञावज्रायुधेन
 विभ्रंसयन्नेकमाह स्म । भिक्षवः ! यूयमनुस्मरत अतः पूर्वं एवरूपं

पञ्चदशः]

भाषितमेतदिति । ततस्ते भवन् । नबेतदिति आहुः स । तस्माद्धि
भिक्षवः ! उद्धत श्रोत्रम् । अमृतमधिगतम् । अहं वो धर्मं देक्ष्यामि ।
तच्छृणुत साधु मनसि कुरुतेत्युक्त्वा पञ्चवर्गीयेभ्यो भिक्षुभ्यो धर्मं
दिशंश्चाष्टाङ्गसमन्वागतं ब्रह्मस्वरं निःसार्य द्वाविमौ भिक्षू ! अन्तौ
प्रव्रजितेन न सेवितव्याविति समभ्यभाषत च ।

अयञ्चाष्टाङ्गसमन्वागतः समुदाहारनिर्घोषः अधो वीचेरुपरि
भवाप्राप्तिर्यक् सकले मृगदाये च विससार । ततो शव्यृतियोजना-
दिवशेन गत्वा त्रिसहस्रयोजनविस्तृते हिमवति च षोडशसु महा-
नगरेषु च त्रिषष्ट्यां नगरसहस्रेषु च नवनवत्यां द्रोणिमुखसहस्रेषु
च पण्णवत्यां पट्टनसहस्रेषु च षट्पञ्चाशति रत्नाकरेषु च सकलेषु
चक्रवालशतसहस्रेषु चाभ्युत्तीर्य प्रावर्त्तत । भौमा देवास्तच्छब्दं
शुश्रुवुः । तेषां भौमानां देवानां शब्दं श्रुत्वा चातुर्महाराजिका देवाः
शब्दमनुशुश्रुवुः । तेषां शब्दं त्रयलिंशत् याम्याः तौपित्याः नैर्मण-
रत्याः पारनिर्मितवशवर्त्तिदेवाश्च शुश्रुवुः । एवं यावद्ब्रह्मलोकं
परस्परं शब्दमुद्धोषयन्तः उत्सरत मारिषाः । समवसरत मारिषाः ।
इह लोके तथागत उत्पन्नः । लाभो बतास्माकम् । सुलब्धं बता-
स्माकम् । अद्य मारिषाः । भगवता गौतमेन ऋषिपत्तने मृगदाये
प्रवर्त्तितं शून्यताप्रतिसंयुक्तमन्येन श्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा
मारेण वा ब्रह्मणा वा केनचिद्वा लोके प्रवर्तयितुमशक्यं धर्मचक्रं
श्रोप्याम इति ।

दुर्लभो लोके बुद्धोत्पादः दुर्लभं सद्धर्मश्रवणम् । दुर्लभा
श्रद्धेति । साधु वत भगवन्तं गौतममुपसङ्गम्य जात्या अन्तं जरायाः
पर्यवसानं मरणस्य परिच्छेदं सम्प्राप्याश्रुसमुद्रं मांसपृथिवीमस्थि-
भूधरं क्षिप्त्वा रागादिक्लेशप्रत्यनीकानां पृष्ठं पश्येम इति । दीपधूप-

गन्धमालादीनि गृहीत्वा यत्र क्षेमं नाम मृगदायं तत्र गत्वा सूक्ष्मा-
त्प्रभावान्निर्माय निरवसरं वनपण्डं कृत्वा सन्निपतन्तिस्म । एवं
सन्निपतिता देवा दशसहस्रचक्रवालादस्मिन्मङ्गलचक्रवालगर्भे समव-
सरन्तो भूमितलाद्यावद्ब्रह्मलोकं पृथिव्यन्तरीक्षयोःसंभृताभिः प्रभा-
भिर्ज्वलन्तस्तस्थुः । तस्मिंस्तु समये आपादपूर्णमायामुत्तरपादनक्षत्रे
वर्तमाने बुद्धरूपदर्शनोद्विमतयेव पश्चिमाद्रिं समुपयाते सवितरि
पूर्वदिशाङ्गनादासभूते भूतहिते बुद्धश्रियं द्रष्टुकाम इव युगन्धरगिरि
मूर्ध्नि समुदिते रजनीक्रे दशसहस्रदेवतापर्षन्मध्ये विराजमानस्त्रै-
लोक्यशरणः परमकारुणिको भगवान् शाक्यमुनिर्द्वाविमौ अन्तौ
प्रजितेन न सेवितव्यावित्यादि प्रतिमण्डितं धर्मचक्रं प्रदर्शयितु-
मारेभे ।

कतमौ तौ द्वौ ? । कामसुखाल्लिकानुयोगः आत्मकमथानुयोगश्च ।
कतमश्च कामसुखाल्लिकानुयोगः ? यः कामेषु कामच्छन्दः कामरागः
कामनन्दी कामतृष्णः कामपिपासः कामपरिदाहः कामपर्य्येषणः
कामस्तब्धः कामप्रग्रहणः काममूर्च्छः कामाभ्येषणः कामानुरः
कामाह्मीनः कामगृद्धः कामवितर्कः कामविचारः कामास्वादः पूति-
गृथरूपे पतितः शूकर इव कामकर्दमेष्वेव लीयमानो निर्गमेन न
रमते । निर्गन्तुं चित्तं न कुरुते । अयं भिक्षवः ! कामसुखाल्लिकानु-
योग इत्युच्यते । स हीनो ग्रास्यः पार्थग्न्यः अनार्यः अनर्थ-
मंहितः तदपि न निवेदाय न विरागाय नोपशमाय नाभिज्ञायै
न सम्बुध्यै न निर्वाणाय संवर्तते ।

भिक्षवः ! कतमः आत्मकमथानुयोगः । इह कश्चित् पुद्गलः
कामेष्वार्दानवं दृष्ट्वा नैष्कर्म्यं चानृशंस्यं दृष्ट्वा केशदमश्चून्ययहृत्य
वाद्येषु पृथुतीर्थायतनेषु प्रव्रज्याऽनेकविधां तीर्थायतनचर्यां चरितु-

कामः अचेलको भवति । मुक्ताचारो हस्ताबलेख्यो भवति । एका-
गाय्यो भवति । एककबलो द्वयागाय्यो भवति । एकया स्त्रिया दत्तया
कालं यापयति । एकाहो दशाब्ध आर्द्धमास्य इति पर्यायभक्तभोजनः
शाकभक्ष्यः फलभक्ष्यः पर्णभक्ष्यः कण्डूलभक्ष्यः कण्टकभक्ष्यः वाक्-
चीरफलकचीरकेशकम्बूलोकपक्षधारणशैलवर्षणयुक्तः कण्टकशायी
रजोजालधर उदकावतरणानुयुक्तो विहरति । भिक्षवः ! अयमात्म-
क्कमथानुयोगो नाम । स हि दुःखमनार्य्यः अनर्थसंहितः । तदपि न
निर्विदायै न विरागाय न निरोधाय नोपशमाय नाभिज्ञायै न
सम्बुध्यै न निर्वाणाय संवर्तते । इमौ द्वावन्तौ अनुपगम्य मध्यमा
प्रतिपदा तथागतेनाभिसम्बुद्धा चक्षुष्करणी ज्ञानकरणी उपशमाय
अभिज्ञायै सम्बुध्यै निर्वाणाय च संवर्तते ।

कतमा ! चेयं मध्यमा प्रतिपदा तथागतेनाभिसम्बुद्धा । अय-
मेवार्थः आष्टाङ्गिको मार्गः । स कतमः ? । सम्यक् दृष्टिः सम्यक्
संकल्पः सम्यग्वाक् सम्यक्कर्मन्तः सम्यगाजीवः सम्य-
ग्व्यायामः सम्यक् स्मृतिः सम्यक् समाधिरिति । भिक्षवः ! इ-
यमुच्यते मध्यमा प्रतिपदा तथागतेनाभिसम्बुद्धा चक्षुष्करणी
ज्ञानकरणी उपशमाय अभिज्ञायै सम्बुध्यै निर्वाणाय संवर्तते
इति । भिक्षवः इदमुच्यते दुःखमार्थसत्यम् । अयं दुःख-
समुदय आर्यसत्यम् । अयं दुःखनिरोध आर्यसत्यम् । अयं
दुःखनिरोध आर्यसत्यम् । इयं दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपदा आर्य-
सत्यम् । एषु चतुर्वर्ग्यसत्येषु एकैकस्य चत्वारोऽर्था भवन्ति ।
यद्यथा प्रथमं दुःखस्यार्थो हि पीडनार्थः संस्कृतार्थः विपरिणा-
मार्थः सन्तापार्थः । समुदयस्यार्थो हि आयुर्हनार्थः निदानार्थः
संयोगार्थः अविविक्तार्थः । निरोधस्यार्थो हि निःसरणार्थः विविक्तार्थः

असंस्कृतार्थः । मार्गस्यार्थो हि निर्य्याणार्थः हेत्वर्थः दर्शनार्थः
 आधिपत्यार्थः । एवमेकैकस्य चत्वारोऽर्था भवन्ति । दुःखसत्यं हि स्व-
 कृत्येनैव प्रथमार्थं लभते । एकान्तपरिपीडनार्थेन पीडनार्थो
 दुःखस्यास्य सम्भवति । दुःखसत्यं तु समुदयसत्यदर्शनेन
 दुःखस्यार्थः संस्कृतार्थः सम्भवति । निरोधसत्यदर्शनेन
 दुःखस्यार्थो विपरिणाभार्थः सम्भवति । दुःखसत्यं तु मा-
 र्गसत्यदर्शनेन दुःखस्यार्थः सन्तापार्थः सम्भवति । एवं समुद-
 यसत्यं हि स्वलक्षणेनैव समुदयार्थः आयुर्हानार्थः सम्भवति ।
 समुदयसत्यं हि दुःखसत्यदर्शनेन समुदयार्थो निदानार्थः सम्भ-
 वति । समुदयसत्यं हि निरोधसत्यदर्शनेन समुदयार्थः संयोगार्थः
 सम्भवति । समुदयसत्यं हि मार्गसत्यदर्शनेन समुदयार्थः अ-
 विविक्तार्थः सम्भवति । एवं निरोधसत्यं हि स्वलक्षणेनैव निरो-
 धार्थो निःसरणार्थः सम्भवति । निरोधसत्यं हि दुःखसत्यदर्शनेन
 निरोधार्थो विविक्तार्थः सम्भवति । निरोधसत्यं हि समुदयसत्यदर्शनेन
 निरोधार्थः असंस्कृतार्थः सम्भवति । निरोधसत्यं हि मार्गसत्यदर्-
 शनेन निरोधार्थः अमार्गार्थः सम्भवति । मार्गसत्यं हि दुःखस-
 त्यदर्शनेन मार्गार्थो हेत्वर्थः सम्भवति । मार्गसत्यं हि समुदाय-
 सत्यदर्शनेन मार्गार्थो दर्शनार्थः सम्भवति । मार्गसत्यं हि निरो-
 धसत्यदर्शनेन मार्गार्थ आधिपत्यार्थः सम्भवति ।

इत्थं चतुर्वार्य्यसत्येषु स्वयम्भूतज्ञानं नाम । भिक्षवः ! तद्धि
 दुःखं परिज्ञेयम् । दुःखसमुदयः प्रहातव्यः । दुःखनिरोधः साक्षात्क-
 र्त्तव्यः । दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपदा भावितव्येति । एवं कृत्य-
 बोधनं कृत्यज्ञानं नाम । तेष्वेवार्य्यसत्येषु कृतकृत्याविज्ञानं कृतज्ञानं
 नाम । भिक्षवः ! तद्धि दुःखं परिज्ञातम् । दुःखसमुदयः परिहीनः ।

दुःखनिरोधः साक्षात्कृतः । दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपदा भवितेति ।
 एवं तस्य कृत्यस्य कृतभावज्ञानं नाम । षड्ज्ञानविजृम्भणदुः-
 खादावेकैकस्मिन् सत्ये यत्त ज्ञानदर्शनानि चत्वारि ज्ञानानि ।
 चतुर्णां सत्यानां कर्तव्यकृत्यपारिज्ञानं पञ्चमज्ञानं नाम । तेष्वेव
 कृतकृत्यसमवगमनं कृतज्ञानं नाम । एवं द्वादशाकारं लयाणामाकृ-
 तीनां वशेन लिपरिवृत्तं षड्ज्ञानविजृम्भणमर्पणज्ञानसङ्ख्यातदर्शनं
 धर्मचक्रसूत्रं भगवान् शाक्यमुनिरेवं कौण्डिण्यस्थविरप्रमुखानामष्टाद-
 शकोटीनां ब्रह्मणां मध्ये निषण्णो दिदेश । देशनायाः पर्यव-
 साने कौण्डिण्यस्थविरः सार्द्धमष्टादशकोटिभिर्ब्रह्मभिः श्रोतापत्तिकले
 प्रतिष्ठापयामास । देवानां धर्माभिसंयमो गणनेनासंख्येयो बभूव ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

धर्मचक्रप्रवर्तनपरिदीपनो नाम

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ षोडशोऽध्यायः ।

इत्थं कौण्डिण्यो नाम स्थविर आपादपौर्णमास्यां श्रोतापत्तिफलं
प्रतिलेभे । प्रतिपदि वप्रो नाम स्थविरः । द्वितीयेऽहनि महानामा
नाम स्थविरः । तृतीयेऽहनि अश्वजिह्वाम स्थविरः । चतुर्थेऽहनि
भद्रियो नाम स्थविरः श्रोतापत्तिफलं लेभे । भगवान् शाक्यमुनि-
रापादमासस्य पञ्चम्यां तेभ्यः पञ्चवर्गीयेभ्यो भिक्षुभ्यः अनात्मलक्षणं
नाम सूत्रं दिष्ट्वा सर्वांश्च अर्हत्त्वे प्रत्यष्टापयत् । तस्मिन्नेव दिवसे
यशस्य नाम कुलपुत्रस्य उपनिश्रयसम्पत्तिं समवलोक्य तस्यामेव
रजन्यां निर्विघ्न एहि यश ! इति आमन्त्र्य प्रव्रज्यां दत्त्वा तद्रजन्या-
मेव श्रोतापत्तिफले प्रतिष्ठाप्य परेद्यवि अर्हत्फलं प्रापयच्च । ॥ यशः
पुनः अपरैरपि तत्सहायैर्विमलमुखाहुपुनर्जितवर्म्मतपादिभिश्चतुः
पञ्चाशज्जनैः सार्द्धं समागम्य भगवतः शाक्यमुनेः सकाश एत
भिक्षवः ! इत्यादिक्रिया प्रव्रज्यया तेभ्यः अर्हत्फलं प्रादापयत् । एवं
भगवता गौतमेन सार्द्धमेकपष्टचामर्हत्सु लोके समुत्पन्नेषु भगवान्
शाक्यसिंहो वाराणस्यां क्षेमे मृगदाये प्रथमं वर्षमुयास । अथ
भगवान् शाक्यजिन उपितवर्षः सार्द्धं तैः प्रव्रज्य तेषां भिक्षुणा-
मेतद्वोचत् । चरत भिक्षवः ! ग्रामनिगमेषु । दिशत भिक्षवः ! धर्म्मम् ।
सन्ति भिक्षवः ! अल्परजस्कजातीयाः सत्त्वाः । धर्म्मस्याश्रोतारः
परिहास्यन्ते । भवन्त्यज्ञातारः । मैकेन मार्गेण द्वौ गच्छतम् । अहं
भिक्षवः ! धर्म्मदेशनार्थमुरुवेलग्राममुपसंक्रमिष्यामीति । एवमुक्त्वा
नानाजनपदेषु भिक्षून् प्रेरयत् । स्वयं पात्रचीवरमादाय यत् उरुवेल-
ग्रामस्तत्र प्रायान् । मार्गस्यान्तरा कार्पासीयवनपण्डे राज्ञः कोशलस्य

वैमात्रेयान् भद्रियप्रमुखांस्त्रिंशन्मात्रान् कुमारान् कन्यागवेपकान् मुक्त्वा एत भिक्षवः ! इति प्रव्रज्यया प्रव्राज्य पश्चिमां दिशं प्रैरयत् । भगवान् शाक्यजिनः स्वयं हि उरुवेलकाश्यपस्य आश्रमपद उपविश्य सार्द्धानि त्रीणि सहस्राणि प्रातिहार्याणि संदर्श्य सहस्रैः परिवारैः समन्वागतांश्च उरुवेलकाश्यपार्दीस्त्रीन्प्रातृञ्जटिलान् व्यनयत् प्राव्राज्यच्च ।

अथ भगवान् शाक्यमुनिस्तत्राऽदीप्तपर्यायमूत्रदेजनया सहस्रान् भिक्षून् अर्हत्त्वे प्रतिष्ठाप्य तस्मिन्निमासं वासं चकार । पुनर्भगवान् शाक्यमुनिस्तैर्भिक्षुसहस्रैः परिवृतो राज्ञे विम्बिसाराय दत्तायाः प्रतिज्ञाया मुक्तो भवेयमिति विचिन्त्य पुष्यमासे पौर्णिमास्यां कुसुमपुरं समभ्यगमत् । तत्र लष्टिवनोद्याने सुप्रतिष्ठिते न्यग्रोधवृक्षमूले निपण्ण एकादशायुतान् जनान् श्रोतापात्तिफले च एकायुतान् जनांस्त्रिषु शरणेषु च प्रत्यष्टापयत् । परेद्युः राजा विम्बिसारो वेणुवनोद्याने भिक्षुसंघानामनुरूपाणि निवेशनादीनि प्रतिसंस्कृत्य सभिक्षुसंघं भगवन्तं गौतमं निमन्त्र्य अन्नपानादिभिर्भोजयामास ।

कृतभोजनकृत्ये भगवति गौतमे राजा विम्बिसारो वेणुवनं नाम विहारं भगवते शाक्यमुनये स्पर्शयित्वा एतदब्रवीत् । भवन् अहं वेणुवनोद्यानं चातुर्दशिकेभ्यो बुद्धप्रमुखेभ्यो भिक्षुसंघेभ्यो वितरामीत्युक्त्वा दक्षिणोऽदकं पातयामास । तावदेव उदकपर्यन्तं पृथिवी प्राकम्पत । भगवान् गौतमस्तस्मिन् राज्ञि विम्बिसारे अनुकम्पायै वेणुवनोद्यानं प्रत्यग्रहीत् । विहारदाने अनुशंसां चाकथयत् । भाष्यमाणायां च विहारदानानुशंसायां चतुरशीतिसहस्राणां प्राणिनां धर्माभिसमयोऽभूत् । तृतीयेऽहनि सभिक्षुसंघो भवान् गौतमो भो-

जनकृत्यं परिसमाप्य तिरोकुङ्कुमत्रेण अनुमोदनमकार्षीत् । तदवसाने चतुरशीत्याः प्राणिनां धर्माभिसमयोऽभवत् । चतुर्थं दिवसे शारि-
पुल्लमाद्रल्यानास्यौ द्वावग्रश्रावकौ पञ्चाशदधिकैर्द्विंशतपरिव्राजकैः
सार्द्धमागतौ । तदहनि तान् परिवारानर्हत्फले प्रत्यष्टापयत् । पश्चा-
द्द्वावग्रश्रावकौ च ।

एवं भगवान् सर्वार्थसिद्धिर्व्यग्रश्रावकप्रमुखैः पञ्चाशदुत्तर-
द्विंशताधिकसहस्रैर्भिक्षुगणैः परिवृतो धर्मदेजनया लोकानुग्रहं कुर्वन्
द्वयोर्वारयोर्वेणुवनोद्यान एव उवास । तदा बुद्धस्य शाक्यमुनेः पिता
राजा शुद्धोदनः सिद्धार्थकुमारः अभिसम्बोधिं प्राप्य पुष्पपुरमुपनि-
श्रित्य वेणुवने विहरतीति श्रुत्वा एकं प्रेष्ठममात्यमामन्त्र्य एतदब्रवीत् ।
वत्स त्वं सहस्रपरिवृतो राजगृहं नाम नगरं गत्वा भगवन्तं गौतम-
मुपसङ्गम्य मदृद्धभावं पुत्रवियोगदुःखस्यास्य असहिष्णुतां च इदं
कपिलवस्तु नाम नगरं श्मशानमिव निःश्रीकतामुपेतमिति तद्भावं
मातृप्यसुः प्रजापतिगौतम्याः हतवत्साया गोरीव रोदनपरायणाया
अनाथत्वरूपेण जनपदकल्याण्या यशोधराया देव्याः सप्तमासाधि-
केषु अष्टादशसंवत्सरेषु च समात्तव्रतनियमाया अवस्थानं बलव-
त्पितृस्नेहं समजानतो राहुलस्य नाम कुमारस्य अनाथभावं च
निवेदय इति । त्वया यथा दृष्टनियमेनैव समादिश्य पुनरपि मत्तच-
नेन भवन् गौतम तव पिता महाराजस्त्वां द्रष्टुकाम इति चोक्त्वा
क्षिप्रमिहागमनार्थं भगवन्तं गौतमं सविनयमादेशयमिति प्रेरयत् ।

स चामात्यो राज्ञः शुद्धोदनस्य तद्वचनं सादरं सविनयं
च समाकर्ण्य सार्द्धं पुरुषसहस्रैः पण्डियोजनं मार्गमतिक्रम्य
राजगृहं नाम नगरं गत्वा भगवतः शाक्यमुनेः सकाशे धर्मं
श्रुत्वा प्रसन्नः सन् प्रव्रज्यां ययाचे ! अथ भगवान् गौतम एहि मि-

शुभावया प्रव्रज्यया प्रव्राज्य तं अर्हत्त्वे प्रतिष्ठापयामास ।
 एतेनैव क्रमेण नवमु वारेषु नवभिरमात्यैः सह पुरुषाणां नवसह-
 स्राणि प्रैरयत् । ते सर्वेऽपि स्वं कृत्यं परिनिष्ठाप्य तूष्णीमभवन् ।
 ततो राजा शुद्धोदनोऽचिन्तयत् । एतावन्तो नाम जना मयि स्नेहा-
 भावाद्भगवते गौतमाय इहागमनार्थं किञ्चिद्वचनं न तावदादिदिशुः ।
 को न्वत्र स्वामिभक्तिगुणयुक्तो मद्वचनं करिष्यतीति चिन्तयन् कालो-
 दायिनं नाम एकं सचिवमद्राक्षात् । अयञ्चोदायी मत्पुत्रेण समवयस्कः
 सहपांशुक्रोडनेनैव एकतो वृद्धः । ममापि अतीव प्रियः अतीव
 विश्वास्यः अभ्यन्तरीयश्च । अन्तरा उदायिनं मत्पुत्रमिहानेतुं
 समर्थोऽन्यो न भवेदिति । एवं विचिन्त्य राजा शुद्धोदन उदायिनं
 निमन्त्रयामास । वत्स ! उदायिन् ! अहं मत्पुत्रं द्रष्टुकामो नवसह-
 स्राणि पुरुषान् नवचारान् प्रैषयम् । ते सर्वे रत्नाकरैर्गृहीताः स्रवन्त्य
 इव अद्य यावन्नैव निर्वर्तन्ते । दुर्ज्ञायो मे जीवितान्तरायः । अहं
 जीवन्तु द्रष्टुं न लभे । शक्यसि नु वत्स ! मम पुत्रं दर्शयितुमिति । उदायी
 —देव ! यद्यहं प्रव्रजितुं लप्स्ये शक्यामि ते पुत्रमिहानेतुमिति । अथ
 राजा शुद्धोदन आहूयम् । वत्स ! त्वं प्रव्रजितो वा नो वा मम पुत्रं
 दर्शय इति । स उदायी साधु देव ! इत्युक्त्वा तद्वचनं समाकर्ण्य
 सहस्रैः पुरुषैः सार्द्धं कुसुमपुरमगमत् । स तत्र गत्वा भगवति गौतमे
 धर्म्मं दिशति पर्यत्पर्यन्ते स्थित्वा धर्म्मं शुश्राव । स तु सपरिवारः
 अर्हत्त्वं प्राप्य भगवन्तं प्रव्राज्यां ययाचे । भगवान् गौतमस्तान्
 सर्वान् एत मिक्ष्व ! इति प्रव्रज्यया प्रव्राजयच्च । स तु उदायी
 स्यविरो भगवतो गौतमस्य सकाशे लब्धप्रव्रज्य उपसम्पन्मार्गफलानि-
 समधिगतो नैव तावद्दशवल्स्य शक्यमुनेः कुलनगरे गन्तुमेव काल
 इति फाल्गुनपौर्णमास्यां चिन्तयामास । अथातिक्रान्तो हेमन्तः । अनु-

प्राप्तो वसन्तकालः । मनुष्यैः सस्यानि उद्धृतानि । सम्मुखसम्मुखेषु स्थानेषु मार्गानिष्ठाः । हरिततृणसञ्छादिता उर्वी । सुपुष्पिता वनपण्डाः । प्रतिपादनक्षमा मार्गाः । इदानीं दशबलस्य शाक्यजिनस्य ज्ञातीनां सङ्ग्रहं कर्तुं काल इति विचिन्त्य भगवन्तं सर्वार्थसिद्धिमुपसङ्गम्य पञ्चप्रतिष्ठितेन समभिवन्द्य पृथिव्यां जानुनी निहत्य कृताञ्जलिरेवं मार्गवर्णनां चकार ।

अन्तारिताः सर्वद्वुमा इदानीं फलेशिनश्छदनं विप्रहीय ।

ते अर्धिष्मन्त इव प्रज्वलन्ते समयो महावीर ! * भगीरथानाम् ।

* * * *

नातिशीतं नात्युष्णं नातिदुर्मिक्षकारकम् ।

शाद्वलाहरिता भूमिरेपकालो महामुने । ॥ इति

ईदृग्भिः पट्टिमात्राभिर्गोथाभिर्दशबलस्य शाक्यमुनेः कुलनगरस्य गमनार्थं मार्गवर्णनामवर्णयच्च । अथ भगवान् शाक्यजिनः कस्मात्त्वमुदायिन् ! अतिमधुरेण गमनमार्गं वर्णयसीति ? पप्रच्छ । स आह भगवन् ! युष्माकं पिता राजा शुद्धोदनस्तु एतर्हि जीर्णो दुर्बलः युष्माकं विमोगशोकाभिभूतः कृशविशुष्कशरीरः । स भगवन्तं द्रष्टुकामो मां प्रैरयत् । भवन् ! त्वमिदानीं ज्ञातीनां सङ्ग्रहं कुरु इति । शा० सिं—साधु साधु उदायिन् ! ज्ञातीनां सङ्ग्रहं करिष्यामि । त्वं भिक्षुसङ्घेभ्य आदिशेति । ततः स स्थविर उदायी भिक्षुसङ्घेभ्यः समादिदेश ।

अथ भगवान् शाक्यमुनिर्विशतसहस्रैः क्षीणाश्वैः परिवृतः अनुपमया बुद्धलीलया अनुपमेन बुद्धश्रीविलासेन च पट्टियोजनं मार्गमतिक्रम्य कपिलवस्तुपुरं सम्प्रापत् । अथ ते शुद्धोदनप्रमुखाः

* 'अर्धि' अङ्गीरसाना 'मिति दृश्यते ।

शाक्यराजा भगवतः शाक्यमुनेरागमनप्रवृत्तिं श्रुत्वा तुष्टमनसः
 सन्निपत्य भगवतः शाक्यजिनस्य निवासार्थं न्यग्रोधारामं नाम
 न्यग्रोधस्य शाक्यराजस्य प्रासादमलञ्चक्रुः । सपरिवारस्य भगवतः
 शाक्यमुनेः रातिस्थानदिवास्थानादीनि सज्जीकृत्य मार्गं समतलं
 कृत्वा ध्वजपताकादीनि च उच्छ्रित्य पञ्चवर्णानि कुसुमानि चावकीर्य
 भगवतः प्रत्युद्गमनार्थं सर्वालङ्कारैः प्रतिमण्डितान् दहरान् दहरान्
 राजकुमारांश्च राजकुमारीश्च गन्धपुष्पादिहस्तान् प्रथमं प्रैरयन् ।
 तेषां पश्चात् ते राजानो भगवतः शाक्यमुनेः प्रत्युद्गमनं चक्रुः । अथ
 सपरिवारो भगवान् शाक्यपुङ्गवस्तत्र स्थापितां संहतनावमारुरोह ।
 अशीत्यनुन्यजनद्वात्रिंशद्वरमहापुरुषलक्षणैः समलङ्कृतस्तत्रत्ये तटे
 तस्थौ च । कपिलवस्तुदेवदहसुप्रवासनीलञ्चापुरवासीभिः शाक्य-
 फोलियवंशसम्भवैरशीतिकुलसहस्रैर्ज्ञातिगणैः प्रवर्तितैः स्तुतिवचन-
 शतसहस्रमुखैरुपशोभितरूपाविलासो भगवान् शाक्यसिंहो नावा
 समुत्तीर्य ज्ञातीनां प्रसादजननार्थं स्वां रूपश्रियं दर्शयन् पङ्क-
 रदमीन् विसर्ज्यंस्तरुणकेशरः सिंह इव शोभमानो विंशतिसहस्रैः
 क्षीणाश्रवैः परिवृतो न्यग्रोधारामं प्रविश्य सुसज्जिते वरबुद्धासने
 निपसाद ।

तदा शुद्धोदनप्रसुखाः शाक्यराजा मानात्मानो मानस्तब्धाः स्वं
 स्वं वृद्धमावमेव चिन्तयन्तः अयं सर्वार्थसिद्धिकुमारः अस्मदतीव
 दहरः अस्माकं कनीयान् भागिनेयः पुत्रः । नप्ता इति विचिन्त्य
 भगवन्तं गौतममनभिवन्द्यैव निषण्णाः । अथ भगवान् शाक्यमुनिस्ते-
 पामभिप्रायं विदित्वा न मां ज्ञातयो वन्दन्ते कथं तैर्वन्दनं कारये-
 प्यामीति चिन्तयामास । ततो भगवान् शाक्यजिनः अनन्यसाधरणं
 यमकप्रातिहार्यं कर्तुं कामः पूर्वापरायतं दशसहस्रचक्रवालविस्तृतं

रत्नचङ्क्रमं निर्माप्य तदनन्तरमभिज्ञापादकं चतुर्थं ध्यानं समापद्य
पृथिवीकापिणा परिकर्मकरणेन अन्तरिक्षे स्थित्वा परस्परमचङ्क्रम्यत ।
भगवान् शाक्यमुनिर्यदा स्वयं चङ्क्रम्यते निर्मितबुद्धस्तदा तिष्ठति ।
भगवान् गौतमो यदा स्वयं पृच्छति तदा निर्मितबुद्धस्तद्विसर्जयति ।
भगवान् शाक्यमुनिर्यदा स्वयं तिष्ठति निर्मितबुद्धस्तदा शय्यां
करोति । भगवान् शाक्यसिंहो यदा स्वयं सूर्यचन्द्रौ परामृशति
निर्मितबुद्धस्तदा धर्मं दिशति । इत्थं तस्य भगवतो गौतमस्य
अनेकप्रकारं प्रातिहार्यं कुर्वतः पादपांसवस्तेषां ज्ञातिगणानामुपरि-
शीर्षे अवकीर्यमाणा इव अभवन् ।

अथ राजा शुद्धोदनस्तत्प्रातिहार्यसंदर्शनेन प्रीतिप्रमोदानिरन्तरित-
हृदयस्तामधिवासयितुमशक्नोन् स्वदोषक्षमापनार्थं शिरसि अज्जलिं
प्रणिधाय भगवन्तं गौतममेतदब्रवीत् । अभिवन्देहं भगवन्तं गौतमम् ।
अहं भवन् ! मोघजीर्णं इति जानामि । दोषो मां भवन् ! अध्यगमत्
यथाबालं यथामूर्धं तथैव स्य मां जानीत तथागते अर्हति सम्यक्सम्बुद्धे ।
क्षमतां भगवान् गौतमः अस्मासु अनुकम्पामुपादाय । इयं भगवते
शाक्यमुनये मम तृतीया वन्दना । पूर्वहि कालदेवलाय ऋषये
वन्दितुकामो भवन्तं त्वां गृहीत्वा समुपस्थितः तदा चक्रभ्रम इव पादौ
ते परिवृत्य ऋषेः कालदेवलस्य शीर्षोपरि अलङ्कारौ जातौ । तदव-
लोक्य अधिगतसौमनस्यस्तव पादौ गृहीत्वा शिरसि प्रत्यष्टापयम् । इयं
भवन् मे प्रथमा वन्दना । तथा त्वय्येकवर्षीये जाते वापनमङ्गलदिवसे
जम्बुच्छायायामघटनीयमाश्चर्य्यं दृष्ट्वा भवच्चरणौ मच्छिरसिप्रति-
ष्ठाप्यावन्दिषि इयं भवन् ! मम द्वितीया वन्दना । भवन् ! भगवन् !
इदानीं तथा अदृष्टपूर्वं प्रातिहार्य्यं दृष्ट्वा तव पादौ वन्दे । इयं भवन् !
मम तृतीया वन्दना । अथ राजा शुद्धोदन एषोहं भवन् ! बुद्धं

शरणं गच्छामि धर्मं शरणं गच्छामि सङ्गं शरणं गच्छामीत्युक्त्वा
 अवन्दत । वन्दितवति च राजनि शुद्धोदने सर्वेऽपि राजानो
 ववन्दिरे । इत्थं भगवान् शाक्यमुनिर्ज्ञातिभिर्वन्दनां कारयित्वा
 नभस्तलादचतीर्य सज्जिते वरबुद्धासने निषण्णः । तत्क्षणेऽपि
 पुष्करवृष्टिः पपात । तत्र भगवान् शाक्यजिनः पुष्करवृष्टिमारभ्य
 महाविश्वन्तरजातकं समभाषत । देशनापर्यवसाने शुद्धोदनमहा-
 राजप्रमुखा अपरे च शाक्यराजा अश्रुतपूर्वदेशनाविलासं श्रुत्वा
 एकान्तेन प्रहृष्टमनसो निजासनेभ्यः समुत्थाय भगवन्तं गौतमं
 वन्दित्वा प्रचक्रमुः । तेषां सर्वेषामेतदभूमनसि । ससङ्घो भगवान्
 शाक्यमुनिः श्वः पितृ राज्ञः शुद्धोदनस्य मन्दिर एव भोजनं
 करिष्यतीति । तस्मात् कश्चित् ससङ्घं भगवन्तं गौतमं परेद्युर्भोज-
 नार्थं न न्यमन्त्रयत् ।

अपरेद्युर्भगवान् शाक्यपुङ्गवो भिक्षाटनकाले विंशतिसहस्रभिक्षुभिः
 परिवृतः अष्टौ संवत्सरान् श्मशानमिव निर्लक्ष्मीकदर्शनं कपिलवस्तु-
 पुरवरं प्रवरपद्मवर्णरश्मिविसरान् विसृज्य नूतननगरमिव अलङ्कुर्वन्
 पात्र चीवरमादाय पिण्डाय प्रायात् । अथ भगवान् शाक्यमुनिर्नगरप्रमुखे
 इन्द्रकीले स्थित्वा आवर्ज्जयत् । कथं नु पूर्वं सम्बुद्धाः स्वकुलनगरे
 भिक्षामटन्तः प्रथमतः भिक्षां जगृहुरिति । आवर्ज्जनसमये गङ्गापुलि-
 नोपमानां तेषां पूर्वेषां बुद्धानामेकोपि बुद्धो गृहपरिपाटीमुच्छिद्य न
 गत इति अद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च मयापि इदानीं स्वं वंशं स्वं व्रतं
 च रक्षयता गृहपरिपाटीचर्यया गन्तव्यम् । पश्चान् मम थावका
 अपि मामनुसरन्तो भिक्षाटनव्रतं परिपूरयिष्यन्ति इति विचिन्त्य
 अग्रेस्थितगृहात्प्रभृति परिपाठ्या भिक्षाटनं चकार ।

प्रविवेश । निपसाद च तत्र समुच्छ्रितधवलच्छले रत्नमये पर्यङ्के ।
 तस्या देव्याः स्नेहमहत्त्वं निश्चित्य चन्द्रकिन्नरजातककथया तस्याः
 शोकं विनोद्य श्रोतापत्तिफले प्रत्यष्टापयन् । ततश्चानन्तरं भगवान्
 गौतमसस्य फनीयांसं मातृप्वसुः पुत्रं नन्दं नाम कुमारं च त्वं पुत्रं
 राहुलं नाम कुमारश्च प्रधाज्य तावादाय पुनः कुसुमपुरमेव अगमत् ।
 भगवान् शाक्यसिंहः सार्द्धं भिक्षुसङ्घे राजगृहनगरमुपनिश्चित्य
 वेणुवननाम्नि महाविहारे विहरन् संसारसागरे निमग्नान् वैनेयजनान्
 समुद्धरन्स्तत्रैव वेणुवने चतुर्थं वर्षमुवास । पञ्चमे खलु वर्षे भगवान्
 शाक्यमुनिः पञ्चशतैर्भिक्षुभिः सार्द्धं राजगृहनगरान्निष्कम्य यत्र
 वैशाली तत्रोपगम्य वैशालिनगरमुपनिश्चित्य महावने कूटागारशा-
 लायां विजहार । स तत्र विहरन् वैनेयजनेष्वनुकम्पया तत्रैव कूटागार-
 शालायां वर्षमुवास । तस्मिन्नेव संवत्सरे बुद्धपितृ राज्ञः शुद्धोदनस्य
 बलवान् रोग उदपादिष्ट । अथ ते शाक्यराजा महाप्रजापतिप्रमुखा
 अन्तःपुरीयाश्च तं रोगं व्युपशमयितुं न शक्नुवते स्म । राजा शुद्धो-
 दनो महता व्याधिना परिपीडितः सन् दृढतररोगातुर आसीत् । कृशतरः
 शिथिलगात्रो मरणमञ्चे निपन्नः । अहो दुःखं अहो दुःखमिति तत इतः
 परिवर्तमानः भगवन्तं गौतमं सस्मार । अहो आर्य्यपुत्रः सम्यक्-
 सम्बुद्ध इहागतो दृढवेदनं मच्छीर्षं परिमर्दयति आनन्दनन्दौ च
 उभयोः पार्श्वयोः राहुलश्च मे पृष्ठं परिमर्दयतीति उक्त्वा श्रीशयने
 निपेदे ।

तस्मिन्तु समये सकलमलपरिशुद्धो धौतकमलोपमो लोकान्तदर्शी
 करुणार्णवपारगो दयाद्रचिचः शाक्यकुलमृगेन्द्रो भगवान् गौतमो
 वैशालीमुपनिश्चित्य महावने कूटागारशालायां विहरन् प्रत्यूपै सिंह-
 शय्याया उत्थाय महाकरुणासमापत्तिज्ञानं सम्पाद्य ततश्चोत्थाय

पूर्वबुद्धेषु कृताधिकारसम्पन्नान् सत्त्वान् विलोकयामास । एवं विलोकिते दृढतरम्लानस्य मरणमञ्चे निपन्नस्य राज्ञः शुद्धोदनस्य अतीवदारुणां वेदनां समवलोक्याचिन्तयत् । अहो मत्पिता महाराजः अद्यैव तीव्ररोगो मदागमनं प्रार्थयते । कालो ममेदानीं गन्तुमित्यधिष्ठितादासनादुत्थाय आनन्दमामन्त्र्य एतदब्रवीत् । आनन्द ! अद्य मत्पिता महाराजस्तीव्ररोगो मदागमनं प्रार्थयते । याम आनन्द ! तं पितरं पश्याम एवरूपश्चानन्द ! पिता दुर्लभः । तस्येदं पश्चिमं दर्शनम् । गच्छानन्द ! यत्र यत्र क्षीणाश्रवा भिक्षवो वसन्ति तेभ्य आदिश । अथ स आनन्दः साधु भगवन् ! इति आसनादुत्थाय यत्र यत्र क्षीणाश्रवा भिक्षवो वसन्ति तत्र तत्र गत्वा एवमाहस्म । भवन्तः । भगवान् गौतमः कपिलवस्तुपुरं गत्वा स्वं पितरं द्रष्टुकाम इति । अथ ते शारिपुत्रमौद्गल्यासप्रमुखाः क्षीणाश्रवा आनन्दस्य तद्वचनं समाकर्ण्य स्वात् स्वात् स्थानात् पातचीवराण्यादाय सन्निपतन्ति स्म ।

तदनन्तरमायुष्मान् आनन्दो भगवन्तं गौतमं न्यवेदयत् । सन्निपतितो भवन् ! भिक्षुसङ्घ इति । ततो भगवान् शाक्यमुनिर्भिक्षुसङ्घेभ्य एवमाहस्म । भिक्षवः ! मत्पितु राज्ञः शुद्धोदनस्य इदं पश्चिमं दर्शनम् । तस्माद्यं सार्धं मया मत्पितुर्दर्शनार्थमागच्छतेति । अथ भगवान् शाक्यमुनिः पञ्चशतैः क्षीणाश्रवैः परिवृतो बुद्धानुभावादन्तरिक्षमभ्युद्गत्य नवतिहंससहस्रपरिवृतो घृतराष्ट्रो हंसराज इव कपिलवस्तुपुरं समागत्य स्वपितुर्मन्दिरं प्रविवेश । सभिक्षुसंघो भगवान् गौतमो राजमवनं गत्वा राज्ञः शुद्धोदनस्य शयनमञ्चस्य उच्छीषं निपण्णः कृशं शैथिल्ययुतशरीरं राजानं दृष्ट्वा अतीव संविमं समुपस्थाय राजानमेतदब्रवीत् । महाराज ! किञ्चित् क्षमणीयम् । काचन दुःखवेदना अभिवर्द्धते नोपशाम्यतीति । राजा

प्रविवेश । निपसाद् च तत् समुच्छ्रितधवलच्छले रत्नमये पर्यङ्के ।
 तस्या देव्याः स्नेहमहत्त्वं निश्चित्य चन्द्रकिन्नरजातककथया तस्याः
 शोकं विनोद्य श्रोतापत्तिफले प्रत्यष्टापयन् । ततश्चानन्तरं भगवान्
 गौतमस्तस्य कनीयांसं मातृप्वसुः पुत्रं नन्दं नाम कुमारं च स्वं पुत्रं
 राहुलं नाम कुमारश्च प्रयाज्य तावादाय पुनः कुसुमपुरमेव अगमत् ।
 भगवान् शाक्यसिंहः सार्द्धं भिक्षुसङ्घं राजगृहनगरमुपनिश्चित्य
 वेणुवननाम्नि महाविहारे विहरन् संसारसागरे नियमान् वैनेयजनान्
 समुद्धरंस्तत्रैव वेणुवने चतुर्थं वर्षमुवास । पञ्चमे खलु वर्षे भगवान्
 शाक्यमुनिः पञ्चशतैर्भिक्षुभिः सार्द्धं राजगृहनगरान्निष्कम्य यत्र
 वैशाली तत्रोपगम्य वैशालिनगरमुपनिश्चित्य महावने कूटागारशा-
 लायां विजहार । स तत्र विहरन् वैनेयजनेष्वनुकम्पया तत्रैव कूटागार-
 शालायां वर्षमुवास । तस्मिन्नेव संवत्सरे बुद्धपितृ राज्ञः शुद्धोदनस्य
 बलवान् रोग उदपादिष्ट । अथ ते शाक्यराजा महाप्रजापतिप्रमुखा
 अन्तःपुरीयाश्च तं रोगं व्युपगमयितुं न शक्नुवते स्म । राजा शुद्धो-
 दनो महता व्याधिना परिपीडितः सन् दृढतररोगातुर आसीत् । कृशतरः
 शिथिलगात्रो मरणमश्चे निपन्नः । अहो दुःखं अहो दुःखमिति तत इतः
 परिवर्तमानः भगवन्तं गौतमं सम्मार । अहो आर्य्यपुत्रः सम्यक्-
 सम्बुद्ध इहागतो दृढवेदनं मच्छीर्षं परिमर्दयति आनन्दनन्दौ च
 उभयोः पार्श्वयोः राहुलश्च मे पृष्ठं परिमर्दयतीति उक्त्वा श्रीशयने
 निपेदे ।

तस्मिंस्तु समये सकलमलपरिशुद्धो धौतकमलोपमो लोकान्तदर्शी
 करुणार्णवपारमो दयार्द्रचित्तः शाक्यकुलमृगेन्द्रो भगवान् गौतमो
 वैशालीमुपनिश्चित्य महावने कूटागारशालायां विहरन् प्रत्यूषे सिंह-
 शय्याया उत्थाय महाकरुणासमापत्तिज्ञानं सम्पाद्य ततश्चोत्थाय

पूर्वबुद्धेषु कृताधिकारसम्पन्नान् सत्त्वान् विलोकयामास । एवं विलोकिते दृढतरग्लानस्य मरणमञ्चे निपन्नस्य राज्ञः शुद्धोदनस्य अतीवदारुणां वेदनां समवलोक्याचिन्तयत् । अहो मत्पिता महाराजः अद्यैव तीव्ररोगो मदागमनं प्रार्थयते । कालो ममेदानीं गन्तुमित्याधिष्ठितादासनादुत्थाय आनन्दमामन्त्र्य एतदब्रवीत् । आनन्द ! अद्य मत्पिता महाराजस्तीव्ररोगो मदागमनं प्रार्थयते । याम आनन्द ! तं पितरं पश्याम एवंप्रपन्नानन्द ! पिता दुर्लभः । तस्येदं पश्चिमं दर्शनम् । गच्छानन्द ! यत्र यत्र क्षीणाश्रवा भिक्षवो वसन्ति तेभ्य आदिश । अथ स आनन्दः साधु भगवन् ! इति आसनादुत्थाय यत्र यत्र क्षीणाश्रवा भिक्षवो वसन्ति तत्र तत्र गत्वा एवमाहस्म । भवन्तः ! भगवान् गौतमः कपिलवस्तुपुरं गत्वा स्वं पितरं द्रष्टुकाम इति । अथ ते शारिपुत्रमौद्गल्यासप्रमुखाः क्षीणाश्रवा आनन्दस्य तद्वचनं समाकर्ण्य स्वात् स्वात् स्थानात् पात्रचीवराण्यादाय सन्निपतन्ति स्म ।

तदनन्तरमायुष्मान् आनन्दो भगवन्तं गौतमं न्यवेदयत् । सन्निपतितो भवन् ! भिक्षुसङ्घ इति । ततो भगवान् शाक्यमुनिर्भिक्षुसङ्घेभ्य एवमाहस्म । भिक्षवः ! मत्पितृ राज्ञः शुद्धोदनस्य इदं पश्चिमं दर्शनम् । तस्माद्युयं सार्धं मया मत्पितुर्दर्शनार्थमागच्छतेति । अथ भगवान् शाक्यमुनिः पञ्चशतैः क्षीणाश्रवैः परिवृतो बुद्धानुभावादन्तरिक्षमभ्युद्गत्य नवतिहंससहस्रपरिवृतो धृतराष्ट्रो हंसराज इव कपिलवस्तुपुरं समागत्य स्वपितुर्भुन्दिरं प्रविवेश । सभिक्षुसंघो भगवान् गौतमो राजभवनं गत्वा राज्ञः शुद्धोदनस्य शयनमद्यस्य उच्छीर्षे निपण्णः कृशं शैथिल्ययुतशरीरं राजानं दृष्ट्वा अतीव संविगां समुपस्थाय राजानमेतदब्रवीत् । महाराज ! किञ्चित् क्षमणीयम् । काचन दुःश्रवेदना अभिवर्द्धते नोपशाम्यतीति । राजा

कालं मन्यसे महाराज ! इति । तच्छ्रुत्वा सर्वे शाक्यराजा महाप्रजा-
पतीप्रमुखा अवरोधगणाश्च केशान् परिकीर्य उरांसि प्रहरन्तो
रुरुदुः । अथ राजा शुद्धोदनः सर्वान् परिजनान् संशमय्य एतदब्र-
वीत् । यूयं मा शोचत । मा परिदेवध्वम् । अयं धर्मो लोकस्य
सर्वेभ्यः प्रियैर्मानवैर्नानाभावो विनाभावः । यज्जातं भूतं प्रयातं प्रलुप्त-
धर्मं तत् कुतोऽल्लभ्यमिति । अधिष्ठितादासनादुत्थाय लोकर्विन्दु
शाक्यपुङ्गवमभिवन्द्य एतदवोचत् । भगवन् ! लोकनाथ ! यत्किञ्चिन्मे
अपराद्धं कायकर्म मनःकर्म वा तत् सर्वं भगवान् गौतमः
क्षमताम् । अनुजानीहि भवन् ! मां परिनिर्वास्यामीत्युक्त्वा श्रीशयने
निपन्नः परिनिरवात्* । भगवान् गौतमो राज्ञः शुद्धोदनस्य परिनि-
र्वाणं ज्ञात्वा धर्मसंवेगं जनयन् भिक्षुसङ्घेभ्य एतदवोचत् । पश्यत
भिक्षवः ! मत्पितरम् । अलं जीवताऽयं मरणधर्म इति ।

तदा महाप्रजापती च यशोधरा च अवरोधाश्च शाक्यराजाश्च
उरांसि प्रहरन्तो रुरुदुः । अथ भगवान् शाक्यमुनिरनित्यादिप्रति-
संयुक्तया धर्मकथया तांश्च सर्वान् समाश्वास्य आयुष्मन्तं महाकाश्य-
पमेतदब्रवीच्च । गच्छ त्वं महाकाश्यप ! वयं यत्र पितरं धक्ष्यामस्तं
भूमिप्रदेशं जानीहि इति । स साधु भवन् ! इति आसनादुत्थाय
सह धुताङ्गधरैर्भिक्षुभिः शाक्यराजैश्च महाजनैः परिवृत आदहन-
स्थानं समभ्यगात् । गत्वा च चितिमकारयत् । तदा दशसहस्र-
चक्रवालवासिनः पुरुहूतप्रमुखाश्च देवाः पञ्चशतकूटागराणि
दिव्यांश्च चन्दनगन्धादीन् गृहीत्वा समभिगम्य सार्द्धं स्थविरेण महा-
काश्यपेन चित्तिवृत्त्यं परिन्यष्ठापयन् । परिनिष्ठापितायां चित्यां
स्थविरो महाकाश्यपो भगवन्तं गौतमं तन्निवेदयामास । ततश्च

* राजा शुद्धोदनो जातित एकनवतितमेवत्सरे परिनिरवान् ।

षोडशः]

सद्धर्ममकरन्दः ।

दशवलः शाक्यपुङ्गवः स्वयमेव राज्ञः शुद्धोदनस्य मत्पितृमुत्क्षिप्या
शोधयत् परामृशच्च । स्थविरः शारिपुत्रोऽपि भगवति गौतमे राज्ञः
शुद्धोदनस्य शीर्षं शोधयति उदकं निपिपेच । शास्ता राज्ञः शुद्धो-
दनस्य शिरः परामृशन् शारिपुत्रमभाषत । पश्यसि शारिपुत्र !
मत्पितरम् । ये केचित् शारिपुत्र ! कल्याणधर्माणः पुद्गलाः पुण्यं वा
बोधिज्ञानं वा आकाङ्क्षन्ति त एव मातापितरौ पुप्यन्तु । इत्युक्त्वा
राजानं शुद्धोदनमुत्क्षिप्य मणिमये च पर्यङ्के आरोपयत् । स्वयमेव
मध्वमुत्क्षिप्य सार्द्धं शतसहस्रैराश्चर्य्याद्भुतैश्चितायामारोपयामास ।

तदा शक्रो देवेन्द्रश्चितां प्रदक्षिणीकृत्य महान्तं तेजस्विनं
ज्योतीरङ्गमणिं गृहीत्वा राज्ञः शुद्धोदनस्य चितां ज्वलयितुकाम
आसीत् । अथ भगवान् सर्वार्थसिद्धिराहस्म । देवराज ! मत्पितृ
राज्ञः शुद्धोदनस्य चितामहमेव प्रथमं ज्वलयामि । इत्युक्त्वा
भगवान् गौतमः स्वयमेव मणिमादाय पितृ राज्ञः शुद्धोदनस्य
चिताम्प्राज्यालयत् । ततः शचीपतिप्रमुखा देवा ज्वलयामासुः । तस्यां
राज्ञः शुद्धोदनस्य चितायां दह्यमानायां भगवान् शाक्यमुनिस्तत्तापि
अनित्यत्वप्रतिसंयुक्तया धर्मकथया शाक्यराजान् महाप्रजा-
पतीप्रमुखांश्च अवरोधगणान् समाधासयत् । देशनायाः पर्य्यवसाने
चतुरर्शात्याः प्राणसहस्राणां धर्माभिसमय आसीत् । एवं भगवान्
गौतमो पितृ राज्ञः शुद्धोदनस्य आदहनकृत्यं कारयित्वा सप्ताहाति-
क्रमे पुनर्भिक्षुसङ्घैः सह वैशालीमेवागमत् ।

तदा महाप्रजापती गौतमी राज्ञः शुद्धोदनस्य वियोगशोकमसह-
माना दुःखेन प्रपीडिता अनुप्रवर्तमाननेत्रजलधारानिपातैः संदर्शित-
चेदना एवं चिन्तयामास । पुत्रो मे सिद्धार्थः सप्ताहाम्यन्तरे प्राप्तव्यं
ननुवर्तिराज्यं प्रहाय भ्रत्रज्य अशिथिलेन वीर्य्यारम्भेण स्वमनोरथ-

यशोधरा नन्दो राहुलश्चेति सर्वानिमांलब्धश्रोतापत्तिफलान् पुनः प्रत्राज्य मोक्षमार्गे प्रत्यष्टापयम् । अथावशिष्टा मे माता । मातुर्गुण-प्रत्युपकृतिकरणस्येदानीं कालः सम्प्राप्त इति । अथ भगवान् सर्वदर्शी पूर्वं सम्बुद्धाः कथं मातुर्गुणप्रत्युपकृतिं चक्रुरिति चिन्तयामास । ते सर्वे भगवन्तः सम्बुद्धाः सम्बोध्याः सप्तमे वषे यमकप्रातिहार्यं कृत्वा तीर्थकान् दमयित्वा त्रयलिंशद्देवमवने देवराजस्य शचीपतेः पाण्डुकम्बलशैलासने निषद्य अभिघर्म्मकथनेन मातुर्गुणप्रत्युपकृतिञ्चक्रुः । अहमपि तथैव करोमीति विचिन्त्य भिक्षुभ्य एतदब्रवीत् अहं भिक्षवः । इतः सप्तमे दिवसे तीर्थकांश्च दमयित्वा आम्रवृक्षमूले यमकप्रातिहार्यं करिष्यामीति ।

अथ तीर्थकाः परस्परघोषणेन तच्छ्रुत्वा ततस्ततः स्वान् स्वान् उपस्थानृन्समादाय शतसहस्रं लब्ध्वा यत्र यत्र आम्रवृक्षाः सन्ति तत्र तत्र गत्वा भूलानि चिच्छिदुः । तदा सर्वे आरामा विगताम्रवृक्षा अभवन् । अथ ते अन्यतीर्थकाः परित्राजकाः श्रमणो गौतमः श्व. प्रातिहार्यं करिष्यति । अपि च विगता आम्रवृक्षाः । कुत्र श्रमणो गौतमः प्रातिहार्यं करिष्यति । श्वो द्रक्ष्यामः प्रातिहार्यकरणमिति ऊचुः । तदा पद् भ्रास्तारः सन्ति । पूरणः काश्यपः मक्षलिगोंशालः अजितः केशकम्बलः प्रकुषः कात्यायनः सञ्जयः बिल्वास्थिपुत्रः निर्ग्रन्थो नाथपुत्र इति । तेऽपि हन्त वयं श्रमणस्य गौतमस्य प्रातिहार्यं प्रतिकरिष्याम इति स्वैः स्वरूपस्थायकैः खदिरवृक्षान् नीत्वा मण्डपं निर्माप्य तत्र नीलोत्पलकुमुदैश्छदनं कारयामासुः । ते तत्र प्रातिहार्यं करिष्याम इति गुल्मगुल्मशः सन्निपेतुः । परेषुर्भगवान् गौतमो भिक्षाटनवेलायां मुरक्तवर्णं द्विपट्टनिवासनं निवस्य विद्युत्ता-सन्निभं कायवेष्टनं बध्वा बन्धजीवलाक्षारससन्निभं नवकृतं पृथिवी-

कम्पनसमर्थं महार्घं पांशुकूलचीवरं परिधाय स्थविरेण आनन्दने समं श्रावस्तीनगरं भिक्षार्थं प्रविवेश ।

तदा राज्ञः प्रसेनजित्कोशलस्य उद्यानपालको गण्डो नाम आसीत् । स तु उद्यान एव वसति । स गण्डः पिङ्गलकैः कृते कूटाभ्यन्तरे पक्वमेकं महान्तं आम्रफलमद्राक्षीत् । स दृष्ट्वा एवमचिन्तयत् । अहो आश्चर्यम् अकालजमेतत् पक्वमाम्रफलमिति । अस्मिन्नेव आपादमासे आम्रफलं कुतो लभ्यमिति । हन्ताहं आम्रफलमिदं राज्ञे प्रसेनजित्कोशलाय पूर्णपात्रं करोमि । राजा प्रसेनजित्कोशलस्तदृष्ट्वा तुष्टो मङ्गं धनं दास्यतीति विचिन्त्य तदगृहीत्वा कदलीपत्रे निधाय यत्र श्रावस्ती तत्राभिमुखः प्रायात् । ददर्श च स गण्डः अन्तरा मार्गं आयान्तमशीत्यनुव्यञ्जनराजितं व्यामप्रमाकेतुमालालङ्कृतं स्थविरेण आनन्देनानुगतं भगवन्तं गौतमम् । दृष्ट्वा च एवं चिन्तयामास । अहो आश्चर्यं वतेदं बुद्धरूपम् । अहो अद्भुतं वसेदं बुद्धरूपम् । सुन्दरएष विलास इति । प्रीतिमरितहृदयः श्रद्धायुतेन चेतसा पञ्चविधया प्रीत्या स्फुरितसकलशरीर एवमचिन्तयत् । यद्यहमिदं आम्रफलं राज्ञे प्रसेनजित्कोशलाय दास्यामि तदा स राजा मद्यमष्ट वा पोडप वा कार्पाषणान् दास्यति । तदलमेकस्मिन् जन्मनि मज्जीवितवृत्त्यै । यद्यहं भगवते गौतमाय दास्यामि अपर्यन्तं कालं विपुलफलं सुखादहञ्च मे भविष्यतीति । एवं विचिन्त्य यत्र भगवान् गौतमस्तत्रोपसङ्गम्य आम्रफलं भगवते शाक्यपुङ्गवाय उपानयत् । अथायुष्मान् आनन्दः पात्रं भगवतो गौतमस्य हस्ते प्रत्यष्टापयत् । भगवान् शाक्यजिनः पात्रमुपनमय्य आम्रफलं प्रत्यग्रहीत् । स भगवांस्तत्रैव निपत्तुं चित्ते चकार । तेन भगवता तथा चेलसि कृते तत्कालमेव महोर्वी उद्भिद्य आसनमुपनिन्ये ।

भगवान् शाक्यमुनिस्तस्योपरि निषसाद ।

अथ गण्डो भगवतो गौतमस्य पात्रेणैव उदकमादाय तस्मै प्रददौ । भगवान् गौतमः पक्वमात्रफलं संमर्द्य पानकं कारयित्वा पपौ । गण्डाय चैवमाहस्म । गण्ड ! त्वमिदमात्रवीजं भूमौ पांशुमपहत्य रोपय । अथ तेन तथा कृते भगवान् शाक्यमुनिस्तस्योपरि स्वं कोमलहस्तं पर्यवर्तयत् । हस्ते परिवर्तितमात्र एव भगवता गौतमेन लाङ्गलशीर्षिमातस्कन्धो भूत्वा उच्चैः पञ्चाशद्दहस्त आम्रवृक्षः समुद्भूतः एतस्यैकैका महाशाखा पञ्चाशद्दहस्ता अभवत् । स च आम्रतरुस्तावदेव कुमुमफलसम्पन्नो भूत्वा पक्वानि फलानि च दधौ । पश्चादागताश्च भिक्षवः पक्वानि आम्रफलानि बुभुजिरे । स हि आम्रतरुर्गण्डेन रोषितत्वाद्गण्डाम्रवृक्ष इति लोके विश्रुतः । भगवान् शाक्यमुनिराम्रपानकं पीत्वा पुनर्जतवनमेव प्रतिन्यवृत्तत् ।

तदा सहस्राक्षः पुरुहूतो मनुष्यलोकं समभ्यैक्षत । स देवराजो भगवतो गौतमस्य अभिप्रायं ज्ञात्वा मरुहूलाहकाय देवपुत्राय आज्ञापयत् । भद्र ! त्वं वातमण्डलमुत्पादयन् याहीति । पुनश्च चन्द्रसूर्य्यौ देवपुत्रौ आज्ञापयत् । भद्रौ ! शुवां तीर्थकानां निवासनं मण्डप-मुत्पाटयन्तौ गच्छतम् । तीर्थकान् पलाययत इति प्रेरयत् । तौ साधु देवराज ! इति गत्वा सर्वाश्च तीर्थकान् पलाययताम् । अथ शचीपतिः मुरनाथो विश्वकर्माणं देवपुत्रं निमन्त्र्य एवमाहस्म । भद्र ! त्वं गण्डाम्रतरुमलङ्कुरु । अथ भगवान् शाक्यमुनिस्तत्र यमकप्रातिहार्य्यं दर्शयिष्यति । स विश्वकर्मा साधु शचीपते ! इति गत्वा गण्डाम्रतरुवरं विविधकुमुमफलपङ्कवरजितशाखं क्षौम-दुर्लभपट्टकौशेयदिव्यवस्त्रविलसितप्रशाखं वामाङ्गवलयामरणादिभरित-विलसितरुत्पितस्कन्धं कल्पद्रुममिव खलङ्कृत्य मुरपुरमेव प्रति-

जगाम ।

तदा भगवान् शाक्यसिंहो गन्धकुट्यां निषण्णः सायं समापत्त्या उत्थाय काल इदानीं यमकप्रातिहार्यं कर्तुमिति विचिन्त्य गन्धकुट्या निरक्रामत् । स भगवान् गौतमो भिक्षुसङ्घैः परिवृतो यत्र गण्डाघ्नतरुस्तलोपगतः । तस्मिन्दिवसे आपादनक्षत्वं वर्ततेस्म । तदा दशसहस्रचक्रवालवासिनः पुरुहूतप्रमुखाः सर्वे देवा भगवतः शाक्यजिनस्य प्रातिहार्यं द्रष्टुकामास्तत्राजग्मुः । तथा नृपवरप्रमुखाः सर्वे नागरिकाः श्रमणब्राह्मणा अन्यतीर्थकाश्च समाजग्मुः तेऽपि सर्वे जनाः परस्परं संघट्टयन्तो भगवतो गौतमस्य प्रातिहार्यदर्शनार्थं ततस्ततः सन्निपतन्ति स्म । भगवान् शाक्यमुनिस्तेषां देवमनुष्यनृपतिवरगणानां मध्ये गण्डाघ्नतरुमूले निषण्णः ।

तदा महामौद्गल्यायनो भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य एवमाहस । भवन् ! अहं प्रातिहार्यं करिष्यामीति । मौद्गल्यायन ! त्वं कथं करिष्यसीति भगवान् शाक्यमुनिः पप्रच्छ । मौ०—भवन् ! अहं सुमेरुं नगपतिं ताल्यभ्यन्तरे कृत्वा सर्पपर्वजमिव खादिष्यामीति । शा० सि०—मौद्गल्यायन ! त्वमपरं किं करिष्यसि । मौ०—भवन् ! अहमिमां वसुन्धरां किलज्जमिव संहृत्य अङ्गुल्यभ्यन्तरे निक्षेप्स्यामीति । शा० सि०—मौद्गल्यायन ! त्वमन्यत् किं करिष्यसि । मौ०—भवन् ! अहमिमां महोर्वीं भस्त्रामिव परिवर्त्य महाजनान् पृथिवीरसं खादयिष्यामीति । शा० सि०—मौद्गल्यायन ! त्वमपरं किं करिष्यसि । मौ०—भवन् ! अहमिमां पृथिवीं वामे हस्ते धृत्वा इमान् सकलान् जनान् अस्मिन्नेव द्वीपे प्रतिष्ठाप्य सुमेरुपर्वतं छत्तदण्डं कृत्वा महोर्वीमुत्तिष्य काञ्चनशैलमूर्ध्नि स्थित्वा छत्रं धरन्निव इमान् भिक्षून् दक्षिणेन हस्तेनादाय चङ्कामिष्ये इति ।

तच्छ्रुत्वा भगवान् शाक्यपुङ्गवो जानामि अहं माद्वल्यायन ! तवानु-
भावमिति उक्त्वा तन्निषिषेध ।

अथ १ आयुष्मांश्च कौण्डिन्यः २ आयुष्मांश्च भद्रियः ३ आयु-
ष्मांश्च वप्रः ४ आयुष्मांश्च महानामः ५ आयुष्मांश्च अश्वजी ६
आयुष्मांश्च उपतिष्यः । ७ आयुष्मांश्च पूर्णः ८ आयुष्मांश्च अनुरुद्धः ९
आयुष्मांश्च काश्यपः १० आयुष्मांश्च भद्रियः ११ आयुष्मांश्च
किम्बिलः १२ आयुष्मांश्च चुन्दः १३ आयुष्मांश्च नन्दः १४
आयुष्मांश्च आनन्दः १५ आयुष्मांश्च राहुलः १६ आयुष्मांश्च
उपसेनः १७ आयुष्मांश्च नालकः १८ आयुष्मांश्च दर्ज्यः १९
आयुष्मांश्च सौनः २० आयुष्मांश्च शीवलिः २१ आयुष्मांश्च
शोभितः २२ आयुष्मांश्च मुनापरन्तकः २३ आयुष्मांश्च पूर्णः २४
आयुष्मांश्च रेवतः २५ आयुष्मांश्च रेवतः २६ आयुष्मांश्च कुमा-
रकाश्यपः २७ आयुष्मांश्च राधः २८ आयुष्मांश्च बह्नीसः २९
आयुष्मांश्च शोभितः ३० आयुष्मांश्च भगुः ३१ आयुष्मांश्च
सकुलुदायिः ३२ आयुष्मांश्च भद्राली ३३ आयुष्मांश्च भद्रियः ३४
आयुष्मांश्च लकुण्ठकः ३५ आयुष्मांश्च तोदेयपुत्रः ३६ आयुष्मांश्च
दुमयः ३७ आयुष्मांश्च जतुकर्णी ३८ आयुष्मांश्च पेशलः ३९
आयुष्मांश्च पूर्णकः ४० आयुष्मांश्च धोतकः ४१ आयुष्मांश्च
नन्दः ४२ आयुष्मांश्च उपशीवः ४३ आयुष्मांश्च क्षेमकः ४४
आयुष्मांश्च मोषराजी ४५ आयुष्मांश्च जितः ४६ आयुष्मांश्च
तिष्यः ४७ आयुष्मांश्च मैत्रगुः ४८ आयुष्मांश्च पित्रियः ४९
आयुष्मांश्च मेघियः ५० आयुष्मांश्च कोष्ठितः ५१ आयुष्मांश्च
उन्नः ५२ आयुष्मांश्च उपवानः ५३ आयुष्मांश्च भद्रजी ५४
आयुष्मांश्च कपिनः ५५ आयुष्मांश्च महाकपिनः ५६ आयुष्मांश्च

राष्ट्रपालः ५७ आयुष्मांश्च वकली ५८ आयुष्मांश्च लक्षणः ६०
 आयुष्मांश्च भारद्वाजः ६१ आयुष्मांश्च गवम्पतिः ६२ आयुष्मांश्च
 यशः ६३ आयुष्मांश्च पूर्णजी ६४ आयुष्मांश्च कात्यायनः ६५
 आयुष्मांश्च प्रान्थकः ६६ आयुष्मांश्च सुद्रप्रान्थकः ६७ आयुष्मांश्च
 पिलिन्दिवत्स्यः ६८ आयुष्मांश्च कुण्डधानः ६९ आयुष्मांश्च
 वक्कुलः ७० आयुष्मांश्च नदीकाश्यपः ७१ आयुष्मांश्च भद्रायुधः ७२
 आयुष्मांश्च अङ्गुलिमालः ७३ आयुष्मांश्च काश्यपः ७४
 आयुष्मांश्च गयाकाश्यपः ७५ आयुष्मांश्च अचेलकाश्यपः ७६
 आयुष्मांश्च शाक्यपुत्रः ७७ आयुष्मांश्च उरुवेलकाश्यपः ७८
 आयुष्मांश्च सुभूतिः ७९ आयुष्मांश्च सभिय इत इमेपि उनाशीति-
 र्महाश्रावका भूयः परस्परं प्रातिहार्यं दर्शयितुं भगवन्तं गौतमं
 ययाचिरे । इमेपि आयुष्मता मौद्रल्यायनेन सार्द्धमशीतिर्भवन्ति ।
 तान् सर्वान् भगवान् सर्वदर्शी न्यपेधयच्च । आरेमे च भगवान्
 शाक्यमुनिस्तीर्थकदमनार्थं प्रातिहार्यं दर्शयितुम् । स भगवान् लोक-
 बिन्दुः प्रातिहार्यं कर्तुकामः पूर्वापरायतं दशसहस्रचक्रवालप्रसारित-
 मुमेरुं दशसहस्रसुवर्णस्तम्भं दशसहस्रचक्रवालसमुत्थितरत्नपुलिन-
 संस्तरणं दशसहस्रचक्रवालतारागणविराजितं दशसहस्रचक्रवाल-
 चन्द्रसूर्यसमुज्ज्वलितप्रदीपं चङ्क्रमणं निरमासीत् ।

ततश्च भगवान् शाक्यमुनिरभिज्ञापादकं चतुर्थं ध्यानं समापद्य
 पृथिवीकापिणा परीकर्मकरणेन अन्तरीक्षे परस्परमचङ्क्रम्यत । भगवान्
 गौतमः स्वयं चङ्क्रम्यते तदा निर्मितबुद्धस्तिष्ठति । भगवान् गौतमः
 स्वयं प्रश्नं पृच्छति निर्मितबुद्धो विसृजति । भगवान् शाक्यमुनिः
 स्वयं तिष्ठति निर्मितबुद्धः शेते । भगवान् शाक्यजिनश्चन्द्रसूर्यौ
 परामृशति निर्मितबुद्धो धर्मं दिशति । एवं भगवान् सर्वार्थसिद्धिः

तच्छ्रुत्वा भगवान् शाक्यपुङ्गवो जानामि अहं माद्वल्यायन! तवानु-
भावमिति उक्त्वा तन्निषेधेन ।

अथ १ आयुष्मांश्च कौण्टिण्यः २ आयुष्मांश्च मद्रियः ३ आयु-
ष्मांश्च वप्रः ४ आयुष्मांश्च महानामः ५ आयुष्मांश्च अश्वजी ६
आयुष्मांश्च उपतिप्यः । ७ आयुष्मांश्च पूर्णः ८ आयुष्मांश्च अनुरुद्धः ९
आयुष्मांश्च काश्यपः १० आयुष्मांश्च मद्रियः ११ आयुष्मांश्च
किम्बिलः १२ आयुष्मांश्च चुन्दः १३ आयुष्मांश्च नन्दः १४
आयुष्मांश्च आनन्दः १५ आयुष्मांश्च राहुलः १६ आयुष्मांश्च
उपसेनः १७ आयुष्मांश्च नालकः १८ आयुष्मांश्च दर्व्यः १९
आयुष्मांश्च सोनः २० आयुष्मांश्च शीबलिः २१ आयुष्मांश्च
शोभितः २२ आयुष्मांश्च सुनापरन्तकः २३ आयुष्मांश्च पूर्णः २४
आयुष्मांश्च रेवतः २५ आयुष्मांश्च रेवतः २६ आयुष्मांश्च कुमा-
रकाश्यपः २७ आयुष्मांश्च राघः २८ आयुष्मांश्च वक्तीसः २९
आयुष्मांश्च शोभितः ३० आयुष्मांश्च भगुः ३१ आयुष्मांश्च
सकुलुदायिः ३२ आयुष्मांश्च भद्राली ३३ आयुष्मांश्च मद्रियः ३४
आयुष्मांश्च लकुण्टकः ३५ आयुष्मांश्च तोदेयपुत्रः ३६ आयुष्मांश्च
दुमयः ३७ आयुष्मांश्च जतुकर्णी ३८ आयुष्मांश्च पेशलः ३९
आयुष्मांश्च पूर्णकः ४० आयुष्मांश्च धोतकः ४१ आयुष्मांश्च
नन्दः ४२ आयुष्मांश्च उपशीवः ४३ आयुष्मांश्च क्षेमकः ४४
आयुष्मांश्च मोघराजी ४५ आयुष्मांश्च जितः ४६ आयुष्मांश्च
तिप्यः ४७ आयुष्मांश्च मैत्रगुः ४८ आयुष्मांश्च पिद्रियः ४९
आयुष्मांश्च मेधियः ५० आयुष्मांश्च कोष्ठितः ५१ आयुष्मांश्च
छन्नः ५२ आयुष्मांश्च उपवानः ५३ आयुष्मांश्च मद्रजी ५४
आयुष्मांश्च कप्पिनः ५५ आयुष्मांश्च महाकप्पिनः ५६ आयुष्मांश्च

राष्ट्रपालः ५७ आयुष्मांश्च वक्त्रली ५८ आयुष्मांश्च लक्षणः ६०
 आयुष्मांश्च भारद्वाजः ६१ आयुष्मांश्च गवम्पतिः ६२ आयुष्मांश्च
 यशः ६३ आयुष्मांश्च पूर्णजी ६४ आयुष्मांश्च काल्यायनः ६५
 आयुष्मांश्च प्रान्थकः ६६ आयुष्मांश्च सुद्रप्रान्थकः ६७ आयुष्मांश्च
 पिलिन्दिवत्स्यः ६८ आयुष्मांश्च कुण्डवानः ६९ आयुष्मांश्च
 वक्त्रलः ७० आयुष्मांश्च नदीकाश्यपः ७१ आयुष्मांश्च मद्रायुधः ७२
 आयुष्मांश्च अङ्गुलिमालः ७३ आयुष्मांश्च काश्यपः ७४
 आयुष्मांश्च गयाकाश्यपः ७५ आयुष्मांश्च अञ्जलिकाश्यपः ७६
 आयुष्मांश्च शाक्यपुत्रः ७७ आयुष्मांश्च उज्ज्वलकाश्यपः ७८
 आयुष्मांश्च सुमतिः ७९ आयुष्मांश्च समिध इति इमेऽपि उन्मार्गानि-
 र्महाश्रावका भूयः परस्परं प्रतिहार्यं दर्शयितुं भगवन् गौतमं
 यथाचिरे । इमेऽपि आयुष्मता माद्रज्यायेन न माद्रमर्गानिर्भवन्ति ।
 तान् सर्वान् भगवान् सर्वदर्शी न्येषधयत् । अङ्गे च भगवन्
 शाक्यमुनिस्तीर्थक्षदमनार्थं प्रतिहार्यं दर्शयितुम् । स भगवान् लो-
 विन्दुः प्रतिहार्यं कर्तुं कामः पूर्वान्गतं दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम्
 मुमरुं दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम्
 मन्तरणं दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम्
 चन्द्रमूर्त्यसन्वित्तिनदीं च दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् ।

तत्रैव भगवान् शाक्यमुनिं निन्दितुं चतुर्थं उच्यते । भगवान्
 पृथिवीकर्तृना पङ्कजनिर्गतेन अङ्गेन दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् । भगवान्
 गौतमः न्येषं च दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् । भगवान् गौतमः
 न्येषं प्रथमं दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् । भगवान् गौतमः
 न्येषं द्वितीयं दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् । भगवान् गौतमः
 पञ्चमं दग्धमद्वयचक्रवर्त्तनम् । भगवान् गौतमः

समयश्चाभूत् । अथ ते तीर्थकगुणविरहिताः यद् शास्तारः स्वर्ण-
गिरिगङ्गारन्निष्क्रान्तस्य हरिणेन्द्रस्य भिया मृगगणा इव तत्र तत्र
पलायामासुः ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थचिरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

यमकप्रातिहास्यपरिदीपनो नाम

षोडशोऽध्यायः ।

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

ततश्च भगवान् सर्वार्थसिद्धिरेवं चिन्तयामास । कुत्र हि पूर्वं सम्बुद्धा यमकप्रातिहार्यं कृत्वा वर्षमूपुरिति । ददर्श च भगवांस्तयस्त्रिंशद्देवभवने इति । अहो अतीताः सर्वे सम्बुद्धा यमकप्रातिहार्यावसाने त्रयस्त्रिंशद्देवलोकं गत्वा मातुर्गुणप्रत्युपकृत्यर्थं त्रिमासं विस्यन्दमानाः स्वर्णदीप्रवाहमिव अभिधर्मपिटकं दिदिशुरिति । यत्तन्माता चन्दनचूर्णाभ्यर्चनेन भगवतो विदर्शिनः पादमूले प्रणिधानं कृतं तन्माता भवितुं तदेव प्रणिधानं भगवान् शाक्यमुनिस्तावत् सस्मार । पुनरपि यत् तन्मात्रा पुरुहूतात् शचीपतेर्वरं याचमानया प्रार्थितम्—

पुत्रं लभे शचीपते ! या च योग्यममात्सर्यम् ।

पूजितं प्रतिराड्भिस्तु कीर्तिमन्तं यशस्विनम् । इति

तदपि भगवान् गौतमः अनुस्मार । अहो बहूपकृतिर्मन्माता इति स भगवान् गौतमो विचिन्त्य गण्डाम्रद्रुममूलादुत्थाय पश्यतामेव देवमनुष्याणां दक्षिणं पादमुत्क्षिप्य गण्डाम्रतरोर्मस्तके निधाय द्वितीयं पादं युगन्धरपर्वतमूर्ध्नि न्यस्तवान् । भगवति गौतमे पादमुत्क्षिपति द्वौ शिलोच्चयौ भवन् ! त्वं पादौ मा क्लमय आवां निश्चलौ अरुम्पितौ उच्चैरन्येषां भूमृताम् । भवतः पुण्यसम्भारेण वयं पराजितौ । शीर्षहृदयनयनमांसरुधिरपुत्रमार्याप्रदानेनापि आवां पराजिताविति भगवते गौतमाय निवेदयमानाविव नेमगुः । इदानीं हृदगम्भीरविपुलोत्तुङ्गगुणसमन्वागताया मातुर्गुणप्रत्युपकृतिकामोऽसि । कथमावां तिष्ठाव इति वदन्ताविव युगन्धरऋक्षधरो एकत्र शीर्षं कृत्वा अवनम्य भगवतो गौतमस्य पादौ सम्प्रतापितुः । ततो

भगवति शाक्यसिंहे तृतीयं पादमुत्क्षिपति सुमेरुः पर्वतराजः अवनम्य पादौ सम्प्रतीप्य पुनर्यथास्थानं तस्थौ । एवं भगवान् गौतमः अष्टपट्टियोजनसहस्राण्यतिक्रम्य पारिजातकतरुमूले पाण्डुकम्वल-
शैलासने निपसाद ।

सदा सहस्राक्षो देवराजः अत्यन्तपरिशुद्धरूपविलासैः शोभमानं सुवर्णवर्णरान्तिविभूत्या पारिजातकमूले निपण्णं भगवन्तं गौतमं ददर्श । दृष्ट्वा च स तुष्टमनाः प्रमुदितचित्तश्चासनादुत्थाय निष्क्रामत मारिषाः ! दुर्लभो बुद्धोत्पादः दुर्लभं सद्धर्मश्रवणमिति महता घोषणेन देवश्रेणी विज्ञापयति स्म । तच्छब्दः दशसहस्रयोजनं देवनगरमुन्नादितं ततान । अथापरे देवा नुन्नशोकः प्रहीणद्वेषः विहतरागो विध्वंसितमोहः सर्वज्ञतां प्रपन्नो भगवान् शाक्यमुनीन्द्रस्त्रिदिवपुरं प्राप्तः कुत्र निपण्ण इति समवलोकमाना इह पारिजातकमूले इति समभीक्ष्णामासुः । तदन्तरमाश्चर्याद्भुतवन्तः सर्वे देवाः परस्परं संज्ञापयामासुः । ते दशसहस्रचक्रवालवासिनो देवा दिव्यानि सत्करणानि गृहीत्वा तत्रा-
गत्य भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य तैश्च सत्कारैः सम्पूज्य निपेदुः ।

एव निपण्णेषु सुरामुरनिकरेषु भगवान् शाक्यमुनिः पारिजातक-
मूले पाण्डुकम्वलशैलासने अनुपमां रूपध्रियं दधन्मातुरागमन-
मपेक्षमाणः संनिपण्णः । तत्र समागतानां पुरुहूतप्रमुखानां देवा-
नामन्तरे स्वजननीमपश्यन् पुरन्दर ! सम्बुद्धस्य मे माता कुत्रेति
सुरपतिमपृच्छत् । एषा तु भगवतो गौतमस्य स्वभावपृच्छा तथा
मातुरत्रागमनं प्रख्यापयते । ततः स तच्छ्रुत्वा सुरपतिः सहस्रनयन एवं
चिन्तयामास । अयं सम्यक् सम्बुद्धो गौतमो मातुरर्थाय इहागतवान् ।
अत्र भगवतो गौतमस्य धर्मदेशना भविष्यति । हन्त अहं बुद्धस्य
शाक्यमुनेर्मातरं निमन्त्रयिष्यामीति विचिन्त्य आसनादुत्थाय

भगवन्तं गौतममभिवन्द्य तुषितभवनं जगाम । स शचीपतिर्देव्याः
सकाशं गत्वा तां समभिवन्द्य न्यवेदयत् । आर्य्यं देवि त्वं न
जानासि भगवतः शाक्यमुनेर्मद्भवेन निपण्णभावमिति । स भगवान्
गौतमः प्रवरतनुशोभया सर्वं देवपुरं विराजयंस्तवागमनमाकाङ्क्षमाणो
धर्मं न दिशतीति । सा तु देवी तत् समाकर्ण्य प्रीतिभरितहृदया
इन्द्रं पप्रच्छ । सुरराज ! कीदृङ्मत्पुत्रस्य विलासः का च आकृतिः
किञ्च शीलम् का च शोभा का च श्रीः किं प्रभूतधारी किं ब्रह्मरूपः
किं त्वत्स्वरूप इति ।

अथ तत् समाकर्ण्य शक्रो दिवस्पतिरेवमाहस्म । देवि ! मैवं
भाविष्ठाः यश्चेह तव पुत्रस्य वेशो या च आकृतिर्या च लीला या
च शोभा या च श्रीः स च वेशः सा च आकृतिः सा च लीला
सा च शोभा सा च श्रीः सदेवकस्य समारस्य सव्रह्मणो लोकस्य
च सश्रमणब्रह्मायाः सदेवमनुष्यायाः प्रजायाः रूपेण गुणेन
तेजसा यज्ञसा वणेन असदृश्येवेति । देवी तदपि श्रुत्वा शोभते बत
मत्पुत्रः सम्बुद्धः ममार्थाय धर्म-देष्टुमद्य दहागत इति । प्रीतिसौम-
नस्ययुता सहस्राप्सरोभिः सार्द्धं तुषितभवनाभिर्गत्य त्रयस्त्रिंशद्देवभवनं
गत्वा यत्र भगवान् गौतमस्तत्रोपसमक्राम्यत् । उपगम्य च भगवन्तं
गौतमं समभिवन्द्य दक्षिणस्यां दिशि निपसाद । निपद्य च सा
देवी भगवतः शाक्यमुनें रूपधियं समालोक्य अहमेव पुण्यवती
महांश्च मे लाभः सफलं बत मद्गर्भधारणं सहितो मे एवं रूप-
तनयलाम इति चिन्तयामास । तदा भगवान् गौतमोपि स्वजनन्याः
प्रत्युपकारं कर्तुं कामः केनाहं मातुर्गुणप्रत्युपकर्तं करिष्यामि अनया
मयि कृतो गुणो गम्भीरः । उत्तुङ्गगम्भीरत्वाभ्यां महापृथिव्याः पृथुलतरः
तस्माद्गम्भीरिणाभिधर्मेण तस्या गुणप्रत्युपकृतिः कनुमहेति विचिन्त्य

अभिधर्मो गम्भीरो मातुर्गुणो गम्भीरः अभिधर्मश्चोत्तुक्को मातुर्गुणश्चो
 तुक्कः अभिधर्मश्च सान्द्रो मातुर्गुणश्च सान्द्रः ततो गम्भीरेण गम्भी-
 रमुत्तुक्केनोत्तुक्कं सान्द्रेण सान्द्रं मातुर्गुणं प्रत्युपकरिष्यामीति भगवान्
 गौतमश्चिन्तयामास । तदहनि एव उत्तमेनोत्तमं प्रणीतेन प्रणीतं
 महार्थेन महार्थं परिवर्तयन्निव भगवान् शाक्यमुनिः अनेकासु जातिषु
 क्षीरमूलं दातुकामश्चीवराभ्यन्तरात् चक्रलक्षणलक्षितं वातायनजाल-
 सदृशाङ्गुलिविचित्रं दक्षिणं हस्तं प्रसार्य एहि मातः तुभ्यं क्षीर-
 मूलं पोषणमूलं दास्यामीति आमन्त्र्य कुशलान् धर्मानकुशलान्ध-
 र्मानव्याकृतान्धर्मानित्यभिधर्ममातृकां विश्लेष । तच्च भगवता
 गौतमेन पुनश्चित्तविभक्तिः रूपविभक्तिः निक्षेपराशिः अर्थाद्वार इति
 चतुर्धा विभक्तं त्रयोदशभाणवारप्रतिमण्डितं विस्तार्यमाणमनन्तमपारि-
 माणं धर्मसङ्किनीप्रकरणमदेशि । तदनन्तरं भगवान् शाक्यजिनो
 विभक्तप्रकरणं देष्टुमारेभे । स्कन्धविभागः आयतनविभागः धातुविभागः
 सत्यविभागः इन्द्रियविभागः प्रत्ययाकारविभागः स्मृतिप्रस्थानविभागः
 सम्यक्प्रधानविभागः ऋद्धिपादविभागः बौद्धविभागः मार्गविभागः
 ध्यानविभागः अप्रमण्याविभागः शिक्षापदविभागः प्रतिसंविदविभागः
 ज्ञानवस्तुविभागः क्षुद्रवस्तुविभागः धर्महृदयविभागश्चेति । एवमष्टा-
 दशधा विभक्तं पञ्चविंशद्भाणवारप्रतिमण्डितं विस्तरादनन्तमपरिमाणं
 विभक्तप्रकरणं दिष्ट्वा न्यष्टापयत् ।

स भगवान् गौतमस्ततो धातुकथाप्रकरणं देष्टुमारेभे । सद्ग्रहः
 असद्ग्रहः सद्गृहीतेनासद्गृहीतं असद्गृहीतेन सद्गृहीतं सद्गृही-
 तेन सद्गृहीतम् असद्गृहीतेनासद्गृहीतम् सम्प्रयोगो विप्रयोगः
 सम्प्रयुक्तेन विप्रयुक्तम् विप्रयुक्तेन सम्प्रयुक्तम् सम्प्रयुक्तेन सम्प्रयुक्तम्
 विप्रयुक्तं विप्रयुक्तेन सद्गृहीतेन सम्प्रयुक्तं विप्रयुक्तम् असद्गृहीतेन

सम्प्रयुक्तं विप्रयुक्तं सम्प्रयुक्तेन सङ्गृहीतमसङ्गृहीतं विप्रयुक्तेन
 सङ्गृहीतमसङ्गृहीतमिति । चतुर्दशधा विभक्तं पञ्चमानवारप्रतिमण्डितं
 विस्तारादनन्तमपरिमाणं धातुकथाप्रकरणमपि भगवान् शाक्यमुनिः
 समभाषत । तदनन्तरं भगवान् सर्वदर्शी पुद्गलप्रज्ञप्तिप्रकरणं देष्टुमारेभे ।
 स्कन्धप्रज्ञप्तिः आयतनप्रज्ञप्तिः धातुप्रज्ञप्तिः सत्यप्रज्ञप्तिः इन्द्रियप्रज्ञप्तिः
 पुद्गलप्रज्ञप्तिरिति षोडशविभक्तं पञ्चमानवारप्रतिमण्डितं विस्ताराद-
 नन्तमपरिमाणं पुद्गलप्रज्ञप्तिप्रकरणं भगवान् शाक्यसिंहो दिदेश ।
 तदनन्तरं भगवान् शाक्यमुनिः* कथावस्तुप्रकरणं देष्टुमारेभे । सवादे
 पञ्चशतानि परवादे पञ्चाशतानीति सूत्रसहस्रं समन्वाहृत्य विभक्तं
 सर्गात्यामारोपितनयने दीर्घनिकायप्रमाणं विस्तारादनन्तपरिमाणं
 कथावस्तुप्रकरणं भगवान् गौतमो दिदेश ।

तदनन्तरं भगवान् शाक्यसिंहो यमकप्रकरणं देष्टुमारेभे । मूल-
 यमकं स्कन्धयमकं आयतनयमकं धातुयमकं सत्ययमकं इन्द्रिययमकं
 संस्कारयमकं अनुश्रययमकं चित्तयमकं धर्मयमकमिति । दशधा
 विभक्तं चतुर्विंशद्धानवारप्रतिमण्डितं यमकप्रकरणं दिदेश । तदनन्तरं
 भगवान् शाक्यमुनिः प्रस्थानप्रकरणं देष्टुमारेभे । हेतुप्रत्ययः आलम्ब-
 नप्रत्ययः अधिपतिप्रत्ययः अनन्तरप्रत्ययः समनन्तरप्रत्ययः सहजा-
 तप्रत्ययः अन्योन्यप्रत्ययः निश्चयप्रत्ययः उपनिश्चयप्रत्ययः पुरोजात-
 प्रत्ययः पश्चाज्जातप्रत्ययः आसेवनप्रत्ययः कर्मप्रत्ययः विपाकप्रत्ययः
 आहारप्रत्ययः इन्द्रियप्रत्ययः ध्यानप्रत्ययः मार्गप्रत्ययः सम्प्रयुक्त-
 प्रत्ययः विप्रयुक्तप्रत्ययः अस्तिप्रत्ययः नास्तिप्रत्ययः विगतप्रत्ययः

* एतन् कथावस्तुप्रकरणम् अस्मिन् स्थाने भगवता गौतमेन नयदानवशेनेन
 कथम् । पुनस्तन् आधुनिकता मौडिलिपुप्रतिष्येव महारथवरेण सृतीयधम्म-
 मार्गीतिहासे विस्तारितमिति आचार्या वदन्ति ।

अभिधर्मो गम्भीरो मातुर्गुणो गम्भीरः अभिधर्मश्चोत्तुक्तो मातुर्गुणश्चो
 तुक्तः अभिधर्मश्च सान्द्रो मातुर्गुणश्च सान्द्रः ततो गम्भीरेण गम्भी-
 रमुत्तुक्तेनोत्तुक्तं सान्द्रेण सान्द्रं मातुर्गुणं प्रत्युपकरिष्यामीति भगवान्
 गौतमश्चिन्तयामास । तदहनि एव उत्तमेनोत्तमं प्रणीतेन प्रणीतं
 महोपेन महार्थं परिवर्तयन्नैव भगवान् शाक्यमुनिः अनेकासु जातिपु-
 क्षीरमूलं दातुं कामश्चावराभ्यन्तरात् चक्रलक्षणलक्षितं वातायनजाल-
 सदृशाङ्गुलिविचित्रं दक्षिणं हस्तं प्रसार्य एहि मातः तुभ्यं क्षीर-
 मूलं पोषणमूलं दास्यामीति आमन्त्र्य कुशलान् धर्मान् कुशलान् ध-
 र्मान् व्याकृतान् धर्मान् नित्यमभिधर्ममातृकां चिक्षेप । तत्तु भगवता
 गौतमेन पुनश्चित्तविभक्तिः रूपविभक्तिः निक्षेपराशिः अर्थोद्धार इति
 चतुर्धा विभक्तं त्रयोदशभाणवारप्रतिमण्डितं विस्तार्यमाणमनन्तमपरि-
 माणं धर्मसङ्गिनीप्रकरणमदेशि । तदनन्तरं भगवान् शाक्यजिनो
 विभक्तप्रकरणं देष्टुमारेभे । स्कन्धविभागः आयतनविभागः धातुविभागः
 सत्यविभागः इन्द्रियविभागः प्रत्ययाकारविभागः स्मृतिप्रस्थानविभागः
 सम्यक्प्रधानविभागः ऋद्धिपादविभागः बौद्धविभागः मार्गविभागः
 ध्यानविभागः अप्रमण्याविभागः शिक्षापदविभागः प्रतिसंविदविभागः
 ज्ञानवस्तुविभागः क्षुद्रवस्तुविभागः धर्महृदयविभागश्चेति । एवमष्टा-
 दशधा विभक्तं पञ्चत्तिशद्धानवारप्रतिमण्डितं विस्तरादनन्तमपरिमाणं
 विभक्तप्रकरणं दिष्ट्वा न्यष्टापयत् ।

स भगवान् गौतमस्ततो धातुकथाप्रकरणं देष्टुमारेभे । सद्ग्रहः
 असद्ग्रहः सद्गृहीतेनासद्गृहीतं असद्गृहीतेन सद्गृहीतं सद्गृही-
 तेन सद्गृहीतम् असद्गृहीतेनासद्गृहीतम् सम्प्रयोगो विप्रयोगः
 सम्प्रयुक्तेन विप्रयुक्तम् विप्रयुक्तेन सम्प्रयुक्तम् सम्प्रयुक्तेन सम्प्रयुक्तम्
 विप्रयुक्तं विप्रयुक्तेन सद्गृहीतेन सम्प्रयुक्तं विप्रयुक्तम् असद्गृहीतेन

देवनगरं गतः । अगमच्छनैः शनैः पितुर्नगरम् व्यतिक्रमेणागमन्मातुः सकाशम् । एकया गाथया जनकाय राज्ञे धर्ममदिशत् । जनन्याः सप्तप्रकरणैर्भिषाटनकाल एव पितुर्गुणप्रत्युपकृतिश्चकार । नवति-
बुद्धैर्नवतिदिवसेषु जनन्याः प्रत्युपकृतिश्चक्रे । कथमेवञ्चकार । मन्दो
नु मातृक्षेहात्पितृक्षेहः । मैवं चिन्तयितव्यम् । मातापित्रोर्गुणं जानन्
बोधिसत्त्वेन सदृशोऽन्यो नास्ति । यतो हि राज्ञः शुद्धोदनस्य
अपरिपक्वे ज्ञाने ज्ञानस्य परिपक्वतामागमयमानस्तेन निमन्त्रितोप-
देशेन शनैः शनैरगच्छत् । यथा हि आमफलं तरुं दण्डमुद्रादि-
भिर्मनुष्येषु प्रहरत्सु शाखा भिन्नविभिन्नाः कुर्वत्सु फलानि कदा-
चित्पतन्ति कदाचिन्न पतन्ति । यथाहि परिपक्वफलं तरुं मन्दमारुते-
पि कम्पयति फलानि ध्रुवं पतन्ति । एवमपि भगवान् गौतमो राज्ञः
शुद्धोदनस्य ज्ञानपरिपक्वतामागमयमानस्तस्य सकाशं शनैः शनै-
रगच्छच्च । नपितुः स्नेहमन्दतया एकां गाथामकथयत् । प्रथमगमनेन
न्यग्रोधस्य नाम शाक्यस्य भवने प्रातिहार्यदर्शनावसाने गाथासहस्र-
प्रतिमण्डितं विश्वन्तरजातकमपि अकथयत् । निरुपकृते राज्ञे अजा-
तशत्रवे प्रदोषायाः प्रभृति यावत्प्रत्युपं श्रामण्यफलं नाम सूत्रमभापत् ।
एवं सति जिनस्य शाक्यमुनेः को गुणः । पितुः कथमेकां गाथा
मभापत् देशना न प्रमाणम् । मार्गफलोत्पाद एव प्रमाणम् । न
पितुर्गुणमन्दभावेन वीथ्यन्तरे तस्य गुणप्रत्युपकृतिमकार्षीत् ।
अपि चैतत् राज्ञे मार्गफलप्रतिलाभस्थानम् । तस्माद्भगवान् सर्वदर्शी
वीथ्यन्तरे स्थित्वा राज्ञे एकां गाथामभापत् ।

किन्तु मार्गफलानां प्रतिलाभस्थानमस्ति नु । आम् अस्ति
भगवान् शाक्यमुनिः पारमितासागरपारं गतोपि पश्चिमभावे स्थितः

रश्च शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ च । ते सर्वे नृलोक एव ननु समुत्पेदिरे ।
 बुद्धभावार्थं प्रथमं व्याकरणमेव नृलोके कर्द्दमपृष्ठे ननु लब्धम् ।
 एवं सति भगवान् स्वयम्भूः कथमवन्यामभिधर्मं न दिदेश ।
 महीमण्डलवासिनां हि गुणो न भारः । ऋणमुक्तिस्थाने शैलासने
 निपद्य स भगवान् अभिधर्मं दिदेश च । न हि पर्वतः शक्यते
 धर्मं धर्तुम् । न शक्यते सरसचित्तं धर्तुम् । न शक्यते धर्मगुणं
 धर्तुम् । यद्येवं कस्माद्भगवान् शाक्यमुनिर्देवलोके अभिधर्मं वभाषे ।
 ऋणमुक्त्यर्थम् । ऋणिनो हि स्वामिनमुपसङ्गमणं नैमर्गिकम् । न
 स्वामिन ऋणिनमुपसङ्गमणम् तस्माद्भगवान् सर्वदर्शी व्यतिक्रमं कृत्वा
 पाण्डुकम्बलशैलासने निपद्य अभिधर्मं दिदेश । एवं सति भगवान्
 गौतमस्तुपितभवने कथं नादिशत् ? सातुरनुग्रहार्थं धर्मश्रवणायाग-
 तायास्तस्याः कुशलसञ्जननार्थञ्च । किं पुण्यं धर्मश्रवणायागमने ? ।

शतं हस्तिनः शतमश्वः शतमश्वतरीरथाः ।

शतं कन्याः सहस्राणि आयुक्तमणिकुण्डलाः ।

एकस्य पदवारस्य कलां नार्हन्ति पोडशीम् ॥ इति ॥

एवं भगवान् शाक्यमुनिर्मातुरनुग्रहार्थं तत्र तुपितदेवलोके अभि-
 धर्मं न दिदेश । न केवलं भगवतो गौतमस्य पृथग्धर्मिता । ण्या
 सर्वेषामेव बुद्धानां प्रवेणी । पूर्वीयाः सर्वे सम्बुद्धा यमकप्रातिहार्या-
 वसाने त्रयस्त्रिंशद्देवमनं गत्वा पारिजातद्रुममूले पाण्डुकम्बलशैलासने
 निपद्य सप्तप्रकरणादि दिदिशुः तस्माद्भगवान् गौतमोपि सर्वबुद्धानां
 प्रवेणिं समवलोक्य तत्रैव पाण्डुकम्बलशैलासने निपण्णः सन् सप्त
 प्रकरणानि कथयामास । स भगवान् धर्मं दिशन्नवर्ति बुद्धान्
 निर्माय आदेशयत् । पश्यत यूयं भगवता गौतमेन कृतम् । पुनः
 पुनर्निमन्त्रितोऽपि पितुर्नगरं कपिलवस्तुपुरं गतः । अनिमन्त्रितोपि

देवनगरं गतः । अगमच्छनैः शनैः पितुर्नगरम् व्यतिक्रमेणागमन्मातुः सकाशम् । एकया गायया जनकाय राज्ञे धर्ममदिशत् । जनन्याः सप्तप्रकरणैर्भिक्षादनकाल एव पितुर्गुणप्रत्युपकृतिश्चकार । नवति-
 बुद्धैर्नवतिदिवसेषु जनन्याः प्रत्युपकृतिश्चक्रे । कथमेवश्चकार । मन्दो
 नु मातृस्नेहात्पितृस्नेहः । मैवं चिन्तयितव्यम् । मातापित्रोर्गुणं जानन्
 बोधिसत्त्वेन सदृशोऽन्यो नास्ति । यतो हि राज्ञः शुद्धोदनस्य
 अपरिपक्वे ज्ञाने ज्ञानस्य परिपक्वतामागमयमानस्तेन निमन्त्रितोप-
 देशेन शनैः शनैरगच्छत् । यथा हि आमफलं तरुं दण्डमुद्रादि-
 भिरनुप्येषु प्रहरत्यु शाखा भिन्नविभिन्नाः कुर्वन्त्यु फलानि कदा-
 चित्पतन्ति कदाचिन्न पतन्ति । यथाहि परिपक्वफलं तरुं मन्दमारुते-
 पि कम्पयति फलानि ध्रुवं पतन्ति । एवमपि भगवान् गौतमो राज्ञः
 शुद्धोदनस्य ज्ञानपरिपक्वतामागमयमानस्तस्य सकाशं शनैः शनै-
 रगच्छच्च । न पितुः स्नेहमन्दतया एकां गाथामकथयत् । प्रथमगमनेन
 न्यग्रोधस्य नाम शाक्यस्य भवने प्रातिहार्यदर्शनावसाने गाथासहस्र-
 प्रतिमण्डितं विश्वन्तरजातकमपि अकथयत् । निरुपकृते राज्ञे अजा-
 तशत्रवे प्रदोषायाः प्रभृति यावत्प्रत्युपं श्रामण्यफलं नाम सूत्रमभाषत ।
 एवं सति जिनस्य शाक्यमुनेः को गुणः । पितुः कथमेकां गाथा
 मभाषत देशना न प्रमाणम् । मार्गफलेत्याद एव प्रमाणम् । न
 पितुर्गुणमन्दभावेन वीथ्यन्तरे तस्य गुणप्रत्युपकृतिमकार्षीत् ।
 अपि चैतत् राज्ञो मार्गफलप्रतिलामस्थानम् । तस्माद्भगवान् सर्वदर्शी
 वीथ्यन्तरे स्थित्वा राज्ञे एकां गाथामभाषत ।

किन्तु मार्गफलानां प्रतिलामस्थानमस्ति नु । आम् अस्ति
 भगवान् शाक्यमुनिः पारमितासागरपारं गतोपि पश्चिमभावे स्थितः

सन् प्रथमं जातशालवनाग्निष्क्रम्य अश्वत्थद्रुमं प्रहाय नान्यत् लेभे
 जिनमावम् । पुरस्तादभिमुखो भूत्वा निषधैव जिनभावं प्राप्नो ननु ।
 तानि कृशतृणानि धर्तुं दक्षिणपश्चिमोत्तरा दिशा ननु न श्रेकुः ।
 ततो भगवान् शाक्यजिनो वीथ्यन्तरे पितुर्गुणप्रत्युपकृतिं कृतवान् ।
 तयोर्द्वयोर्मातापित्रोर्गुणाः सदृशाः । गंभीरोत्तुङ्गविशालगुणसमन्वा-
 गताया मानुर्गुणप्रत्युपकृत्यर्थं नवलोकोत्तरप्रदायकम् अभिधर्मं
 मदिशत् । देशनापर्यवसाने महामाया नाम देवी सहस्रनयप्रति-
 मण्डितं श्रोतापत्तिफलं समभ्यगात् । तस्याः श्रोतापत्तिफलसम्प्राप्त्या
 सह अशीतिकोटीनां देवानां धर्माभिसमयः अभवच्च । ततो
 भगवान् शाक्यजिनः अरुणे उदिते त्रिमासातिक्रमेण आश्वयुजपौर्ण-
 मास्यां सम्प्राप्तायां महाप्रवारणदिवसे ऋद्धिमतो द्वितीयाप्रश्चायकस्य
 महामौद्वल्यायनस्य निमन्त्रणं प्रतिगृह्य मनुष्यलोकं गमिष्यामीति
 देवराजाय पुरुदूताय समज्ञापयत् । अथ सुरपतिः शतमन्युर्भगवतो
 गौतमस्य देवलोकावरोहणार्थं स्वर्णमयं कलधौतमयं मणिमयमिति
 क्षीणि सोपानानि निरमासीत् । तेषां क्षीर्पाणि सुमेरुमस्तके स्थितानि ।
 पादाः संकण्ठनाम्नि नगरे प्रतिष्ठिताः षट्त्रिंशद्योजनिकैः परिच्छदैः
 सार्द्धं दशसहस्रचक्रवालेषु देवगणेषु समवसरत्सु सत्कारपरिपूर्णः
 सकलचक्रवालगर्भोऽभवत् । आश्चर्य्येषु जायमानेषु सुवर्णपद्मसन्ध्रो
 महासमुद्रः अवलम्बविकाशितपद्ममन्तरिक्षञ्चासीत् । तदा भगवां-
 सैलोक्याधिपतिर्मातुरात्मन ऋणपरिमुक्तभावं दर्शयन्निव सुमेरुशिखरे
 स्थित्वा मणिमयात् सोपानादवततार । स्वर्णमयात् सोपानाद्देवगणा
 अवरुरुहुः । रजतमयात् सोपानाद् ब्रह्मगणाश्चावरुरुहुः । शनो देवेन्द्रो
 भगवतः शाक्यमुनेः पालं गृहीत्वा अवततार । ब्रह्मा सुरज्येष्ठो
 भगवतो दशबलस्य उपरि धवलच्छलं दधदवरोह ।

सन्तुषितः सुयामश्च द्वौ देवौ भगवन्तं सर्वविदं वीजयमानौ
 अवतेरतुः । वज्रपाणिर्देवो वज्रमुष्टिहस्त एताह प्रवरमुखो भगवानिति
 भगवतः पुरस्तादगच्छत् । पञ्चशिखो देवपुत्रस्त्रिगव्यूतिं वीणां
 वादयन् भगवतः सर्वदर्शिनः पुरस्तादवततार । तदा तुमुलतुमुल-
 दुन्दुभिनिघोषान् प्रवर्तयन्तः शङ्खं धमन्तः अतीवकुशला उपेन्द्रगणा
 बुद्धगुणनिश्चितं गीतञ्च जगुः । तदा भगवान् गौतमो मणिमयस्य
 सोपानस्य मध्ये स्थित्वा लोकविवरणं नाम प्रातिहार्य्यञ्चकार । तद्धि
 अवीच्या यावद् ब्रह्मलोकादेकाङ्गणमभूत् । अवीच्यामुत्पन्नाः सत्त्वा
 भवाग्रे स्थितान् देवान् अपश्यन् । भवाग्रे स्थिता देवा अवीच्युपग-
 तान् सत्त्वान् अपश्यंश्च । मनुष्या देवान् अपश्यन् देवा मनुष्यान्
 अपश्यन् । एवं भगवान् समन्तभद्रो लोकविवरणं नाम प्रातिहार्य्य-
 ञ्चाकर्षीत् । तदा भगवतो धर्मराजस्य शरीराञ्जीलपीतलोहिता-
 वदातमाञ्जिष्ठप्रभास्वराः पङ्क्वर्णरश्मयो विसृष्टुः तेऽपि । गत्वा चक्र-
 वालमुखं जगाहिरे ।

तदानीं सकलचक्रवालगर्भः सप्तरत्नसोपानविनद्ध इवाभूत् ।
 उद्गता यावदञ्जकणिष्ठभवनाज्जग्मुः । अधोगता यावदञ्जवीचितला
 ज्जग्मुः । इत्थं भगवतः शाक्यमुनेः शरीरप्रभाभिः सोमसहस्र-
 किरणादीनां देवानां ब्रह्मणाञ्च शरीरवस्त्रालङ्कारादिषु उद्यानविमानादिषु
 च सर्वत्रापि प्रभा नैवासीच्च । सर्वे सूर्योदये स्वद्योतकृमय इव
 निष्प्रभाश्च अभवन् । इति भगवतस्त्रैलोक्याधिपतेस्त्रयविंशदेव-
 भवनादवतरतः अचिन्तनीयं बुद्धविषयं विस्मयजननं विभूतिविसरं
 संदृश्य देवा मनुष्याश्च प्रायो बुद्धभावमेव प्रार्थयामासुः । तदा
 कुरण्टकुसुमवर्णः अनोपमप्रज्ञापारमीपारप्राप्त आयुष्मान् शारिपुत्रः
 पञ्चशतैः क्षीणाश्रवैः सार्द्धं विहायसा समागत्य भगवन्तं गौतमं

समभ्यवादयत् । भगवति गौतमे सोपानमध्ये विराजमाने आयुष्मान्
 शारिपुत्रः अदृष्टपूर्वा बुद्धश्रियं समवलोक्य एवमाहस । अहो श्रीः
 श्रीघनस्य । अहो कान्तिः कान्तिमतः । अहो सुवर्णः सुवर्णवर्णस्येति ।
 निर्मलरजतादर्शसदृशं भगवतो जिनवरस्य मुखमण्डलं विलोक्य
 स्वमूर्ध्नि प्रणिहितकरपुटकमल आयुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तं समन्त-
 भद्रं प्रोवाच ।

न दृष्टश्चाप्यतः पूर्वं न श्रुतोर्द्धं हि कस्यचित् ।

एवं वस्तुकथः शास्ता तुषिताद्विरहकृतः ॥ इति ।

अथ शास्ता शाक्यमुनिर्मणिमयस्य सोपानस्य मस्तक एव स्थितः
 स्थविर शारिपुत्रं पार्थग्यन्यं प्रश्नं पप्रच्छ । तच्छारिपुत्रो विससर्ज ।
 ततो द्वयोरग्रश्रावकयोर्विषयं प्रश्नमपृच्छत् । तदपि शारिपुत्रो विससर्ज ।
 ततः सम्बुद्धविषयं प्रश्नं पप्रच्छ । स तु शारिपुत्रः शास्तुरभिप्राये-
 गम्भीरतां समुत्पाद्य तद्विसृष्टं नाशकरोत् । अथ भगवान् शाक्यमुनिः
 स्थविरस्य शारिपुत्रस्य क्लान्तभावं ज्ञात्वा नयं ददौ । नयदानात्तु
 तं प्रश्नं स्थविरस्य शारिपुत्रस्य नयसहस्रैरुपास्थापयत् सम्बुद्धविषयं
 प्रश्नं विमृज्य शास्तुः पुरस्तात् सिंहनादं ननाद ।

गङ्गाया बालुका क्षीणा उदकं क्षीणं महार्णवे ।

मह्यं मृत्तिका क्षीणा बुद्धिस्तु मम न क्षयेत् ॥

लोकनाथं विहायात्र ये चान्ये सन्ति प्राणिनः ।

प्रज्ञया शारिपुत्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ इति ।

तस्मिन् स्थाने आयुष्मतः शारिपुत्रस्य प्रज्ञाया महानुभावो देव-
 मनुष्येषु विश्रुतो जातः । एवमग्रश्रावकः शारिपुत्रो बुद्धविषयं प्रश्नं
 विमृज्य भगवन्तं गौतममेतदब्रवीत् । भवन् ! त्वामवलोक्य सर्व-

ज्ञतामप्रार्थयन्तो नाम सन्तीति । अथ भगवान् शाक्यमुनिः शारिपुत्र !
एवमेवेति ।

ये ध्यानप्रसृता धीरा नैष्कर्म्ये चाश्रमे रताः ।

देवाश्च तेषां तुष्यन्ति सम्बुद्धानां स्मृतिमताम् ।

इत्युक्त्वा भगवान् सर्वदर्शी संकस्यनगर एव कुशलफलसञ्जाते
वरासने निषद्य तेषां देवमनुष्याणां स्वं स्वं भाषानुरूपं धर्मं दिदेश ।
देशनापर्यवसाने त्रिशत्कोटीनां देवमनुष्याणां धर्माभिसमयश्चाभूत् ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

स्वर्लोके अभिधर्मदेशनापरिदीपनो नाम

सप्तदशोऽध्यायः ।

अथ अष्टादशोऽध्यायः ।

इत्थं भगवान् शाक्यमुनिर्मातुर्गुणप्रत्युपकृत्यर्थं त्रिमासं त्रयस्त्रिंशद्देवभवने पारिजातकद्रुममूले पाण्डुकम्बलशैलासने वर्षमुपित्वा धर्मं दिदेश । उपितवर्षो भगवान् द्विपदोत्तमस्तस्माद्देवलोकादवततार । यतः पूर्वीयाः सर्वे सम्बुद्धा एकत्र नित्यवासा नाभवन् । यस्माच्च भगवन्तः सम्यक्सम्बुद्धा अभिसम्बोध्या यावत्परिनिर्वाणाद्देवमनुष्याणामर्थं हितं पर्येषयन्तो ग्रामनिगमजनपदराजधानीषु चेरुः । तस्मादेव भगवान् गौतमोपि प्रार्थनावशात् अभिनीहारवशात् पूर्वबुद्धाचीर्णवशाच्च करुणया प्रकम्पितहृदयः अनिरन्तरवासेन देवानां मनुष्याणामर्थं हितं पर्येषयन्नेव अभिसम्बोध्याः प्रथमं वर्षं वाराणस्यां क्षेमे मृगदाये ऋषिपत्तने च उवास । तथा द्वितीयं तृतीयं चतुर्थञ्च वर्षं (१) राजगृहनगरे वेणुवने च । पञ्चमं वर्षं (२) वैशाल्यां महावने कूटागारशालायाञ्च । षष्ठं वर्षं (३) मकुलनाम्नि पर्वते च । सप्तमं वर्षं त्रयस्त्रिंशद्देवलोके पारिजातकतरुमूले पाण्डुकम्बलशैलासने च । अष्टमं वर्षं (४) शिशुमारगिरौ भिंपकलावने च । नवमं वर्षं कौशाग्न्यां घोषिकारामे च । दशमं वर्षं पारिलेयवने च । एकादशं वर्षं नालनामके ब्राह्मणग्रामे च । द्वादशं वर्षं वैरजायां ब्राह्मणग्रामे च । त्रयोदशं वर्षं चालियपर्वते च । चतुर्दशं

१ वर्तमाने गयायाः निम्नवर्तिन्या राजगिर्यांगरासत्र राजगृहनगरम् ।

२ पुरातनमानचिह्नानुगारेण पाटलिपुत्रादुत्तरस्यां दिशि वैशाली नाम नगरी ।

३ कौशाग्न्यां नगर्ण्यामेव मकुलपर्वतः ।

४ कपिलवस्तुनिकटे शिशुमारगिरिः । शिशुमारगिरिर्बेति च पठन्ति ।

वर्ष (५) स्नावस्त्यां जेतवने च । पञ्चदशं वर्ष (६) कपिल-
वस्तुनगरे रोहिण्या नद्यास्तीरे न्यग्रोधारामे च । षोडशं वर्ष आल-
विनगरे च । सप्तदशं वर्ष पुनरपि राजगृहनगरे वेणुवने च । अष्टा-
दशं एकोनविंशं च वर्ष चालीये पर्वते च । विंशतितमं वर्ष पुनः
राजगृहनगरे वेणुवने च व्यहर्षात् । एकविंशतितमं वर्ष पुनर्भिष-
कलावने च । तथा द्विविंशतितमं त्रयोविंशतितमं चतुर्विंशतितमं
पञ्चविंशं च वर्ष बिल्वग्रामे उवास । अपराणि वर्षाणि स्नावस्त्यां
जेतवने विशाख्या नाम उपासिकया कारिते पूर्वारामे च उवास ।
इमानि च संगणितानि गृहवासे एकोनत्रिंशद्वर्षाणि भवन्ति । महा-
प्रधाने षड्वर्षाणि । सम्बुद्धो भूत्वा पञ्चचत्वारिंशद्वर्षाणीति सर्वाण्ये-
तानि अशीतिवर्षाणि भगवान् शाक्यमुनिर्देवान् मनुष्यान् यक्षांश्च
भवबन्धनाद्विमोचयन् सर्वेषां सत्त्वानां हितं सुखं च साधयस्तत्र
तत्र व्यहर्षात् ।

यदा भगवान् गौतमो बिल्वग्रामे पश्चिमं वर्षमुवास । ततैव
त्रिमासाभ्यन्तरे भगवतो गौतमस्य क्रूर आवाधः समुत्पन्नः । अथ
भगवान् गौतमः सुगन्धसलिलामिषेकेण ज्वलितदहनमिव महता-
मन्त्रानुभावेनोपशान्ततीक्ष्णसर्पविषमिव सुधामोजनविनोदितक्षुत्पि-
पासमिव चतुर्दशसमापत्त्यौषधैस्तं रोगमुपाशमयत् । भगवान् शाक्य-
जिनश्च उपितवर्षो भिक्षुसङ्घैः सार्धं प्रवार्युः शारिपुत्रमेतदब्रवीत् ।

५ वाराणसीनगराद् पश्चिमोत्तरदिशायाः ५० कोशदूरे स्नावस्तनगरम् ।
नेपालस्यान्तर्गतञ्च । वर्तमानं नाम ' साहेत ' अथवा ' माहेत ' इति च वदन्ति ।

६ नेपालस्य पार्वत्यप्रदेशनिकटे रोहिण्या नद्यास्तीरे कपिलवस्तुनगरं संस्था-
पितम् । इयं नगरी काश्याः पूर्वोत्तरा ५० कोशदूरे गोरक्षपुरस्य निकट-
वर्तिनी । वर्तमानं नाम ' कोहाना ' इति वदन्ति ।

शारिपुत्र ! तथागतो न चिरात्परिनिर्वास्यतीति । यामः शारिपुत्र यत्र सावस्तिस्तत्रेति । आयुष्मान् शारिपुत्रो भवन् ! साधु इति भगवतो गौतमस्य वचनं श्रुत्वा । अथ भगवान् गौतमो भिक्षुसङ्घ-परिवृतो यत्र सावस्तिस्तत्र गत्वा जेतवने व्यहारीत् । तत्र भगवति शाक्यमुनौ विहरति एकदा आयुष्मान् शारिपुत्रः समापत्त्याः समु-त्थाय बुद्धो नु प्रथमं परिनिर्वास्यति उताहो अग्रश्रावकाविति विचिन्त्य अग्रश्रावकाः प्रथमं परिनिर्वास्यन्तीति अज्ञासीत् । ततः स्वं आयुः संस्कारं समवलोक्य अहो सप्ताहमेव मे आयुः संस्कारः प्रवर्तिष्यते इति ददर्श ।

ततः स शारिपुत्रः कुत्र नु अहं परिनिर्वास्यामीति व्यलोकयत् । आयुष्मान् कौण्डिन्यः पद्दन्तसरसि अशीत्या हस्तिकुलसहसैरुपस्था-प्यमानो द्वादशसंयत्तराणि तत्र वसंस्तत्रैव पद्दन्तदेहे परिनिरवात् । राहुलस्तु त्रयत्रिंशद्भवने पारिजातकतरुमूले पाण्डुकम्बलशैलसने दश-सहस्रचक्रवालेषु देवानां मध्ये परिनिरवात् । अहं हि नालन्दकग्रामे मातुर्निवेशने जातगृह एव परिनिर्वास्यामीति अज्ञासीत् । मन्माता नैव मामेव प्रमृता । सोऽनं उपसोऽनं रेवतश्चेति अपरांस्त्रीन् पुत्रांश्च चालां उपचालां शीषोपचालां चेति तिलो दुर्हीनृश्च प्रमृता । तेऽपि सर्वे प्रव्रज्य अहंस्त्वं प्राप्ताः । एषां सप्तानामहंतां माता भूत्वा अपि तावद् बुद्धधर्मसङ्घेषु अप्रसन्ना । इदानीमस्या अस्ति नु उपनिश्रय उताहो नास्तीति विलोकयामास । ददर्श च आयुष्मान् शारिपुत्रो मातुः श्रोतापत्तिफलोपनिश्रयस्य अस्तित्वम् । दृष्ट्वा च कस्य देश-नया तस्या धर्माभिसमयो भविष्यतीति पुनर्व्यलोकयत् । नान्यस्य ममैव धर्मदेशनया । यद्यहं तस्यै मात्रे धर्मं न दिशेयम् भवि-ष्यन्ति ममैवं वक्तारः । आयुष्मता किल शारिपुत्रेण सर्गमोक्ष-

मार्गयोः प्रतिष्ठापितानां देवानां मनुष्याणां गणना नाम नास्ति ।
 अथापि स स्वजननीं मिथ्यादृष्ट्याः परिमोचयितुं न शशकेति ।
 तस्मादहं मन्मातरं मिथ्यादृष्ट्या मोचयित्वा जातगृह एव परि-
 निर्वास्यामीति चिन्तयामास ।

अथाऽयुष्मान् शारिपुत्रः पञ्च भिक्षुशतानि गृहीत्वा तैः परिवृतो
 यत्र भगवान् गौतमस्तत्रोपसमक्रामत् । उपसंक्रम्य भगवन्तं गौतमं
 पञ्चप्रतिष्ठितेन समभ्यवादयत् । ततश्चोत्थाय भूमौ मुनिहितजानु-
 मण्डलयुगलो दशनखसमवधानमञ्जलिं शिरसि समाधाय सुस्पृष्ट-
 स्वर्णपट्टसदृशसमोत्तुङ्गललाटं परमचारुविशालभ्रूयुग्मं भ्रूयुगलाम्ब-
 न्तरगतौपधीतारकाप्रभातिरेकसमुज्ज्वलितप्रवरधवलोर्णरोमं अतिनि-
 र्भलगोपक्षमसदृशमुनीलनेलं क्रमश उतुङ्गस्वर्णाङ्कुशप्रतिमनासं
 शरत्समयगगनतलसमुद्गतविमलशीतलरजनीकरसदृशं श्रीघनं मुख-
 मण्डलमवलोक्य भगवन्तं गौतममेतदब्रवीत् ।

छिन्नेदानीं जीविताशा लोकनाथ ! महामुने !

गमनागमनं नास्ति पश्चिमा वन्दना इयम् ॥

जीवितञ्च ममात्यल्पं सप्ताहातिक्रमेऽप्यतः ।

निक्षिपेयमहं देहं भारावरोपणं यथा ॥ इति ।

तच्छ्रुत्वा भगवान् शाक्यजिनः कुत्र परिनिर्वास्यासि त्वं शारिपुत्र !
 इति अपृच्छत् । भवन् मगधराष्ट्रे नालन्दग्रामे मम जातगृहमस्ति
 तत्रैव परिनिर्वास्यामीति । अथ भगवाँल्लोक्यपूज्यः कालं मन्यसे
 शारिपुत्र ! इति अभाषत च । तदनन्तरमायुष्मान् शारिपुत्रो भग-
 वतो लोकनाथस्य अनुमत्या तालप्रमाणमाकाशमभ्युद्गम्य पुनरवलोक्य
 भगवन्तं समन्तमद्रं समभ्यवन्दिष्ट । पुनरपि आकाशमभ्युदगच्छत् ।
 एवं सप्तवारं सप्ततालप्रमाणे अन्तरिक्षे ऋद्धिविकरणं समदर्शयत् ।

दिदेश च धर्मम् । पुनस्ततश्चावरुह्य गन्धकुटिप्रमुखे गणिमयपलके स्थितं भगवन्तं गौतमं त्रीन् धारान् प्रदक्षिणीकृत्य चतुर्षु स्थानेषु समभिवन्द्य एतदब्रवीन् । भवन् ! अतोहं शतसहस्राधिकस्य एकस्या-सहस्रेण्यस्य उपरि अनवमदर्शिनः सम्बुद्धस्य पादमूले निपत्य भगवतो दर्शनं प्रार्थयेयम् । सा मे प्रार्थना समृद्धा । इदं मेऽप्रथमं दर्शनम् । एतत् पश्चिमं दर्शनम् । पुनर्भगवतो दर्शनं नास्तीति । स शारिपुत्रः अज्जलिं विधाय यावद्भगवतो गौतमस्य दर्शनविषय-स्तावदभिमुखो निवृत्त्य भिक्षुपञ्चशत्या सार्द्धं प्राक्रमत । तदा भगवाँल्लोक्यनाथः परिवृतांश्च भिक्षून् एतदवोचत् । अनुगच्छत भिक्षवः । युष्माकं ज्येष्ठं आतरं शारिपुत्रम् । तादृशो भिक्षोर्दर्शनं दुर्लभमिति ।

अथ ते भिक्षवो यावद्द्वारकोष्ठं जग्मुश्च । तत आयुष्मान् शारिपुत्रो निवर्त्तय्य यूयं भगवति गौतमे अभ्यर्चयन् भवतेति उक्त्वा स्वैः परिच्छदैः सार्द्धं प्राक्रमत । स आयुष्मान् शारिपुत्रः साय नालन्दग्रामं प्राप्य स्वजातगृह एव निपद्य तस्मिन् रात्रिमात्रे जनन्या धर्मं दिष्ट्वा तां श्रोतापत्तिफले प्रत्यष्टापयत् । स शारिपुत्रः प्रत्यूपे भिक्षुसहमापृच्छय परिनिरवात् । एवं शारिपुत्रः कार्तिक-पौर्णिमास्यां नालन्दग्रामे परिनिरवाच्च । आयुष्मान् महामौद्गल्या-यनेपि कालशिलायां कार्तिककृष्णामावास्यायां शत्रुभिः समुत्पाद्य अधिकां दुःस्वपेदनामनुभूय च परिनिरवात् । तयोरग्रश्रावकयोः परिनिर्वाणयोर्भगवान् शाक्यमुनिर्विगताग्रश्रावकोऽभूत् । यथा घन-पृथुलसमृद्धिशाखाविटपस्य परिजीर्णस्य महाजम्बुद्रुमस्य द्वे महाशाखे प्रथमं भग्ने । तथा भगवान् गौतमः परिजीर्णमहाजम्बुद्रुमोपमः । द्वावग्रश्रावकौ शाखाप्रतिभौ तौ विपत्तिमारुतप्रकम्पितौ प्रथमं

प्रपेततुः। पततोद्विंशयोरग्रश्रावकशाखयोर्भगवान् सर्वदर्शी विगताग्रश्रावक-
 श्चाभवत् । यथा राजा सार्वभौमो विगतपरिणायकरत्नः तथैव
 भगवान् शाक्यजिनो विगताग्रश्रावकः । अवशिष्ट एव आयुष्मान्
 आनन्दः । छायेव भगवतो गौतमस्य शरीरं न विजहत्सन्निधावेव
 स्थितः ।

एकदा भगवान् शाक्यमुनिर्जेतवनाद्गत्वा पूर्वारामं मिगारमातृ-
 प्रासादे व्यहारीत् । सायाह्निकाले विविकासनादुत्थाय प्रासादस्य
 पश्चिमदिशायां निपण्णोऽभूत् । अथाऽयुष्मान् आनन्दो पृष्ठमवताप-
 यमानं भगवन्तं गौतमं समवलोक्य भगवतो गौतमस्य शरीरं
 परिमर्दयन् द्वयोरंशयोरभ्यन्तरे किञ्चिन्मात्रं बलिवक्रं ददर्श । तदव-
 लोक्य बलवत्तरं सज्जातसंवेग एव रूपं नाम बुद्धशरीरेऽपि सज्जायत
 इति जरां तिरस्कुर्वन् भगवन्तं दशबलमेतदब्रवीत् । भवन्! आश्च-
 र्यम् । भवन्! अद्भुतम् । न चैवेदानीं तथागतस्य कायः परिशुद्धः ।
 त्वग्वर्णः पर्य्यवदातः । शिथिलानि च तव गात्राणि सज्जातवली-
 नि । परन्तु तव कायः प्राग्मारश्चेति । तदाकर्ण्य भगवान् श्रीघनः
 समभ्यभाषत । एवमेव आनन्द! यौवने जराधर्मः । आरोग्ये
 व्याधिधर्मः । जीविते मरणधर्मः । न चैवेदानीमानन्द! तथा-
 गतस्य कायः परिशुद्धः । त्वग्वर्णः पर्य्यवदातः । शिथिलानि च मे
 गात्राणि सज्जातवलीनि । ततश्च मे कायः प्राग्भारः । दृश्यते च
 मे चक्षुरिन्द्रियस्य श्रोत्रेन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियस्य जिह्वेन्द्रियस्य काये-
 न्द्रियस्य च अन्यथात्वम् । अहमानन्द! एतर्हि जीर्णो वृद्धः
 अध्वगतः वयोऽनुप्राप्तः । प्रवर्तते ममेदानीम् अशीतमायुः ।
 यथा ह्याऽनन्द! जीर्णशकटो वेणुयुक्ततया याप्यते । एवमेव
 आनन्द! समाधिसंभिन्नतया मे कायो याप्यते । तस्मादिहानन्द!

आत्मप्रधाना विहरत आत्मशरणाः । अनन्यशरणा इति । इत्थं भगवान् शाक्यमुनिरायुष्मत आनन्दस्य आत्मनो जराधर्म समादिदेश । देशनापर्यवसाने तत्रापि बहूनां देवमनुष्याणां धर्माभिसमयोऽभूत् ।

परेष्वपि भगवान् गौतमो भिक्षाटनं कृतवान् । भिक्षया कृतभक्तकृत्यः सार्द्धं पञ्चभिक्षुशतैर्यत्र वैशाली तत्र गत्वा महावने कूटागारशालायां व्यहर्षात् । अथ ते राजानो लिच्छवयो भगवतो गौतमस्य आगमनं श्रुत्वा दीपधूपसुगन्धमालादीन् गृहीत्वा समागम्य भगवन्तं सर्वविदं वन्दित्वा सम्पूज्य धर्मश्रवणार्थं निपेदुः । ततो भगवान् गौतमस्तेभ्यो धर्मं दिदेश । देशनायाः पर्यवसाने ते राजानो भगवन्तं शाक्यमुनिं स्वादनाय निमन्त्रयामासुः । भगवान् शाक्यजिनस्तन्निमन्त्रणं तेष्वनुकम्पया प्रत्यग्रहीत् । परेषुः भगवांस्त्रैलोक्याचार्यो रमणीये पद्दन्तदहे अशीतिनागकुलसदृशैः परिवृतो महानुभावः पद्दन्तगजपतिरिव विविधाऽध्वतरनिकरपरिवृतो नानालक्षणप्रतिमण्डितो बलाहकहयपतिरिव च पञ्चभिक्षुशतैः परिवृतो वैशालीनगरं प्रविवेश । तत्रोपविश्य भक्तकृत्यं कृतवान् । कृतभक्तकृत्यस्तेभ्यो धर्मं दिदेश । ततो भगवान् शाक्यजिनो भिक्षुगणैः परिवृतो वैशाल्या निष्क्रम्य पुरद्वारि स्थित्वा ममेदं वैशाल्याः पश्चिमं दर्शनमिति सकलशरीरेणैव परिवृत्य नागावलोकनं व्यलोकिष्ट । पश्चात्तत् स्थानं नागावलोकनं नाम चैत्यं जातम् । ततो महावनं प्रविवेश । तत्र गत्वा आनन्दमेतदब्रवीत् । आनन्द ! निपदनं गृहाण । यत्र चापालो नाम देवालयस्ततोपसङ्गमिष्यामि दिवा विहारार्थम् । अथायुष्मान् आनन्दः साधु भवन् ! इति निपदनमादाय भगवतो गौतमस्य पृष्ठतः पृष्ठतोऽनुजगाम । अथ भगवांस्त्रैलोक्यवन्यो यत्र

चापालाख्यं देवगृहं तलोपगम्य प्रज्ञप्तासने निषसाद । आयुष्मान्
आनन्दो भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य एकमन्तं निषण्णः । भगवान्
शाक्यमुनिरेकमन्तं निषण्णमानन्दमेतदब्रवीत् ।

आनन्द ! रमणीया वैशाली । रमणीयं गौतमकं देवगृहम् ।
आनन्द ! येन केनचिच्चत्वार ऋद्धिपादा भाविताः बहुलीकृताः
यानीकृताः वस्तूकृताः अनुष्ठिताः सुसमारब्धाः । आनन्द !
यदि स आकाङ्क्षेत कल्पं वा तिष्ठेत् कल्पावशेषं वा । कतमे
चत्वार ऋद्धिपादाः ? । छन्दर्धिपादः वीर्य्यर्धिपादः चित्तर्द्धिपादः
मीमांसर्द्धिपादश्चेति । एवं भगवता गौतमेन औदारिकनिमित्तवशा-
देव अवकाशे क्रियमाणे आयुष्मान् आनन्दः प्रतिबोद्धुं न शशाक ।
एवं भगवता गौतमेन द्वितीयवारमपि तृतीयवारमपि औदारिक-
निमित्तवशादेव अवकाशे क्रियमाणे अपि आयुष्मान् आनन्दः
प्रतिबोद्धुं न शशाक । ततो भगवान् गौतमः आनन्दमेतदभाषत ।
आनन्द ! गच्छ त्वम् । विविक्ते निषीदेति ।

अथायुष्मान् आनन्दो भगवतो गौतमस्य तद्वचनं समाकर्ण्य
आसनादुत्थाय भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य अविदूरे अन्यतरस्मि-
स्तरुमूले विजने निषसाद । गते च आनन्दे पापीयान् मारो यत्र
भगवान् शाक्यमुनिस्तत्रोपसङ्गम्य एकमन्तं निषण्णः । एकमन्तं
निषण्णः पापीयान् मारो भगवन्तं गौतममेतदब्रवीत् । भगवन् !
परिनिर्वायतामिदानीम् । सुगत ! परिनिर्वायतामिदानीम् । भगवतो
गौतमस्य इदानीं परिनिर्वाणकाल इति भगवन्तं मारजिनं ययाचे ।
अयं पापीयान् मारो भगवतो गौतमस्य अभिसम्बोध्याः प्रभृति अष्टमे
सप्ताहे अजपालन्यमोघमूल एव निषण्णं भगवन्तं गौतमं दृष्ट्वा एव-
माहस्म । भवन् ! भगवान् सर्वज्ञताज्ञानार्थिच्छन्नेव पारमीरपूरयत ।

प्रतिलब्धमिदानीं सर्वज्ञताज्ञानं भवद्भिः । किमर्थं लोकहितं कुरुत ? ।
मा आत्मानं क्लमयत । भवन् ! तस्मादद्य परिनिर्वाणकाल इति
भगवन्तं प्रार्थयामास ।

तदा महाकारुणिको भगवान् गौतमो मारस्य तद्वचनमाकर्ण्य
मार ! यावन्मद्भिक्षुभिर्भुज्य उपासकोपासिकाश्च न्यक्ता विनीता
विशदा बहुश्रुता धर्मधरा धर्मानुधर्मप्रतिपन्ना अनुधर्मचारिणः
आचार्योपाध्यायसकाशे शिक्षां गृहीत्वा आख्यास्यन्ते देक्ष्यन्ते
प्रज्ञापयिष्यन्ते कथयिष्यन्ते उत्पन्न परवाद् सहधर्मणा सुनि-
गृहीतं निगृह्य स प्रातिहाय्यं देवमनुष्येभ्यो धर्मं देक्ष्यन्ते तावदहं
न परिनिर्वास्यामि । यावदिदं ब्रह्मचर्यं न समृद्धं विस्तारि बाहु-
जन्यं पृथुभूतं यावद्देवमनुष्येषु सुप्रकाशितं तावद्वाहं परि-
निर्वास्यामीति पापीयांसं मारं न्यपेधत् । एवं पापीयान् मारो भगवतो
गौतमस्य अभिसम्बोध्याः प्रभृति पुनः पुनरागत्य यावच्चापालमुर-
निकेतनं तावत् परिनिर्वाणं ययाचे । अथ भगवान् सर्वदर्शी पापीयांसं
मारमेतदब्रवीत् । मार ! मा त्वं भूर्दुःखी दुर्मनाः । न चिरात्तथा-
गतस्य परिनिर्वाणं भविष्यति । अतस्त्रयाणां मासानामतिक्रमेण अहं
परिनिर्वास्यामीति । तच्छ्रुत्वा पापीयान् मारः साधु भवन् ! इति
तुष्टमनास्तत्रैव तिरोदधे । अथ भगवान् गौतमो माघपौर्णमास्या-
मात्मन आयुः संस्कारं ज्ञानवज्रेण सच्छिद्य तत्याज ।

सत्यक्तवति च भगवति गौतमे आयुःसंस्कारं दक्षसाहस्री लोक-
पातुः प्राकम्पत । महांश्च भीषणको भूमिचालोऽभूत् । सुरदुन्दु-
भयश्च प्रोदयामामुः । मेघो जगर्ज । अकालविद्युलता यभाजे ।
क्षणवृष्टिः प्रावृषत् । अनेकानि च आश्चर्याणि प्रवर्तन्ते स्म । एवं
भगवान् गौतम आत्मन आयुः संस्कारं परित्यज्य आनन्दमामन्त-

यत् । आनन्द ! अहं प्रथमाभिसम्बुद्धोऽवसमेकस्मिन् समये नैरञ्ज-
नाया नद्यास्तीरे अजपालन्यग्रोधमूले । अथाऽनन्द ! पापीयान् मारो
यत्ताऽहं तत्रोपसङ्गम्य एकमन्तं तस्थौ । आनन्द ! पापीयान् मार
एकमन्तं स्थितः सन् मारमेतदब्रवीत् । भवान् भगवान् इदानीं
परिनिर्वातु । भवान् सुगत इदानीं परिनिर्वातु । भवन् इदानीं
भगवतो गौतमस्य परिनिर्वाणकाल इति । एवं चोक्ते आनन्द !
अहं पापीयसे माराय एतदयोचम् । यावन्मम श्रावका भिक्षुभिक्षुक्य
उपासकोपासिकाश्च व्यक्ता विनीता विशारदा बहुश्रुता भविष्यन्ति ।
यावन्ममेदं ब्रह्मचर्यं न समृद्धं स्फीतं विस्तृतं बाहुजन्यं पृथुभूतं
देवमनुष्येषु सुप्रकाशितं भविष्यति । न तावदहं परिनिर्वास्यामीति ।
आनन्द ! अद्यैव चापालदेवालाये पापीयान् मारो यत्राऽहं तत्रोप-
सङ्गम्य एकमन्तं तस्थौ । पापीयान्मार एकमन्तं स्थितः सन्मारेत-
दब्रवीत् । भवान् भगवान् इदानीं परिनिर्वातु । भवान् सुगत इदानीं
परिनिर्वातु । भवन् ! भगवतो गौतमस्य इदानीं परिनिर्वाणकालः ।
भाषितो नु स भगवता गौतमेन न तावदहं परिनिर्वास्यामि ।
यावन्मम श्रावका भिक्षुभिक्षुक्य उपासकोपासिकाश्च व्यक्ता
विनीता विशारदा बहुश्रुता भविष्यन्ति । यावन्ममेदं ब्रह्मचर्यं न
समृद्धं स्फीतं विस्तृतं बाहुजन्यं पृथुभूतं देवमनुष्येषु सुप्रकाशितं
भविष्यतीति ।

एतर्हि च भगवतो गौतमस्य ब्रह्मचर्यं समृद्धं स्फीतं विस्तारि
बाहुजन्यं पृथुभूतं देवमनुष्येषु सुप्रकाशितमिति । भवान् भगवान्
इदानीं परिनिर्वातु । भवान् सुगत इदानीं परिनिर्वातु । इदानीं
भगवतो गौतमस्य परिनिर्वाणकाल इति । एवमुक्ते च अहमानन्द !
पापीयांसं मारमेतदब्रुवम् । मार ! त्वमल्पोत्साहो भव । अचिरा-

तथागतः परिनिर्वास्यति इति । आनन्द! अद्यैवेदानीं चापाले देवमन्दिरे तथागतेन ज्ञायमानेनैव आयुःसंस्कारः परित्यक्त इति । एवञ्चोक्ते आयुष्मान् आनन्दो भगवन्तं गौतममेतदबोचत् । भवान् भगवान् कल्पं तिष्ठतु । भवान् मुगतः कल्पं तिष्ठतु बहुजनहितार्थम् बहुजनसुखार्थम् लोकस्यानुकम्पायै देवमनुष्याणामर्थाय हिताय सुखाय चेति । अलमिदानीमानन्द! तथागतं याचित्वा । इदानीमानन्द! अकालस्तथागतं प्रति याचनाया इति । द्वितीयवारमपि तृतीयवारमपि आयुष्मान् आनन्दो भगवन्तं गौतममेतदब्रवीत् । भवान् भगवान् कल्पं तिष्ठतु । भवान् मुगतः कल्पं तिष्ठतु बहुजनहितार्थम् बहुजनसुखार्थम् लोकस्यानुकम्पायै देवमनुष्याणामर्थाय हिताय सुखाय चेति । कस्माद्धि आयुष्मान् आनन्दः पूर्वमेवैतदर्थं भगवन्तं गौतमं न ययाचे माराविष्टचित्ततया इति । अथ भगवान् गौतम एतदब्रवीत् । श्रद्धस्ते त्वमानन्द बोधमिति । एवं भवन् इति । तस्मादिहानन्द! त्वयैवेतदुपप्लुतम् । तवैवैपोऽपराधः । यतस्त्वं तथागतेन औदारिके निमित्ते क्रियमाणे प्रतिबोद्धुं न शक्विष्य । भवान् भगवान् कल्पं तिष्ठतु देवमनुष्याणामर्थाय हिताय सुखाय चेति तथागतं न याचितवानसि । आनन्द! त्वयितथागतमयाचितवति द्वौ वारा एव भगवान् गौतमस्तं न्यपेक्षयत् । तृतीये वारे अध्यवासयच्च । तस्मादिहानन्द! तवैवैपोऽपराधः । आनन्द! ननु मया चैतत् प्रागेवाख्यातम् । प्रियैर्मनापैः सर्वैरेव नानाभावः अन्धधाभावः । आनन्द! तन् कुतोत्र लभ्यम्? । यत्तज्जातं भूतं संस्कृतं प्रलुप्तधर्मं तन्मा लुम्पदिति नैतन्कारणं विद्यते । आनन्द! यत्तत् तथागतेन व्यक्तं वान्तं मुक्तं प्रहीणं विसर्गितम् । आयुःसंस्कारः अवमृष्टः । अचित्तथागतस्य परिनिर्वाणं भविष्यति । अतस्तथागाणां मासानामति-

क्रमेण तथागतः परिनिर्वास्यतीति एकान्तेन वाग् अभिहिता तथा-
गतेन । आनन्द! तथागतो जीवितहेतोरपि पुनस्तत्र प्रत्याहरि-
ष्यतीति । अथ भगवान् गौतम एतदभाषत च ।

दहराश्चापि ये वृद्धा ये बाला ये च पाण्डिताः ।

आद्याश्चैव दरिद्राश्च सर्वे मृत्युपरायणाः ॥

यथाहि कुम्भकारस्य कृतं मृद्भाजनञ्च यत् ।

अतिक्षुद्रं महच्चैव यत्पक्वमामकञ्च यत् ॥

सर्वं भेदनपर्यन्तं मर्त्यानां जीवनं तथा ।

अनित्या वत्त संस्कारा उत्पद्यव्ययधर्मिणः ।

उत्पद्य च निरुन्धन्ति तेषां व्युपशमः सुखमिति ॥

पुनरपि भगवान् शाक्यमुनिरेवमभाषत च ।

वयो मे परिपक्वञ्च परीतं मम जीवनम् ।

प्रहाय वो गमिष्यामि गौतमोऽहमनुत्तरः ॥

अप्रमादाः स्मृतिमन्तः सुशीला भवत भिक्षवः ।

सुसमाहितसङ्कल्पाः स्वं चित्तमनुरक्षत ॥

यश्चास्मिन् धर्मविनये अप्रमादोऽपि वत्स्यति ।

प्रहाय जार्तिं संसारं दुःखस्यान्तं करिष्यतीति ॥

अथ भगवान् शाक्यजिन आयुष्मन्तमानन्दं आमन्त्रयामास ।
आनन्द! आयामः । यत्र मण्डो नाम ग्रामस्तलोपसङ्गमिष्याम इति ।
साधु भवन्! इति आयुष्मान् आनन्द आहस्म । अथ भगवान्
सर्वदर्शी महद्भिर्भिक्षुगणैः सार्द्धं यत्र मण्डग्रामस्तत्र गत्वा तत्र
यथाकामं विहरन् मण्डग्रामवासिभ्यो मनुष्येभ्यो धर्ममुपदिश्य
तांश्च स्वर्गमार्गे मोक्षमार्गे च प्रत्यष्टापयत् । ततो भगवांल्लौक्य-
पूज्यः आनन्दमेतदब्रवीत् । आनन्द! आयामो यत्र हस्ती नाम

ग्रामः तत्रोपसङ्गमिष्यामः । साधु भवन् ! इति आयुष्मान् आनन्दो भगवतो गौतमस्य वचनं श्रुत्वा । अथ भगवान् शाक्यमुनिर्महद्भिर्भिक्षुगणैः सार्द्धं यत्र हस्तिग्रामस्तत्रोपसमक्राम्यत् । हस्तिनगरान्निष्क्रम्य यत्र आम्रो नाम ग्रामस्तत्रोपसमक्रामत् । ततो निष्क्रम्य यत्र जम्बुर्नाम ग्रामस्तत्रोपसमक्रामत् । ततो निष्क्रम्य यत्र भोगं नाम नगरं तत्रोपसङ्गम्य भोगनगरे व्यहर्षीत् भोगनगरवासिभ्यो धर्मं दिद्धा बहून् देवमनुष्यान् स्वर्गमार्गे मोक्षमार्गे च प्रत्यष्टापयत् । ततश्च भगवान् सर्वार्थसिद्धिरायुष्मन्तं आनन्दमामन्त्रयत् । आनन्द आयामः । यत्र पावानाम नगरं तत्रोपसङ्गमिष्याम इति । एवं भवन् ! इति आयुष्मान् आनन्दो भगवतो गौतमस्य वचनं श्रुत्वा । अथ भगवान् शाक्यमुनिर्महद्भिर्भिक्षुगणैः सार्द्धं यत्र पावानगरं तत्र गत्वा कर्मारपुत्रस्य चुन्दस्य आम्रवने व्यहर्षीत् । तदा कर्मारपुत्रश्चुन्दो भगवतो गौतमस्य आगमनं समाकर्ष्य दीपधूपसुगन्धमालादीन् गृहीत्वा भगवन्तं गौतममुपसङ्गम्य वन्दित्वा पूजयित्वा एकमन्तं निपसाद ।

अथ भगवान् गौतमस्तस्मै धर्मं दिदेश । देशनापर्यवसाने कर्मारपुत्रश्चुन्दः सभिक्षुसङ्घं भगवन्तं भक्तस्वादनाय निमन्त्रयामास । तस्य निमन्त्रणं भगवान् गौतमः अनुकम्पया अध्यवासयत् । ततश्चुन्दो भगवतो गौतमस्य अधिवासनं ज्ञात्वा भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य स्वगृहमगमत् । स चुन्दस्तस्या राज्या अतिक्रमे स्वगृहे प्रणीतं स्वाद्यं भोज्यं प्रतिसंस्कृत्य बहुमुकरमार्दवं च यथामुन्दु यथामृदु एवं पञ्चभिर्गोरसैः सह पुनः पुनरपावीत् । यथा हि तन्नाम दानं चुन्देन भगवतो गौतमस्य परिनिर्वाणं श्रुत्वैव प्रतिपादितम् । तदा दशसहस्रचक्रवालेषु देवाः समागत्य तत्र रसौजांसि चिक्षिपुः ।

अथ चुन्दो भवन्! कालो भोक्तुं निष्ठितं भक्तमिति भगवतो गौतमस्य भोजनकालं न्यवेदयत् । अथ भगवान् गौतमो भिक्षुसङ्घैः परिवृतः पालं चीवराणि चादाय यत्र चुन्दस्य गृहं ततोपसमक्रामत् । उपगम्य च प्रज्ञप्ते आसने निपण्णश्चुन्दमेतदबोचच्च । चुन्द! त्वया यत्तत् सुकरमार्दवं प्रतिपादितं तेन मामेव परिभोजयिष्यसि तदवशेषं कस्मै चिन्मा प्रयच्छ । श्वश्रे क्षेप्तासि । चुन्द! नाहं पश्यामि सदेवके लोके समारे सत्रह्णाणि सधमणब्राह्मण्यां प्रजायां तत् सुकरमार्दवं परिभुक्तं सम्यक् परिणतं गन्तुं चान्यत्र तथा-गतादिति । यच्च श्वोऽपरं स्वाद्यं भोज्यं प्रतिपादितम् । तेन भिक्षु-सङ्घं भोजयिष्यसि । स चुन्दः साधु भवन्! इति तथैवाकरोत् । ततो भगवान् शाक्यसिंहो भुक्त्यवसाने चुन्दं धर्म्या कथया सम्प्र-हर्ष्य आसनादुत्थाय चुन्दस्य आप्रवणं समागत्य सार्द्धं भिक्षु-गणैर्निपसाद ।

तस्मिन् दिवसे भगवतो गौतमस्य चुन्दस्य भक्तेन घलवान् आबाधः समुदपादिष्ट । रक्तञ्चात्यसरत् । महती वेदना प्रावर्त्तिष्ट । अथ भगवान् गौतमो आनन्दमामन्त्रयामास । आनन्द! आयामो यत्र कुशिनारा तत्रोपसङ्गमिष्याम इति । आयुष्मान् आनन्दः साधु भवन्! इति भगवतः शाक्यमुनेर्वचनं श्रुत्वा । अथ भगवान् गौतमो वेणुमिश्रेण जीर्णशकटमिव कायं समाधिना संधृत्य महद्भि-र्भिक्षुगणैः सार्द्धं पावानगरान्निष्क्रम्य मार्गं प्रतिपन्नः । एवं भगवान् गौतमो मार्गं प्रतिपन्नोऽपि दाहार्तो मार्गादवक्रम्याऽन्यतरस्मिन् द्रुममूले निपसाद । आनन्द! त्वमिहामच्छेति आनन्दमामन्त्रयत् । सर्वेषां सत्त्वानां संवेगजननं वाचा च बभाषे । आनन्द! त्वं सहसा उदकमाहर । पिपासाक्रान्तोऽसि । शरीरदाहः कदाऽपि न

जातः । एतर्हि तीव्रतरा वेदना च पिपासा च सञ्जाता । अमवच्च शरीरदाहः । अहो धिग्धिग्बल संसारवासम् । कुत्र तथागतस्य नारायणबलम् ? । तथागतस्य हि हस्तिगणनया कौटिश्चतानां हस्तीनां बलम् । पुरुषगणनया षोडसहस्राणां पुरुषाणां बलम् । तत् सर्वं जुन्दस्य भक्तं भुक्तवति दासे अयः कपाले प्रक्षिप्तमिवोदकं परिक्षयं गतम् । एवं रोगः सर्वमारोग्यं मर्ह्यन्नागच्छति । तस्मादलमेव सर्वसंस्कारेषु निर्वेदितुम् । अलं विमोक्तुम् । किञ्चापि तस्मिन् सुकरमार्ध्वे परिभुक्ते आबाधः समुदपादिष्ट । न तद्भुक्तप्रत्ययादुदपादिष्ट । यदि ह्यभुक्तेऽप्युत्पत्स्यते अतीव क्रूर आबाधो भविष्यति । भुक्तक्षिन्धभोजनतया तनुवेदनाऽभूत् । तस्मात् पादेन गन्तुं न शशाक ।

अथ भगवान् शाक्यमुनिः आयुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयत् । आनन्द ! कर्म्मरपुत्रस्य जुन्दस्य कश्चिद्विप्रतिसारः स्याच्च । जुन्द ! यस्य तव पश्चिमं भोजनं परिभुज्य भगवान् गौतमः परिनिरवात् । तस्य तवालाभः ? तस्य तव दुर्लब्धम् इति । आनन्द ! एवं कर्म्मरपुत्रस्य जुन्दस्य विप्रतिसारो विनोदयितव्यः । जुन्द ! यस्य तव पश्चिमं भोजनं परिभुज्य तथागतः परिनिरवात् । जुन्द ! तस्य तव लाभः । तस्य तव सुलब्धम् । सम्मुखान्मयैतच्चुन्द ! भगवतो गौतमस्य श्रुतम् । सम्मुखात्प्रतिगृहीतम् । द्वाविमौ पिण्डपातौ समौ समफलौ समविपाकौ । अतीवान्यैर्महत्फलतरौ महानुशंसतरौ च । कतमौ द्वौ ? यच्च पिण्डपातं भुक्त्वा तथागतः अनुत्तरां सम्बोधि-मभिसम्बुबोध । यच्च पिण्डपातं भुक्त्वा निरुपयिषेपाया निर्वाणधातोः परिनिर्वास्यति । इमौ द्वौ पिण्डपातौ समौ समफलौ समविपाका-विति । सुजातया श्रेष्ठिदुहित्रा दधं पिण्डपातं भुक्त्वा ननु तथागतः

अभिसम्बुद्धः । स भगवान् गौतमस्तन्तु पिण्डपातं सरागः सद्द्वेषः
समोह एव पर्यभुङ्क्त । चुन्द्रेण दत्तमिमं पिण्डपातं वीतरागो
वीतद्वेषो वीतमोह एव पर्यभुङ्क्त ।

कस्मादेतौ द्वौ पिण्डपातौ समौ समफलौ समविपाकौ बभूवतुरिति
परिनिर्वाणसमत्वात् समाधिसमत्वादनुस्मृतिसमत्वाच्च । भगवान् हि
गौतमः सुजातया दत्तं पिण्डपातं अपरिभुज्य सोपधिशेषाया निर्वाण-
धातोः परिनिर्वृतः । चुन्द्रेण दत्तं पिण्डपातं परिभुज्य निरुपधिशेषाया
निर्वाणधातोश्च । एवं तौ द्वौ पिण्डपातौ परिनिर्वाणसमत्वात् समौ
समफलौ समविपाकौ बभूवतुः । भगवान् शाक्यजिनः अभिसम्बोधि
दिवसे चतुर्विंशत्कोटिशतसहस्राणि समापत्तीः समापद्यत । परिनि-
र्वाणदिवसेऽपि ताः सर्वाः समापत्तीः समापद्यत । एवं समापत्ति-
समत्वात् समौ समफलौ समविपाकौ च । शुश्राव च सुजाता
अपरभागेन हि सवृक्षदेवः । स च बोधिसत्त्वः मत्पिण्डपातं परि-
भुज्य निरुत्तरं सम्यक् सम्बोधिमभिसम्बुद्धः सप्तसप्ताहं तेनैवायी-
यत् । तं शृण्वन्त्यास्तस्याः लाभा वत मे इति-बलवत्प्रीतिसौमनस्य
मुदपादिष्ट । चुन्दस्याऽप्यपरभागे मया दत्तं पश्चिमपिण्डपातं
परिभुज्य शास्ता निरुपधिशेषाया निर्वाणधातोः परिनिर्वृत इति
श्रुत्वा लाभा वत मे इत्यनुस्मरतो बलवत्प्रीतिसौमनस्यश्चोदपादिष्टेति ।

एवमन्यैः पिण्डपातैरनुस्मृतिसमत्वादपि इमौ द्वौ पिण्डपातौ समौ
समफलौ समविपाकौ महत्फलतरौ महानुशंसतरौ च । आयुष्मता
चुन्द्रेण आयुः संवर्चनीयं सुखसंवर्चनीयमाधिपत्यसंवर्चनीयञ्च
कुशलं कर्म समुपचितमिति । आनन्द ! कर्म्मरपुत्रस्य चुन्दस्य
एवं विप्रतिसारो विनोदयिव्यः । स चुन्दो भगवतो गौतमस्य प्रथम

एव दर्शने श्रोतापत्तिफलं सम्प्राप्तः । अथ भगवान् शाक्यमुनि-
रेतदर्थं विदित्वा तस्यां वेलायामिदं प्रीतिवाक्यञ्च व्याहरत् ।

ददतः पुण्यं प्रवर्द्धते संयमस्य वैरं न चीयते ।

कुशलश्च जहाति पापं रागादीनां क्षयात् सनिर्वृतः ॥

एवं जुन्देन भगवते गौतमाय दत्तं पिण्डपातं महत्फलमभवत् ।
अथायुष्मान् आनन्दो भगवन्तं गौतममेतदबोचत् । भवन् भगवन् !
इदानीं पञ्चशतमात्राणि शकटानि अतिक्रान्तानि । भवन् ! तत्रोदकं
चक्रच्छिन्नं स्तोकं लुलितं स्यन्दते । भवन् ! अविदूरे अपरा
अच्छोदका शतोदका शीतोदका श्वेतोदका कुकुष्ठा नाम नदी ।
तत्रोदकं रमणीयम् । पीतांश्च शीतलयतीति । भगवान् गौतमो
द्वितीयवारमपि तृतीयवारमपि आनन्दमेतदब्रवीत् । आशु मे
त्वमानन्द ! पानीयमाहर । पिपासितोऽस्मि आनन्द ! पास्यामीति ।
ततश्चायुष्मान् आनन्दो भगवतो गौतमस्य पात्रं गृहीत्वा यत्र सा
नदी तत्रोपसमक्रामत् । अथ चक्रच्छिन्ना स्तोका लुलिता स्यन्दमाना
सा नदी आनन्दे उपसङ्क्रामति अच्छा विप्रसन्ना अनाविला स्यन्दते ।
तदवलोक्यायुष्मान् आनन्द एवमचिन्तयत् । अहो ! आश्चर्य्यं
भगवतः शाक्यमुनेः । अहो ! अद्भुतं भगवतो गौतमस्य । अहो !
महानुभावो भगवतः सर्वार्थसिद्धेः । यतो हि चक्रच्छिन्ना स्तोका
लुलिता स्यन्दमाना सेयं नदी भगवतोपसङ्क्रामतः अच्छा विप्रसन्ना
अनाविला स्यन्दते इति विचिन्त्य आयुष्मान् आनन्दः पात्रेणोदक-
मादाय यत्र भगवान् शाक्यमुनिस्तत्रोपसमक्रामत् । उपगम्य च
पिवन् भवान् भगवान् पानीयम् । पिवन् भवान् मुगतः पानीयमिति
उदकमुपानयन् ।

अथ भगवान् गौतमः पानीयं पीत्वा आनन्दमेतदब्रवीत् ।
 आनन्द ! आयामो यत्र कुकुष्टा नाम नदी तत्रोपसङ्गमिष्याम इति ।
 आयुष्मान् आनन्दः साधु भवन् ! इति भगवतो गौतमस्य वचनं
 शुश्राव । अथ भगवान् शाक्यमुनिर्महद्भिर्मिक्षुगणैः सार्द्धं यत्र
 कुकुष्टा नाम नदी तत्रोपगतः । उपगम्य च कुकुष्टा नद्योदकशा-
 टकमाहारयत् । तयोपहतं च तत निवस्य नदीमवततार । तत्र च
 स्नात्वा समुत्तीर्य्य चीवरं प्रावृत्तवान् । तस्याः कुकुष्टनद्याः अविदूरे
 आश्रयनमस्ति । ततश्च भगवान् गौतमो यत्राश्रयनं तत्रोपगम्य
 आयुष्मन्तं चुन्दमेतदब्रवीत् । चुन्द ! संघाटिं चतुर्गुणं प्रज्ञपय ।
 क्लान्तोऽस्मि चुन्द ! निपत्स्य इति । तस्मिंश्च क्षणे आयुष्मान्
 आनन्द ! उदकशाटकं मृदनाति । सन्निधौ आयुष्मांश्चुन्दस्तस्यौ ।
 तस्माद्भगवान् गौतमश्चुन्दमामन्त्रयच्च । साधु भवन् ! इति चुन्दो
 भगवतो गौतमस्य वचनं शुश्राव । संघाटिं चतुर्गुणञ्च प्रज्ञप्य
 भगवन्तं शाक्यमुनिं न्यवेदयत् । निपद्यतां भवान् भगवान् ।
 निपद्यतां भवान् सुगतः इति । संघाटिं चतुर्गुणं प्राज्ञपयच्च । अथ
 भगवान् शाक्यजिनो दक्षिणेन पार्श्वेन सिंहशय्यां चकार । पादे पादं
 संस्थाप्य स्मृतिसम्प्रज्ञां उत्थानसञ्ज्ञाञ्च मनसि कुर्वन् । मिक्षुगणोऽपि
 कुकुष्टनद्यां स्नात्वा पश्चादागत्य तत्र निपसाद । अथ भगवान् शाक्यमुनि
 रुत्थाय शयनादानन्दमामन्त्रयत् । आनन्द ! आयामः । यत्र
 हिरण्यवत्या नद्याः पारतीरे यत्र कुशिनारायां मल्लानामुपवर्तनं नाम
 शालवनं तत्रोपसङ्गमिष्याम इति । साधु भवन् ! इति आयुष्मान्
 आनन्दो भगवतो गौतमस्य वचनं शुश्राव । अथ भगवान् लोक-
 ज्येष्ठो महद्भिर्मिक्षुगणैः सार्द्धं गच्छन् हिरण्यवतीं नदीं समुत्तीर्य्य
 कुशिनारायां शालवनं सम्प्राप्तवान् । कस्माद्भि भगवान् शाक्यमुनि-

रेवं महता उद्योगेन कुशिनारामेवागमत् ? । नान्यत्र परिनिरवाच ! ।
 भगवान् गौतमस्त्रिभिरेव कारणैः कुशिनारां गतस्तत्र परिनि-
 रवाच । यद्यहमन्यस्मिन् नगरे परनिर्वास्यामि । तदा महामुदर्शन
 सूत्रधर्मदेशनायाः अर्थोत्पत्तिर्न भविष्यति । * कुशिनारायां परि-
 निर्वाणे महामुदर्शनमूत्रमुपदिष्टा बहवो मनुजाः दानफलं श्रद्धामुक्तं
 कर्म करिष्यन्तीति । यद्यहमन्यत्र परनिर्वास्यामि * यश्च सुमद्रः
 परित्राजकः स तु बुद्धविनेयः श्रावकास्तं विनेतुं न शक्नुवन्ति ।
 मयि कुशिनारायां परनिर्वाणे सुभद्रो मामुपसङ्गम्य प्रश्नं प्रक्ष्यति ।
 मया तस्य प्रश्ने प्रत्युत्तरिते स मम सकाशे प्रव्रजिष्यति । स
 उपसम्पदमपि लब्ध्वा मयि जीवत्येव अर्हत्त्वं प्राप्स्यति । स च मम
 पश्चिमश्रावकोऽपि भविष्यतीति । यद्यहमन्यत्र परनिर्वास्यामि ।
 मम धातुविमज्जे महान् कलकलो भविष्यति । श्रोणीतो नदीव
 अतिसरिष्यति । मयि कुशिनारायां परनिर्वाणे द्रोणो नाम द्विजवरः
 कलहमुपशमय्य धातून् विमज्ज्य देक्ष्यतीति । एभिस्त्रिभिः कारणै-
 र्भगवान् गौतमो महता उत्साहेन कुशिनारामगच्छ । भगवान्
 शाक्यमुनिः सायमेव शालवनं प्रापत् । तत्तु शालवनं छायोदक-
 सम्पन्नं प्राकारेण परिशिष्टं मुयुक्तद्वारं चासीत् तत्र कूटागारशालायाः
 अविदूरे तेषां तेषां महानां क्रीडार्थं द्वे शाले स्तः । एकैकस्य शाल-
 द्रुमस्य तरुणतालवृष्ट्योर्गुणलं गुणलं बभूव । तयोर्यमकशालयोर्मूले
 मल्लराजो दिवा विहारार्थं शयनमश्नन्नास्ति । स च भगवान् गौतमः
 शालवनं प्राप्त आनन्दमामन्त्रयत् । आनन्द ! यमकशालयोरन्तरा

* कुशिनारा गोरक्षकपुरात् पूर्वदक्षिणभागे ५० कोशान्तरे संस्थिता ।
 वर्तमाननाम [कुशी] ।

* तस्य जातग्नर [कूर्जी] नाम ।

उत्तरदिशाभिमुखशीर्षं मञ्चं प्रज्ञपय । क्लान्तोऽस्मि आनन्द ! निपत्स्य
 इति । अथानन्दः साधु भवन् ! इति भगवतो गौतमस्य वचनं
 प्रतिश्रुत्य मञ्चं सर्जितवान् । जवनिकाञ्च बबन्ध । निपद्यतां भवान्
 भगवान् । निपद्यतां भवान् सुगतः प्रतिसंस्कृतं मञ्चमिति । अथ
 भगवान् शाक्यजिनो यमकशालयोरन्तरा प्रज्ञप्ते पञ्चमहार्घास्तृत्त-
 रक्तहिरण्यकम्वले कर्णिकविनिर्गतमुक्ताहारमुगन्धदामोपशोभिते दश-
 शतवस्त्रविराजिते वितानालङ्कृते दुकूलधनप्रत्यास्तरणप्रतिमण्डिते
 उभयतोलोहितकोपधाने श्रीशयने पर्यङ्के दक्षिणेन पार्श्वेन पादे पादं
 संस्थाप्य स्मृतिसम्प्रज्ञो नोत्थानसंज्ञां मनसि कुर्यन् सिंहशय्या-
 मकरोच्च । तस्मिंस्तु सगोये यमकशालौ सर्वथा पारिफुल्लौ भवतः ।
 भगवतो गौतमस्य शरीरे अद्यालपुष्पाण्याकिरतुः । तत्र कूजित-
 भ्रमरमधुररवैर्यमकशालौ परिदेवमानाविव निरन्तरं पतन्ति कुमु-
 मानि नयनजलानीव शास्तृदेहाद्विनिर्गतपद्मिधरश्मिजालास्तरुण-
 सूर्यरश्मीनभिभवन्त इव च भ्रेजुः ।

तदा सविता सुगतवियोगशोकमसहिष्णुरिव अस्ताचलं सम्प्राप्तः ।
 शीतमरीचिर्देवमनुष्याणां सुगतवियोगशोकदहनदग्धहृदयानि श्वेत-
 शिशिरकिरणजालैर्जलधारया निर्वापयन्निव समुच्छ्रितः । सपदि वसु-
 न्धरा समकम्पत । महासमुद्रः अक्षुब्धयत् । सुमेरुः पर्वतराजोऽधानमत्
 मेघो जगज्ज । क्षणिकवृष्टिर्बभूव । उल्कापातशरधूमकेतुविद्युलता-
 दीनि आकाशे निश्चेरुः । मुरदुन्दुभयश्च निर्जुगुप्सुः । तुमुलगम्भीर-
 विसरसब्दानुचरितपरिपूर्णादिव्यसङ्गीतानि सार्द्धं पञ्चाङ्गिकैस्तूर्यै-
 रन्तरिक्षे शुश्रुविरे । अन्तरिक्षात् पतितानि सुरभिकुसुममिश्राणि
 दिव्यचन्दनचूर्णानि भगवतः तथागतस्य कायं समाकिरन् । नन्दन-

वनान्मन्दारकुमुमानि भगवतो गौतमस्य शरीर अर्चयन्तीव प्रपेतुः ।
दशसहस्रलोकधानुषु मुरगणा भगवतः शाक्यमुनेः समभ्यर्चनार्थं
छत्रध्वजपताकचामरादीनि गृहीत्वा अस्मिंश्च चक्रबानि सन्निपतन्ति स्म ।

इत्थं भगवान् गौतमो यमकशालयोरन्तरा दक्षिणेन पार्श्वेन
निपन्न एव पृथिवीतलाद् यावदाकाशान् समग्रैः पूजाविधिभिः पूजित-
भावं विलोक्य पश्चिमायां जनतायामनुकम्प्य आत्मनोऽसत्कृतभाव-
मायुष्मते आनन्दाय कथयामास । आनन्द! एतावत्या आमिष-
पूजया तथागतः सत्कृतो वा गुरुकृतो वा मानितो वा पूजितो वा
नाभूत् । यः कश्चिन् आनन्द! भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा उपासको वा
उपासिका वा धर्मानुधर्मप्रतिपन्नो विहरति समीचि प्रतिपन्नः
अनुधर्मचारी च स निरामिषया परमया सद्धर्मपूजया तथागतं
सत्करोति गुरुं करोति मानयति पूजयतीति । एवं भगवान् शाक्य-
जिनो महान्तं पूजाविशेषमायुष्मते आनन्दाय सङ्कथ्य आनन्द!
अद्य रात्र्याः पश्चिमे यामे तथागतः परिनिर्वास्यतीति आहस्म ।
तच्छ्रुत्वा आयुष्मान् आनन्दः अश्रुपूर्णनेत्रो भगवते गौतमाय
एतदब्रवीत् । भवान् भगवान् क्षुद्रनगरे उज्जाङ्गलनगरे शास्त्रानगरे
मा परिनिर्वातु । सन्ति भवन्! अपराणि महानगराणि चम्पा राजगृहं
साकेतं श्रावस्ती कौशाम्बी वाराणसी च । तत्र भगवान् गौतमः
परिनिर्वातुमर्हति । तत्र नगरेषु बहवः क्षत्रियमहासारा ब्राह्मण-
महामारा गृहपतिमहासारा भगवति गौतमे अभिप्रसन्नास्तथागतस्य
शरीरपूजां करिष्यन्तीति । आनन्द! मैवं वोचः । क्षुद्रनगरमुज्जाङ्गल-
नगरं शास्त्रानगरमिति । आनन्द! भूतपूर्वं वदामि ।

आनन्द! आमीन् पुरा मुदर्शनो नाम चक्रवर्ती नृपतिः । स च
धार्मिकः । धर्मराजः चातुरन्तः विजितसेनः जनपदस्यैर्यं प्राप्तः

हस्तिरत्नं अश्वरत्नं माणिक्यरत्नं चक्ररत्नं खीरत्नं गृहपतिरत्नं परिना-
यकरत्नमिति सप्तभी रत्नैः समन्वागतश्च । आनन्द! इयं कुशिनारा
पुरा कुशावती नाम राजधानी आसीत् । आनन्द! कुशावती नाम
राजधानी आयामाद् द्वादश योजनानि विस्तारात् सप्त योजनानि
समृद्धा स्फोता बहुजना आकीर्णमनुप्या मुभिक्षा हस्तिशब्देन अश्व-
शब्देन भेरिशब्देन वादितशब्देन मृदङ्गशब्देन वीणाशब्देन
गीतशब्देन तालशब्देन अश्रीत पिबत खादतेत्यादिभिर्दशभिः शब्दै-
र्दिवानिशमविविक्ता चासीत् । एवं भगवान् गौतमो महामुदर्शनं
नाम सूत्रं कथयामास । आनन्द! त्वं कुशिनारां प्रविश्य मल्लराजेभ्यः
कथयिष्यसि । वाशेष्ठाः! अद्य राज्ञ्याः शेषे भगवतो गौतमस्य
परिनिर्वाणं भविष्यतीति ।

वाशेष्ठाः! यूयमभिनिष्क्रामत । अस्माकं ग्रामक्षेत्रे तथागतस्य
परिनिर्वाणमभूत् । न वयमलभामहि भगवतो गौतमस्य पश्चिमं दर्श-
नमिति पश्चात् मोद्विभ्रमनसौ भवत इति । आयुष्मान् आनन्दः साधु
भवन्! इति भगवतः शाक्यमुनेर्वचनं तथैव प्रतिश्रुत्य कुशिनारां
प्रविश्य मल्लराजेभ्य एतदवाचत् । वाशेष्ठाः! अद्य निशायाः शेषे
भगवतः शाक्यमुनेः परिनिर्वाणं भविष्यतीति । वाशेष्ठाः! अभिनि-
ष्क्रामत । पश्चात् मोद्विभ्रमनसो भविष्यतेति । अथ ते राजानः सार्द्धं
पुत्रभार्यादिभिस्तस्यानन्दस्य वचने श्रुत्वा केशान् विकीर्य उरांसि-
प्रहरन्तः अहो भगवान् गौतमः क्षिप्रं परिनिर्वास्यति अहो अतीव
क्षिप्रं लोकप्रदीपः अन्तर्धास्यत इत्यादीनि वदन्तः परिदेवमाना
दीपधूपसुगन्धमालादीन् गृहीत्वा यत्र शालवने तत्रोपसंचक्रमुः ।
अथायुष्मान् आनन्दो मल्लराजान् गृहीत्वा भगवन्तं गौतमं समभ्य-
वन्दयत् । भवन्तः! इत्थं नामानो मल्लराजाः सपुत्राः सभार्याः सामात्या

भगवतो गौतमस्य पादौ शिरसा बन्दध्वम् इति । एवमायुष्मान्
आनन्दः सर्वास्तान् मल्लराजान् भगवन्तं गौतमं समभ्यवन्दयत् ।

तस्मिंस्तु समये सुभद्रो नाम परित्राद् भगवतो गौतमस्य परि-
निर्वाणं श्रुत्वा श्रमणो गौतमः किल अद्य पश्चिमे यामे परिनिर्वा-
स्यति । यावच्छ्रमणो गौतमो न परिनिर्वाति नावन्ममैकां शङ्कां
परिपृच्छामीति विचिन्त्य यत्र शालवनं तत्रोपगम्य आनन्दमेतद-
ब्रवीत् । आनन्द ! अहमिच्छामि श्रमणं गौतमं द्रष्टुम् । अस्ति मे
पृच्छनीया शङ्केति । तच्छ्रुत्वा आनन्दोऽचिन्तयत् । तीर्थका नाम
स्वावबोधमेव दृढं गृह्णन्ति । तस्य विसर्जनार्थं बहुभाषमाणस्य
भगवतो गौतमस्य कायवाम्बिर्हिंसा अपि भविष्यन्तीति । अलं
सुभद्र ! मा भगवन्तं गौतमं विहिंसय । क्लान्त इदानीं भगवान्
गौतम इति । एवमायुष्मान् आनन्दो जवनिकायाः बहिर्द्वारं स्थितः
सन् द्वितीयतृतीयवारयोरपि न्यपेधयच्च ।

ततश्च भगवान् गौतम आनन्देन कृतं सुभद्रस्य निषेधं श्रुत्वा
अलमानन्द ! सुभद्रं मा निषेधय । आनन्द ! अहं महता उद्यमेन
कुशिनारामागतः । एतदर्थमप्यागतः । मा तं निषेधयेति । अथायुष्मान्
आनन्दः सुभद्राय परित्राजे एतदब्रवीत् । गच्छ सुभद्र ! मविश ।
ददाति भगवान् गौतमस्तुभ्यमवसरम् । अथ सुभद्रः परित्राद् यत्र
भगवान् गौतमस्तत्रोपसमकामत् । उपगम्य च एकमन्तं निषद्य भगवन्तं
गौतमं शङ्कां प्रष्टुकाम एवमाहस्म । भवन् ! गौतम ! इमे ते
श्रमणत्राक्षणाः पूरणादयः षट् शास्त्रारथ्यं स्वां स्वां प्रतिज्ञां
समम्यज्ञासिषुः । उताहो केचित् समम्यज्ञासिषुः न केचित्
समम्यज्ञामिषुरिति ! ततो भगवान् गौतमश्चावादीत् । सुभद्र !

मा त्वं तीर्थकान् प्रतिपृच्छ । मया भाषितं धर्मं शृणु । सुभद्र !
 अस्मिन्तु धर्मविनये यश्च आर्याष्टाङ्गिको मार्गः सन्दृश्यते
 तमुपसेव्य श्रोतापत्तिफलं प्रतिलभ्य प्रथमः श्रमणः सकृदागामि
 फलं प्रतिलभ्य द्वितीयः श्रमणः अनागामि फलं प्रतिलभ्य तृतीयः
 श्रमणः अर्हत्फलं प्रतिलभ्य च चतुर्थः श्रमणः भवति । सुभद्र ! इमे
 श्रमणब्राह्मणाः । सुभद्र ! भिक्षवः सम्यग्विहरेयुः । अर्हद्विर्लोकोऽशून्यः ।
 शून्या अन्ये परप्रवादाः श्रमणैः । सुभद्र ! योऽहं प्रव्रजितः सन्
 ज्ञेयस्य धर्मस्य यदं समवर्त्तयम् । अतो बहिः प्रथमोपि श्रमणो
 नास्ति । द्वितीयोपि श्रमणो नास्ति । तृतीयोपि श्रमणो नास्ति ।
 चतुर्थोपि श्रमणो नास्ति । शून्याः अव्यपरप्रवादाः श्रमणैः । सुभद्र !
 इमे भिक्षवः सम्यग्विहरेयुर्लोकः अर्हद्विरशून्यो भवेदिति । तच्छ्रुत्वा
 सुभद्रः प्रीतिभरितहृदय आहस्म । भवतो गौतमस्य धर्मः परमो
 नैर्य्याणिकः । बालोऽहम् । भवता गौतमेन देशितो धर्मश्चिराद्दृष्टः ।
 यतो हि नाम एतावन्तं कालमेवंरूपं नैर्य्याणिकं धर्मं नाशृणवम् ।
 धिग् वताज्ञतामिति । उक्त्वा भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य प्रव्रज्यां
 ययाचे । अथ भगवान् शाक्यमुनिरायुष्मन्तमानन्दमानन्त्रयत् ।
 तस्माद्वि आनन्द । सुभद्रं परिव्राजं प्रव्राजयेति । आयुष्मान् आनन्द-
 स्तथाऽकार्षीत् । सुभद्रः परिव्राद् भगवतो गौतमस्य सकाशे प्रव्रज्यां
 च उपसम्पदञ्च लेभे । भगवान् गौतमः सुभद्राय परिव्राजे प्रव्रज्याञ्च
 उपसम्पदञ्च दत्वा कर्मस्थानं समाचख्यौ । स सुभद्रः कर्मस्थानं
 प्रतिगृह्य त्रिलक्षणं समारोप्य भावयन् सार्द्धं प्रतिसंविद्भिरर्हत्त्वं
 सम्प्राप्तवान् । अयं सुभद्रः परिव्राद् कस्माद्भगवतो गौतमस्य परि-
 णिर्वाणकाल एव क्लेशेभ्यो विमुक्त इति । ॥ प्रार्थनावशात् । का
 च तस्य प्रार्थना ! ।

भगवतो गौतमस्य पादौ शिरसा वन्दध्वम् इति । एवमायुष्मान्
आनन्दः सर्वास्तान् महाराजान् भगवन्तं गौतमं समभ्यवन्दयत् ।

तस्मिंस्तु समये सुभद्रो नाम परित्राद् भगवतो गौतमस्य परि-
निर्वाणं श्रुत्वा श्रमणो गौतमः किल अथ पश्चिमे यामे परिनिर्वा-
स्यति । यावच्छ्रमणो गौतमो न परिनिर्वाति तावन्ममैकां शङ्कां
परिपृच्छामीति विचिन्त्य यत्र शालवनं तत्रोपगम्य आनन्दमेतद-
ब्रवीत् । आनन्द ! अहमिच्छामि श्रमणं गौतमं द्रष्टुम् । अस्ति मे
पृच्छनीया शङ्केति । तच्छ्रुत्वा आनन्दोऽचिन्तयत् । तीर्थका नाम
स्वावबोधमेव इदं गृह्णन्ति । तस्य विसर्ज्जनार्थं बहुभाषमाणस्य
भगवतो गौतमस्य कायवाग्विहिंसा अपि भविष्यन्तीति । अलं
सुभद्र ! मा भगवन्तं गौतमं विहिंसय । क्लान्त इदानीं भगवान्
गौतम इति । एवमायुष्मान् आनन्दो जवनिक्कायाः बहिर्द्वारि स्थितः
सन् द्वितीयतृतीयवारयोरपि न्यपेधयच्च ।

ततश्च भगवान् गौतम आनन्देन कृतं सुभद्रस्य निपेधं श्रुत्वा
अलमानन्दः । सुभद्रं मा निपेधय । आनन्द ! अहं महता उद्यमेन
कुशिनारामागतः । एतदर्थमप्यागतः । मा तं निपेधयेति । अथायुष्मान्
आनन्दः सुभद्राय परित्राजे एतदब्रवीत् । गच्छ सुभद्र ! मविश ।
ददाति भगवान् गौतमस्तुभ्यमवसरम् । अथ सुभद्रः परित्राद् यत्र
भगवान् गौतमस्तत्रोपसमक्रामत् । उपगम्य च एकमन्तं निपद्य भगवन्तं
गौतमं शङ्कां प्रष्टुकाम एवमाहस्म । भवन् ! गौतम ! इमे ते
श्रमणब्राह्मणाः पूरणादयः षट् शास्त्रारश्च स्वां स्यां प्रतिज्ञां
समभ्यज्ञासिषुः । उताहो केचित् समभ्यज्ञासिषुः न केचित्
समभ्यज्ञासिपुरिनि ! । ततो भगवान् गौतमश्चावादीत् । सुभद्र !

भा त्वं तीर्थकान् प्रतिपृच्छ । मया भाषितं धर्मं शृणु । सुभद्र ।
 अस्मिन्तु धर्मविनये यश्च आर्याष्टाङ्गिको मार्गः सन्दृश्यते
 तमुपसेव्य श्रोतापत्तिफलं प्रतिलभ्य प्रथमः श्रमणः सकृदागामि
 फलं प्रतिलभ्य द्वितीयः श्रमणः अनागामि फलं प्रतिलभ्य तृतीयः
 श्रमणः अर्हत्फलं प्रतिलभ्य च चतुर्थः श्रमणः भवति । सुभद्र । इमे
 श्रमणब्राह्मणाः । सुभद्र । भिक्षवः सम्यग्विहरेयुः । अर्हद्विर्लोकोऽशून्यः ।
 शून्या अन्ये परप्रवादाः श्रमणैः । सुभद्र । योऽहं प्रव्रजितः सन्
 ज्ञेयस्य धर्मस्य पदं समवर्त्तयम् । अतो बहिः प्रथमोपि श्रमणो
 नास्ति । द्वितीयोपि श्रमणो नास्ति । तृतीयोपि श्रमणो नास्ति ।
 चतुर्थोपि श्रमणो नास्ति । शून्याः श्रव्यपरप्रवादाः श्रमणैः । सुभद्र ।
 इमे भिक्षवः सम्यग्विहरेयुर्लोकः अर्हद्विरशून्यो भवेदिति । तच्छ्रुत्वा
 सुभद्रः प्रीतिभरितहृदय आहस्म । भवतो गौतमस्य धर्मः परमो
 नैर्ग्याणिकः । बालोऽहम् । भवता गौतमेन देशितो धर्मश्चिराद्दृष्टः ।
 यतो हि नाम एतावन्तं कालमेवंरूपं नैर्ग्याणिकं धर्मं नाशृणवम् ।
 विष्णुं वताज्ञतामिति । उक्त्वा भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य प्रव्रज्यां
 ययाचे । अथ भगवान् शाक्यमुनिरायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयत् ।
 तस्माद्वि आनन्द ! सुभद्रं परित्राजं प्रव्राजयेति । आयुष्मान् आनन्द-
 स्तथाऽकार्षीत् । सुभद्रः परित्राद् भगवतो गौतमस्य सकाशे प्रव्रज्यां
 च उपसम्पदञ्च लेभे । भगवान् गौतमः सुभद्राय परित्राजे प्रव्रज्याञ्च
 उपसम्पदञ्च दत्त्वा कर्मस्थानं समाचख्यौ । स सुभद्रः कर्मस्थानं
 प्रतिगृह्य त्रिलक्षणं समारोप्य भावयन् सार्द्धं प्रतिसंविद्भिरर्हत्त्वं
 सम्प्राप्तवान् । अयं सुभद्रः परित्राद् कस्माद्भगवतो गौतमस्य परि-
 णिर्वाणकाल एव क्लेशेभ्यो विमुक्त इति ? । प्रार्थनावशात् । का
 च तस्य प्रार्थना ? ।

पुरा किल द्वौ आतरी वमूवतुः अयं ॥ कनीयान् । द्वौवेकतः
 कृषिकर्म चक्रतुः । ज्येष्ठेन एकेनैव सस्येन नववारानग्रमस्यदानं
 दत्तम् । ज्येष्ठः प्रथमं वापकाले बीजाग्रदानं दत्त्वा सस्यगर्भकाले
 कनीयांसमामन्त्रयत् । आवां सस्यगर्भेषु फलितेषु दानं दास्यामः ।
 कनीयानपि तरुणसस्यानि मा नाशयेति आहस्म । ज्येष्ठोपि कनी-
 यसः अनीप्सितं ज्ञात्वा तत् क्षेत्रं द्वेधा व्यमाजयत् । ज्येष्ठः स्वांशे
 सस्यगर्भान् फलयित्वा सङ्कोट्यक्षीरेण समं संयोज्य पक्त्वा दानं ददौ ।
 क्षीरकाले तद्गृहीत्वा कोट्यक्षीरं निर्हृत्य क्षीरेण सार्द्धं पक्त्वा दानमदात् ।
 पृथुकाले पृथुकं कारयित्वा दानं प्रददौ । लावकाले लावाग्रं ददौ ।
 राशीकरणे कलापाग्रमदात् । मर्दनकाले मर्दनाग्रं ददौ । मानकाले
 मानाग्रमदान् । कोशमेवेन्नकाले कोशाग्रं प्रददौ । एवं स तु ज्येष्ठ
 एकस्मिन् सस्ये नववारान् अग्रदानं ददौ । कनीयांस्तु तदुद्धृत्य
 दानमदित । तयोरभूत् ज्येष्ठः स्थविरः कौण्डिन्यः । स कौण्डिन्यः
 प्रथमबोधौ सर्वेषां मनुष्याणां प्रथममेव श्रोतापत्तिफलं प्रतिलेभे ।
 कनीयांस्तु अवधाय भगवतो गौतमस्य परिनिर्वाणकाल एव विमुक्ति-
 मुत्सं प्रतिलेभे च । अयन्तु मुभद्रः पश्चिमविनेयो बुद्धविनेयश्चामूत् ।

अभिसम्बोध्याः प्रभृति यावत्परिनिर्वाणं भगवता शाक्यमुनिना
 विनीतानि विंशदसङ्ख्येयानि षट्त्रिंशत्कोटिशतसहस्राणि सप्त-
 विंशत्कोटिसहस्राणि अर्शतिकोटयश्चाभवन् । आबकैश्च विनीतानि
 चत्वारि असङ्ख्येयानि चत्वारिंशत्कोटिसहस्राणि सप्तविंशत्कोट-
 यश्चाभवन् । एवं भगवान् गौतमो निशायाः प्रथमे यामे मल्लराजानां
 वन्दनं प्रतिगृह्य मध्यमे यामे मुभद्रं प्रवाज्य पश्चिमे यामे भिक्षुभ्यो
 धर्मं दिशेत् ।

अथायुष्मत आनन्दस्य भगवता शाक्यजिनेन भिक्षुभ्यो दत्त-
मनुशासनं श्रुत्वा महद्दौर्मनस्यं समुदपादिष्ट । स चानन्दो भगवतो
गौतमस्य सकाशे रोदनं न भावुकमिति एकमन्तमुपगम्य शोकं तनुं
करिष्यामीति व्यचिन्तयत् । स तु विहारं गत्वा कपिशिर्षमवलम्ब्य
हिमजलसदृशवेत्रजलधारानिपातपूर्णभ्यां कमलदलललितनयनाभ्यां
तथागतवियोगशोकमर्दितशरीरो रुदन्नेव तस्थौ । अहं हि दौक्षः ।
सकरणीयः । दास्तुः परिनिर्वाणं सत्वरं भविष्यति । सोऽपि ममानु-
कम्पकः । श्वः प्रभृति कस्मै सुखधावनं दास्यामि । कस्य शय्यासनं
प्रति संस्करणं करिष्यामि । कस्य पात्रचीवरं गृहीत्वा विचरिष्यामी-
त्यादिनि च कथयन् व्यलपत् । भगवान् शाक्यमुनिर्भिक्षुणामनुशासनं
कुर्वन् भिक्षुगणानामन्तरे आनन्दमदृष्ट्वा कुत्र भिक्षवः ! आनन्द इति
अपृच्छत् । तेऽपि एष भवन् ! आनन्दो विहारं प्रविश्य कपिशिर्ष-
मवलम्ब्य रुदंस्तिष्ठतीति कथयामासुः । गौ०—गच्छत भिक्षवः ।
मद्वचनेन आनन्दमामन्त्रयत । अथ ते भिक्षवस्तथा चक्रुः । आयुष्मान्
आनन्द आगम्य भगवन्तं गौतमं समभिवन्द्य एकमन्तं तस्थौ । अथ
भगवान् शाक्यमुनिः आनन्दमेतदवदत् । अलमानन्द ! मा शुचः
मा परिदेवस्व । आनन्द ! ननु मया प्रागेवाख्यातं प्रियैर्मनापैः
सर्वैरेव नानाभावः विनाभावः अन्यथाभावश्च तत् कुतोत्र लभ्यम् ? ।
यत्तु जातं भूतं संस्कृतं प्रलुप्तधर्मं तत्तु मा विनश्यति । नैतत्
स्थानं विद्यत इति ।

आनन्द ! त्वं दीर्घकालं ममोपस्थायकः । मादृशस्य बुद्धस्य उप-
स्थायको न दुर्बलः ? । कृतपुण्योसि त्वमानन्द ! कृतसम्भारः ।
अप्रमादेन प्रधानमनुयुञ्जानः क्षिप्रं भवत्यनाश्रवः । प्रथमे धर्मसङ्गी-
तिकाले त्वमर्हत्त्वं प्राप्स्यसीति । एवं भगवान् गौतम आनन्दं समा-

श्वासयत् । प्रत्युषे सम्प्राप्ते च तथागतस्य पश्चिमदर्शने अस्ताचला-
सङ्घे रजनीकरे निपतिते च मुक्ताहारसदृशनुद्दिनजलनिकरे गङ्गि-
तानुचरिते मेघनादे कनकगिरिनिष्क्रान्तमुवर्णरसधारा इव भगवतो
दशयन्त्रस्य शरीरान् पङ्क्वर्णरश्मिजालानि व्यामप्रभामालाश्च समन्ता-
दशमु दिक्षु निर्गच्छन्ति स्म । तदा आयुष्मान् आनन्दः कौशेय-
वस्त्रगृहसं. परिषेष्टितस्पर्णाद्रिजोभेव दूरं गतस्य आनुरप्रियवल्लभस्य
वियोगमगहमाना मती भाष्येत् तथागतं गौतममविजहत् अन्तर्ज-
निकायाः परिभ्रमन्नेव धर्ममवेगं जनयन् मुप्रज्ज्ञे तथागतस्य
मद्यपार्थ एव तस्थौ ।

तदानीं तौकनाथः स्वयम्भूभगवत् गौतम आयुष्मन्तमानन्दमा-
मन्त्रयामास । आनन्द ! का नामेयं वेला इति ? प्रत्युषेवला भगवन् !
इति । तस्माद्दि आनन्द ! भिक्षुमहेभ्यो निवेदय । भवन् भिक्षुसङ्घाः
सज्जिपतिताः । भिक्षव. ! इदानीमहमेक एव युष्मभ्यं अववदामि ।
मयि परिनिर्वाणे इमानि चतुरशीतिधर्मस्कन्धसदृशाणि युष्मभ्यं
अववदिष्यन्ति । अनुज्ञामिष्यन्ति । भिक्षव. ! यूयं मैवं वोचत
अतीतशाम्भूकं प्रवचनम् । नामि यः शास्ता इति । भिक्षव. !
मया वो यो धर्मां देशित. विनयः प्रज्ञः स च वो ममातिशयेन
शाम्ता । इति । इदं सुग इदं लघु । इदं अवयवम् इदमनवयवम् ।
इदं गच्छित्त्यम् इदमच्छित्त्यम् । इदं लोकोद्यम् इदं प्रज्ञति-
वाच्यम् । इयं पुद्गलस्य सङ्घातो मयुस्यातव्या इयं सङ्घस्य सङ्घोश
समुत्थातव्या । एवमरणीयं वन्त्यस्मिन् शिक्षापदम् । विभागः स्कन्ध-
परिपात. । उभयतो विभागः महाविनयो नाम महाप्रज्ञः । सकलं
विनयपरिष्कं मयि परिनिर्वाणे युष्माकं शास्त्र इति । स्थितेनैव मया
चत्वारः स्मृतिप्रस्थानाः चत्वारः सम्यक् प्रधानाः चत्वारः

ऋद्धिपादाः, पञ्चेन्द्रियाणि, पञ्च बलानि, सप्त बोध्यद्धानि, आर्या-
ष्टाङ्गिको मार्गः, चत्वार आगमाः, पञ्च निकायाः, सकलं सूत्र-
पिटकं मयि परिनिर्वृते, युष्माकं शासितं इति । स्थितेनैव मया,
पञ्च स्कन्धाः, द्वादशायतनानि, अष्टादश धातवः, चत्वारि
आयसेत्यानि, पञ्चविंशतिरेन्द्रियाणि, नव हेतवः, चत्वार आहाराः,
सप्त स्पर्शाः, सप्त प्रज्ञाः, सप्त चेतनाः, सप्त त्यागा एतावन्तः
कामावचरा धर्मा एतावन्तो रूपावचरा धर्मा एतावन्तोऽ-
रूपावचरा धर्मा एतावन्तः पर्यापन्ना धर्मा एतावन्तोऽ-
पर्यापन्ना धर्मा एतावन्तो लौकिका धर्मा एतावन्तो लोकोत्तरा
धर्मा इतीमान् धर्मान् विभज्य चतुर्विंशतिसमन्तात्प्रस्थानमनन्तनय-
प्रतिमण्डितं मया देशितमभिधर्मपिटकं मयि परिनिर्वृते युष्माकं
शासितु इति ।

एवं भगवान् गौतमः परिनिर्वाणमन्त्रे निपन्नः, पञ्चचत्वारिंशद्वर्षाणि
मयादत्तो यश्चाववादः, तं सर्वमेकस्मिन् अप्रमादनये संक्षिप्य दातुकामः
सन् यद्वोभिक्षवः ! शास्त्राकर्णीय श्रावकेषु हितैषिणाऽनुकम्प्येन तत्
सर्वं युष्माकमनुकम्प्य कृतम् । एतानि भिक्षवः ! वृक्षमूलानि एतानि
शून्यागाराणि । श्रयत भिक्षवः ! ध्यायत । समापद्यध्वम् । मा पश्चाद्वि-
प्रतिसारिणो भविष्यत । सम्पन्नशाला भिक्षवः ! विहरत । सम्पन्नप्रति-
मोक्षसंवरसंवृताश्च । अणुमात्रेष्वप्यवधेषु भयदर्शिनः शिक्षापदेषु ममादाय
वत्स्येत इति उक्त्वा स गौरवजननार्थं भिक्षुसङ्घेभ्यः आप्रन्दुकाम आमन्त्र-
यामि वो भिक्षवः ! प्रतिवादयामि वो भिक्षवः ! क्षयधर्माः संस्कारा
व्ययधर्माः तस्मिन् अप्रमादात् सम्पाद्यन्तामिति । इदं तथागतस्य पश्चिम-
मण्डशः सनेमिति । अथ भगवान् गौतमः सर्वानि ध्यानानि समापत्तुकामः

प्रथमं ध्यानं समापादयन् । ततो द्वितीयं ध्यानम् । ततस्तृतीयं ध्यानम् । ततश्चतुर्थं च ध्यानं समापादयन् । चतुर्थध्यानादुत्थाय आकाशानञ्जायतनम् । ततो विज्ञानञ्जायतनम् । तत आविश्चन्यायतनम् । ततो नैव संज्ञानासंज्ञायतनं समापादयत् । नैव संज्ञानासंज्ञायतनसमापत्या उत्थाय संज्ञाबोधितनिरोधसमापत्तिं समापादयत् । अथायुष्मान् आनन्द आयुष्मन्तमनुरुद्धमपृच्छत् । भवन् ! अनुरुद्ध ! भगवान् गौतमः परेनिर्वृत इति । न तावदानन्द ! भगवान् गौतमः परेनिरवात् । संज्ञाबोधितनिरोधसमापत्तिसमापन्नो भगवान् गौतम इति ।

कथमनुरुद्धो जानातीति ? आयुष्मान् अनुरुद्धो भगवतः शाक्यमुनेः परिनिर्वाणं ज्ञातुकामो भगवता गौतमेनैव समं समापत्तिं समापन्न इति । यावत्तत्र संज्ञानासंज्ञानायतनध्याने तावद्गत्वा इदानीं भगवान् शाक्यमिनो निरोधसमापत्तिं समापन्नः । अन्तर्निरोधे तु कालङ्कृतिर्नाम नास्ति । यस्मात् समुद्धा वा प्रत्येकबुद्धा वा आर्यश्रावका वा पश्चिमतः कुन्धाकिपिलकान् वा उपादाय सर्वे सत्त्वा भवाद्वाचित्तेनैव अव्याकृतेन दुःखसत्येन कालङ्कुर्वन्ति । तस्मान् आयुष्मान् अनुरुद्धो जानाति । अथ भगवान् सर्वदृशां संज्ञाबोधितनिरोधसमापत्याः समुत्थाय नैव संज्ञानासंज्ञायतनसमापत्तिं समापिषदत् । एवं भगवान् गौतमः अनुलोमप्रतिलोमवशाद्विदेशं गच्छन् पुरुषो ज्ञातिगणं समालिङ्गन्निव सर्वाणि ध्यानानि समापाद्य चतुर्थध्यानादुत्थितोऽन्तरं परिनिरवाच ।

तस्मिन् क्षणे अनेकान्याश्चर्याण्यभवन् । परिनिर्वृते भगवति शाक्यमुनीं सहस्रम्पतिर्महाब्रह्मा इषां गायामभाषत ।

सर्वे एव निवास्यन्ति भूता लोके समुच्छ्रयाः ।

यथा हि एतादृक् शास्ता लोके अप्रतिपुद्गलः ।

तथागतो कटप्राप्तः सम्पुद्गः परिनिर्वृतः । इति ।

शक्रो देवेन्द्र इमां गायामभाषत ।

अनित्या बत संस्कारा उत्पादव्ययधर्मिणः ।

उत्पाद्य हि निरुध्यन्ते तेषां व्युपशयः सुखम् । इति ।

आयुष्मान् अनुरुद्ध इमे गाथे अवदत् ।

अभूतावाश्वासप्रधासौ स्थितचित्तस्य वादिनः ।

अनेजं शान्तिमारम्य यत् कालमकरोन्मुनिः ।

असंलानेन चित्तेन वेदनामध्युपाश्रयत् ।

प्रदीपस्येव निर्वाणं विमोक्ष च ततोऽभवत् ।

आयुष्मान् आनन्द इमां गाथामभाषत ।

तदाऽसीत् यद्ग्रीषणकं तदाऽसील्लोमहर्षणम् ।

सर्वाक्षस्वरोपेते सम्बुद्धे परिनिर्वृते । इति ।

भगवति गौतमे परिनिर्वृते भिक्षवो देवा मनुष्याश्च अर्वातरागाः ।

ते उरांसि ताडयन्तो रुरुदुः । च्छिन्नप्रपाता इव प्रपतन्तिस्म । आवर्त-

यामासुः । परिवर्तयामासुः । अतीव क्षिप्रं भगवान् गौतमः परिनिर्वृतः ।

अतीव क्षिप्रं भगवान् सुगतः परिनिर्वृतः । अतीव क्षिप्रं चक्षुर्लोक-

अन्तर्दध इति । ये भिक्षवो देवा वीतरागाः ते स्मृतिसम्प्रज्ञाना अधि-

वासयामासुश्च ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

सम्बुद्धपरिनिर्वाणपरिदीपनो नाम

अष्टादशोऽध्यायः ।

अथ एकोनविंशोऽध्यायः ।

अथायुष्मान् अनुरुद्धो भित्त्न् आमन्त्रयत् आयुष्मन्तः । यूय
मा शोचत मा परिदेवयाम् एतादृि आयुष्मन्तः ! भगवता गीतमेन प्रागेव
नन्वाख्यातम् । प्रियैर्मनापैः सर्वैरेव नानाभावो विनाभावः अन्यथाभावः ।
तत्कुतोऽत्र आयुष्मन्तः ! लभ्यम् ! यज्जातं भूत संस्कृतं प्रलसधर्म
तद्भूत मा प्रलुप्यत इति । नैनत्स्यान् विद्यन् आनन्द ! देवा अपि
आर्याः स्वयमपि अधिवासेषु न शक्नुवन्ति कथं शेषान् जनान् समश्वासायि-
ष्यन्तीति । वदध्वम् उद्धयायत इति । कथम्भूतः आयुष्मान् अटुरुद्धो
देवान् मनसि करोतीति ! सन्त्यानन्द ! देवा अन्तरास्ते शयिर्वासद्भिः ।
ते अपि केशान् परिकीर्य्य ऋदन्ति । बाहून् प्रगृह्य मन्दति । छिन्नप्रपाता
इव प्रवन्ति । अतिक्षिप्रं भगवान् गीतमः परिनिर्वृतः । अतिक्षिप्रं
भगवान् सुगतः परिनिर्वृतः । अतिक्षिप्रं बहुल्येके अन्तर्हितः । ये
देवा र्वातरागाः । ते स्मृतिसम्प्रनाता अध्यवस्य अनित्याः सर्वे संस्काराः
कुतोऽत्र ते लभ्या इति ।

अथायुष्मांश्च अटुरुद्धः आयुष्मांश्च आनन्दः अतीव प्रत्युपे भगवतो
गीतमस्य परिनिर्वृतत्वादायुष्मन्तः ! स देवलोके अप्रतिशुद्धस्य दशवत्-
शस्य शास्त्रुरयं मृत्युर्नालज्जिष्टः । तस्मिन्मनां महाननानां वा नु कथोने
निशाया अवशोभेदरूपया भरणप्रतिमशुक्तया धर्मकथया व्यत्यगमया-
षामनुः । तां कथां कथयतोस्तयोस्तुख्दानन्दयोः क्षणादेव अरुणोपि उद-
गच्छन् । अथायुष्मान् अनुरुद्धः आयुष्मन्तमानन्दमामन्त्र्य एतदवदन् ।
आनन्द ! त्वं कुशिनारां गच्छ । तत्र च प्रावेदथ कौशिनारकेभ्यो मोक्षम्य

आवेदय 'परिनिर्वृतो वाशिष्ठाः! भगवान् गौतमो यस्येदानीं सूर्य काल
मन्यध्व' इति । एव भवन्! इति आयुष्मान् आनन्द आयुष्मतोऽनुरुद्धस्य
वचनं प्रतिश्रुत्य द्वाहे न्युप्य पात्रचीवरमादाय स्वद्वितीयः कुशिनारां
प्रविवेश । तस्मिंश्च समये एतदर्थमेव सर्वे कौशिनारका मल्लाः सन्धागा-
रशालायां सन्निवृत्ता भवन्ति स्म । ते अपि राजानस्तास्मिन् परिनिर्वाण-
स्थाने कांहाग्निर्भालागन्वादिस्तकारैर्भवेतव्यः ? सन्निपततां भिक्षुसङ्घानां
कांहाग्निर्निपदनस्थानैर्भवेतव्यम् ? कांहाग्निः स्वाद्यमोज्यैर्भवेतव्यः ? इति
संमन्त्रयन्ते स्म ।

अपायुष्मान् आनन्दो यत्र कौशिनारकानां मल्लानां सन्धागार-
शालास्तत्तोपसमकामत् । उपगम्य च कौशिनारकेभ्यो मल्लेभ्य
आवेदयामास परिनिर्वृतो वाशिष्ठाः! भगवान् शाक्यमुनिः । यस्येदानीं
कालं मन्यध्वमिति । आयुष्मत आनन्दस्य एतद्वचनं समाकर्ण्य मल्लाश्च
मल्लपुत्राश्च मल्लस्तुपाश्च मल्लभाट्याश्च अश्रुपूर्णनेत्रा दुर्मनसो मनोबुल-
समन्विताः केचित्केशान् परिकीर्ष्य क्रन्दन्ति स्म केचिद्धादून् उत्क्षिप्य
क्रन्दन्ति स्म केचिच्छिन्नप्रपाता इव प्रपतन्ति स्म । आवर्तन्ते स्म
विवर्तन्ते स्म अतिक्षिप्रं भगवान् गौतमः परिनिर्वृतः अतिक्षिप्रं भगवान्
सुगतः परिनिर्वृतः अतिक्षिप्रं चक्षुर्लंके अन्तर्हित इति ।

अथ कौशिनारका मल्लाः प्रुत्पान् आज्ञापयामासुः भद्राः! सूर्यं
कुशिनारायां गन्धमाल्यादीनि सर्वाणि च तूर्यभाण्डानि समाहरतेति ।
अथ ते कौशिनारका मल्ला गन्धमाल्यादीनि सर्वाणि च तूर्यभाण्डानि
पञ्च वस्त्रशतानि चादाय यत्त मल्लानामुपवर्त्तनं नाम शालवनं
यत्र च भगवतो गौतमस्य क्लेशं सत्रोपसंचक्रमुः । उपसङ्क्रम्य
च भगवतो गौतमस्य मृतदेहं नृत्यैर्गीतैर्वाद्यैश्च नानाविधैर्मालासुगन्धैश्च

वाशेष्टाः । राज्ञश्चक्रवर्तिनः शरीरे प्रतिपद्यन्ते । तथागतस्य तथा शरीरे
 प्रतिपत्तव्यमिति । भवन् । आनन्द । कथं राज्ञश्चक्रवर्तिनः शरीरे
 प्रतिपद्यन्ते ? इति वाशेष्टाः । राज्ञश्चक्रवर्तिनः शरीरं नूतनेन वस्त्रेण
 वेष्टयते नूतनेन वस्त्रेण परिवेष्टय विहतेन कार्पासेन वेष्टयते । विहतेन
 कार्पासेन संवेष्टय नूतनेन वस्त्रेण वेष्टयते । एतेनैव क्रमेण राज्ञश्चक्रवर्तिनः
 पञ्चभिर्वस्त्रपुगशतैः संवेष्टय आयस्यां तैलद्रोण्यां प्रक्षिप्य अन्यया आयस्या
 द्रोण्या प्रतिच्छाद्यते । सर्वैः पुगन्धैश्चितां कृत्वा राज्ञश्चक्रवर्तिनः
 कलेवरं दहन्ति । चालुर्महापथे राज्ञश्चक्रवर्तिनः स्तूपं कुर्वन्तीति । वाशेष्टाः ।
 एवं राज्ञश्चक्रवर्तिनः शरीरे प्रतिपद्यन्ते । यथा वाशेष्टाः । राज्ञश्चक्रवर्तिनः
 शरीरे प्रतिपद्यन्ते तथा तथागतस्य शरीरे प्रतिपत्तव्यम् । चालुर्महा-
 पथे तथागतस्य स्तूपः कर्तव्यः । तस्मिन् ये देवमनुष्यादयो माल्यं वा
 पुगन्धं वा वर्णकं वा आरोपयिष्यन्ति, पूजां वा करिष्यन्ति, चित्तं वा
 प्रदास्यन्ति तेषां तद्भाविष्यति दीर्घरात्रिं हिताय सुखायेति । अथ कौशिनारका
 मल्लाः कर्मकारिणः सेवकान् पुरुषान् आज्ञापयामासुः । तस्माद्धि भद्राः ।
 यूयं माल्यं विहतं कार्पासञ्च राशीं कुल्लं । ते तथा चक्रुः । अथ कौशि-
 नारका मल्ला भगवतो गौतमस्य शरीरमाहतेन वस्त्रेण वेष्टयामासुः । आहतेन
 वस्त्रेण संवेष्टय विहतेन कार्पासेन वेष्टयामासुः । विहतेन कार्पासेन संवेष्टय
 आहतेन वस्त्रेण वेष्टयामासुः । एतेनैव क्रमेण पञ्चभिर्वस्त्रपुगशतैर्भगव-
 न् शरीरं वेष्टयित्वा आयस्यां तैलद्रोण्यां प्रक्षिप्य अन्यया आयस्यां तैलद्रोण्या
 प्रतिच्छादयामासुः । सर्वपुगन्धदारुभिश्चितां कृत्वा तस्यां चितायां भगवतो
 गौतमस्य मृतकलेवरं महत्या पूजया प्रतिष्ठापयामासुः । तस्मिन्
 आयुष्मान् महाकाश्यपः स्थिरः पञ्चभिर्भिष्टुशतैः मार्द्रं ह्य-
 जघ्वानं प्रतिपन्नः । तदान्यतर आजीवी दुर्दिशनागया मन्दारगु-
 अध्वानं प्रतिपन्नः । ददर्श चायुष्मान् महाकाश्यपो दूरादागच्छ-

जीविनम् । दृष्ट्वा तस्मै आजीविने एतदब्रवीत् । जानासि भवन् !
स्वमस्माकं शास्त्रारमिति । आम् भवन् ! जानामि अद्य सप्ताहपरिनिर्वृतः
श्रमणो गौतमः तस्य चित्तिस्थानान्मदारकुसुमं गृहीतमिति । तत्र ये
भिक्षवः अवीतरागास्तेषां केचित् बाहून् प्रगृह्य चक्रन्दुः केचिच्छिन्नप्रपाता
इव प्रपतन्तिस्म । आवर्त्तयामासुः । परिवर्त्तयामासुः । अतिक्षिप्रं भगवान्
गौतमः परिनिर्वृतः । अतिक्षिप्रं भगवान् सुगतः परिनिर्वृतः । अतिक्षिप्रं
चक्षुर्लोकं अन्तर्हितमिति । ये भिक्षवो वीतरागास्ते स्मृतिसम्प्रजाता
अध्यवन्ति सः । अनित्याः संस्कारास्तत् कुतोऽत्र लभ्यमिति । तस्मिन्
समये सुभद्रो नाम वृद्धप्रव्रजितस्तस्यां पर्पदि निषण्णः ।

अथ सुभद्रो वृद्धप्रव्रजितस्तेभ्यो भिक्षुभ्य एतदब्रवीत् । अलमा-
युष्मन्तः ! मा शोचत । मा परिदेवध्वम् । सुमुक्ता वयं तस्मान्महाश्रम-
णात् । उपदिष्टा वयं तेन महाश्रमणेन इदं वोऽर्हति इदं वो नार्हतीति ।
इदानीं वयं यदिच्छामस्तत् करिष्यामः । यत्नेच्छामस्तन्न करिष्याम
इति । तच्छ्रुत्वा आयुष्मतो महाकाश्यपस्य शक्त्या शीघ्रं प्रहारे दत्त इव
धर्मसंवेग उदपादिष्ट । अथाऽयुष्मान् महाकाश्यपो भिक्षूनामन्त्रयामास ।
अलमायुष्मन्तः ! मा शोचत । मा परिदेवध्वम् । नन्वायुष्मन्तः ! भगवता
गौतमेन प्रागेवैतत् समाख्यातम् । प्रियेभ्योऽप्रियेभ्यः सज्येभ्य एव
नानाभावो विनाभावोऽन्यथाभावः । तत् कुतोऽत्र लभ्यम् । यत्तज्जातं
भूतं संस्कृतं प्रलुप्तधर्मं तद्धत मा प्रलुप्यते । नैतत् स्थानं विद्यत
इति । किन्वायुष्मान् महाकाश्यपो नन्वर्हन् ? आम् अर्हन् । स च
काश्यपो भगवतो गौतमस्य परिनिर्वाणमजानन्नेव आजीविनमपृ-
च्छत् । उताहो जानासि । जानन्नेवापृच्छत् यदि स ज्ञातवान् ।
कस्मादाजीविनमेवमपृच्छत् ? । तस्य केचिच्छावका भगवन्तं गौतम-

न दृष्टवन्तः पूर्वं ते भगवतो गौतमस्य परिनिर्वाणमजानन्तश्चित्तिस्थान-
गता अतोव शोकिनो भविष्यन्ति । तेषां शोकस्य तनूकरणार्थमिति ।

तस्मिंश्च समये प्रधाना महाराजाश्चत्वारो वा अष्ट वा षोडश
वा शीर्षस्नाता नूतनानि वस्त्राणि धारयन्तो वयं भगवतः शाक्य-
मुनेश्चित्तिमालेस्याम इति अग्निं प्रज्वालयितुं कतिकृत्वः समारेभिरे ।
न शेकुर्वहिं प्रज्वालयितुम् । अप कौशिनारका महद्भाः आयुष्मते
अनुरुद्धाय एतदवोचन् । भवन् ! अनुरुद्ध ! वयं महाराजाश्चत्वारो
वा अष्ट वा षोडश वा शीर्षस्नाता नूतनानि वस्त्राणि निवसाना
नानोमुल्कान् गृह्णत्वा कतिकृत्वो भगवतो गौतमस्य चित्तिं प्रज्वालयितु-
मारप्समहि । ना शकाम ज्वालयितुम् । को नु तस्य हेतुः ? । को नु
प्रत्यय इति ? । वाशेष्ठाः ! कश्चिद्देवानामभिप्रायः । भवन् ! अनुरुद्ध !
कथं देवानामभिप्राय इति । वाशेष्ठाः ! आयुष्मान् महाकाश्यपः पञ्च-
भिर्भिक्षुशतैः सार्द्धं पावाया नगर्याः कुशिनारामागन्तुमध्वानं
प्रतिपन्नः । यावदायुष्मान् महाकाश्यपो भगवतो गौतमस्य पादौ
शिरसा समभिवन्दिष्यते । तावच्चिता न प्रज्वलत्विति । यथा भवन् !
अनुरुद्ध ! देवानामभिप्रायः तथा भवत्विति ।

अथाऽयुष्मान्महाकाश्यपो यत्र कौशिनारकानां महद्भानां मुकुट-
कन्धनं नाम प्रधानमङ्गलमहाशाला । यत्र भगवतो गौतमस्य चिता
तत्रोपसमक्रामत् सार्द्धं भिक्षुगणैः । स महाकाश्यप उपगम्य च चोवरमे-
कांशं कृत्वा विधितां प्रदक्षिणीकृत्य अस्मिस्तु स्थाने भगवतो
गौतमस्य पादाविति संलक्षयामास । तत्सन्निधौ स्थित्याऽभिज्ञापादकं
चतुर्थं ध्यानं समापद्यत । ततः समुत्थाय सह्यारौ चक्रलक्षणप्रतिमण्डितौ
सुप्रतिष्ठितौ भगवतो गौतमस्य श्रीपादौ सार्द्धं कार्पासपटलैः पञ्चवस्त्रयुग-

शतानि सुवर्णद्रोणिञ्च चिताश्च द्वेधाकृत्वा मन्मस्तके प्रातिष्ठतमिति प्रार्थयत् । तस्मिन्क्षणे तानि वल्लयुगादीनि द्वेधा कृत्वा मेघपटलात् पूर्णचन्द्र इव भगवतो गौतमस्य पादौ निश्चक्रमतुः । अथायुष्मान् महाकाश्यपो विकसितरक्तकमलसदृशौ द्वौ हस्तौ सुवर्णवर्णौ शास्तृपादौ यावदुल्लङ्घ्यं दृढं गृहीत्वा स्वाये शीर्षे प्रत्यष्ठापयत् । महान् जनानि च यस्तदाश्चर्यं समवलोक्य उत्तरं नादात् । गन्धमाल्यादिभिश्च समभ्यर्च्य यथाभिलषि प्राणमत् । एवं महाजनेन तैः पञ्चभिर्भिक्षुशतैर्वन्दित आयुष्मतो महाकाश्यपस्य आधिष्ठानबलादेव भगवतो गौतमस्य पादौ हस्तं मुक्त्वा चन्दनदार्वादीनां किञ्चिदप्याविचाल्य यथास्थानं एव प्रतिष्ठतः स । ततश्च भगवतः शाक्यमुनेश्चितिः स्वयमेव समन्तादेकमहारेणैव प्राज्ज्वलीत् । दह्यमानस्य शास्तृशरीरस्य यदमून्मांसं त्वक्स्नायवः शिरोऽस्थि मज्जा वा तेषां भस्म नैवाप्सीत् कज्जलञ्च । यथा हि सर्पिषि वा कर्पूरे वा तैले वा दह्यमाने भस्म न दृश्यते तथैवाभवत् । पञ्चवल्लयुगशतानि च दग्धानि यान्याभ्यन्तरिकाणि यानि च बाह्यानि । तेषु दग्धेष्वन्तरीक्षादुदकधारा प्रादुर्भूय चितिं निरवापयत् । पुनः कौशिनारका मल्ला अपि सर्वगन्धोदकेन तां चितां निर्वापयामासुः । सुमनःकुङ्कुमलसदृशाश्च मुक्तासदृशाश्च सौवर्णाश्च धातवः * एवावाशिष्टाः । दर्शयुष्काणां सम्बुद्धानां शरीरं स्वर्णस्कन्धविवेष्टकघनं भवति । भगवान् गौतमस्तु अहं न चिरात्पारेनिर्वीस्यामि । मम शासनं तावत्सर्वत्र न विश्रुतम् । तस्मान्मयि परिनिर्वृते सर्पपमात्रमपि धातुं गृहीत्वा तद्विधाय स्वेषु स्वेषु नगरादिषु चैत्यं कारयित्वा परिचरंश्च महाजनः स्वर्गपरायणो भवत्विति धातूनां विकिरणमभ्यलप्यत् ।

* अत्र पुस्तके धातुशब्देन प्रायशो भगवतो गौतमस्य अस्थिधातुरेवोच्यते । बुद्धसमये तु धातुरिति भगवतो गौतमस्य च अर्हताञ्चास्थीनां सद्भा भवति ।

केचिद्घातवो विकीर्णाः । केचिन्न विकीर्णाः । ते कतमे चत्वारो दंष्ट्राघातवः । द्वे अक्षिणो उष्णापामेति एते सप्त घातवो न विकीर्णाः । तेषां क्षुद्राः सर्पपूजमात्राः । महान्तो द्वे वा भिन्नतण्डुलमात्राः । अति-महान्तो मुद्गबोजमात्राश्चाभवन् । एवं चित्तं निर्वाप्य कौशिनारका मल्लरानाः सन्यागारशालां चातुर्भातिकैः सुगन्धैः परिवास्य लाजपञ्चमानि च पुष्पाणि विकीर्य उपरि वितानं बद्ध्वा सुवर्णतार-काभिः समलङ्कृत्य तत्रापि गन्धदामरत्नदामान्यऽवलम्बयामासुः । सन्यागाराद्यावन्मुकुटकन्धनं नाम प्रधानमङ्गलशाला तावदुभयोः पार्श्वयोर्मणिकोटादिभिः परिक्षिप्य उपरि चेलवितानं बन्धयित्वा सुव-र्णताराभिः समलङ्कृत्य तत्रापि गन्धदाममालादामरत्नदामान्यऽ-वलम्ब्य मणिदण्डानि च पञ्चवर्णान्वनांश्चोच्छ्रित्य समन्ताद्भज-पताकाः परिक्षेपयामासुः ।

सर्वालङ्कारविभूषिते हस्तिस्पृष्टेऽपि सवातुं सुवर्णद्रोणिमवस्थाप्य मालागन्धादिभिः समन्वय्य साधुकाण्डनं कुर्वन्तः अन्तर्नगरं प्रवेश्य सन्यागारशालायां महार्घं वरपर्यङ्के प्रतिष्ठापयामासुः । उपरि श्वेतच्छत्रञ्च दधुः । अथ कौशिनारका मल्ला भगवतो गौतमस्य धातुन् सप्ताहं शक्तिहस्तैः पुरुषैः परिक्षेपयामासुः । प्रथमं तावद् कुम्भेन कुम्भं प्रहरन्तो हस्तिनः परिक्षेपयामासुः । ततो ग्रीवया ग्रीवाः प्रहरतोऽश्वांश्च ततश्चाणिकोट्याऽऽणिकोटिं प्रहरतो रथांश्च । ततो बाहुभिर्बाहुन्प्रहरतो योधांश्च । तेषां पर्यन्तं कोट्या कोटिं प्रहरद्भि-र्धनुर्भृद्भिः परिक्षेपयामासुः । एवं समन्ताद्योजनमात्रे स्थाने ते रानान आरक्षां विदधुः ।

इति श्रीशीलस्कन्धविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

शास्त्रपरिनिर्वाणपूजापरिदीपनो नाम

एकोनविंशोऽध्यायः ।

विंशोऽध्यायः

एवं परिनिर्वृते भगवति गौतमे राजा अजातशत्रुस्तच्छुश्राव ।
कथं शुश्राव ? प्रथममेव तस्याऽमात्याः समाकर्ण्य एव चिन्तया-
मासुः । भगवान् गौतमः परिनिर्वृतः । तत्तु वृत्तमस्माकं राज्ञे अजात-
शत्रवे सत्वरमुपनेतुं न युक्तम् । पार्थज्यश्रद्धया अस्माकं राज्ञा
सदृशोऽन्यो नास्ति । यद्येपोऽनेनैव नयेन श्रोष्यति । तस्य हृदयं
फलिष्यति । राजा त्वस्माभिरेवानुरक्षणीय इति । ते च तिस्रः सुवर्ण-
द्रोणाराहृत्य सर्पिर्मज्जादिभिश्चतुर्भिर्मधुरैः परिपूर्य्य राज्ञः सकाशं गत्वा
एतदब्रुवन् । अस्माभिर्देव ! स्वप्नं दृष्टम् । तस्य प्रशमार्थं दुक्लं
धृत्वा यथानासिकाधिवरं नाच्छाद्यते तथा चतुर्मधुरद्रोण्यां निप-
त्तुमर्हसीति । तदा राजा अजातशत्रुरर्षपराणाममात्यानां तद्वचनं समाकर्ण्य
वत्साः । एवं भवत्विति सम्प्रतीप्य तथैवाकार्षीत् ।

अथ तेऽपि अमात्या आभरणानि मुक्त्वा केशान् परिकीर्य्य यत्र
भगवान् गौतमः परिनिर्वृतस्तदभिमुखा भूत्वा शिरस्यञ्जलिं प्रणिधाय
राज्ञ एवमाहुः स । देव ! मृत्योर्मोचयितुं सत्त्वं नाम नास्ति ।
अस्माकमायुर्वर्द्धनं ! चैत्यस्थानं पुण्यक्षेत्रमभिषेकचैत्यप्रतिमः स भग-
वान् शाक्यमुनिः कुशिनारायां परिनिर्वृत इति । राजा अजातशत्रु-
स्तच्छ्रुत्वा विसंज्ञो जातः । सपदि चतुर्मधुरद्रोण्या उष्णतां मुमोच । अथा-
ऽमात्या राजानमुत्क्षिप्य द्वितीयायां द्रोण्यां न्यपातयन् । ततो राजा संज्ञां
लब्ध्वा वत्साः । किं वदतस्वपृच्छत् । शास्ता महाराज ! परिनिर्वृतः ।
पुनरपि राजा विसंज्ञो जातः । तस्यां चातुर्मधुरद्रोण्यां उष्णतां मुमोच ।
अथ तेऽपि अमात्या राजानमुत्क्षिप्य तृतीयायां द्रोण्यां न्यपातयन् । स

राजा पुनः संज्ञां लब्ध्वा ताताः ! किं वदतेत्यपृच्छत् । शास्ता महा-
राज ! परिनिर्वृत इति । राजा पुनरपि विसंज्ञो जातः । अथ तेऽपि
अमात्या राजानमुत्क्षिप्य मूर्ध्नि घटैरुदकमासिषिचुः । पुनः राजा संज्ञा
लब्ध्वा आसनादुत्थाय सुगन्धपरिवासितान् मणिवर्णकेशान् सुवर्ण-
फलकसदृशे पृष्ठे विकीर्य, प्रवालान्कुरवर्णाभिः सुवृत्ताङ्गुलिभिः वनक-
वर्णनुरः सीन्यान्निव गृहीत्वा रुदन्नुन्मत्तवेशेनान्तर्बीध्यामवतारणः ।

‘स च राजा अलङ्कृतनाट्यश्रिभिः परिवृतो नगरान्निष्क्रम्य जीव-
काम्रवर्नं नामोद्यानमगमन् । तत्र च गत्वा यस्मिंस्तु स्थाने निपद्य
भगवान् गौतमस्तस्मै राज्ञे धर्ममदिशत् तत् स्थानं समवलोक्य
भगवन् ! सर्वज्ञ ! अस्मिन् स्थाने निपद्य मह्यं धर्मं ननु दिष्टवानसि ।
भवान् मम शोकशल्यं निर्हरतात् । अहं युष्माकं साक्षितामागतः ।
इदानीं मह्यं प्रतिवचनमपि न ददाति भगवानिति । पुनः पुनः परि-
देव्यं भगवन् ! अहमेवंरूपे काले भवान् भिक्षुसङ्घपरिवृतो जम्बु-
द्वीपतले चरतीत्यन्यथा नन्वशृणवम् । इदानीं त्वहं युष्माकमननुरूपाम-
युक्तां प्रवृत्तिं शृणोमिति । एवमादीनि चोक्त्वा पण्डितान्नाभिर्गोपाभिर्भग-
वतो गौतमस्य गुणान् सस्मार । पुनरेवञ्च चिन्तयामास । मम परिदेव-
नेन किञ्चित्प्रयोजनं नास्ति । दशमलस्य भगवतो धातून् हरिष्यामीति
आचिन्तयच्च ।

अथ राजा अनातशत्रुः क्रौशिनारकेभ्यो महेभ्यः सह पत्नेण दूतं
प्राहिणोत् । भगवान् गौतमोऽपि क्षत्रियः । अहमपि क्षत्रियः । अह-
मपि अर्हामि भगवतो गौतमस्य शरीरस्य भागं ग्रह्णेतुम् । अहमपि
कोरिष्यामि भगवतो गौतमस्य गात्राणां स्तूपञ्च महश्चेति । दूतं प्रेष्य
पुनश्चिन्तयामास । यदि भगवतो गौतमस्य शरीरमागं दद्युः सुन्दरम् ।

यदि न दद्युः आहरणोपायेनाऽहरिष्यामीति । चतुरङ्गं सैन्यं सज्जोक्त्य राजापि निरक्रामत् । तथा वैशालिका लिच्छवि-
राजाः शुश्रुवुर्भगवान् गौतमः कुशिनारायां परिनिर्वृत इति । तेऽपि कौशिनारकेभ्यो मल्लेभ्यः सह पत्रेण दूतं प्रैरयन् । भगवान् गौतमोऽपि क्षत्रियः । वयमपि क्षत्रियाः । वयमप्यर्हामो भगवतो गौतमस्य शरी-
राणां भागं ग्रहीतुम् । वयमपि करिष्यामो भगवतो गौतमस्य शरीराणां स्तूपञ्च महञ्चेति । ते दूतं प्रैष्य पश्चाच्चतुरङ्गं सैन्यं गृहीत्वा निश्चक्रमुः ।
तथा निशमयाञ्चक्रुश्च कापिलवस्तवाः शाक्यराजा भगवान् गौतमः कुशिनारायां परिनिर्वृत इति । तेऽपि कौशिनारकेभ्यो मल्लेभ्यः पत्रेण सह दूतं प्राहिष्वन् । भगवान् शाक्यमुनिरस्माकं ज्ञातिश्रेष्ठः । वयमप्य-
र्हामो भगवतो गौतमस्य शरीराणां भागं लब्धुम् । वयमपि करिष्यामो भगवतः शाक्यमुनेः स्तूपञ्च महञ्चेति । तेऽपि दूतं प्रैष्य चतुरङ्गं बलं गृहीत्वा पश्चान्निश्चक्रमुः ।

शुश्रुवुश्चाल्लकप्पका* अपि बुल्लयो भगवान् गौतमः कुशिना-
रायां परिनिर्वृत इति । अथाऽल्लकप्पका बुल्लयः कौशिनारकेभ्यो मल्लेभ्यः सार्द्धं पत्रेण दूतं प्राहिष्वन् । भगवान् गौतमोऽपि क्षत्रियः । वयमपि क्षत्रियाः । वयमप्यर्हामो भगवतो गौतमस्य शरीरस्य भागं लब्धुम् वयमपि करिष्यामो भगवतो गौतमस्य स्तूपञ्च महञ्चेति ।
तथा शुश्रुवू रामग्रामकाः कोलियराजा भगवान् शाक्यनिनः कुशि-
नारायां परिनिर्वृत इति । अथ रामग्रामकाः कोलियाः कौशिनारकेभ्यो मल्लेभ्यः पत्रेण सह दूतं प्राहिष्वन् । भगवान् गौतमोऽपि क्षत्रियः । वयमपि कोलियाः । वयमप्यर्हामो भगवतो गौतमस्य शरीरभागं

लब्धुम् । वयमपि करिष्यामो भगवतो गौतमस्य स्तूपञ्च महश्चेति ।
न्यशमयच्च वेष्टदीपको ब्राह्मणो भगवान् गौतम कुशिनारायां परिनिर्वृत
इति । अथ वेष्टदीपको ब्राह्मणः कौशिनारकेभ्यो महेभ्यः पत्रेण सह
दूतं प्राहिणेत् । भगवान् गौतमोऽपि क्षत्रियः । अहमस्मि ब्राह्मणः ।
अहमप्यर्हामि भगवतो गौतमस्य शरीरभागं लब्धुम् । अहमपि करि-
ष्यामि भगवतो गौतमस्य गात्राणां स्तूपञ्च महश्चेति ।

शुश्रूवुः पावेयकाः महाराजा भगवान् शाक्यसिंहः कुशिनारायां
परिनिर्वृत इति । तेऽपि कौशिनारकेभ्यो महेभ्यः पत्रेण सह दूतं
प्राहिण्वन् । भगवान् गौतमोऽपि क्षत्रियः वयमपि क्षत्रियाः वयमप्य-
र्हामो भगवतो गौतमस्य शरीरभागं लब्धुम् । वयमपि करिष्यामो
भगवतो गौतमस्य गात्राणां स्तूपञ्च महश्चेति । तेऽपि दूतं प्रेष्य
पश्चाच्चनुरङ्गं सैन्यमादाय चक्रमुध । एषां पावेका महाराजाः सर्वेभ्यो
राजभ्य आसन्नतराः । कुशिनाराग्निगव्यन्तरे नगरे वसन्ति स्म ।
भगवान् हि गौतमः पावामव्युष्यैव कुशिनारां गतः । कस्मात् पावेयका
महाराजाः प्रथमेव नागता इति ? । महापरिवाराः किल ते राजानः ।
परिवारं कुर्वन्त एवातिविलम्ब्य पश्चाद्गता इति । ते सर्वे सप्तनगर-
वासिनोऽपि तत्रागत्य पुनर्दूतं सार्धं पत्रेण प्रेषयामासुः । भगवतो
गौतमस्य धातूनसम्भ्यं प्रदत्त । युद्धं वा कुस्तोति । तेऽपि राजानः पुनः
कुशिनारां परिरुध्य तस्युः । एवं परिरुद्धे नगरे कौशिनारका महाराजा-
स्तेभ्यो राजभ्य एतदब्रुवन् । भो भो ! राजानः ! भगवान् गौतमोऽस्माकं
ग्रामक्षेत्रे परिनिर्वृतः । न वयं शास्तुः सन्नशं पत्रं प्राहिणुम ।
न वयमिह तपानयाम । शास्ता हि स्वयमेवेहागत्य दूतप्रेषणेनास्मान्

निमन्त्रयामास । यस्माकं ग्रामक्षेत्रेषु महार्घे रत्ने समुत्पन्ने यूयं
तदस्मभ्यं दत्तं? सदेवके हि लोके बुद्धरत्नसदृशं रत्नं नाम नास्ति ।
एवंरूपं महार्घमुत्तमं रत्नं लब्ध्वा वयं कस्मैचित् प्रदास्यामः । यूय-
मेव न मातुः क्षीरमपिबन् । वयमपि प्राश्नाम । यूयमेव न पुरुषाः ।
वयमपि पुरुषा एव स्म इति । एव भवतिवति परस्परमहङ्कारं कुर्वन्तः
शासनं प्रतिशासनं प्रेषयन्तोऽन्यान्यं साहङ्कारं जगर्जुः ।

तत्र च प्रवृत्ते युद्धे कौशिनारकाणां राज्ञामेव जयो भविष्यति ।
कस्मात्? भगवतो गौतमस्य शरीरपूजनार्थं समागताः सर्वे देवा अपि
तेषां पक्षे भविष्यन्ति । ततश्च कौशिनारका महाराजा आहुः स्म । भगवान्
गौतमोऽस्माकं ग्रामक्षेत्रे परिनिर्वृतः । न वयं प्रदास्यामो भगवतो
गौतमस्य शरीरभागमिति । एवमुक्ते द्रोणो नाम ब्राह्मणस्तेषां विवादं
समाकर्ण्य चिन्तयत् । इमे राजानो भगवतः शाक्यमुनेः परिनिर्वृतिस्थाने
विवादं कुर्वन्ति । न त्वैवेतदनुरूपम् । अल्पमेन कलकलेन । अहमेत-
मुपशमयिष्यामीति । स तु द्रोणो द्विजवरो गत्वा तेभ्यः सर्वेभ्यो
गणेभ्य ऊर्ध्वभूमिप्रदेशे स्थित्वा द्विभाणवारप्रमाणं द्रोणगर्जनं नाम
एकमनुशासनं चकार । प्रथमभणनवारे एकं पदमपि ते न शुश्रुवुः ।
द्वितीयभणनवारस्य पर्यवसाने भवन्तः! आचार्यस्य शब्द इव
प्रतिभाति । भवन्तः! आचार्यस्येव शब्द इव प्रतिभाति इति
तेऽपि सर्वे निःशब्दा अभवन् । तस्मिन् काले जम्बुद्वीपे हि प्रायस्तु
तस्य ब्राह्मणस्थान्तेवासीभूतो नाम नाभूत् । अथ द्रोणो ब्राह्मणस्तद्वचनं
समाकर्ण्य निःशब्दांस्तूष्णीम्भूतान् राज्ञो विदित्वा पुनरेतत् प्रोवाच ।
शृण्वन्तु भो! भो! मम वाक्यमेकं स क्षान्तिवार्दा सुगतोऽस्मादर्यः ।
न साध्वयं सन्तमपूरूपस्य शरीरभक्ते यदि स्याद्विरोधः ॥

सर्वे भवन्तः सहिताः समग्राः कुम्भोऽष्टमागानिह मोदमानाः ।
सन्ति श्रुताः स्तूपवरा दिशामु शौद्धोदना नैकननाः प्रसन्नाः ॥

अथ राजानोऽब्रुवन् । तस्माद्वि ब्राह्मण ! त्वमेव भगवतो गौत-
मस्य धातून् अष्टधा सुविभक्तं विभन । एव भो ! इति द्रोणो
द्विजवरस्तेषां सद्धानां गणानां वचनं प्रतिश्रुत्य भगवतो गौतमस्य
धातून् अष्टधा समं सुविभक्तं व्यभजत् । तत्रायमनुक्रमः द्रोणः किं
ब्राह्मणस्तेषां राज्ञां वचनं समाकर्ण्य सुवर्णद्रोणो व्यतरत् । अथ ते
रानानः समागत्य सुवर्णवर्णैर्द्रोण्यामेव सुवर्णवर्णधातून् दृष्ट्वा भगवन् !
सर्वज्ञ ! वयं पूर्वं युष्माकं द्वात्रिंशद्वरमहापुरुषलक्षणैः प्रतिमण्डितं
पद्मर्णरदिमविचित्तमशीत्यनुव्यञ्जनसमुज्ज्वलितं सुवर्णवर्णशरीरं पश्यामः
इदानीं भवतः सुवर्णवर्णधातवोऽप्यशिष्टाः । न युक्तमिदं भवन् !
युष्माकमिति परिदिदेवरे ।

तदा द्रोणो ब्राह्मणस्तेषां प्रमादं ज्ञात्वा भगवतो गौतमस्य
दक्षिणं दंष्ट्राधातुं गृहीत्वा शीर्षवेष्टनाभ्यन्तरे असमं न्यस्तवान् ।
तदतन्तरं भगवतः शाक्यमुनेर्धातून् अष्टधा समं सुविभक्तं व्यभजत् ।
सर्वे धातवः षोडशादका अभवन् । एकैकं नगरवासिनो द्वौ द्वावादकौ
लेभिः । द्रोणे विप्रे भगवतो गौतमस्य धातून् विभनति शक्रो देवराजः
सदेवानां लोकानां शङ्काच्छेदनार्थं चतुःसत्यदेशनायै उपकारभूतो
भगवतो गौतमस्य दक्षिणो दंष्ट्राधातुः केन गृहीत इति विचारयन्
द्रोणेन ब्राह्मणेन गृहीत इति व्यलोकयत् । दृष्ट्वा च द्रोणो ब्राह्मणो
भगवतो गौतमस्य तस्य दक्षिणदंष्ट्राधातोरनुरूपं सत्कारं सम्मानञ्च कर्तुं
न शक्यति । गृह्णामि तमिति वेष्टनाभ्यन्तराद्गृहीत्वा सुवर्णसमुद्रे
निधाय देवलोकेन नात्वा चूडामणिनैत्ये निदधौ । द्रोणोऽपि ब्राह्मणो

भगवतो गौतमस्य धातून् विमज्ज्य पश्चात् स्वगृहीतं दक्षिणं दंष्ट्राधातुम-
पश्यन् संचोर्य्य गृहीतत्वात् केन गृहीत इति प्रष्टुमपि न शशाक । भव-
तैव ननु भगवतो गौतमस्य धातवो विभाजिताः । किं त्वं प्रथममेव तव
धातूनामभावं न ज्ञातवानसीति मयि दोषारोपणं कुर्युरिति मह्यमपि
भागं दत्तेति वक्तुमपि न शशाक ।

ततश्च स द्रोणो ब्राह्मण एषोऽपि विमक्तधातुः सुवर्णकुम्भो धातु-
गतिक एव । येन भगवतो गौतमस्य धातवो मिताः । अहमस्य स्तूपं
करिष्यामीति विचिन्त्य भवन्त इमं कुम्भं मह्यं ददात्विति प्राहस्म ।
तदा शुश्रुवश्च पिप्पल्विनिया मौर्याः भगवान् गौतमः कुशिनारायां
परिनिर्वृत इति । श्रुत्वा च कौशिनारकेभ्यो मल्लेभ्यो दूतं प्राहिण्वन् ।
भगवान् गौतमोपि क्षत्रियः । वयमपि क्षत्रियाः । वयमप्यर्हामो भग-
वतो गौतमस्य शरीरभागं लब्धुम् । करिष्यामः स्तूपञ्च महञ्चेति । ते
दूतं प्रेष्य युद्धसज्जा निश्चक्रमुः । अथ ते कौशिनारकाः मल्लराजा-
स्तेभ्य एतत्प्रोचुः नास्ति भगवतो गौतमस्य धातूनां भागो दातुम् ।
विमक्ता भगवतो गौतमस्य धातवः । अतोङ्गारमाहस्तेति । ततस्तेऽप्य-
ङ्गारमाजहुः । अथ राजा अजातशत्रुः राजगृहे नगरे भगवतो
गौतमस्य धातूनां स्तूपञ्च महञ्च चकार । कथं चकार ? कुशि-
नाराया नगर्यां राजगृहं नगरं पञ्चविंशतियोजनानि । अत्रान्तरे
अष्टौषभविस्तृतं समतलं मार्गं कारयित्वा मल्लराजा मकुटबन्धननाम्ने
सन्धागारे यादृक्पूजाविशेषं चक्रुः पञ्चविंशतियोजने मार्गेपि
तादृशमेव पूजाविशेषं कारयामास । स राजा अजातशत्रुर्लोकानु-
ग्रहार्थं सर्वत्र पापे पण्यशालश्च निरमापयत् । राजा अजातशत्रुर्भगवतो
गौतमस्य धातून् शक्तिपञ्जरे प्राक्षिप्य आत्मना विजिते पञ्चाशद्योजन-

एवमुचुः । महाराज ! अमनुष्याः कुरिताः शोभ्रं भगवतो गौतमस्य धातूनाहारयेति । अथ राजा अजातशत्रुरेवमवदत् । भवन्तः ! तावन्मे चित्तं तृप्तिं न प्रापत् । एवं सत्यापि धातूनाहारयेति ब्रूय । ततश्च राजा अजातशत्रुः सत्वरमेव भगवतो गौतमस्य धातूनाहारयत् । समाहृत्य सप्तमेऽह्नि राजगृहे नगरे स्तूपञ्च महश्च चकार । वैशालिया अपि अजालिच्छाविराजा वैशाल्यां पुरि भगवतो गौतमस्य धातूनां स्तूपञ्च महश्च चक्रुः । तथा कापिलवस्तवा अपि शाक्याः कापिलवस्तुनि नगरे भगवतो गौतमस्य धातूनां स्तूपञ्च महश्च चक्रुः । अल्लकपिका अपि बुलिया अल्लकपे नगरे भगवतो गौतमस्य धातूनां स्तूपञ्च महश्च चक्रुः । रामग्रामिका अपि कोलिया रामग्रामे भगवतो गौतमस्य धातूनां स्तूपञ्च महश्च चक्रुः । वेष्टदीपको ब्राह्मणो वेष्टदीपके नगरे भगवतो गौतमस्य धातूनां स्तूपञ्च महश्च चकार । पावेयका अपि महुराजाः पावाया भगवतो गौतमस्य धातूनां स्तूपञ्च महश्च चक्रुः । कौशिनारका अपि महुराजाः कुशिनारायां भगवतो गौतमस्य स्तूपञ्च महश्च चक्रुः । द्रोणो घाक्षणः कुम्भस्य स्तूपञ्च महश्च चकार । पिप्पलीवन्धा मौर्ध्याः पिप्पलीवनेऽह्वाराणां स्तूपञ्च महश्च चक्रुः । इति भगवतो गौतमस्य धातूनामष्ट स्तूपाः । नवमः कुम्भस्तूपः । दशमोऽह्वारस्तूपश्चेति प्रथमं दशस्तूपा अभवन् ।

एवं प्रतिष्ठितेषु स्तूपेषु आयुष्मान् महाकाश्यपो भगवतो गौतमस्य धातूनामन्तरायं समवलोक्य राजानमजातशत्रुमुपसङ्क्रम्य महाराज ! एवं निधानं कर्तुमर्हसीत्याहस । अथ राजा अजातशत्रुः साधु भवन् ! इति प्रत्यवदत् । भवन् ! निधानकृत्यं हि मद्भारम् । भगवतो गौतमस्य शेषांश्च धातून् कथमाहरिष्यामत्यष्टच्छ । नृपवर !

भगवतो गौतमस्य धातूनामाहरणं न त्वद्भारम् । तच्च मद्भारमेवेति । भवन् । साधु । यूयं भगवतो दशकृत्यस्य धातूनाहरत । अहं निधानं करिष्यामीति । आयुष्मान् महाकाश्यपोऽपि तेषां तेषां राज्ञां परिचरण-मात्ममेवाऽवधाय शेषान्सर्वान् भगवतो गौतमस्य धातून् समाहरत् । रामप्राप्ते निहितान् भगवतो गौतमस्य धातून् नागराजाः परिगृह्युः । तेषामन्तरायोऽपि नास्ति । तांश्च धातून् भाविनि काले लङ्कायामनु-राधपुरे महास्तूरे निवास्यन्तीति ज्ञात्वा नाहरत् । शेषेभ्यः सप्त नगरेभ्य एकाहरच्च । अथ स महाकाश्यपो राजगृहनगरस्य प्राचीनदिशा-शापामवधाय अस्मिन् स्थाने यो यध्यपापाणोस्ति स सोन्तर्ध-त्तान् पांशुरपि शुद्धो भवतु उदकं मोदूच्छत्यित्यादिस्तत् । यथा तेनादिष्टं तथैवाऽभूत् । अप राजा अजातशत्रुस्तत् स्थानं सहन्य समुद्धृतैः पांशुभिरिष्ट्वा अकारयत् । स राजा अजातशत्रुस्ताभिरि-ष्ट्वाभिरशीतिमहाश्रावकाणां स्तूपांश्च कारयामास । तस्मिन् समये किं करोषि महाराज ! इति पृच्छद्भयः अशीतिमहाश्रावकाणां स्तूपान् करोमीऽयवदत् । न कश्चिन्ननुष्यो वा दिव्यानां वधुषामलम्बी वा सन्निधानमज्ञासांत् अन्यत्र राजानं कर्मकारांश्च । तस्मिन् निखाते अशीतिहस्तगम्भीरे अवस्ताद्योहं संधापयित्वा तत्तापि विशालं लोह-मयं गृहं कारयामास ।

अप राजा अजातशत्रुर्मगवतो गौतमस्य धातून् हरिचन्दन-समुद्रे विक्षेप । तं हरिचन्दनसमुद्रमन्यस्मिन् हरिचन्दनसमुद्रे निविक्षेप । तमन्यस्मिन् हरिचन्दनसमुद्र इति एवं क्रमशः अष्टमु हरिचन्दनसमुद्रेषु निविक्षेप । तांश्च अष्ट हरिचन्दनसमुद्रान् अष्टमु हरिचन्दनस्तूपेषु । तांश्च हरिचन्दनस्तूपान् अष्टमु लोहितचन्दनसमुद्रेषु । तांश्च अष्ट

लोहितचन्दनसमुद्गान् अष्टसु लोहितचन्दनस्तूपेषु । तांश्च अष्ट लो-
हितचन्दनस्तूपान् अष्टसु हस्तिदन्तसमुद्गेषु । तांश्च अष्ट हस्तिच-
न्दनसमुद्गान् अष्टसु हस्तिदन्तस्तूपेषु । तांश्च अष्ट हस्तिदन्तस्तूपान् अष्टसु
सर्व्वरत्नसमुद्गेषु । तांश्च अष्ट सर्व्वरत्नसमुद्गान् अष्टसु सर्व्वरत्नस्तूपेषु ।
तांश्च अष्ट सर्व्वरत्नस्तूपान् अष्टसु सुवर्णसमुद्गेषु । तांश्च अष्ट सुवर्ण-
समुद्गान् अष्टसु सुवर्णस्तूपेषु । तांश्च अष्ट सुवर्णस्तूपान् अष्टसु
रजतसमुद्गेषु । तांश्च अष्ट रजतसमुद्गान् अष्टसु रजतस्तूपेषु । तांश्च
अष्ट रजतस्तूपान् अष्टसु मणिसमुद्गेषु । तांश्च अष्ट मणिसमुद्गान्
अष्टसु मणिस्तूपेषु । तांश्च अष्ट मणिस्तूपान् अष्टसु पद्मरागमणि-
समुद्गेषु । तांश्च अष्ट पद्मरागमणिसमुद्गान् अष्टसु पद्मरागमणिस्तूपेषु ।
तांश्च अष्ट पद्मरागमणिस्तूपान् अष्टसु मरकतमणिसमुद्गेषु । तांश्च
अष्ट मरकतमणिसमुद्गान् अष्टसु मरकतमणिस्तूपेषु । तांश्च अष्ट
मरकतमणिस्तूपान् अष्टसु प्रवालसमुद्गेषु । तांश्च अष्टप्रवालसमुद्गान्
अष्टसु प्रवालस्तूपेषु निक्षेपयामास ।

सर्व्वस्योपरि लङ्काद्वीपे स्तूपारामचैत्यप्रतिमं प्रवालमयं स्तूपम-
कारयत् । तदुपरि सर्व्वरत्नमयं गृहञ्च । तदुपरि रजतमयं गृहञ्च ।
तदुपरि ताम्रमयं गृहञ्चाकारयत् तस्मिंस्तु सर्व्वरत्नमयीं सिकता-
मयकार्थ्यं जलजस्पलजकुसुमानां सहस्राणि चावाकिरत् । पञ्चाशदधि-
कानि पञ्च च जातकशतानि अशीतिश्च महाश्रावकाः । राजा
च शुद्धोदनः । महामाया च देवी यशोधरा च देवी । छत्रश्चा-
मात्यः । कालुदायी चामात्यः । कन्यकश्च तुरङ्गमः । अध्वत्यस्तरु-
राजश्च । चत्वारो निधिकुम्भाश्चेति 'इमान् सर्वान् सुवर्णमया-
नकारयत् । ततश्च पञ्च शतानि सुवर्णरत्नमयानां पूर्णकुम्भानां

प्रत्यष्ठापयत् पञ्च च सुवर्णध्वजशतानि उच्छ्राययामास । पञ्च-
शतानि च सुवर्णप्रदीपानां पञ्च शतानि च रजतप्रदीपानां सुगन्धतेलेन
परिपूर्य प्रत्यष्ठापयत् । तेषु दुक्लवताश्चाज्वालयन् । अथाऽप्यु-
ष्मान् महाकाश्यपो न म्लायन्तु कुसुमानि न शुष्यन्तु च
सुगन्धाः न निर्व्वान्तु भद्रापाश्चाति समादक्षन् । सौवर्णंऽपि
पत्रे अक्षराप्यलेखयत् । यदा अनागतेऽध्वानि अशोको नाम कु-
मारश्च्छत्रदुच्छ्राय्याशोको धर्मराजो भविष्यति तदा स राजा
धर्माशोको भगवतो गौतमस्य एषां धातूनां सर्वत्र विस्तारं करि-
ष्यतीति । अथ स राजा अनातशत्रुः सर्वैः प्रसाधनैश्च
समम्यर्च्य आदिन प्रभृति द्वाराण्यावृष्वन्निरक्रामत् । तान्नमयगृह-
द्वारनावृष्यालम्बरज्वां कुञ्चिकाश्च बन्ध । प्रत्यष्ठापयच्च तत्र महा-
मणिस्कन्धम् । तत्ताक्षराणि चालेखयत् । अनागते दारिद्र्यराज
इमं मणिस्कन्धं गृहीत्वा भगवतो गौतमस्य धातूनां सत्कारं
करोदिति ।

अथ सहस्राक्षो देवराजो विश्वकर्माणं देवपुत्रमामन्त्रयत् । आह
च वत्स ! राज्ञा अनातशत्रुणा भगवतो गौतमस्य धातूनां निधानं
कृतम् । तस्मिन् स्थाने त्वमारक्षामपि कुर्वीति । ततश्च प्राहिणोत् ।
स च समागत्य बालसंपर्पणं नाम यन्त्रं प्रयुक्तवान् । तस्मिन् स्तूपगर्भे
काष्ठमयी, पुत्तालिकाः प्रवालभयान्कृपाणान् गृहीत्वा वातवेगसदृशेन
वेगेन नित्यं परिभ्रमन्तीश्च प्रायुङ्क्त । तत्र समन्ताद्विजकास्तरणैरिव
शिलाभिः परिक्षिप्य उपरि पाशुप्रक्षेपणाद्भूमिं समां चकार । तत् उपरि
विशालं पाषाणस्तूपं निरमात् । तदा भगवतो गौतमस्य अभिज्ञानां
धातूनां दक्षिणादंष्ट्राधातुखयस्त्रिंशद्देवलोके प्रणिधाय पुरुहूतप्रमुखैर्देव-

ब्रह्मणैश्च एको दंष्ट्राधातुर्गन्धारदेशे, एको राज्ञः कालिङ्गस्य नगरे
 एको लङ्कायाश्च समभ्यर्च्यते समभिवन्द्यते च । वामाक्षकधातुर्मञ्जे-
 रिकनागभवने नागराजैर्मह्यते इदानीं तु राज्ञः कालिङ्गस्य विजयतः
 पश्चात् समानीतो वामदंष्ट्राधातुरपि द्वौ श्रीवाल्ल्याटधातू च लङ्कावा-
 सिभिर्निरन्तरं सगौरवं सविनयं च समान्येते समभिवन्द्येते च ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्यधिरस्य कृतौ 'सद्धर्ममकरन्दे'
 सम्युद्धधातुविभजनपरिदीपनो नाम
 विंशोऽध्यायः ।

अथ एकविंशोऽध्यायः ॥

अथ समाप्तसर्वबुद्धकृत्यो भगवान् गौतमः कुशिनारायामुपव-
र्त्तने महानां शालवने यमकशालयोरन्तेर वैशाखपूर्णिमास्यां प्रत्यूपे
निरुपधिशेषनिर्वाणात् परिनिरवात् । तस्य भगवतो लोकनापस्य
परिनिर्वाणे सन्निपत्तिनां सप्तानां भिक्षुशतसहस्राणां प्रधान आयु-
प्मान् महाकाश्यपोऽभूत् । स तु गणज्येष्ठ । सप्ताहतः प्राक्स्रिनि-
र्वृते भगवति गौतमे सुमद्राख्येन बृद्धप्रवर्जिनेन, अलमायुप्मन्तः ।
मा शोचत । मा परिदेवध्वम् । सुमुक्ता वयं तस्मान्महाश्रमणात् ।
तेन च महाश्रमणेन उपद्रुता वयं भवामः । इदं वोऽर्हति । इदं वो
नाऽर्हतीति । इदानीं वयं यदेपिप्यामस्तत् करिष्यामः । यन्नेपिप्या-
मस्तन्न करिष्याम इत्युक्तं कर्णोद्वेगकरं वचनमनुस्मरन् पापीयांसो
भिक्षवः अतीतशास्तृकं प्रवचनमिति मन्यमानाः पक्षवत् लब्ध्वा
अचिरादेव सद्धर्ममिममन्तर्धास्यन्ति । यावद्धर्मविनयस्तिष्ठति
तावदनर्तातशास्तृकं प्रवचनं भवति । तन्नूनमहं धर्मविनयसङ्गीतिं
कारयामि । ययेदं शासनमध्वन्यं स्याच्चिरात् स्थितञ्च । यतोऽहं
भगवता गौतमेनाऽपि काश्यप ! घास्यसि त्वं शानानि पांशुकूलानि
निर्व्यसनानीत्युक्त्वा असाधारणेन परिभोगेण सङ्गृहीतः । अहं हि
भिक्षवः ! यावदेवाऽकाङ्क्षे विविच्यैवाकुशलेभ्यो धर्मेभ्यः सवितर्कं
सविचारं विविक्तं प्रीतिमुखं प्रथमं ध्यानमुपसम्पद्य विहरामि । तथा
द्वितीयं ध्यानम् । तृतीयं ध्यानम् । चतुर्थं ध्यानञ्च । काश्यपोऽपि
भिक्षवः ! यावदेवाकाङ्क्षति विविच्यैव कामेभ्यो विविच्यैवाकुशलेभ्यो
धर्मेभ्यः सवितर्कं सविचारं विविक्तं प्रीतिमुखं प्रथमं ध्यानमुपसम्पद्य

विहरतीति । तथा द्वितीयं ध्यानम् । तृतीयं ध्यानम् । चतुर्थं ध्यानञ्चेति । एवमादिना क्रमेण नवानुपूर्वविहारषडभिज्ञादिभेद उत्तर-मनुष्यधर्म आत्मना समसमस्थापनेन चानुगृहीतः । तस्य मे किमानृण्यं भविष्यति । ननु मां भगवान् गौतमो राजेव ऐश्वर्यानुप्रदानेन सत्कृत्य स्वकुलवंशप्रतिष्ठापकोयं मे भविष्यतीति मत्वा अनेनैवाऽसाधारणेनानुग्रहेणान्वग्रहीत् ।

त तु महाकाश्यपः स्थविर एवं विचिन्त्य धर्मविनयसङ्गीतिकरणार्थं भिक्षूणामुत्साहं जनयामास । ततश्च स महाकाश्यपः स्थविरो भिक्षुस्य एतदब्रवीत् । तस्माद्धि आयुष्मन्तः ! वयं धर्मश्च विनयश्च सङ्गायामः । पुरा अधर्मां दिदीपे । धर्मः प्रतिवाह्यते स । अविनयो दिदीपे । विनयः प्रतिवाह्यते स । पुरा अधर्मवादिनो बलवन्तो भवन्ति स । धर्मवादिनो दुर्बलाश्च । अविनयवादिनो बलवन्तो भवन्ति स । विनयवादिनो दुर्बलाश्च । अथ ते भिक्षव आहुः स । तस्माद्धि भवानपि भिक्षुनुच्चिनोतु इति । तत आयुष्मान् महाकाश्यपः सकल-नवाङ्गशास्तृशासनपर्याप्तिधरान् श्रोतापन्नसङ्कदागम्यनागामिशुष्कविदर्शकक्षाणाश्रवभिक्षूनैकशतमनेकसहस्रं परिवर्ज्य त्रिषट्कपर्याप्तिप्रभेद-धरान् प्रतिसंवित्प्राप्तान् महानुभावान् भूयिष्ठान् भगवता गौतमेनैतदग्रे प्रस्थापितांस्त्रिंशद्विद्यादिभेदागस्तान् क्षाणाश्रवभिक्षून् एकोनपञ्चशतानि पर्यग्रहीत् ।

कस्मादायुष्मान् महाकाश्यप एकेनोनमकर्षीत् ? । आयुष्मत आनन्दस्यावकाशकरणार्थम् । तेनाऽयुष्मताऽनन्देन सहापि विनापि धर्मं सङ्गातुं न शक्नोति । स चाऽयुष्मान् आनन्दः शैक्षः सकरणीयः । तस्मात्तेन सह न शक्नोति । स चाऽयुष्मान् आनन्दो यत् किञ्चिद्भग-

वता गौतमेन देशितं सूत्रगेयादि तत् सर्वं भगवतो गौतमस्य सम्मुखे प्रत्यग्रहात् । तस्माद्विनापि न शक्नोति । यदि स आयुष्मान् आनन्दः शैक्षः सन्नपि धर्मसङ्कोत्यै बहूपकारित्वादुच्चेतव्यो ननु स्यात् कस्माद्भोक्षित इति ? परापवादविवर्जनार्थम् । आयुष्मान् महाकाश्यप आयुष्मत्याऽनन्दे अतोव विश्वासति स्म ।

तस्मादायुष्मान् महाकाश्यप आयुष्मन्तमानन्दं शिरसि पलितपाण्डरेऽपि कुमारवादेनैवामन्तयत् । स चायुष्मान् आनन्दः शाक्यकुलसम्भवः । भगवतो गौतमस्य भ्राता पितृव्यपुत्रश्च । तत्र हि बहून् शैक्षान् प्रतिसंविदप्राप्तान् भिक्षून् सन्त्यज्य शैक्षं प्रतिसंविदमप्राप्तमानन्दमुदचिनोदिति आयुष्मतो महाकाश्यपस्य च्छन्दागमनमिव केचिन्मन्यन्ते । तस्मात् परापवादमपि परिवर्ज्य भिक्षूणामेवानुमत्या आनन्दं ग्रहीष्यामीति तमानन्दं नोदचिनोत् । अथ ते भिक्षवः स्वयमेवायुष्मत आनन्दस्पर्धं महाकाश्यपं ययाचिरे । अथाऽयुष्मान् महाकाश्यप आयुष्मन्तमपि आनन्दमुदचिनोत् । एवं भिक्षूणामेवानुमत्या उचितेनायुष्मता आनन्देन सार्द्धं पत्रं भिक्षुशनान्यभवन् । अथ तेषां भिक्षूणामेतदभूत् । कुत्र तु वयं धर्मञ्च विनयञ्च सद्भायेम इति । पुनस्तेषां भिक्षूणामेतदभूच्च । कुमुमपुरं हि सुभिक्षं बहुशयनासनम् । तन्नूनं वयं तत्र रागगृह्णगरे वर्षं वसन्तो धर्मञ्च विनयञ्च सद्भायेम । तत्रान्यैर्भिक्षुभिर्वर्षं नोषणन्तव्यमिति । अथ भगवतो गौतमस्य परिनिर्वाणात् सप्तमु महोत्सवदिनेषु सप्तमु घातुपूजादिनेष्वतिक्रान्तेषु इदानीं ग्रीष्मतो-रर्द्धं अतिक्रान्तम् । अन्यद्वाशिष्टम् । वर्षं तुरासत्र इति मत्वा आयुष्मान् महाकाश्यप एवमाह स्म । आयुष्मन्तः ! वयं कुमुमपुरं गच्छाम-हि । अत्र स महाकाश्यप उगार्द्धं भिक्षुतद्वं गृहीत्वा एतेन गाण्डि-

गच्छत् । तथाऽयुष्मान् अनुरुद्धोऽपि उपार्द्धं भिक्षुसङ्घं समादायाऽपरेण मार्गेणागच्छत् । आयुष्मान् आनन्दो भगवतो गौतमस्य पात्रचीवराणि गृहीत्वा भिक्षुगणैः परिवृतो राजगृहनगरं गन्तुकामः सन् यत्र श्रावस्तिमार्गस्तत्र प्रतिपन्नः । आयुष्मत्यानन्दे प्राप्तेऽपि स्थाने महान् परिदेवोऽभवत् । भवन्! आनन्द! त्वं त्रिमुवननयनमस्माकं शास्तरं स्थापयित्वा कुत्र समागतोऽसि? ।

स त्वानन्दः क्रमेण श्रावस्तिमनुप्राप्तः । तस्मिन् आयुष्मत्यानन्दे श्रावस्तिमनुप्राप्ते भगवतः परिनिर्वाणदिवस इव महान् परिदेवः प्रवर्तते स्म । तत्राऽप्यायुष्मान् आनन्दः अनित्यताप्रतिसंयुक्ताभिर्धर्मकथामिर्महाजनान् प्रसान्त्वय जेतवनं प्राविशे । स त्वानन्दः प्राविश्य च भगवता गौतमेनोपिताया गन्धकुट्या द्वारं विवरे । स च मञ्चपीठादीनि निर्हृत्य हस्तेन प्रस्पृश्य गन्धकुटीमपि समर्च्य म्लानकुसुमानि चापहृत्य पुनर्मञ्चपीठादीनि यथास्थान एव संदधौ । स चानन्दो भगवति गौतमे जीवति कर्तव्यं सर्वं समभ्यर्चनमकार्षीत् । अथायुष्मान् आनन्दो भगवतः शाक्यमुनेः परिनिर्वाणात् प्रभृति स्थाननिपदनबाहुल्यादुत्सन्नश्लेष्मादिदोषं कायं प्रशमायेतुं द्वितीयेऽहनि क्षीरविरेचनं पीत्वा विहार एव निपत्ताद । तथा निपण्णे शुभेन मानवेन प्रहितमेकं मानवं दृष्ट्वा आयुष्मान् आनन्द एतदब्रवीत् । अकालो मानव! इदानीम् । मया भैषज्यं पीतम् । श्व आगम्येत । स साध्विति चोक्त्वा गतः । स चायुष्मान् आनन्दः परेशुरायुष्मता चेतकेन साकमुपगम्य शुभेन मानवेन पृष्टः शुभसूत्रं कथयामास । ततश्चायुष्मान् आनन्दो जेतवने विहारे भिन्नप्रतिसंस्करणं कारयित्वा अत्यासन्ने वर्षाकाले पुष्पपुरं प्रायात् । तथायुष्मान् महाकाश्यप आयुष्मान् अनुरुद्धोऽपि सङ्घं भिक्षुसङ्घं गृहीत्वा राजगृह-

वासभवनमिव, एंकिपाततीर्थमिव देवमनुष्याणाम्, मकरन्दाभिव
नेत्रमधुकराणाम्, दर्शनीयं सारमण्डपं निरमापयत् । तत्र च विविध-
कुसुमदामावलम्बकविनिर्गतचारुवितानं स्तविचित्रं मणिनिकरप्रभास-
मुज्ज्वलविशालतलं नानापुष्पोपहारविचित्रपरिनिष्ठतभूमिं । ब्रह्मविमान-
सदृशमलङ्कारयामास । तस्मिन् महाघे मण्डपे पञ्चानां भिक्षुशतानां
महार्चानि श्रमणयोग्यानि पञ्च प्रत्यास्तरणशतानि प्रक्षतानि ।
तत्र च मण्डपे दक्षिणस्यां दिशि उत्तरदिशाभिमुखं स्थाविरा-
सनम् । मण्डपस्य मध्ये प्राङ्मुखं भगवतो गौतमस्यासनदृशं
धर्मासनञ्च प्राज्ञापयत् । तत्र दन्ताङ्कितप्रवरर्वाजिनश्च निधाय
मत्कृत्यं निष्ठतमिति भिक्षुसङ्घेभ्यो निवेदयामास ।

अथ केचिद्विश्व आयुष्मते आनन्दाय एवमब्रुवन् । ॥
आयुष्मन् ! सन्निपातः । त्वञ्च शैक्षः सकरणीयः । तस्मान्नार्हसि
सन्निपातं गन्तुम् । अप्रमादो भवेति । अथायुष्मान् आनन्दः, श्वः
सन्निपातः यद्यहं शैक्षः सकरणीयस्तत्र गच्छेयं । न मे तत्
प्रतिरूपमिति निशाया बह्वं फालं कायगतया स्मृत्या क्षिप्त्वा
प्रत्युपे चक्रमणादवलक्ष्य विहारं प्रविश्य निषत्स्यामिति शरीरमाननाम् ।
द्वौ पादौ च मह्यं मुक्तौ । शीर्षमुपधाने प्रणिहितम् । तदनन्तर-
मनुपादायाश्रवेभ्यश्चित्तं मुपोच । स खलु आयुष्मान् आनन्द
ईर्ष्यापिपविरीहतमात्मनोऽर्हत्वं विदित्वा भगवता गौतमेनाऽप्युक्तं कृत्-
पुण्योसि त्वमानन्द इति वचनमनुस्मरंस्तुतोप । परेषुभिक्षव एकोन
पञ्चशतानि कृतभोजनाः पात्रचीवराणि संशाम्य धर्मसभायां सन्नि-
पतिता अभूवन् । आयुष्मान् आनन्दः स्वयं प्रतिज्ज्वलहस्तं
दर्शयितुकामस्तौर्भिभूयिः साकं न गतः । ते भिक्षव आयुष्मन्तः

आनन्दस्य आसनमवाहित्य यथावृद्धं निषेदुः । तदा केचिदेत-
दासनं कम्पेति पृच्छन्तिस्म । तेषुपि भिक्षव आनन्दस्येत्यूचु-
आनन्दः कर्हिचिन् गत इति? । तत्क्षणे आयुष्मान् आनन्द
एवमचिन्तयत् । इदानीं मम गमनकाल इति । ततश्चायुष्मान्
आनन्दः स्वमनुभावं दर्शयन् पृथिव्यां निमज्ज्य गत्वा स्वकाये
चासने निपसाद ।

एवं निषण्णे आयुष्मात्यानन्दे आयुष्मान् महाकाश्यपो भिक्षूना
मन्त्रयत् । आयुष्मन्तः! किं प्रथमं सङ्गायामो धर्मं वा
विनयं वेति? अथ भिक्षव आहुः स्म । भवन्! महाकाश्यप ।
विनयो नाम बुद्धशासनस्यायुः । विनये स्थिते तु शासनं स्थितं
भवति । तस्माद्विनयमेव प्रथमं सङ्गायाम इति । कं प्रधानं कृत्वा विनयं
सङ्गायाम इति? आयुष्मन्तमुपालिमेति । किमाऽनन्दो न प्रभवति?
प्रभवत्येव । अपि तु जीवति भगवति शाक्यमुनौ विनयपर्याप्तावपि
आयुष्मन्तमुपालिमतदप्रे प्रास्थापयत् । तस्मादायुष्मन्तमुपालिं
पृष्ट्वा विनयं सङ्गायामः । तत आयुष्मान् महाकाश्यपो
विनयस्य प्रश्नार्थं स्वयमेव संमेने । एवमायुष्मान् उपालिः स्वयं
संमत्य आसनादुत्थाय शीवरमेकांशं कृत्वा स्थविरान् भिक्षून् समभि-
वन्द्य हस्तिदन्ताङ्कितं प्रवर्खाजनमपि गृहीत्वा धर्मासने निपसाद ।

ततश्चायुष्मान् महाकाश्यपः प्रधानासने निषद्य आयुष्मन्तमुपालिं
विनयं पप्रच्छ । आयुष्मन्! उपाले! प्रथमं पारानिकं कुत्र प्रज्ञप्त-
मिति? वैशालानामके नगरे । कमारम्येति? सुदिशं नाम कलन्दक-
पुत्रमारम्येति । किस्मिन्स्विद्वस्तुनीति? । मैथुनधर्म इति । अथायु-
ष्मान् महाकाश्यप आयुष्मन्तमुपालिं प्रथमस्य पारानिकस्य वस्तु सम-

पृच्छत् । तथा निदानम् । पुद्गलम् । प्रज्ञप्तिम् । अनुप्रज्ञप्तिम् । आप-
त्तिम् । अनापत्तिमप्यपृच्छत् । एवं सर्वं विनयपिटकमायुष्मान् महा-
काश्यप आयुष्मन्तमुपालिम् पृच्छत् । आयुष्मान् उपालिः सर्वं विसर्ज-
यामास । विसर्जनस्य पर्यवसाने ते पञ्चशतार्हन्तः सङ्गृहीतक्रमे-
णैव गणसद्वधानञ्च चक्रुः । अयायुष्मान् उपालिर्विनयसङ्गानावसाने
बीजनं निक्षिप्य धर्मासनादवसरोह । स चोपालिः स्वविरान् भिक्षून्
समाभिवन्द्य स्वकीय आसने निपसाद । अथ धर्मं सङ्गातुकाम आयु-
ष्मान् महाकाश्यपो भिक्षून् अपृच्छत् । आयुष्मन्तः ! कं प्राधान्ये
कृत्वा धर्मं सङ्गायामः ? । अथ ते भिक्षव आयुष्मन्तमानन्दं प्राधान्ये
कृत्वेत्याहुः स्म । आयुष्मान् महाकाश्यपश्च आयुष्मान् आनन्दश्च प्रश्न-
विसर्जनयोः पृथक् पृथक् स्वयमेव संमेने ।

अयायुष्मान् आनन्द आसनादुत्थाय एकांशं चीवरं कृत्वा स्ववि-
रान् भिक्षून् समाभिवन्द्य विचित्रं बीजनं गृह्णत्वा धर्मासने
निषण्णः । आयुष्मान् महाकाश्यप आयुष्मन्तमानन्द धर्मं पप्रच्छ
आयुष्मान् ! आनन्द ! ब्रह्मजालसूत्रं कुत्र भाषितम् ? इति । कुसुम-
पुरस्य च नालन्दस्य च अन्तरा राजागारके आम्रलष्ठिकायामिति ।
कमारम्येति ? सुप्रियञ्च परिव्राजं ब्रह्मदत्तञ्च धानवमिति । कस्मि-
न्स्विद्वस्तुर्नाति ? वर्णावर्णकथन इति । अयायुष्मान् महाकाश्यप
आयुष्मन्तमानन्दं ब्रह्मजालस्य सूत्रस्य निदानमपि पुद्गलमपि
अपृच्छत् एतेनैवोपायेन पद्यापि निक्रयांश्च अपृच्छत् । पद्य हि
निकाया नाम । दीर्घनिकायः । मध्यमनिकायः । संयुक्तनिकायः
अद्भोत्तरनिकायः । क्षुद्रकनिकायश्चेति । तत्र चतुरो निकायान् विहाय
अवशेषं क्षुद्रवचनं क्षुद्रकनिकायो नाम । तत्र हि विनय आयु-

आनन्दस्य आसनमवहित्य यथावृद्धं निषेदुः । तदा केचिदेत-
दासनं कस्येति पृच्छन्तिस्म । तेऽपि भिक्षव आनन्दस्येत्युचुः
आनन्दः कर्हिचित् गत इति? । तत्क्षणे आयुष्मान् आनन्द
एवमचिन्तयत् । इदानीं मम गमनकाल इति । ततश्चायुष्मान्
आनन्दः स्वमनुभावं दर्शयन् पृथिव्यां निमज्ज्य गत्वा स्वकोपे
चासने निपत्ताद ।

एवं निपण्णे आयुष्मात्यानन्दे आयुष्मान् महाकाश्यपो भिक्षूना
मन्त्रयत् । आयुष्मन्तः! किं प्रथमं सङ्गायामो धम्मं वा
विनयं वेति? अथ भिक्षव आहुः स्म । भवन्! महाकाश्यप ।
विनयो नाम बुद्धशासनस्यायुः । विनये स्थिते तु शासनं स्थितं
भवति । तस्माद्विनयमेव प्रथमं सङ्गायाम इति । क प्रधानं कृत्वा विनयं
सङ्गायाम इति? आयुःमन्तमुपालिमिति । किमाऽनन्दो न प्रभवति?
प्रभवत्येव । अपि तु जीवति भगवति शाक्यमुनौ विनयपर्याप्तावपि
आयुष्मन्तमुपालिमेतदेव प्रास्थापयत् । तस्मादायुष्मन्तमुपालिं
पृष्ट्वा विनयं सङ्गायामः । तत आयुष्मान् महाकाश्यपो
विनयस्य प्रश्नार्थं स्वयमेव संमेने । एवमायुष्मान् उपालिः स्वयं
संमत्य आसनादुत्थाय चीवरमेकांशं कृत्वा स्थविरान् भिक्षून् समभि-
वन्द्य हस्तिदन्ताङ्कितं प्रवरवीजनमपि गृहीत्वा धर्मासने निपत्ताद ।

ततश्चायुष्मान् महाकाश्यपः प्रधानासने निपद्य आयुष्मन्तमुपालिं
विनयं पप्रच्छ । आयुष्मन्! उपाले! प्रथमं पारामिकं कुत्र प्रज्ञप्त-
मिति? वैशालानामके नगरे । कुमारम्येति? मुद्दिन्नं नाम कलन्दक-
पुत्रमारम्येति । किस्मिन्निबद्धस्तुनीति? । मैथुनधम्मं इति । अथायु-
ष्मान् महाकाश्यप आयुष्मन्तमुपालिं प्रथमस्य पारामिकस्य यस्तु सम-

पृच्छत् । तथा निदानम् । पुद्गलम् । प्रज्ञप्तिम् । अनुप्रज्ञप्तिम् । आप-
त्तिम् । अनापत्तिमप्यपृच्छत् । एवं सर्वं विनयपिटकमायुष्मान् महा-
काश्यप आयुष्मन्तमुपालिमपृच्छत् । आयुष्मान् उपालिः सर्वं विसर्ज-
यामास । विसर्जनस्य पर्यवसाने ते पञ्चशतार्हन्तः सङ्गृहीतक्रमे-
णैव गणसद्वचनञ्च चक्रुः । अथायुष्मान् उपालिर्विनयसङ्गानावसाने
वीजनं निक्षिप्य धर्मासनादवरुह । स चोपालिः स्थविरान् भिक्षून्
समभिवन्द्य स्वकीय आसने निपसाद । अथ धर्मं सङ्गातुकाम आयु-
ष्मान् महाकाश्यपो भिक्षून् अपृच्छत् । आयुष्मन्तः । कं प्राधान्ये
कृत्वा धर्मं सङ्गायामः ? । अथ ते भिक्षव आयुष्मन्तमानन्दं प्राधान्ये
कृत्वेत्याहुः स्म । आयुष्मान् महाकाश्यपश्च आयुष्मान् आनन्दश्च प्रश्न-
विसर्जनयोः पृथक् पृथक् स्वयमेव संमेने ।

अथायुष्मान् आनन्द आसनादुत्थाय एकांशं चीवरं कृत्वा स्थवि-
रान् भिक्षून् समभिवन्द्य विचित्रं वीजनं गृह्णत्वा धर्मासने
निपण्णः । आयुष्मान् महाकाश्यप आयुष्मन्तमानन्दं धर्मं पप्रच्छ
आयुष्मान् ! आनन्द ! ब्रह्मनालसूत्रं कुत्र भाषितम् ? इति । कुसुम-
प्रस्य च नालन्दस्य च अन्तरा राजागारके आम्रलष्ठिकायामिति ।
कमारम्येति ? सुप्रियञ्च परिव्रानं ब्रह्मदत्तञ्च मानवमिति । कस्मि-
न्स्विद्वस्तुर्नाति ? वर्णावर्णकथन इति । अथायुष्मान् महाकाश्यप
आयुष्मन्तमानन्दं ब्रह्मनालस्य सूत्रस्य निदानमपि पुद्गलमपि
अपृच्छत् एतेनैवोपायेन पञ्चापि निक्रयांश्च अपृच्छत् । पञ्च हि
निकाया नाम । दीर्घनिकायः । मध्यमनिकायः । संयुक्तनिकायः
अद्भोत्तरनिकायः । सुद्रकनिकायश्चेति । तत्र चतुरो निकायान् विहाय
अवशेषं बुद्धवचनं सुद्रकनिकायो नाम । तत्र हि विनय आयु-

प्मतोपाहिना विसर्जितः । शेषः क्षुद्रकनिकायश्चत्वारो नि-
कायाश्च आयुष्मतानन्देन विसर्जिताः । तदेतत् सर्वं बुद्धवचनं
रसवशादेकविधम् । धर्मविनयवशाद्विविधं भवति । प्रथममध्यमपश्चिम-
वशात् पिट्ठकवशाच्च त्रिविधम् । निकायवशात् पञ्चविधम् । अङ्गवशात्
विविधम् । धर्मस्कन्धवशाच्चतुरशीतिसहस्रविधमिति ज्ञातव्यम् ।

कथं रसवशादेकविधं भवति ? भगवान् भौतमोऽनुत्तरं सर्व-
ज्ञताज्ञानं समाधिगम्य यावानिरुपाधिशोषान्निर्वाणात् परिनिर्वृतः । एतदन्तरं
पञ्चचत्वारिंशद्वर्षाणि देवमनुष्यनागयक्षादीननुशासता प्रत्यवेक्ष-
माणेन यच्चोक्तं तत्सर्वमेकमेव विमुक्तिरसं भवति । एवं रसव-
शादेकविधम् । कथं धर्मविनयवशाद्विविधं ? सर्वमेतद्धर्मश्च विनयश्चेति
सहस्र्यां गच्छति । तत्रापि विनयपिट्ठं विनयः । अवशेषं बुद्धवचनं
धर्म्मो नाम एवं धर्म्मविनयवशाद्विविधम् । कथं प्रथममध्यमपश्चि-
मवशात्रिविधम् ? । सर्वमेव हि प्रथमं बुद्धवचनम् । द्वितीयं
बुद्धवचनम् । तृतीयं बुद्धवचनमिति त्रिधा भिन्नम् ।

“ अनेकनात्यां संसारे सन्धवेयमनिर्विशम् ।

गृहकारकं गवेयंश्च दुःखा जातिः पुनः पुनः ॥

गृहकारको दृष्टोऽभूत्पुनर्गंहं न करिष्यासि ॥ ”

इदं प्रथमं बुद्धवचनम् । परिनिर्वाणकाले “ हन्तेदानीं भिक्षव
आमन्त्रये वो धर्म्मान् संस्कारानप्रमादेन सम्पादयतेति ” यदुक्तम् ।
इदं पश्चिमबुद्धवचनम् । एतयोश्चमयोस्तत्रा यदुक्तं एतन्मध्यमबुद्धवचनम्
एवंप्रथममध्यमपश्चिमवशात्रिविधं भवति । कथं पिट्ठकवशात्रिविधं ? ।
एतत्सर्वं विनयपिट्ठं सूत्रपिट्ठम् अभिधर्मपिट्ठमिति त्रिधा भिन्नम् ।
तत्र प्रथमायां सङ्गीत्यां सङ्गीतमसङ्गीतञ्च सर्वमेकादृश्य उभौ प्रतिमोक्षौ

द्वौ विभङ्गौ द्वाविंशतिः स्कन्धाः षोडश परिवारा इति इदं विनयपिटकं नाम । ब्रह्मजालादि चतुस्त्रिंशत्सूत्रसङ्ग्रहो दार्घनिकायो मूलपर्यायसूत्रादिसार्द्धद्विंशत्सूत्रसङ्ग्रहो मध्यमनिकायः । ओषत्तरणसूत्रादिपष्टयधिकसप्तशतोत्तरसप्तसहस्रसूत्रसङ्ग्रहः संयुक्तनिकायः । चित्तपर्यादानसूत्रादिपञ्चाशदधिकपञ्चशतोत्तरनवसहस्रसूत्रसङ्ग्रहः अङ्गोत्तरनिकायः क्षुद्रकपाटः धर्मपदः उदानम् इत्युक्तकम् । सूत्रनिपातः । विमानवस्तु । प्रेतवस्तु । स्थविरगाथाः । स्थविरगीगाथाः । जातकम् । निर्देशः । प्रतिसंविदा । अपदानम् । बुद्धवंशः । चर्यापिटकमित्यादिपञ्चदशधा भिन्नः क्षुद्रनिकायः । इदं सूत्रपिटकं नाम । धर्मसङ्गविमङ्गः । घातुकथा । पुद्गलप्राप्तिः । कथावस्तु । यमकम् प्रस्थानमिति । इदमभिधर्मपिटकं नाम । एतानि हि त्रीणि पिटकानि यथाक्रमं आज्ञाव्यवहारपरमार्थदेशना यथापराधमनुलोमयथाधर्मशासनानि च भवन्ति । संवरासंवरद्विष्टविनिर्वेष्टननामरूपपरिच्छेदकथाश्चेत् ।

अस्मिन्सु विनयपिटकमाज्ञाकौशलेन भगवता गौतमेन प्रायश आज्ञाया देशितत्वादाज्ञादेशना । तथा सूत्रपिटकं हि व्यवहारकौशलेन भगवता गौतमेन व्यवहारबाहुल्याद्देशितत्वाव्यवहारदेशना । अभिधर्मपिटकं परमार्थनैपुण्येन भगवता गौतमेन परमार्थप्राचुर्याद्देशितत्वात्परमार्थदेशना नामेति वदन्ति । तथा ये ते मञ्चुरापराधाः सत्त्वास्ते यथापराधमत्र शासिता इति यथापराधशासनम् । अनेकाध्याशयाशयचर्याधिमुक्तिकाः सत्त्वा यथानुलोमात्र शासिता इति यथानुलोमशासनम् । धर्मभूजाभात्रेप्यहं ममेति संज्ञिनः सत्त्वा यथाधर्मशासनमिति वदन्ति । तथा प्रथममध्याचारप्रतिपक्षभूतः संवरासंवरोऽप्यत्र कथित इति संवरासंवरकथा । द्वितीया, द्वापष्ट-

दृष्टिप्रतिपक्षभूता दृष्टिविनिर्वेष्टनाऽप्यत्र कथितेति दृष्टिविनिर्वेष्टनकथा तृतीया, रागादिप्रतिपक्षभूता नामरूपपरिच्छेदाऽप्यत्र कथित इति नाम-
रूपपरिच्छेदकथेति वदन्ति ।

एतेषु त्रिष्वपि तिस्रः शिक्षाः । त्रीणि प्रहाणानि । चतुर्विधो
गम्भीरभावश्च वेदितव्यः । तथा हि विनयापिटके विशेषादधिशीलशिक्षा
सूत्रपिटके अधिचित्तशिक्षा च अभिधर्मपिटके अधिप्रज्ञाशिक्षा चोक्ता ।
शीलस्य व्यतिक्रमप्रतिपक्षत्वाद् विनयापिटके व्यतिक्रमप्रहाणञ्च ।
समाधेः पर्युत्थानप्रतिपक्षत्वात् सूत्रपिटके पर्युत्थानप्रहाणञ्च । प्रज्ञाया
अनुश्रयप्रतिपक्षत्वात् अभिधर्मपिटके अनुश्रयप्रहाणञ्च दृश्यते ।
तथा विनयापिटके क्लेशानां तदङ्गप्रहाणम् । सूत्रपिटके क्लेशानां
विष्कम्भनप्रहाणम् । अभिधर्मपिटके क्लेशानां समुच्छेदप्रहाणञ्च । तथा
विनयापिटके दुश्चरितसंक्लेशस्य प्रहाणम् । सूत्रपिटके तृष्णासंक्लेशस्य
प्रहाणम् । अभिधर्मपिटके दृष्टिसंक्लेशस्य प्रहाणञ्च दृश्यते । अस्मिन्
एकैकस्मिन् पिटके धर्मगम्भीरभावः । अर्धगम्भीरभावः । देशनागम्भी-
रभावः । प्रतिषेधगम्भीरभाव इति चतुर्विधो गम्भीरभावः । अस्मिन्
धर्मो नाम भगवतो गौतमस्य मुखपद्माद्विनिर्गता वाक्पाङ्क्तिः । अर्थो
नाम तस्यैव वचनस्यार्थः । देशना नाम तस्य धर्मस्य मनसा व्यव-
स्थापितस्य वाग्भिः कथनम् । प्रतिषेधो नाम वचनार्थस्य यायार्थ-
भूतावबोधः । एवं चतुर्विधो गम्भीरभावो वेदितव्यः । कथमङ्गवशाच्चव-
विधम् ? । सुलम् । गेयम् । वैयाकरणम् । गाथा । उदानम् । इत्यु-
क्तकम् । जातकम् । अद्भुतधर्मम् । वैदल्यामिति । एवं सर्वेषां
धर्माणां नवाङ्गानि वेदितव्यानि । अत्र तु धर्मार्थदेशना
प्रतिषेधादिषु बहुधा नयो दृश्यते । तच्चिह्नं विस्तरभिया न दर्शितम् ।

कथं धर्मस्कन्धवशाच्चतुरशीतिसहस्रविधम्? एतेषां सर्वेषां धर्माणां भगवता गौतमेन द्यशीतिधर्मस्कन्धसहस्राणि देशितानि । इतरे द्वे धर्मस्कन्धसहसे श्रावकैश्च । एवं सर्वे धर्माश्चतुरशीतिसहस्रस्कन्धा भवन्ति । तत्राप्येकानुसन्धानं सूत्रमेको धर्मस्कन्धः । अनेकानुसन्धानं सूत्रमनेके धर्मस्कन्धाः । अनुसन्धिवशादेव धर्मस्कन्धगणना भवन्ति । गाथाबन्धनेषु प्रश्नपृच्छनमेको धर्मस्कन्धः । विसर्ज्जनमेको धर्मस्कन्धः । अभिधर्मे त्रिकभाजनमेको धर्मस्कन्धः । द्विकभाजनमेकः । चित्तवार-भाजनमेकः । विनये वस्त्वेकः । मातृकैकः । पदभाननीयमेकः । अन्तरापत्तिरेकः । अनापत्तिरेकः त्रिकपरिच्छेद एकः । एवमेवैकभाग एकैकधर्मस्कन्ध इति ज्ञातव्यः । एवं धर्मस्कन्धवशाच्चतुरशीतिसहस्र-विधं भवति ।

एवं सकलं बुद्धवचनं सङ्गायद्विरायुष्मद्विर्महाकाश्यपमुत्रैः क्षाणा-थवाणैरयं धर्मः, अयं विनयः, इदं प्रथमबुद्धवचनम्, इदं मध्यम-बुद्धवचनम् । इदं पश्चिमं बुद्धवचनम्, इदं विनयपिटकम्, इदं सूत्र-पिटकम्, इदमपि धर्मपिटकम्, अयं दीर्घनिकायः, अयं मध्यमनिकायः, अयं संयुक्तनिकायः, अयमङ्गोत्तरनिकायः, अयं क्षुद्रकनिकायः, इमानि सूत्रादीनि नवाङ्गानि, इमानि चतुरशीतिसहस्रधर्मस्कन्धसहस्रा-णीति इमं प्रभेदं व्यवस्थाप्य च सप्ताभिर्मसैः सङ्गीतम् । सङ्गीतिपर्य-वसान आयुष्मता महाकाश्यपेन भगवतो गौतमस्य शासनं पञ्चवर्षसह-स्रप्रमाणं कालं प्रवर्तनसमर्थं कृतमिति सञ्जातप्रमोदसाधुनादा इवेयं महोर्वी उदकपर्यन्तं कृत्वा प्राकम्पत । अनेकानि चाश्चर्याद्भुतानि प्रादुर्बभूवुः ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

प्रथमसंज्ञीतिपरिदीपनो नाम

एकविंशोऽध्यायः ।

दृष्टिप्रतिपक्षभूता दृष्टिविनिर्वेष्टनाऽप्यत्र कथितेति दृष्टिविनिर्वेष्टनकथा
तृतीया, रागादिप्रतिपक्षभूतो नामरूपपरिच्छेदाऽप्यत्र कथित इति नाम-
रूपपरिच्छेदकथेति वदन्ति ।

एतेषु त्रिष्वपि तिस्रः शिक्षाः । श्राणि प्रहाणानि । चतुर्विधो
गम्भीरभावश्च वेदितव्यः । तथा हि विनयापटके विशेषादधिशीलशिक्षा
सूत्रपिटके अधिविचिताशिक्षा च अभिधर्मपिटके अधिप्रज्ञाशिक्षा चोक्ता ।
शीलस्य व्यतिक्रमप्रतिपक्षत्वाद्विनयापटके व्यतिक्रमप्रहाणस्य ।
समाधेः पर्युत्थानप्रतिपक्षत्वात् सूत्रपिटके पर्युत्थानप्रहाणस्य । प्रज्ञाया
अनुश्रयप्रतिपक्षत्वात् अभिधर्मपिटके अनुश्रयप्रहाणस्य दृश्यते ।
तथा विनयापटके हेतूनां तदङ्गप्रहाणम् । सूत्रपिटके हेतूनां
विष्कम्भनप्रहाणम् । अभिधर्मपिटके हेतूनां समुच्छेदप्रहाणस्य । तथा
विनयापटके दुश्चरितमहेतस्य प्रहाणम् । सूत्रपिटके तृप्यासहेतस्य
प्रहाणम् । अभिधर्मपिटके दृष्टिसंज्ञस्य प्रहाणस्य दृश्यते । अस्मिन्
एकस्मिन् पिटके धर्मगम्भीरभावः । अर्थगम्भीरभावः । देशनागम्भी-
रभावः । प्रतिषेधगम्भीरभाव इति चतुर्विधो गम्भीरभावः । अस्मिन्
धर्मो नाम भगवतो गौतमस्य मुख्यपञ्चाद्विनिर्गता वाक्याङ्कः । अर्थो
नाम तस्यैव वचनस्यार्थः । देशना नाम तस्य धर्मस्य मनसा व्यव-
स्थानस्य योग्यः कथनम् । प्रतिषेधो नाम वचनार्थस्य यापार्थ-
भूतावरोधः । एवं चतुर्विधो गम्भीरभावो वेदितव्यः । कथमङ्गप्रहाणव-
क्षिम् ! । सुलम् । मेयम् । वैयाकरणम् । गाथा । उदानम् । श्यु-
क्कम् । नातरम् । अद्भुतधर्मम् । वेदल्यमिति । एवं सत्त्वेपां
धर्माणां नवाह्वानि वेदितव्यानि । अत्र तु धर्मार्थदेशना
प्रतिषेधादिषु बहुधा नयो दृश्यते । उक्त्विह विस्तरमिष्या न दर्शितम् ।

कथं धर्मस्कन्धवशाच्चतुरशीतिसहस्रविधम्? एतेषां सर्वेषां धर्माणां भगवता गौतमेन द्यशीतिधर्मस्कन्धसहस्राणि देशितानि । इतरे द्वे धर्मस्कन्धसहस्रे श्रावकैश्च । एवं सर्वे धर्माश्चतुरशीतिसहस्रस्कन्धा भवन्ति । तत्राप्येकानुसन्धानं सूत्रमेको धर्मस्कन्धः । अनेकानुसन्धानं सूत्रमनेके धर्मस्कन्धाः । अनुसन्धिवशादेव धर्मस्कन्धगणना भवन्ति । गाथाबन्धनेषु प्रश्नपृच्छनमेको धर्मस्कन्धः । विसर्जनमेको धर्मस्कन्धः । अभिधर्मे द्विकभाजनमेको धर्मस्कन्धः । द्विकभाजनमेकः । चित्तवार-भाजनमेकः । विनये वस्त्वेकः । मातृकैकः । पदभाजनीयमेकः । अन्तरापत्तिरेकः । अनापत्तिरेकः त्रिकपरिच्छेद एकः । एवमेकैकभाग एकैकधर्मस्कन्ध इति ज्ञातव्यः । एवं धर्मस्कन्धवशाच्चतुरशीतिसहस्र-विधं भवति ।

एवं सकलं बुद्धवचनं सङ्गायद्विरायुष्मद्भिर्महाकाश्यपमुत्तैः क्षाणा-श्रवणैरयं धर्मः, अयं विनयः, इदं प्रथमबुद्धवचनम्, इदं मध्यम-बुद्धवचनम् । इदं पश्चिमं बुद्धवचनम्, इदं विनयपिटकम्, इदं सूत्र-पिटकम्, इदमपि धर्मपिटकम्, अयं दीर्घनिकायः, अयं मध्यमानिकायः, अयं संयुक्तनिकायः, अयमङ्गोत्तरनिकायः, अयं क्षुद्रकनिकायः, इमानि सूत्रादीनि नवाङ्गानि, इमानि चतुरशीतिसहस्रधर्मस्कन्धसहस्रा-णीति इमं प्रभेदं व्यवस्थाप्य च सप्तभिर्मसैः सङ्गीतम् । सङ्गीतिपर्य-वसानं आयुष्मता महाकाश्यपेन भगवतो गौतमस्य शासनं पञ्चवर्षसह-स्रप्रमाणं कालं प्रवर्तनसमर्थं कृतमिति सङ्गातप्रमोदसाधुनादा इवेयं महोर्वी उदकपर्यन्तं कृत्वा प्राकम्पत । अनेकानि चाश्चर्याद्भुतानि प्रादुर्बभूवुः ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

प्रथमसंज्ञीतिपरिदीपनो नाम

एकविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

एवं महाकाश्यपादयः पञ्चशतक्षीणाश्रवा भगवतो गौतमस्य धर्मश्च
विनयश्च सद्भाय तत्त तत्त च द्योतयित्वा जीवितपर्यवसाने क्षीणघ्नेहाः
प्रदीपा इव परिनिर्वृताः । अथ गच्छति काले वर्षशतपरिनिर्वृते भगवति
गौतमे वैशाल्या लिच्छविपुत्रा भिक्षवो वैशाल्यां दशवस्तूनि दाप-
यामासुः । तद्यथा अर्हति शार्ङ्गयल्वणकल्पः । अर्हति द्यङ्गुलकल्पः ।
अर्हति ग्रामान्तरकल्पः । अर्हत्यावासकल्पः । अर्हत्यनुमतिकल्पः ।
अर्हत्याचीर्णकल्पः । अर्हत्यमथितकल्पः । अर्हति जलेगं पातुम् ।
अर्हत्यदशायं निपदनम् । अर्हति सुवर्णरजतमिति । तेषां भिक्षूणां
सुसुनागसूनुः कालाशोको नाम राजा पश्योऽभूत् । तदा क्षीणाश्रव
आयुष्मान् यशो नाम काकण्डपुत्रो वज्जीराष्ट्रे ग्रामनिगमादिषु
विचरन् वैशाल्यां किल वज्जीपुत्रा भिक्षवो दशवस्तूनि दापयन्तीति
शुश्राव । स च यशः काकण्डपुत्रस्तच्छ्रुत्वा एवं चिन्तयामास । यदहं
भगवतो गौतमस्य शासनविपत्तिं श्रुत्वा अल्पोत्साहो भवेयम् । तत्तु
न प्रतिलूपम् । तस्मादहमधर्मवादिनो निगृह्य धर्मं दापयामीति
विचिन्तयन्नेव यत्र वैशाली तत्रागमत् । आयुष्मान् यशः काकण्ड-
पुत्रस्तस्यां वैशाल्यां महावने कूटगारशालायां व्यहार्षीत् ।

तस्मिन्सु समये वैशाल्या वज्जीपुत्रा भिक्षवस्तदाहन्युपोषिते कंस-
पातिमृदकेनार्प्य मध्ये भिक्षुसङ्घानां स्थापयित्वा वैशाल्येभ्य उपास-
केभ्य एवं वदन्ति । उपासकाः ! यूयं दत्तं सङ्गम्यः कार्याणामपि ।
अर्द्धमपि । पादमपि । मापकमपि । भविष्यति सङ्घानां परिष्कारैः
कार्यमिति । तच्छासनमलं शोधयितुमायुष्मान् यशः काकण्डपुत्रः

द्वादशशतसहस्राणि भिक्षूणां संन्यपातयत् । तेषां भिक्षूणां मध्ये आयुष्मता रेवतेन पृष्ट आयुष्मान् सर्व्वकामिर्विनयं विसृज्य तानि दश वस्तूनि सुविनिरचिनोत् । तदविकरणमपि व्युपाशमयत् । अथ ते अपि यशप्रमुखा भिक्षवस्त्रिपिटकधरान् प्राप्तप्रतिसंविदः सप्तशतक्षीणाश्रयान् समुच्चित्य वैशाख्यां बालुकारामे कृते विचित्रधर्ममण्डपे निषेदुः । तेऽपि यशप्रमुखाः क्षीणाश्रवाः पुरा महाकाश्यपप्रमुखैः पञ्चक्षीणाश्रवशतैः सङ्गीतक्रमेणैव धर्मञ्च विनयञ्च संजगुः । सर्व्वं शासनमलं परिशोध्य पुनः पिटकवशेन च निकायवशेन च अङ्गवशेन च धर्मस्वन्धवशेन च सर्व्वं धर्मञ्च विनयञ्च सङ्गाय अष्टभिर्मासैरिमां सङ्गीतिं निष्ठापयामासुः ।

तेऽपि क्षीणाश्रवा एवं सङ्गीतिं परिसमाप्य अनागतेऽध्वानि शासनस्य एवं रूपमर्बुदमुत्पत्स्यत इति न्यलोकयन् । ददृशुश्च ते शासनार्बुदोत्पादम् । अस्माद्वर्षशतादुपरि अष्टादशे वर्षे पाटलिपुत्रनामके नगरे धर्माशोको नाम नृपः समुत्पद्य सकलेऽस्मिन् जम्बुद्वीपे आज्ञाचक्रं प्रचारयिष्यति । ॥ च राजा सम्बुद्धशासने प्रसन्नः बहून् लाभस्तकारांश्च प्रवर्त्तयिष्यते । ततश्च तीर्थका लाभस्तकारान् प्रार्थयमानाः शासने प्रव्रज्य स्वां स्वां हार्ष्टिं परिदीपयिष्यन्तीति ।

अथ तेषां भिक्षूणामेतदभूत् । किन्तु वयमेतस्मिन्नुत्पन्ने सम्मुखा भाविष्यामो न वा भाविष्याम इति । अथ ते तेषामेव सर्व्वेषामसम्मुखत्वाभावं ज्ञात्वा को न्वेतत् व्युपशमयितुमर्हो भाविष्यतीति मनुष्यदेवलोको समग्रौ विलोकयामासुः । तत्र किञ्चिन्न दृष्ट्वा ब्रह्मलोके अल्पायुष्कमुपरि ब्रह्मविमान उत्पत्स्ये भावितवर्त्मानं तिप्यं नाम ब्रह्माणं ददृशुः । तमवलोक्य तेषां भिक्षूणामेतदभूत् । यदि वयमेतस्य ब्रह्मणो मनुष्यलोक

उत्पादेच्छो यत्नं कुर्मः । अद्वैय मौढ्यलेर्नाम ब्राह्मणस्य गृहे प्रतिमन्त्रि
ग्रहीष्यतीति । ततश्च स मन्त्रैः प्रलोभितो गृहान्निष्कम्य प्रमन्यति ।
स तु प्रमन्य सकलं बुद्धवचनमुद्गृह्य समधिगतप्रतिसंविर्त्तार्थकमर्हं
करिष्यति । तदधिकरणमपि गुविनिधित्य शासनमुद्योतयिष्यतीति ।

अथ तेऽपि भिक्षो ब्रह्मलोकं गत्वा तिष्याथ ब्रह्मणे एतदूचुः ।
हे ! ब्रह्मन् ! अतो वर्षशतस्योपरि अष्टादशे वर्षे बुद्धशासने महद्बुद्धं
जनिष्यते । एवं सर्वं देवमनुष्यलोकयोर्विलोकमाना बुद्धशासनस्य
महद्ग्रहं कर्तुं समर्था विधिष्यन् हृष्टा ब्रह्मलोकं विजोक्य भवन्तमवापश्याम ।
भद्र ! त्वं मनुष्यलोके समुत्पद्य शास्त्रशासनं समुद्योतयितुमस्मभ्यं
प्रतिज्ञां देहीति । एवमुक्ते तु स ब्रह्मा अहं हि भगवतो
गौतमस्य शासने उत्पन्नं मत्वं शोधयितुं समर्पो भविष्यामीति प्रहृष्टः
प्रमुदिनः सन् साधु साध्विति प्रतिज्ञां प्रददौ । ते क्षीणाश्रया भिक्षो
ब्रह्मलोके तत्र कार्यं समाप्य प्रत्यागम्युः । तदा जायमान् सिमन्त्र
आयुष्मांश्चण्डवर्जं च द्वौ नवौ तिपिटकधरो प्रासप्रतिसंविदौ क्षीणा-
श्रया बभूवुः । तौ द्वौ तस्मिन् कार्येन सम्प्रापतुः । अथ ते महास्य-
विरा आयुमन्त्रौ ! शुभामस्माकमस्मिन् अधिकरणे न सहायो जाती ।
तस्माद्दामिद् दण्डकर्म भवतु इति । किं नाम दण्डकर्म ? तिष्यो नाम
इहाम मौढ्यलेर्ब्राह्मणस्य गृहे प्रतिमन्त्रि ग्रहीष्यति । तस्यापि शिशुं युव-
योगेको निर्हन्त्य प्रमान्यतु । अतः सर्वं बुद्धवचनमुद्ग्राह्यत्वात्पुनरवा
तेऽपि सर्वं सज्जनशिक्षणाश्रयाः परिनिर्हृताः ।

इति धीशीलककण्ठरघविररघ कृती सद्धर्मकरन्दे

द्वितीयसंज्ञीतिपरिदीपनो नाम

ठाविशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

अथ स त्रिप्यो नाम ब्रह्मा ब्रह्मलोकाच्च्योतिषा मौद्गले-
 ब्राह्मणस्य भार्यायाः कुसौ प्रतिसन्धि जग्राह । आयुष्मान्
 सिप्रवोपि तस्य प्रतिसन्धिग्रहणात् प्रभृति सप्त संवत्सराणि
 मौद्गलेब्राह्मणस्य गृहं भिक्षार्थं प्रविवेश । एकमपि दिवसमुल्कमात्रं
 यवागूं वा दूर्वामात्रं भक्तं वा न लेभे । सप्तानां वर्षाणा-
 मतिक्रमे नास्ति भवन् । सम्पादितमिति वाङ्मात्रमेव लेभे ।
 तस्मिन्नेव दिवसे मौद्गलेब्राह्मणो बहिः किञ्चित् कार्यं कृत्वा
 आगच्छन् वर्त्मनि तं क्षीणाश्रवः समवलोक्य भोः ! प्रव्रजित !
 त्वमस्माकं गृहमागच्छ । अमिति जगाम । किञ्चित्त्वं अलभथाः ? आम्
 अलभे इति । स तु विप्रो गृहं गत्वा यूयं तस्मै प्रव्रजिताय किञ्चिद-
 यच्छतः ? इति पप्रच्छ । तेऽपि न वयं अयच्छामेति प्राहुः
 स्म । परेषुः स द्विजो गृहद्वारं निपद्य एवं चिन्तयामास । अद्य
 प्रव्रजितं मृषावादादिप्रहिष्यामीति । तस्मिन्नहनि प्रातः स क्षीणा-
 श्रवस्तस्य ब्राह्मणस्य गृहद्वारं समायातः । तद्दृष्ट्वा स द्विन एवमाह
 स्म । भवन् ! त्वमतिक्रान्तेऽपि दिवसे अस्मद्रूहे किञ्चिन्न लब्ध्वैवा-
 लभ इति उक्तवानसि । अर्हति भवादृशां मृषावादः ? इति । अथ स
 क्षीणाश्रवः अवर्षात् । ब्राह्मण ! अहं सप्त वर्षाणि तव गृहे नास्ति
 सम्पादितमिति वाङ्मात्रमप्यलब्ध्वा अतिक्रान्ते दिवसे नास्ति
 सम्पादितमिति वचनमात्रमलभे । तं प्रतिसन्धारमुपादायालभे इत्यवदम् ।
 अथ ब्राह्मणोऽचिन्तयत् । इमे धमणाः प्रतिसन्धारमात्रमपि लब्ध्वा-
 लभामहीति प्रशंसन्ति । किञ्चित् स्वायं वा भोज्यं वा लब्ध्वा कस्मान्न
 प्रशंसयुरिति प्रससाद ।

जानति कोन्यो ज्ञास्यतीति । एवञ्चोक्त्वा तं स्याविरमपृच्छत् । भवन् !
 त्वं मन्त्रं जानासीति । मानव ! मां पृच्छ । पृष्ट्वा च ज्ञातुं शक्नोषि ।
 अयं मानवः सनिबन्धुकल्पादिषु साक्षरप्रभेदेषु इतिहासपञ्चमकेषु त्रिषु
 वेदेषु च यानि यानि गूढानि स्वयं वा आचार्य्येण वाऽनर्घातानि । तानि
 स्याविरगरमपृच्छन् । सोऽपि स्याविरः प्रकृत्या त्रिवेदेऽप्यपि पारगः । प्रति-
 संविदां कोटिप्राप्तः । तस्मान्नास्ति तस्य तेषां प्रश्नानां विसर्जने दुष्करता ।
 स च सत्वरमेव तान् सर्वान् विसर्जयामास । पुनर्मानवाय एवमाह
 स्म । हे ! मानव ! त्वया मां बहवः पृष्टाः । अहमपि दानीं त्वामेकं
 पृच्छामि । त्वं व्याकरिष्यसि मह्यमिति । आम् । भो ! प्रव्रजित !
 मां पृच्छ । अहं व्याकरिष्यामीति । स च स्याविरवरश्चित्तयमके इमं
 प्रश्नमपृच्छत् । “ यस्य हि चित्तमुत्पाद्यते न निरुध्यते । तस्य चित्तं
 निरोत्स्यते नोत्पत्स्यते । यस्य चित्तं निरोत्स्यते नोत्पत्स्यते । तस्य चित्त-
 मुत्पाद्यते न निरुध्यते इति ” । स तु मानव ऊर्ध्वं वा अवो वा आह-
 र्तुमशक्नुवन् भो ! प्रव्रजित ! किं नामेदमित्यपृच्छत् ।

स तु महास्याविर आह स्म । मानव ! बुद्धमन्त्रो नामायमिति ।
 भवन् ! मह्यमिदं दातुं शक्यते ? । मानव ! अस्माभिर्गृहीतां प्रव्रज्यां
 गृह्णते दातुं शक्यते । ततश्च मानवो मातापितरावुपसङ्गम्याव्रवात् ।
 पितरौ ! अयं श्रमणो बुद्धमन्त्रं जानाति । तस्य सकलशो अप्रव्रजिताय
 न ददाति । अहं तस्य सन्निधौ प्रव्रज्य मन्त्रमुद्धरीष्यामीति । अयं
 तौ मातापितरावस्माकं पुत्रः प्रव्रज्यापि मन्त्रानुद्धृष्टात् । स मन्त्रानुद्धृष्ट
 पुनरागमिष्यतीति मन्यमानौ गृहाण पुत्र ! मन्त्रानिति समादिदेशतुः ।
 स च सिप्रवः स्याविरस्तं मानवं गृहीत्वा प्रव्रज्यामनुमारेभे । प्रयमं
 द्वात्रिंशत्कारप्रतिसंयुक्तकर्मस्य नमादिदेश । स तस्मिन् पारिकर्मं कुर्वन्

न चिरादेव श्रोतापत्तिकले प्रत्युष्टायत् । ततश्च सिप्रवः स्थविरो व्यचि-
न्तयत् । अयं श्रमणोद्देशः श्रोतापत्तिकले प्रतिष्ठितः । नैवेदानीमेव
शासनाभिवर्तयितुं शक्यः । यद्यहमस्मै कर्मस्थानं वर्द्धयित्वा कथये-
यम् । एष अर्हत्वं प्राप्नोति । स चाऽऽत्वे प्रप्ते बुद्धवचनं समुद्गहीतु-
मुद्योगं न करोति । एष काल इममायुष्मतश्चण्डवर्जिनः सकाशं
प्रेषयितुमिति ।

अथ स सिप्रवस्थविरस्तस्मै एवमाह स्म । श्रमणोद्देश ! स्वमिहा-
गच्छ । त्वं चण्डवर्जिनः स्थविरस्य सकाशं गत्वा बुद्धवचनं समुद्गृहाण ।
भद्रवचनेन स्थविरस्य कुशलं च पृच्छ । एवञ्च वद । उपाध्यायो मां भवन् !
तव सकाशं प्राहिणोत् । को नाम तत्रोपाध्याय इति उक्ते । भवन् !
सिप्रवो नाम स्थविर इति वद । अहं को नामेत्युक्ते ममोपाध्यायो
भवन् ! शुष्माक नाम जानातीति । एवञ्चोक्ते तिष्यो नाम श्रमणोद्देशः
स्थविरं तं समभिवन्द्य प्रदक्षिणीकृत्य अनुक्रमेण चण्डवर्जिनः स्थविरस्य
सन्निधिं प्रायात् । गत्वा चाभिवन्द्य एकमन्तं तस्थौ । अथायुष्मा-
श्चण्डवर्जो तं श्रमणोद्देशमपृच्छत् । कुतस्त्वमागतोऽसि । उपाध्यायो
मां भवन् ! शुष्माकं सकाशं प्राहिणोत् । को नाम तत्रोपाध्याय इति ।
सिप्रवो नाम स्थविरो भवन् ! । अहं को नामेति । ममोपाध्यायस्तव
नाम जानातीत्याह स्म । श्रमणोद्देश ! इदानीं पात्रचीवरं प्रतिशमयेति ।
साधु भवन् ! इति स श्रमणोद्देशः पात्रचीवरं प्रतिशाम्य परेद्यवि परिवेणं
संमृज्योदकदन्तकाष्ठं चोपास्थापयत् । स च चण्डवर्जो स्थविरः सम्मा
जित्तस्नानं पुनः सममार्जयत् । ते चोदकदन्तपावने त्यक्त्वा अपरे
उदकदन्तपावने चाहारयत् । एवं सप्ताहं कृत्वा सप्तमेऽह्न्यपृच्छत् ।
स श्रमणोद्देशः पुनरपि पूर्वकथितक्रमेणैवाकथयत् ।

स चाऽयुष्माँश्चण्डवर्मा एष वतायं ब्रह्मेति ज्ञात्वा कस्मात्त्वामि-
हागतोऽसि? इत्यपृच्छत् । बुद्धवचनसमुद्ग्रहणार्थं भवन् ! इति । उद्ग्रहाण
श्रमणोद्देश ! इत्यवदच्च । स तु द्वितीयदिवसात् प्रश्रुति बुद्धवचनं समु-
द्गृहीतुमारभे । स च तिप्यः श्रमणोद्देश एव सन् विनयपिटकमवहाय
सर्वं बुद्धवचनं समुदग्रहीत् सार्द्धमर्थक्याभिः । उपसम्पन्नकाले अवर्षिकः
सन् त्रिपिटकवरोऽभूत् । तस्य द्वावाचाय्यां पाध्यायौ आयुष्मति मौद्ग-
लिपुत्रतिप्ये सकलं बुद्धवचनं प्रतिष्ठाप्य आयुःपथ्यवसाने परिनिर्व्वतुः ।
स तु मौद्गलिपुत्रतिप्योपि अपरस्मिन् काले कर्मस्यानं वर्द्धीयेत्वा
सकलहेतूनां संहत्यार्हत्वं सम्प्राप्तवान् । बहूनां भिक्षुणाञ्च धर्म-
विनयौ अवाचयत् । तदा राज्ञो बिन्दुसारस्य एकशतपुत्रा अभवन् ।
अशोको नाम कुमारः स्वकर्मायांसं सहोदरं तिप्यकुमारं महाय-
शेषांश्च सर्वान् कुमारान् घातयामास । चत्वारि संवत्सराणि अनाभि-
पिक्त एव राज्यमन्वशात् । चतुर्णां वर्षाणामतिक्रमेण भगवतो
गौतमस्य परिनिर्वाणाद्वयोर्वर्षशतयोरुपर्य्यष्टादशे वर्षे सकलेऽपि जम्बुद्वीपे
अनन्तया राजर्ष्या एकराज्याभिषेकं प्राप्तवान् । स च राजा अभिषेकं
प्राप्य त्रीण्येव संवत्सराणि बाह्यान् पापण्डानेव पर्य्यगृहीत् । चतुर्थे तु
संवत्सरे सम्बुद्धशासने प्रसप्ताद ।

तस्य च राज्ञः पिता बिन्दुसारो नाम राजा ब्रह्मभक्तिकोऽभूत् । स
हि राजा ब्राह्मणजातीयानां पापण्डानाञ्च पण्डरङ्गपरिव्रजकन्यादीनां पाष्ट-
सहस्रप्रमाणानां निरन्तरं भोजनं प्रस्थापयामास । राजा अशोकः पित्रा
प्रवर्तितं तद्वानं स्वेऽन्तःपुरे तथैव प्रावर्त्तयत् । अथैकदा राजा अशोकः
सिंहासनाख्यः सन् उपशमपरिहीनेन दुराचारेण भुञ्जान् अशान्तेन्द्रि-
यान् अविनीतेर्यापथांस्तान् परिव्रजकान् ददर्श । दृष्ट्वा च एवमाचि-

स चाऽयुष्माँश्चण्डवर्जा एष वतायं ब्रह्मेति ज्ञात्वा कस्मात्त्वामि-
हागतोऽसि? इत्यपृच्छत् । बुद्धवचनसमुद्ग्रहणार्थं भवन् ! इति । उद्ग्रहाण
श्रमणोद्देश ! इत्यवदच्च । स तु द्वितीयदिवसात् प्रवृत्तं बुद्धवचनं समु-
द्गर्हानुमारभे । स च तिप्यः श्रमणोद्देश एव सन् विनयपिटकमवहाय
सर्व्वं बुद्धवचनं समुदग्रहीत् सार्द्धमर्थकथाभिः । उपसम्पन्नकाले अवर्षिकः
सन् त्रिपिटकधरोऽभूत् । तस्य द्वावाचाय्योपाध्यायौ आयुष्मति मौद्ग-
लिपुत्रतिप्ये सकलं बुद्धवचनं प्रतिष्ठाप्य आयुःपर्य्यवसाने परिनिर्व्वतुः ।
स तु मौद्गलिपुत्रतिप्योपि अपरास्मिन् काले कर्मस्थानं वर्द्धयित्वा
सकलकेशान् संहत्यार्हत्वं सम्प्राप्तवान् । बहूनां भिक्षूणाञ्च धर्म-
विनयौ अवाचयत् । तदा राज्ञो बिन्दुसारस्य एकशतपुत्रा अभवन् ।
अशोको नाम कुमारः स्वकनीयांसं सहोदरं तिप्यकुमारं महाय
शेषांश्च सर्व्वान् कुमारान् घातयामास । चत्वारि संवत्सराणि अनाभि-
षिक्त एव राज्यमन्वशात् । चतुर्णां वर्षाणामतिक्रमेण भगवतो
गौतमस्य परिनिर्वाणाद्वयोर्वर्षशतयोरुपर्य्यष्टादशे वर्षे सकलेऽपि जम्बुद्वीपे
अनन्तया राजर्ष्या एकराज्याभिषेकं प्राप्तवान् । स च राजा अभिषेकं
प्राप्य त्रीण्येव संवत्सराणि बाह्यान् पाषण्डानेव पर्य्यग्रहीत् । चतुर्थे तु
संवत्सरे सम्बुद्धशासने प्रससाद ।

तस्य च राज्ञः पिता बिन्दुसारो नाम राजा ब्रह्मभक्तिकोऽभूत् । स
हि राजा ब्राह्मणजातीयानां पाषण्डानाञ्च पण्डरङ्गपरित्राजकादीनां पाष्टि-
सहस्रप्रमाणानां निरन्तरं भोजनं प्रस्थापयामास । राजा अशोकः पित्रा
प्रवर्तितं तद्वानं स्वेऽन्तःपुरे तथैव प्रावर्त्तयत् । अथैकदा राजा अशोकः
सिंहासनारूढः सन् उपशमपरिर्हनेन दुराचारेण भुञ्जनान् अशान्तेन्द्रि-
यान् अविनीतेर्यापथांस्तान् परित्राजकादीन् ददर्श । दृष्ट्वा च एवमाचि-

अथ राजा अशोकः सज्जातप्रेमबहुमान एतमायुष्मन्तं न्यग्रोध-
मामन्त्रयेतति सचिवान् प्रैरयत् । तेऽतीव चिरायन्तीति पुनरपि द्वौ
त्रौस्त्वरितमागच्छन्त्विति प्रैषयत् । ॥ क्षाणाश्रवो न्यग्रोधः स्वप्रकृत्या
गत्या एवाग्राप्तम् । अथ राजा तत्र प्रतिरूपमासनं ज्ञात्वा निर्पादित्याह
स । स इतश्चेतो विलेभ्य नास्तोदानीमत्र अपरो भिक्षुरिति मत्वा
समुच्छ्रितश्चेतच्छत्रं राजपर्यङ्कमुपसङ्कम्य पात्रग्रहणार्थमाकृतिं राज्ञोऽ-
दर्शयत् पर्यङ्कसमीपमुपागच्छन्तं तं दृष्ट्वा राजा एवमचिन्तयत् । अद्यै-
वेदानीमयं श्रमणोद्देशः अस्य गृहस्य स्वामी भविष्यतीति । स च श्रम-
णोद्देशो राज्ञो हस्ते पातं दत्त्वा पर्यङ्कमभिरुह्य निपसाद ।

ततश्च राजा अशोकः स्वकृते सम्पादिताः समग्राः खाद्यभोज्यभक्त-
विकृतीरुपानमयत् । स तु न्यग्रोधः श्रमणोद्देशः स्वयापनमात्रमेव खाद्य
भोज्यानि सम्प्रत्यच्छत् । अथ तस्य भोजनकृत्यपर्यवसाने राजा एवम-
पृच्छत् । भवन् ! शास्त्रा युष्माकं दत्तमववादं जानासीति । महानृप !
जानाम्येकां देशनामिति । भवन् ! वत्स ! मह्यमपि तां कथयेति । साधु
महाराज ! कथयामीति । राज्ञः अनुरूपं धर्मरदे अप्रमादवर्गमनुमोदनार्थं
कथयामास । अथ राजा अशोकस्तु “ अप्रमादोऽमृतपदं प्रमादो मृत्योः
पदमिति ” श्रुत्वा विदिन मया वत्स ! पर्यवसापयेत्याह स । अनु-
मोदनापर्यवसाने स राजा वत्स ! ते अष्टौ धुर्यभक्तानि ददामीत्यञ्जवात्
ततः स न्यग्रोधः श्रमणोद्देश आह स । नृपवर ! अहमेतान्युपाध्यायाय
ददामीति । वत्स ! कोयमुपाध्यायो नामेति ? । यो महाराज दोषादोषान्
दृष्ट्वा चोदयिता सारायिता स उपान्याय इति । वत्स ! अपराण्यप्यष्ट
ते ददामीति । महाराज ! एतान्याचार्याय ददामीति । वत्स ! कोऽय-
माचार्यो नामेति । यस्तु महानृप ! अस्मिन्सम्बुद्धशासने शिक्षणीयेषु

धर्मेणु प्रतिष्ठापयिता स आचार्य इति । साधु वत्स ! अपराण्यपि ते अष्ट ददामीति । महाराज ! एतानि भिक्षुसङ्घेभ्यो ददामीति । वत्स ! कोऽयं भिक्षुसङ्घो नामेति । नृपश्रेष्ठ ! यं निश्चित्याऽस्माकमाचार्योपाध्यायानाञ्च मम च प्रव्रज्योपसम्पदे अभवतां स भिक्षुसङ्घ इति । राजा प्रायशः प्रहृष्टचित्त आहस्म । वत्स ! अपराण्यपि ते अष्ट ददामीति । स न्यग्रोधः श्रमणोद्देशः साध्विति सम्प्रत्यैच्छत् ।

अथ परेद्युः स न्यग्रोधः श्रमणोद्देशो द्वात्रिंशद्विंशन् गृहीत्वा अन्तःपुरं प्रविश्य राजमन्दिरे भोजनकृत्यं चकार । राजा अशोकः अपरेऽपि द्वात्रिंशद्विंशो युष्माभिः सह श्वो भिक्षां गृह्णन्तु इति न्यवेदयत् । एतेनैवोपायेन दिवसे दिवसे वर्द्धयन् राजनिवेशेन पट्टिसहस्राणां ब्राह्मणपरिव्राजकानां भक्तमुपच्छिद्य पट्टिसहस्राणां भिक्षूणां नित्यभक्तं प्रतिष्ठापयामास । अथ स न्यग्रोधः स्वविरः आत्मनि सज्जातेनैव प्रसादेन राजानं सपरिच्छदं त्रिषु शरणेषु पञ्चसु शीलेषु च प्रतिष्ठाप्य भगवतो गौतमस्य शासने पार्थग्ननिकेन प्रसादेन निश्चलप्रसादिनं च कृत्वा प्रत्यागपयत् ।

पुनः स च अशोको धर्मराजः स्वनाम्नैव अशोकारामं नाम महाविहारं कारयित्वा पट्टिसहस्राणां भिक्षूणां निरन्तरभक्तं प्रत्यष्टापयत् । स राजा एकदिवसमशोकारामे महादानं दत्वा पट्टिसहस्राणां भिक्षूणां मध्ये निपद्य सङ्घं चतुर्भिः प्रत्ययैः प्रचार्य इमं प्रश्नमपृच्छत् । भगवता गौतमेन देशिता धर्मा नाम कियन्तो भवन्तीति । महाराज ! अङ्गवशेन नवाङ्गानि । स्कन्धवशेन चतुरशीतिधर्मस्कन्धसहस्राणीत्याहुः स । स राजा धर्मे प्रसन्न एवैकं धर्मस्कन्धमैकैकेन विहारेण सम्यर्चयि-

मह्या यावद्ब्रह्मलोकान्महान्तं प्रत्ययराशिं दद्यात् स तु बुद्धशासने दाया-
दसङ्ख्यां न गच्छति । भवन् ! कथं बुद्धशासने दायादो भवतीति ? ।
महाराज ! यः कश्चिद्धनो वा दारिद्र्यो वा औरसं पुत्रं बुद्धशासने प्रत्रा-
जयेत् महाराज ! अयं दायादः शासनस्येति । एवञ्चोक्ते राजा अशोकः
एवमचिन्तयत् । अहं हि एवंप्रकारं परित्यागं कृत्यापि नैव शासनस्य
दायादभावं प्राप्नुमि । ॥ तु शासने दायादभावं प्रार्थयन् इतश्चेतश्च
दिलोकयामास । ददर्श च स राजा अविद्वे रस्थितं महेन्द्रं नाम कुमा-
रम् । दृष्ट्वा च राज्ञः अशोकस्य एतद्भूत् । किन्वहं तित्प्यकुमारस्य
प्रवणितकालात् प्रभृति इमं कुमारं यौवराज्ये प्रतिष्ठापयितुकामोऽस्मि ।
अपि च यौवराज्यादपि प्रवज्यैव श्रेयसी । तदनन्तरं राजा अशोको
महेन्द्रं कुमारमामन्त्र्य एवमाह स्म । वत्स ! एवं प्रवणितुं शक्यसीति ।
महेन्द्रः किञ्च कुमारस्तिप्यकुमारस्य प्रवणितकालात्प्रभृति प्रकृत्या
प्रवज्यायामभिरतः । राज्ञः अशोकस्य वचनं समाकर्ण्य अतीव प्रमुदि-
तोऽब्रवीत् । देव ! प्रवजामि । मां प्रवज्य त्वं बुद्धशासने दायादो
भवेति ।

तदा रानदुहिता सङ्गमिता नाम कुमार्यापि तत्स्थाने स्थिता ।
तस्या एव भर्ता अग्निव्रह्मा नाम कुमारो युवराजेन तित्प्यकुमारेण सहैव
प्रनजितः । तामवलोक्य राजा अशोक एवमाह स्म । हे दुहितः ! त्वमपि
प्रवणितुं शक्यसीति । साधु तात ! शक्नोमीति । अयं राजा अशोकः
पुत्रदुहितोरभिलाषं ज्ञात्वा प्रहृष्टचित्तः भिक्षुसङ्घेभ्य एतदब्रवीत् । भवन्तः !
पूर्यामिमीं दारकौ प्रवज्य मां बुद्धशासने दायादं कुरुतेति । अथ भिक्षु-
सङ्घो राज्ञस्तद्वचनं सम्प्रतीप्य महेन्द्रं कुमारं मौद्गलिपुत्रतिष्येण स्थविर-
णोपाध्यायेन महादेवेन स्थविरैश्चाचार्येण प्राप्नानयत् । मञ्ज्यान्तिकेन

स्थविरेणाचार्येण उपसम्पादयच्च । तदा महेन्द्रः कुमारः परिपूर्णविशवर्ष
एवाऽभूत् । स च तस्मिन् उपसम्पदा सीमामण्डल एव सार्द्धं प्रतिसं-
विद्भिर्हृत्यश्च प्राप्त । रान्दुहितुः सङ्घमित्राया आचार्या आयुपाली
नाम स्थविरा । उपाध्याया धर्मपाली नाम स्थविरा चाऽभूत् । तस्मिन्
काले सङ्घमित्रा अष्टादशवर्षा आसीत् । सा च प्रव्रज्यायाः कर्तव्यं
तस्मिन् सीमामण्डल एव मस्तकं प्रापयत् । तयोर्महेन्द्रसङ्घमित्रयोः
प्रव्रजितकाले राजा अभिषेकात् षड्वर्षोऽभूत् ।

अथ महेन्द्रः स्थविर उपसम्पन्नकालात् प्रभृति स्वोपाध्यायस्य
सकाशे धर्म्मविनयश्च पर्यापयन् द्वे सङ्गीती समारूढं सार्धकथं सकलं
लिपिटकं स्थविरवादश्च तयाणां संवत्सराणामन्तरे उदग्रहीत् । स्वोपा-
ध्यायस्यान्तेवासिनां सहस्रमात्रभिक्षूणां प्रधानश्चाभूत् । आसीच्च
तदा राजा धर्म्मशोकोऽभिषेकान्नववर्षः । राज्ञो धर्म्मशोकस्य अभि-
षेकादष्टमे वर्षे एव कौन्तपुत्रतिथ्यः स्थविरो व्याध्युपशमनार्थं भिक्षा-
टनेन व्रतेन पर्यटन् घृतप्रस्थमलब्ध्वा व्याधिकलेन परिक्षीणायुः-
संस्कारः अग्रमादेनावदत् । अन्तरीक्षे पर्यङ्केण निपद्य तेजःकापिणं
समुत्पाद्य परिनिरवात् । राजा धर्म्मशोकस्तां प्रवृत्तिं श्रुत्वा तस्मिन्
कलेवरे साधु च सत्कारसम्मानादिभिः आदाहनं कारयामास । अथ स
राजा मयि राज्यं कारयति एवं भिक्षूणां प्रत्ययैर्दुर्लभो मा भवतादिति
नगरे चतुर्षु द्वारेषु पुष्करिणीः कारयित्वा विविधैर्मण्डपैश्च प्रापूरयत् ।

तदा विलम्बायलिपुत्रनामधेये नगरे चतुर्षु द्वारेषु चत्वारि शत-
सहस्राणि सभायां शतसहस्रमिति दिवसे दिवसे पञ्चशतसहस्राणि
कार्यापणानि राज्ञो धर्म्मशोकस्य समुत्पद्यन्ते । ततश्च राजा न्यग्रो-

धस्य स्थविरस्य दिवसे दिवसे शतसहस्रं व्यमृजन् । भगवतो गौतमस्य
चैत्यसमर्चनार्थं शतसहस्रम्, धर्मस्य शतसहस्रम्, तत्तु शतसहस्रं धर्म-
धराणां बहुश्रुतानां चतुःप्रत्ययार्थं सम्प्राप्तान् । सङ्गेभ्यः शतसहस्रम्,
चतुर्षु नगद्वारेषु भैषज्यार्थं शतसहस्रमिति । एवं बुद्धशासने महौल्लाम-
सत्कारः प्रवर्त्यतेस्म । तीर्थकाः परिहानल्लभसत्कारा वासाच्छादनमा-
त्रमप्यलब्ध्वा लामसत्कारान् प्रार्थयन्तो बुद्धशासने प्रवव्रजुः । ते स्वानि
स्वानि द्वाष्टिगतानि व्यानङ्गः । अयं धर्मः अयं विनय इति दीप-
यामासुः । तेषु तीर्थका आचार्योपाध्याययोः सक्रशे प्रवज्या-
मलब्ध्वा स्वयमेव केशान् मुण्डयित्वा कपायाणि निवस्य विहारेषु
विचरन्त उपोषितमपि प्रवारणमपि सङ्घकर्मोपि प्रविबिभुः । भिक्ष-
वस्तैः सार्द्धमुपोषितं न चक्रुः । तदा मौद्वल्लिपुत्रतियः स्थविर
उत्पन्नमिदानीमधिकरणम्, तत्त्वचिरमेव कूरतरं भविष्यति । एतद्व्याधि-
करणमेपां मध्ये वसता व्युपशमयितुमशक्यमिति विचिन्त्य महेन्द्रस्य
गणालिप्याय यथासुखं विहर्तुमहोगङ्गपर्वतमगमत् ।

तेऽपि तीर्थका भिक्षुसङ्घेर्धर्मे विनयेन शास्त्रशासनेन निगूह्यमाणा
अपि धर्मविनयानुरूपायां प्रतिपत्त्यामसन्दधतो बुद्धशासने नैकविधम-
र्बुदं मलं कण्टकञ्च समुत्पादयामासुः । केचिदाग्निं जुह्वाञ्चक्रुः । केचित्
पञ्चतापांस्तेषुः । केचित् सवितरमनुपप्यावर्चयन् । केचिद्धर्मे विनयञ्च
भेत्तुमुद्योगं चक्रुः । तदा भिक्षुसङ्घास्तैः सार्द्धमुपोषितं वा प्रवारणं वा न
चक्रुश्च । अशोकारामेऽपि सप्तसंवत्सराण्युपोषितकर्म प्रोचिच्छेद । राज्ञे
धर्माशोकाय तदर्थमारोचयामासुः । अथ राजा धर्माशोक एकं सचि-
वमामन्त्र्य एवमाज्ञापयत् । भवन् ! त्वं विहारं गत्वा अधिकरणमुपशम्य
उपोषितं कारय । स तु सचिवो राजानं प्रतिप्रष्टुमशक्नुवन् अपरानम-

त्यानुगम्य एवमाह स्म । भवन्तः ! राजा विहारं गत्वा अधिकरणमुप-
 शम्य उपोषितं कारयितुं मां प्राहिणोत् । कथमविकरणमुपशम्यत
 इत्यपृच्छत् । तेऽब्रुवन् । वयमेवं संलक्षयामः । यथा हि प्रत्यन्तमुप-
 शमयन्तश्चौरान् घ्नन्ति । तथैव ये उपोषितं न कुर्वन्ति तान् मारयितु-
 क्रामो भविष्यति राजेति । अथ सोऽमात्यो विहारं गत्वा भिक्षुसङ्घान्
 सन्निपात्य एवमब्रवीत् । अहं राज्ञा उपोषितं कारयितुं प्रेषितः । इदानीं
 भवन्त उपोषितं कुरुतेति । अथ भिक्षवः अब्रुवन् । भवन् ! वयं
 तीर्थकैः सममुपोषितं न कुर्म इति ।

अथ सोऽमात्यः प्रधानासनात् प्रभृति भिक्षूणामसिना शीर्षाणि
 छेतुमारेभे । ददर्श च तिप्यो नाम स्थविर एवं विरुद्धाचारं तं सचिवम् ।
 क एष तिप्यः स्थविरः ? इति । राज्ञो धर्माशोकस्य कनीयान् भ्राता
 तिप्यकुमारो नाम । तं किल राजा कृताभिषेकः सन् यौवराज्ये प्रत्य-
 ष्ठापयत् । स युवराजस्तिप्यकुमार एकदा वनभ्रमणार्थं गतः । ददर्श स
 युवराजो महान्तं मृगयूथं विततया क्रीडया क्रीडन्तम् । दृष्ट्वा च
 तस्यैतदभूत् । इमे तृणभक्षका मृगा एवं क्रीडन्ति । इमेऽपि श्रमणा
 राजकुलालुब्धानि प्रणीतानि भोजनानि भुक्त्वा मृदुकासु शय्यासु
 शयानाः किं वामनापं क्रीडनं न क्रीडयिष्यन्तीति । स युवराजस्तदा-
 गम्य इमं स्वं वितर्कं राज्ञे अशोकाय निवेदयामास । अथ राजा
 धर्माशोक एवमचिन्तयत् । एतेन युवराजेन अस्थाने कुकृत्यमुत्पा-
 दितम् । तस्माद्धि केनोपायेन तं संज्ञपयिष्यामीति । एकदा स राजा
 केनचित् कारणेन कुपित इव भूत्वा इहागच्छ तिप्य ! त्वं सप्तदिवसान्
 राज्यं सम्प्रतीच्छ । सप्ताहातिक्रमे त्वां घातयिष्यामीति मरणमिया संतर्ज्य
 तदर्थं समज्ञापयत् । स खलु युवराजः सप्तमेऽहनि मां मारयिष्यतीति

यथारुचि नाद्यासौत् नामुक्त्वा नास्वाप्सौत् अतिरुक्षशरीरोऽभूच्च ।
ततश्च ॥ राजा धर्माशोकस्तमपृच्छत् । कस्मात्त्वं तिप्य ! एवं
रूपो जातः ? इति । मरणाभिया देव ! । रे ! त्वं नाम परिच्छिन्नमरणं
सम्पश्यन् कस्मान्न कीडसि ? । यमार्या भिक्षव आश्वासप्राश्नासौपनिबद्धं
मरणं प्रेक्षमाणाः कथं कीडिष्यन्तीति ? ततः प्रश्रुति युवराजो बुद्धशास्त्रे
अतीव प्रसन्नः । स च पुनरेकदिवसं मृगयां यात. सन् अटव्यामनुवि-
चरन् यवनमहाधर्मरक्षितं नाम स्थविरमन्यतरेण हस्तिना शालशाखया
वीज्यमानं निषण्णं ददर्श । समवलोक्य च जातप्रमोदो व्यचिन्तयत् ।
कदा तु अहमपि अयं महास्थविर इव प्रव्रजिष्यामि । स्याच्च मे सोऽपि
दिवसः ! इति । स तु स्थविरस्तस्याभिप्रायं ज्ञात्वा तस्य पश्यत एवाका-
शानुत्पत्य गत्वा अशोकारामे पुष्करिण्यामुदकजले स्थित्वा चीवरद्योत्तरमा-
वरणञ्च व्योम्यवलम्ब्य क्रातुमारोभे । युवराजस्तस्य स्थविरस्यानुभावं
दृष्ट्वा पुनरतीव प्रसन्नोऽभूत् । अद्यैव प्रव्रजिष्यामीति प्रतिनिवृत्त्य
राज्ञे धर्माशोकाय तदर्थं समारोचयत् । देव ! अहं प्रव्रजिष्यामीति ।

अथ राजा धर्माशोकः अनेकधा याचित्वापि तं निवर्तयितुं न शशाक ।
पुनः स राजा अशोकाराममार्गमलङ्कारयित्वा युवराजं मङ्गलवेशं ग्राह-
यित्वा महता परिवारेण विहारमनैपोत् । युवराजः किल प्रव्रजिष्यतीति
बहवो भिक्षवः पात्रचीवराणि प्रत्यपादयन् । स युवराज. प्रधानगृहं
गत्वा महाधर्मरक्षितस्य स्थविरस्य सकाशे सार्द्धं पुरुषशतसहस्रेण
प्राव्रजोत् । तदनु प्रव्रजितानां पुरुषाणां गणना नाम नास्ति । युव-
राजो राज्ञो धर्माशोकस्याभिषेकाच्चतुर्थे वर्षे प्रव्रजितः । अथापरो
राज्ञो भागिनेयः सद्धमित्रायाः कुमार्या भर्ता अग्निब्राह्मणो नामास्ति ।
तं प्रताप्य सद्धमित्रा एकमेव पुत्रं प्रसूता । स चाग्निब्राह्मणोऽपि युवराजः

प्रव्रजित इति श्रुत्वा राजानमुपगम्य एवमब्रवीत् । देव ! अहमपि प्रव्रजिष्यामीति । स त्वनुज्ञातो राज्ञा तत्र गत्वा तस्मिन्नेव दिवसे प्राव्रजात् । एवं महद्भिः सत्रियपरिच्छदैः सार्द्धं प्रव्रजितो राज्ञो धर्माशोकस्य कर्नीयान् भ्राता तिप्यस्थविरो नाम ।

स च स्थंविस्तद्वृष्ट्वा अचिन्तयत् । राजा भिक्षून् मारयितुं तं प्राहिणोत् । अद्धा अस्यैव सचिवस्य दुर्गृहातमेतद्भाविष्यतीति । स तु गत्वा तस्यासन्ने आसने निषण्णः । स च सचिवः स्थविरं संज्ञाय शब्दं पातयितुमशक्नुवन् गत्वा राज्ञे व्यजिज्ञपत् । देव ! अहमुपोषितं कर्तुमनिच्छतामेतावतां भिक्षूणां शीर्षाप्याच्छिनदम् । अथाऽप्यस्य तिप्यस्थविरस्य परिपाटी सम्प्राप्ता । इदानीं किन्तु करोमीति । राजा धर्माशोकस्तच्छ्रुत्वा रे ! किं त्वं मया भिक्षून् घातयितुं प्रेषितः ? इति जगाद । तदास्य सपदि सकलशरीरे दाहः समुदपद्यत । स च राजा सत्वरमेव विहारं गत्वा समभिवन्द्य स्थविरान् भिक्षून् एवमपृच्छत् । भवन्तः ! अयममात्यो मया अननुज्ञात एव एवमकार्षोत् । कस्य न्विदं पापं भाविष्यतीति । केचिदाहुः स्म । तव वचनेनैव कृतत्वात् तवैव पापमिति । केचिदाहुः स्म । युवयोरुभयोरेतत् पापमिति । अपरे अब्रुवन् । महाराज ! किन्त्वयं गत्वा भिक्षून् घातयतु इति एवंरूपं चित्तं तवामूढेति । भवन्तः नाऽभूत् । सामग्रीसङ्घ उपोषितं करोतु इति अहं कुशलाध्याशयेन प्रेषयम् । यदि तव कुशलाध्याशयो भवेत् नास्ति तव पापम् । अमात्यस्यैवैतत् पापमिति ।

तदा राजा संशयमापन्न एवमाह स्म । अस्ति नु भवन्तः ! काश्चिद्भिक्षुर्ममैतं संशयं छित्वा बुद्धशासनमुद्योतयितुं समर्थ इति । महानृप ! मौद्गल्यपुत्रतिप्यो नामैकः स्थविरोऽस्ति । स इमं संशयं छित्वा बुद्ध-

यथारुचि नास्मासौ नमुङ्क नास्वाप्सीत् अतिरूक्षशरीरोऽभूच्च ।
 ततश्च स राजा धर्म्मशोकस्तपश्चच्छत् । कस्मात्त्वं तिप्य ! एवं
 रूपो जातः ? इति । मरणमिया देव ! । रे ! त्वं नाम परिच्छिन्नमरणं
 सम्पश्यन् कस्मालं क्रीडसि ? । ममार्ण्या भिक्षव आधासप्राधासोपनिषदं
 मरणं प्रेक्षमाणाः कथं क्रीडिष्यन्तीति ? ततः प्रभृति युवरानो बुद्धशासने
 अताव प्रमत्तः । स च पुनरेकदिवसं मृगयां यातः सन् अटव्यामनुवि-
 चरन् यवनमहाधर्म्मरक्षितं नाम स्थविरमन्यतरेण हलिना शालशाखया
 र्वाज्यमानं निषण्णं ददर्श । समयलोच्य च जातप्रमोदो व्यचिन्तयत् ।
 कदा तु अहमपि अयं महास्थविर इव प्रननिष्यामि । स्वाद्य मे सेपि
 दियम ! इति । स तु स्थविरस्तरयाभिप्रायं ज्ञात्वा तस्य पश्यत एवाका-
 शमुत्पत्य गत्वा अशोकशरामे पुष्करिण्यामुदरतले स्थित्वा र्वावरघोत्तरप्रा-
 षरणाय व्योम्यक्लम्ब्य द्यानुप्रारेभे । युवरानस्तरस्य स्थविरस्यानुभावं
 दृष्ट्वा पुनरनीज प्रमत्तोऽभूत् । अद्यैव प्रननिष्यामीति प्रतिनिवृत्त्य
 राज्ञे धर्म्मशोकस्य तदर्थं समारोचयत् । देव ! अहं प्रननिष्यामीति ।

अथ राजा धर्म्मशोकः अनेकधा याचिन्वापि तं निवर्तयितुं न शक्ताकः ।
 पुनः ॥ राजा अशोकशराममार्गमलङ्कारयित्वा गुरुरानं मङ्गलदेशं प्राह-
 यित्वा महता परिवारेण विहारमनपात् । गुरुरानः किल प्रननिष्यतीति
 बहवो भिक्षवः पात्रार्चावगाणि प्रस्यसदयन् । स गुरुरानः प्रधानगृहं
 गत्वा महाधर्म्मरक्षितमस्य स्थविरस्य मरुतो गार्द पुरगशानमहरेण
 प्रातरागतः । तदनु प्रननिष्यानां पुरगणां गणना नाम नस्ति । गुर-
 रानो राज्ञो धर्म्मशोकस्याभिषेकाद्यनुष्ठेयं कथं प्रनितः । अथापरो
 राज्ञो भागेनेयः महुमित्रायाः कुमाय्या भर्ता अग्निब्राह्मणो नामास्मि ।
 मे प्रनित्य महुमित्रा एवमेव पुत्रं प्रमुना । मया अग्निब्राह्मणोऽपि गुरुरानः

प्रवर्जित इति श्रुत्वा राजानमुपगम्य एवमब्रवीत् । देव ! अहमपि प्रव-
जिष्यामीति । स त्वच्छातो राज्ञा तत्र गत्वा तस्मिन्नेव दिवसे प्राप्ता-
जात् । एवं महाद्भिः क्षत्रियपरिच्छदैः सार्द्धं प्रवर्जितो राज्ञो धर्माशो-
कस्य कनीयान् भ्राता तिप्यस्थविरो नाम ।

■ च स्थविरस्तदृष्ट्वा अचिन्तयत् । राजा भिक्षून् मारयितुं तं प्राहि-
णोत् । अद्धा अस्यैव सचिवस्य दुर्गृहातमेतद्विष्यतीति । स
गत्वा तस्यासन्ने आसने नियण्णः । स च सचिवः स्थविरं संशय
शस्त्रं पातयितुमशक्नुवन् गत्वा राज्ञे व्यजिज्ञपत् । देव ! अहमुपोषितं
कर्तुमनिच्छतामेतावतां भिक्षूणां शीर्षाण्याच्छिनदम् । अथाऽऽर्यस्य
तिप्यस्थविरस्य परिपाटी सम्प्राप्ता । इदानीं किन्तु करोमीति । राजा
धर्माशोकस्तच्छ्रुत्वा रे ! किं त्वं मया भिक्षून् घातयितुं प्रेषितः इति
जगद । तदास्य सपदि सकलशरीरे दाहः समुदपद्यत । स च राजा
सत्वरमेव विहारं गत्वा समभिवन्द्य स्थविरान् भिक्षून् एवमपृच्छत् ।
भवन्तः ! अयममात्यो मया अनुज्ञात एव एवमकार्षात् । कस्य न्विदं
पापं भविष्यतीति । केचिदाहुः स्म । तव वचनमेव कृतत्वात् तवैव
पापमिति । केचिदाहुः स्म । युवयोरुभयोरेतत् पापमिति । अपरे
अब्रुवन् । महाराज ! किन्वयं गत्वा भिक्षून् घातयतु इति एवंप्र-
चित्तं तवाभादिति । भवन्तः नाऽभूत् । सामग्रीसङ्घ उपोषितं करोतु
इति अहं कुशलाव्याशयेन प्रेषयम् । यदि तव कुशलाव्याशयो भवेत्
नास्ति तव पापम् । अमात्यस्यैवैतत् पापमिति ।

तदा राजा संशयमापन्न एवमाह स्म । अस्ति नु भवन्तः ! कश्चि-
द्दिक्षुर्ममैतं संशयं छित्वा बुद्धशासनमुद्योतयितुं समर्थ इति । महानृप !
मौद्गल्लिपुत्रतिप्यो नामैकः स्थविरोऽस्ति । स इमं संशयं छित्वा बुद्ध-

शासनं शोभयितुं समर्थ इति । तच्छ्रुत्वा राजा धर्माशोकस्तदहनि
एकैकपुरुषसहस्रपरिवारांश्चतुरो धर्मकाधिकान् स्थविरांश्च एकैकपुरुषसहस्र-
परिवारांश्चतुरः सचिवांश्च मौद्गलिपुत्रतिप्यं नाम स्थविरमानेतुं प्रैरयत् ।
तेऽपि गत्वा राजा धर्माशोको भवन्तमामन्त्रयतीत्याहुः स्म । मौद्गलि-
पुत्रतिप्यः स्थविरो नागच्छत् । द्वितीयमपि राजा धर्माशोको मौद्गलि-
पुत्रतिप्यं स्थविरमानेतुं अष्ट धर्मकाधिकान् स्थविरांश्च अष्ट सचि-
वांश्च सहस्रसहस्रपरिवारान् प्रैरयत् । तेऽपि गत्वा तथैवारोचयन् ।
तदापि मौद्गलिपुत्रतिप्यः स्थविरो नागतः ।

अथ राजा धर्माशोकः स्थविरान् भिक्षून् अपृच्छत् । भवन्तः !
अहं द्विवारं मौद्गलिपुत्रतिप्यं नाम स्थविरमानेतुं महामात्यैर्भिक्षून्
प्राहिणवम् । कस्मादिह मौद्गलिपुत्रतिप्यः स्थविरो नागमतु ? महाराज !
राजा आमन्त्रयतीत्युक्तत्वात्नागतः । महानृपते ! एवञ्चोक्ते सति स्थविर
आगमिष्यतीति । भवन् ! इदानीं सम्बुद्धशासनमवसीदति । अस्माकं
बुद्धशासनसङ्ग्रहणकृत्यार्थं सहायो भवितुमागच्छतादिति । अथ राजा
धर्माशोकस्तपैवोक्त्वा षोडश धर्मकाधिकांश्च षोडश सचिवांश्च सहस्र-
सहस्रपरिवारं दत्त्वा प्रैरयामास । स राजा भिक्षून्वैवञ्चाऽपृच्छत् ।
भवन्तः ! वृद्धो नु एतर्हि महास्थविर उताहो दहर इति । वृद्धो
महाराज ! इदानीं महास्थविरः । भवन्तः ! स च महास्थविरो बाह्यं वा
शिबिकां वा समारोह्यतीति । महानृपते ! स तु महास्थविरो बाह्यं वा
शिबिकां वा नाभिरोह्यतीति । भवन्तः ! इदानीं कर्हि महास्थविरो
वसतीति । तेऽपि भिक्षव इदानीं महाराज ! स च महास्थविर उपरि
गङ्गायां वसतीत्याहुः स्म ।

अथ राजा धर्माशोकः सचिवेभ्योऽब्रुवत् । भद्राः ! यूयं द्वे नौके
 संवाद्य तत्र महास्थविरं निषाद्य उभयोस्तीस्योश्चारक्षां संविधाय तं महा-
 स्थविरमिहानयतोति । अथ ते भिक्षवश्च सचिवाश्च मौद्गलिपुत्रतिष्यस्य
 स्थविरस्य सकाशं गत्वा राज्ञो धर्माशोकस्य सन्देशं समारोचयन् । स
 च महास्थविरस्तत् समाकर्ण्य एवमचिन्तयत् । यतश्चाऽहं प्रागेव बुद्ध-
 शासनशोधनार्थं प्राव्रजम् । अयमिदानीं कालः सम्प्राप्त इति धर्म-
 खण्डं गृहीत्वा उत्तम्यौ । आयुष्मान् मौद्गलिपुत्रतिष्यः स्थविरः श्व
 एव पाटलिपुत्रमागमिष्यतीति राजा स्वप्ने ददर्श । स स्वप्नः कीदृक् ? ।
 सर्वज्ञधवलो हस्तिराजः समागत्य राजानं धर्माशोकमार्शार्शत्पराभृश्य
 दक्षिणं हस्तमग्रहीत् ।

परेषु राजा धर्माशोकः स्वप्नाध्यायकानीत्वा अपृच्छत् । भवन्तः !
 मया एवंप्रपः स्वप्नो दृष्टः । किं मे भविष्यतीति । ततश्चैकोऽब्रुवत् ।
 श्रमणवारणस्तु तव दक्षिणं करं ग्रहीष्यतीति । अथ राजा तावदेव
 महास्थविर आगत इति श्रुत्वा गङ्गातीरं समभ्यगात् । स च राजा
 नदीमवतीर्य गच्छन् जानुमात्रे उदके स्थविरं समेत्य स्वं दक्षिणं
 करं नावोऽवतरणार्थं मौद्गलिपुत्रतिष्याय स्थविराय सम्प्रादात् । स तु
 स्थविरो राज्ञो दक्षिणं करमग्रहीत् । तद्दृष्ट्वा असिप्राहक्य राजपुरुषा-
 स्तस्य स्थविरस्य शीर्षं पातयिष्याम इति कोशादसिमुदतोत्थयन् । कस्मात् ?
 एतद्धि राजकुलेषु चारित्रम् । यो हि राज्ञो हस्ते गृह्णाति तस्य शीर्ष-
 मसिना पातयितव्यमिति । स राजा अशोकश्चायमेव दृष्ट्वा अत्रवीत् ।
 अहमपि पुरा भिक्षुषु कृतापराधतया आस्वादं न विन्दामि । मा
 यूयमस्मिन् स्थविरं अपराधं कुरुतेति । स च स्थविरः कस्माद्राज्ञो
 हस्तमग्रहीदिति ? । यस्मात् स राजा स्वस्य संशयस्य प्रश्नार्थं स्थवि-

तेऽपि सर्वे पाष्टिसहस्राण्यभवन् । अथ राजा धर्माशोकोऽऽरान् भिक्षु-
नामन्य भवन्तः ! किंवादी सम्बुद्ध इत्यपृच्छन् । महाराज ! अस्माकं
शास्ता सम्बुद्धो विभज्यवादीति । एवञ्चोक्तेऽपि राजा धर्माशोको मौद्ग-
लिपुत्रतिप्यं स्थविरमपृच्छद्विभज्यवादी भवन् ! सम्बुद्ध इति । आम्
महाराज ! इति स प्रत्यभाषन् । ततश्च राजा धर्माशोकः परिशुद्धमि-
दानां भवन् ! बुद्धशासनम् । कुर्वन्तु भिक्षव उपोषितामिति सर्वमार-
क्षसंविधानं कृत्वा नगरं प्रविवेश । अथ सामग्रीभूतास्ते भिक्षव उपो-
षितश्चक्रुः । तस्मिन्स्तु सन्निपाते पाष्टिशतसहस्राणि भिक्षवोऽभवन् ।
तदा मौद्गलिपुत्रतिप्यो नाम स्थविरः परवादं मर्हयन् कथावस्तु नाम
प्रकरणमादिदेश । ततश्चानन्तरं स आयुष्मान् मौद्गलिपुत्रतिप्यः
स्थविरः पाष्टिशतसहस्रसङ्ख्यानां भिक्षूणां त्रिपिटकपर्यासिवरान् प्रभिन्न-
प्रतिसंवित्राप्तास्त्रिविधादिगुणोपेताननेकसहस्रभिक्षून् समुचित्य पुरा
यथा आयुष्मान् महाकाश्यपः स्थविरश्च आयुष्मान् काकण्डपुत्रो यश-
स्थादेरश्च धर्मश्च विनयश्च समगायतां तथैव धर्मं विनयश्च सङ्गाय
सर्वं शासनमलं परिशोध्य तृतीयां धर्मसङ्गीतिं नवभिर्मासैश्चकार ।
धर्मसङ्गीत्याः पर्यवसाने, इयं महोर्वी ननाद ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्ममकरन्दे

तृतीयसङ्गीतिपारदीपनो नाम

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथाऽयुष्मान् मौद्गलियुग्रतिप्यः स्थविर इमां तृतीयसङ्गीतिं परि-
समाप्य एवमचिन्तयत् । कस्मिन्नु भविष्यत्काले भगवतो गौतमस्य
शासनं सुप्रतिष्ठितं भविष्यतीति । एवमुपपराक्षमाणस्य तस्य एतदभूत् ।
प्रत्यन्तेषु सुप्रतिष्ठितं भविष्यतीति । स च तज्ज्ञात्वा तेषां तेषां भिक्षूणां
भारं कृत्वा तांश्च तांश्च भिक्षूस्तत्र तत्र प्राहिणोत् । तद्यथा क्षीणाश्रव-
मायुष्मन्तं मध्यन्तिकं नाम स्थविरं काश्मीरगन्धारराष्ट्रयोश्च । क्षीणा-
श्रवमायुष्मन्तं महादेवं नाम स्थविरं महिषधमण्डले च क्षीणाश्रवमा-
युष्मन्तं रक्षितं नाम स्थविरं वानवासिराष्ट्रे च । क्षीणाश्रवमायुष्मन्तं यवन-
धर्मरक्षितं नाम स्थविरमपरान्तराष्ट्रे च क्षीणाश्रवमायुष्मन्तं महाधर्म-
रक्षितं नाम स्थविरं महाराष्ट्रेषु च । क्षीणाश्रवमायुष्मन्तं महारक्षितं
नाम स्थविरं यवनराष्ट्रे च । क्षीणाश्रवमायुष्मन्तं मध्यमं नाम स्थविरं
हिमालयप्रदेशे च । क्षीणाश्रवावायुष्मन्तौ शोणोत्तरौ नाम स्थविरौ
सुवर्णभूम्यां च । स्वान्तेवासिनं क्षीणाश्रवमायुष्मन्तं महेन्द्रं नाम स्थविरं
लङ्काद्वीपे च प्राहिणोत् * ।

अथ ते सर्वेऽपि तत्तद्दिशामागं गच्छन्तः प्रत्यन्तेषु जनपदेषु पञ्च-
वर्गीया गणाश्च उपसम्पदादि कर्मस्वलमिति मन्यमानाः स्वं पञ्चममेव

* नेपाल । काबुल । कतक (कटक) स्थान । तिब्बत (तिबेट्) । चीन ।
महोलिया । रपिया । सयिविरिया (युरोपायान्तर्गत) त्यापत्याण्डामालिद्वीप ।
काश्मीर । लिउकेनद्वीप । कोरियाद्वीप । मञ्चूरिया । सिङ्गल । ब्रिटिशबर्मा ।
बर्मा । दयाग । आसाम । मोटान । सिक्किम इति एतेषु एकविंशतिस्थानेषु
पुरा भगवतः शाक्यमुनेः शासनं प्रतिष्ठापितमिति नेपालादिदेशप्रचारितेषु केषु-
चित् पुस्तकेषु दृश्यते । एतद्विचारणीयम् ।

जग्मुः । तस्मिंस्तु समये कदमीरगन्धोराष्टयोः सस्यपाककाले अरवालो
नामैको नागराजः करकवृष्टिं नाम घनवृष्टिं वर्षित्वा सकलं सस्यं समुद्रं
प्रापयति । अधाऽयुष्मान् मथ्यन्तिको नाम स्यविरः स्वपञ्चमं पाटलि-
पुत्रनगराद्योममार्गेण गत्वा हिमालये अरवालनामकस्य सरोवरस्योपरि
अवततार । स तुं स्यविरः अरवालनामकस्य सरोवरस्य गृष्टे चङ्क्रम्यते ।
तिष्ठति निपद्यते शय्याञ्च करोति । तदा नागपुल्या, दृष्ट्वा अरवाल-
नागराजाय दिदिशुः । महाराज ! एकश्छिन्नमिन्नवस्त्रधारी मुण्डः कपाय-
वस्त्रधारी अस्माकमुदकं दूषयतीति । अथ सर्परानस्तावदेव क्रुद्धः सन्
ततो निष्क्रम्य तं स्यविरं समबलैकयाक्षमोऽसहमानोऽन्तरीक्षे अने-
कानि भीषणानि निरमापयत् ।

अथ ततस्ततो महाबाता ववुः । तरवः प्रपेतुः । अद्रिकूटानि प्रपेतुः ।
मेवा जगज्जुः । विद्युच्छताः प्रवमुः । अशन्यः फेलुः । भिन्नादिवगगना
दुदकधाराः प्रपेतुः । भीषणरूपा नागकुमाराः सन्निपेतुः । दिशोऽधू-
न्नायन्त । प्रनज्वलुः । प्रहरणवृष्टयश्चाभूवन् । कोऽयं मुण्डश्छिन्नमिन्न-
वस्त्रधारीत्यादिभिः परत्यवागिमः स्यविरमतर्जयन् । ॥ च नागराजो
यूयमेत इमं धमणं गृह्णीत । बन्वीत । मर्हयत इति नागबलमाज्ञापयच्च ।
स च स्यविरः सर्वाणि तानि भीषणानि क्रुद्धकलेन व्यपहत्य नाग-
राजमेवमाहस्म ।

‘सदेवो’ यदि लोकोऽयमागत्य त्रासयेच्च माम् ।

न वै प्रतिबलः स्यान्मे जनायितुं भयभैरवम् ॥

यद्यपि त्वं महीं सर्वां समशुद्रां सपर्वताम् ।

समुत्क्षिप्य महानाग ! प्रक्षेप्यसि ममोपरि ॥

नैव मे त्वं शक्यसि जनयितुं भयभैरवम् ।

अवश्यमेव ते भूयाद्विघात उरगाधिप । ॥ इति

एवञ्चोक्ते नागराजो विहतानुभावो निष्फलव्यायामो दुःखी दुर्मर्णा
अभूत् । स च स्थविरस्तत्कालानुरूपया धर्मकथया चतुरशीतिसहस्रै-
र्नागैः सार्द्धमरवाळं नागराजं त्रिषु शरणेषु पञ्चसु शीलेषु च प्रत्यष्टापयत् ।
अपरानपि बहून् हिमालयवासिनो यक्षगन्धर्वाश्च । पञ्चकोपि यक्षः
सार्द्धं भार्यया पञ्चभिः पुत्रशतैः श्रोतापत्तिकेले प्रतिष्ठापयामास ।

अथाऽयुष्मान् मध्यन्तिकः स्थविरः सर्वान् यक्षराक्षसानामन्य
एवमाह स्म ।

मा क्रोधं जनयतेदानीमत ऊर्ध्वं यथा पुरा ।

तस्यघातं न कुरुत सुखकामा हि प्राणिनः ।

मैत्रौ कुरुत सत्त्वेषु वसन्तु मनुजाः सुखम् ॥ इति ।

तेऽपि सर्वे साधु भवन् ! इति तस्य स्थविरस्य वचनं शुश्रुवुः ।
यथानुशासनञ्च प्रतिपेदिरे । तस्मिन् हि दिवसे अरवाळस्य नागराज-
स्योत्सवोऽप्यभवत् । तस्मिन्नुत्सवेऽपि नागराजः स्वीयं रत्नमयं पट्य-
ङ्कमाहृत्य स्थविरस्य प्राज्ञापयत् । स च स्थविरो निपसाद रत्नमये
पट्यङ्के । नागराजोऽपि तं स्थविरं वीजयमानः सन्निवौ तस्यौ । सपदि
काश्मारगन्धारराष्ट्रवासिनः समागता निषण्णं स्थविरं दृष्ट्वा नागराजादपि
स्थविरो महर्द्धिकतर इति मत्वा स्थविरमेव ववन्दिरे । स तु स्थविरस्तेभ्य
आशीर्विपोषमं नाम सूत्रं दिदेश । देशनायाः पट्यवसाने अर्शात्याः
प्राणिसहस्राणां धर्माभिसमयोऽभूत् । कुलशतसहस्रेषु मनुष्याः

प्रवव्रजुश्च । तदा काश्मीरगन्धारराष्ट्रयोर्भगवतो गौतमस्य शासन-
मतीव शुशुभे ।

इति काश्मीरगन्धारदेशयोर्बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

तथाऽयुष्मान् महादेवो नाम स्थविरः स्वपञ्चमं महिषकमण्डलं गत्वा
देवदूतं नाम सूत्रमदिशत् । देशनायाः पर्यवसाने चत्वारिंशत्सहस्राणि
प्राणिनो धर्मावबोधं चक्रुः । चत्वारिंशत्सहस्राणि प्राणिनः प्रवव्रजुश्च ।
ततः प्रभृति सर्वस्मिन् महिषकमण्डले भगवतो गौतमस्य शासनं विरराज ।
इति महिषकमण्डले बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

तथाऽयुष्मान् रक्षितो नाम स्थविरः स्वपञ्चमं वानवासिराष्ट्रं गत्वा
अन्तरीक्षे स्थित्या अनमताग्रपर्यायया कथया वानवासिकान् जनान्
प्रासादयत् । तस्याः कथायाः पर्यवसाने षष्टिसहस्राणां प्राणिनां
धर्माभिसमयोऽभूत् । सप्तत्रिंशत्सहस्रमनाः प्रव्रज्यां छेभिरे ।
तत्र च पञ्च विहारशतानि प्रतिष्ठापयामासुः । ततः प्रभृति सर्वत्र
वानवासिराष्ट्रे बुद्धशासनं प्रावर्ध ।

इति वानवासिराष्ट्रे बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

तथाऽयुष्मान् यवनधर्मरक्षितो नाम स्थविरः अपरान्तराष्ट्रं गत्वा
बहिस्क्वन्धोपमं नाम सूत्रं दिष्ट्वा अपरान्तवासिनः प्रसाद्य सप्तत्रिंशत्स-
हस्रान्प्राणिनो धर्मानृतमपाययत् । अयं राजकुलदेव सार्द्धं पद्मस्त्री-
सहस्रैः पुरुषसहस्रञ्च प्राव्रजीत् । एवं तत्र सर्वत्र बुद्धशासनं प्रतिष्ठा-
पयामास ।

इत्यपरान्तराष्ट्रे बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

तथाऽयुष्मान् महार्धमरक्षितो नाम स्थविरो महाराष्ट्रान्गत्वा महानारदकाश्यपनामकया जातककयया महाराष्ट्रीयान् जनान् प्रसाद्य चतुरशीतिसहस्राणि प्राणिनां मार्गफलेषु प्रत्यष्टापयत् । त्रयोदशसहस्राणि च जनानां प्राप्ताजयत् । एवं सकलेषु महाराष्ट्रेषु बुद्धशासनञ्च ततान् ।

इति महाराष्ट्रेषु बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

तथाऽयुष्मान् महारक्षितो नाम स्थविरः स्वपञ्चमं यवनराष्ट्रं गत्वा कालकारामं नाम सूत्रं दिष्ट्वा यावनान् मनुष्यान् प्रसाद्य सप्तत्रिंशत्सहस्राधिकेभ्यः शतसहस्रप्राणिभ्यो मार्गफलानि सम्पादात् । तस्य महारक्षितस्य स्थविरस्य सकाशे दशसहस्राणि च जनानां प्रवव्रजुः । एवं यवनराष्ट्रे भगवतो गौतमस्य शासनं प्रतिष्ठापयामास ।

इति यवनराष्ट्रे बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

तथाऽयुष्मान् मध्यमो नाम स्थविरः सार्द्धं काश्यपगोत्रेण च स्थविरेण अलकदेवेन च स्थविरेण दुन्दुभीश्वरेण च स्थविरेण सहस्रदेवेन च स्थविरेण हिमालयप्रदेशं गत्वा धर्मचक्रप्रवर्तनं नाम सूत्रं दिष्ट्वा हिमालयवासिनो जनान् प्रसाद्य अर्शतिकोट्योः प्राणिनां मार्गफलेषु प्रत्यष्टापयत् । तेषु पञ्च स्थविराः प्रत्येकं पञ्च राष्ट्राणि प्रसादयामासुः । एकैकस्य सकाशेऽपि जनाः शतसहस्रशः प्रवव्रजुश्च । एवं तत्र हिमालयप्रदेशे भगवतो गौतमस्य शासनं सुप्रातिष्ठितमभूत् ।

इति हिमालयप्रदेशे बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

तथाऽयुष्मान् शोणो नाम स्थविरश्च आयुष्मादुत्तरो नाम स्थवि-
रश्च अपरंश्वभिः स्थविरैः सार्द्धं सुवर्णभूमिं जग्मतुः । तदैका राक्षसी
समुद्रान्निक्राम्य तत्र राजकुले सञ्जातमञ्जातान् दारकान् खादति स्म ।
तस्मिन्नेव दिक्से राजकुले एषो दारको निवृत्तः । तदा मनुष्या एकं
स्थविरं दृष्ट्वा अयं राक्षससहायक इति मन्यमाना आयुवहस्ताः स्थविरं
हन्तुकामा गच्छन्ति स्म । स च स्थविरस्लान् मर्त्यानिवमृच्छत् । भवन्तः ।
यूयं कस्मादायुवहस्ता आगच्छथेति ? । अथ ते प्राञ्चुः । अस्माकं
राजकुले जातमातान् दारकान् राक्षसाः खादन्ति स्म । यूयं तेषां
सहाया इति । अथ स्थविर आह स्म । न वयं राक्षससहायाः । वयं
श्रमणा नाम । विरता वयं प्राणातिपातात् । विरता अदत्तादानान् ।
विरताः कामेषु मिथ्याचारात् । विरता मृषावादान् । विरता मद्यपानान् ।
वयमेकमुक्ताः, शीलवन्तः, कल्याणधर्म्माण इति । सत्येव सा राक्षसी
सपरिवारा समुद्रान्निक्रामन् । अथ मनुष्यास्तां राक्षसीं समालोक्य भवन् ।
अथ राजगृहे दारको जानस्व खादिनुमेषा राक्षसी आगच्छतीति भिया
रुतुः । अथ स तु स्थविरो राक्षसेभ्यो द्विगुणानि शरीराणि निर्माय
सपरिवारां तां राक्षसीं तेषां शरीराणां मध्ये कृत्वा उभयेषु पार्श्वेषु
पर्यक्षिपत् । तस्याः सपरिवाराया मनस्येतदभूत् । अवश्यमिदं
स्थानमेभिर्लब्धं भविष्यति । इदानीं वयं सर्व्वे एषां भक्ष्या भविष्याम
इति मत्वा सर्व्वे राक्षसा भिया वेगेन पलायमानुः ।

स च स्थविरस्ते यावददर्शनं गच्छन्ति तावन् पलाय्य तस्मिन्
द्वीपे समन्तादारक्षां संक्रिदधौ । तस्मिंस्तु समये सन्नपतितान् महाननान्
मन्मनालं नाम सूत्रं दिष्ट्वा प्रसाद्य त्रिषु शरणेषु त्रयमु शीलैषु च प्रत्य-
क्षपयत् । तत्रापि पष्टिसहस्राणां प्राणिनां धर्म्माभिसमयोऽभूत् । कुलदा-

रकाणां पञ्चशताधिकानि त्रीणि सहस्राणि च कुलदुहितृणां पञ्चशतावे-
कमेकसहस्रञ्च प्रव्रज्यां लेभिरे । एवं तस्यां सुवर्णभूम्यां बुद्धशासनं
सुप्रतिष्ठापयामास ।

इति सवर्णभूमौ बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

तथाऽयुःमान् महेन्द्रो नाम स्वविरः स्वोपाध्यायेन मोदुलिपुत्रानेनेन
स्वविरेण च भिक्षुसङ्घेऽथ लङ्काद्वीपगमनार्थमाराधितः सन् कालं व्यञ्जे-
यत् । नैवेदानीं कालः । पण्णां मासानामतिक्रमेण राजा मुग्धः
कालङ्करिष्यति तत्पुत्रो देवानां प्रियतिष्यो राज्यं प्राप्स्यतीति । तदा
शासनं प्रतिष्ठापयितुं शक्यत इति । स त्वेवमचिन्तयत् । अहं पुनरपि
जनपदमागन्तुं न लप्स्य इति । स चाऽयुष्मान् महेन्द्रः स्वविर उच्य-
यच्च भिक्षुसङ्घाश्च समभिवन्द्य सार्द्धमिष्टियेण च स्वविरेण उत्स्येन च
स्वविरेण भद्रशालेन च स्वविरेण शम्बलेन च स्वविरेण पडमिशाश्रान्ते
महर्द्धिना सुमनेन च श्रमणोद्देशेन मण्डूकेन चोपासकेन अशोकान-
निरक्रामत् । स तु महेन्द्रः स्वविरः सपरिवारः कुमुदपुष्पेन
दक्षिणगिरौ जनपदे किञ्चित् कालं चचार । व्यलोकयच्च स्वान्ताकारम् ।
तत्रापि पण्मासानत्यक्रमयच्च । स च स्वविरः क्रमशो मातृकिनर-
वैदिशनगरं सम्प्राप्तः । राजा धर्म्मशोकः कुमारकाल एव तत्र
उज्जयिनीनगरं गच्छन् वैदिशनगरं प्राप्य देवश्रेष्ठिनो वृद्धित्त-
सा तु तदहन्येव गर्भमधत्त । सा चोज्जयिनीनगरे महेन्द्रं नृप-
सुपुत्रे । महेन्द्रस्य कुमारस्य चतुर्दशवर्षात्मके वयसि राजा धर्म्मश-
भिवेकं प्रापत् । तदा तु सा महेन्द्रस्य स्वविरस्य वयसं
न्यवसत् ।

मानि सुविभक्तवृन्तपत्रकिञ्जल्कानि च दृश्यन्ते । शकुनयष्टयां हंसकुक्कु-
टर्नवज्जीवकादयः शकुना नानाविधाः सर्गीवा इव दृश्यन्ते । अस्य
राज्ञः समुद्रादाये मुक्तामणिवैदूर्याद्यनेकविधरत्नानि समुत्पेदिरे । लङ्कायां
तु हयमुक्ता, गजमुक्ता, रथमुक्ता, आमलकीमुक्ता, बलयमुक्ता, अङ्गु-
लिवेष्टकमुक्ता, ककुथफलमुक्ता, प्राकृतिकमुक्ता, इत्यष्टौ मुक्ताः समुत्पेदिरे ।
स च राजा देवानामियतिप्यस्ताश्च यष्टास्ताश्च मुक्ता अपराणि च बहूनि
रत्नानि राज्ञो धर्माशोकस्य प्राप्तुं कृत्वा प्रैरयत् । तांश्च लब्ध्वा
प्रसन्नो राजा धर्माशोकस्तस्य राज्ञो देवानां प्रियतिप्यस्य लब्धं चामरं खड्गं
मौलिं रत्नपादुकाञ्च प्रैरयत् । अभिषेकार्थमपराणि विविधानि प्राप्तानि
च । तद्यथा शङ्खं, गङ्गादकं, वर्द्धमानं, वृत्ताशकभृङ्गारं, नन्दावर्त्तं,
शिविकां, फण्यां, दर्व्यां, अधोर्विं, वस्त्रयुग्मं, हस्तपुञ्जनं, हरिचन्दनं,
अरुणवर्णमृत्तिकां, अञ्जनं, हरीतकीं, आमलकमिति । अपरं धर्मप्राप्ति-
तमपि प्रेषयामास । यथा—

अहं बुद्धञ्च धर्मञ्च सद्बुद्ध शरणं गतः ।

उपासकत्वं विन्देयं शाक्यासिंहस्य शासने ॥

एतेषु च त्रिषु वस्तुपूतमेषु नरोत्तमः ।

प्रसाद्य चित्तं त्वमपि श्रद्धया शरणं व्रज ॥ इति ।

स चाऽयं राजा देवानामियतिप्यो राज्ञा धर्माशोकेन प्रेषितैरेव
अभिषेकमाण्डैः एकमासमभिषिक्तः संस्तदहन्त्यचिरश्रुतां शासनप्रवृत्ति-
मनुस्मरन् “श्रमणा वयं महाराज ! धर्मराजस्य थावरज्ञः” इति
समाकर्ण्य आर्या न्विहागता इति सपचायुधं निक्षिप्य सम्मोदनायां
कथां कथयमान एकमन्तं निषसाद ।

एवं निषण्णे च राजनि तानि चत्वारिंशत्पुरुषसहस्राणि समागत्य
आयुष्मन्तं महेन्द्रं स्थविरं परिववुः । तदा स स्थविर इतरान् षट्पुरुषान-

दर्शयत् । राजा तदवलोक्य इमे कदा आगता इत्यपृच्छत् । नृपते ! सह मर्येवेति । इदानीं जम्बूद्वीपे अपरेऽपि एवंप्रजाः ध्रमणाः सन्ति ! इति । सन्ति महाराज ! इति । एतर्हि महाराज ! जम्बूद्वीपः कपायवस्त्रप्रज्ज्योतिः ऋषिवातप्रतिवातश्च । तस्मिन् महाराज ! जम्बूद्वीपे—

त्रैविद्या ऋद्धिप्राप्ताश्च चेतःपर्यायकोविदाः ।

अर्हन्तः क्षीणपापाश्च बहवो बुद्धश्चावकाः ॥ इति ।

अथ राजा अपृच्छत् । भवन्तः । केनाऽऽपृच्छन्निति । वयं महाराज ! नैवोदकेन वा स्थलेन वा आगच्छाम । अथ राजाऽज्ञासादेत आकाश-
मार्गेणागता इति । अथाऽयुष्मान् महामहेन्द्रः स्थविरो राज्ञो देवानाम्प्रिय-
तिप्यस्य प्रज्ञाव्यक्ततादिविमर्शनार्थमासन्नमाभ्रतरुमारम्य प्रश्नमपृच्छत् ।
महाराज ! किन्नामार्थं तरुरिति । भवन् । आभ्रतरुरिति । महानृप ! इममाभ्र-
तरुं त्यक्त्वा अपर आभ्रतरुरस्ति वा नास्तीति । सन्ति भवन् । अपरे बहव
आभ्रद्रुमा इति । महानृप ! इमञ्चाभ्रतरुमपरांश्चाभ्रतरुस्त्यक्त्वा अपरे द्रुमाः
सन्ति ? इति । सन्ति भवन् । इति । अपरानाभ्रद्रुमांश्चानाभ्रद्रुमांश्च त्यक्त्वा
वास्ति अपरो द्रुमः ? इति । ननु भवन् । अयमेवाभ्रतरुरस्तीति । अथ स
च स्थाविरः साधु महाराज ! पण्डितस्त्वमित्याऽहं स । पुनरपि स तु
स्थविरो राजानमपृच्छत् । महाराज ! सन्ति तव ज्ञातयः ? इति । सन्ति
भवन् । मम बहवो ज्ञातय इति । महानृप ! तांश्च ज्ञातींस्त्यक्त्वा अज्ञातयः
सन्ताः ? इति । अज्ञातयो भवन् । ज्ञातिभ्यो बहुतराः । महाराज ! तव
ज्ञातींश्चाज्ञातींश्च त्यक्त्वा अन्यः कश्चिदस्ति ? इति । अहं भवन् अस्मीति ।
साधु महाराज ! आत्मैवात्मनो ज्ञातिर्नापरा इति । अथ स महामहेन्द्रः
स्थविर एव चिन्तयामास । राजा पण्डितः । शस्यते तस्य धर्मावबोधं
कारयितुमिति चूलहस्तिपदोपमं नाम सूत्रं दिदेश । देशनायाः पर्यवसाने
सार्द्धं चत्वारिंशत्पुरुषसहस्रैः राजा त्रिषु शरणेषु प्रतितिष्ठति स ।

मानि सुविभक्तवृन्तपत्रकिञ्जल्कानि च दृश्यन्ते । शकुनयष्ट्यां हंसकु-
 र्जीवज्जीवकादयः शकुना नानाविधाः सर्जावा इव दृश्यन्ते । अस्य
 राज्ञः समुद्रादग्निमुक्तामणिर्नैदूर्याघनेकविधरत्नानि समुत्पेदिरे । लङ्कायां
 तु हयमुक्ता, गजमुक्ता, रथमुक्ता, आमलर्कामुक्ता, वलयमुक्ता, अङ्गु-
 लियेष्टकमुक्ता, ककुधफलमुक्ता, प्राकृतिकमुक्ता, इत्यष्टौ मुक्ताः समुत्पेदिरे ।
 स च राजा देवानांप्रियतिप्यस्ताश्च यष्टीस्ताश्च मुक्ता अपराणि च बहूनि
 रत्नानि राज्ञो धर्माशोकस्य प्राभृतं कृत्वा प्रैरयत् । तांश्च लब्ध्वा
 प्रसन्नो राजा धर्माशोकस्तस्य राज्ञो देवानां प्रियतिप्यस्य छत्रं चामरं खड्गं
 मौलिं रत्नपादुकाश्च प्रैरयत् । अभिषेकार्थमपराणि विविधानि प्राभृतानि
 च । तद्यथा शङ्खं, गङ्गोदकं, वर्द्धमानं, वृत्तांशकचक्रारं, नन्दावर्त्तं,
 शिविकां, कन्यां, दर्व्यां, अधोर्विं, वस्त्रयुग्मं, हस्तपुञ्जनं, हरिचन्दनं,
 अरुणवर्णमृत्तिकां, अञ्जनं, हरीतकीं, आमलकमिति । अपरं धर्मप्राभृ-
 तमपि प्रेषयामास । यथा-

अहं बुद्धश्च धर्मश्च सङ्गश्च शरणं गतः ।

उपासकश्च विन्देयं शाक्यासिंहस्य शासने ॥

एतेषु च त्रिषु वस्तुपूज्येषु नरोत्तमः ।

प्रसाद्य चित्तं त्वमपि श्रद्धया शरणं व्रज ॥ इति ।

■ चाऽयं राजा देवानांप्रियतिप्यो राज्ञा धर्माशोकेन प्रेषितेरेव
 अभिषेकभाण्डैः एकमासमपिक्तः संस्तदहन्त्यचिरश्रुतां शासनप्रवृत्ति-
 मनुस्मरन् “श्रमणा वयं महाराज ! धर्म्मराजस्य श्रावकाः” इति
 समाकर्ण्य आर्यां न्विहागता इति सपत्न्यायुधं निक्षिप्य सम्मोदनीयां
 कथां कथयमान एकमन्तं निपसाद ।

एवं निपण्णे च राजानि तानि चत्वारिंशत्पूरुषसहस्राणि समागत्य
 आयुष्मन्तं महेन्द्रस्याविरपरिववुः । तदा स स्थविर इतरान् पट्पुरुषान-

दर्शयत् । राजा तदवलोक्य इमे कदा आगता इत्यपृच्छत् । नृपते ! सह
मयैवेति । इदानीं जम्बूद्वीपे अपरेऽपि एवरूपाः थमणाः सन्ति ? इति ।
सन्ति महाराज ! इति । एतर्हि महाराज ! जम्बूद्वीपः काषायवस्त्रप्रज्योतिः
अपिवातप्रतिवातश्च । तस्मिन् महाराज ! जम्बूद्वीपे—

त्रैविद्या ऋद्धिप्राप्ताश्च चेतःपर्यायकोविदाः ।

अर्हन्तः क्षीणपापाश्च बहवो बुद्धश्रावकाः ॥ इति ।

अथ राजा अपृच्छत् । भवन्तः । केनाऽऽगच्छन्निति । वयं महाराज !
नैवोदकेन वा स्थलेन वा आगच्छाम । अथ राजाऽज्ञासिदेत आकाश-
मार्गेणागता इति । अथाऽप्युष्मान् महामहेन्द्रः स्थविरो राज्ञो देवानांप्रिय-
तिष्यस्य प्रज्ञाव्यक्ततादिविमर्शनार्थमासन्नमासन्नतरुमारम्य प्रश्नमपृच्छत् ।
महाराज ! किञ्चामायं तरुरिति । भवन् ! आसन्नतरुरिति । महानृप ! इममास-
न्नं त्यक्त्वा अपर आसन्नतरुस्ति वा नास्तीति । सन्ति भवन् ! अपरे बहव
आसन्नद्रुमा इति । महानृप ! इमञ्चासन्नतरुपरौश्चासन्नतरुस्त्यक्त्वा अपरे द्रुमाः
सन्ति ? इति । सन्ति भवन् ! इति । अपरानासन्नद्रुमांश्चानासन्नद्रुमांश्च त्यक्त्वा
अस्ति अपरो द्रुमः ? इति । ननु भवन् ! अयमेवासन्नतरुस्तीति । अथ स
च स्थविरेः साधु महाराज ! पण्डितस्त्वमित्याह स । पुनरपि स तु
स्थविरो राजानमपृच्छत् । महाराज ! सन्ति तव ज्ञातयः ? इति । सन्ति
भवन् ! मम बहवो ज्ञातय इति । महानृप ! तांश्च ज्ञातींस्त्यक्त्वा अज्ञातयः
सन्ताः ? इति । अज्ञातयो भवन् ! ज्ञातिभ्यो बहुतराः । महाराज ! तव
ज्ञातींश्चाज्ञातींश्च त्यक्त्वा अन्यः कश्चिदस्ति ? इति । अहं भवन् अस्मीति ।
साधु महाराज ! आत्मैवात्मनो ज्ञातिर्नापरा इति । अथ स महामहेन्द्रः
स्थविरे एषं चिन्तयामास । राजा पण्डितः । शक्यते तस्य घर्मावबोधं
कारयितुमिति चूलहस्तिपदोपमं नाम सूत्रं दिदेश । देशनायाः पर्यवसाने
सार्द्धं चत्वारिंशत्पुरुषसहस्रैः राजा त्रिषु शरणेषु प्रतितिष्ठति स ।

अथ तत्क्षण एव राज्ञो भक्तमाहरत् । राजा धर्मं शृवन्नेव एव-
मज्ञासीत् । एतेषामस्मिन् काले भोजनं नार्हमिति । अष्टष्टा भोजगुमपि
नार्हमिति विचिन्त्य मुङ्घ्वं भवन्तो ! भक्तमित्यपृच्छत् । महाराज !
आस्मिन् काले अस्माकं भोजनं नार्हमिति । कस्मिन् काले भवन् !
अर्हमिति ? । महाराज ! अरुणोद्गमनात् प्रभृति यावन्मध्याह्नकालादिति ।
भवन् ! गच्छामो नगरमिति । अलं महाराज ! वयमिह वत्स्याम इति ।
यदि धूर्यं वसथ अयं दारको गच्छतु इति । महानृप ! अयं दारक
आगतफलो विज्ञातशासनः प्रव्रज्यापेक्ष इदानीं प्रव्रजिष्यतीति । तस्माद्वि-
भवन् ! श्वो रथं प्रेषयिष्यामि, तपभिरुद्गागच्छतेत्युक्त्वा समभिवन्द्य
प्रायात् ।

अथाऽयुष्मान् महामहेन्द्रोऽचिरप्रयाते राजनि सुमनं ध्रमणोद्देशमा-
मन्त्रयामास । आगच्छ सुमन ! त्वमिदानीं धर्मश्रवणार्थं कालं शोपयेति ।
भवन् ! कियत्स्यानं श्रावयन् शोपयामोति । सरुलं लङ्काद्वीपमिति ।
साधु भवन् ! इति सुमनः ध्रमणोद्देशोऽभिज्ञापादकं चतुर्थं ध्यानं समापय
ततश्चोत्थाय समाहिनेन चित्तन सरुलं लङ्काद्वीपं श्रावयन्निवारं धर्मश्र-
वणार्थं कालमनूयुषत् । राजा तं शब्दं श्रुत्वा स्थविराणा सकाशे दूतान्
प्राहिणोत् । किं भवन्तः ! अस्ति कश्चिन् उपद्रवः ? इति । न हि भो ! अ-
स्माकनुपद्रवः । धर्मश्रवणार्थं कालं शोपयाम इति । सुमनस्य ध्रमणो-
द्देशस्य शब्दं श्रुत्वा मूढा देवाः शब्दं शुश्रुवुः । एतेनैवोपायेन यावद्भक्ष-
योकाच्छब्दोऽभ्युद्गतः । तेन च शब्देन महादेवतासंनिपातो वभूव । स च
स्थविरो देवतासंनिपातं दृष्ट्वा समचित्तपथ्यायं नाम सूत्रं देशयामास ।
देवतापाः पर्यवसाने अमह्वयानां देवतानां धर्माभिसमयोऽभूत् । अथ
तस्या निशाया अतिक्रमेण राजा स्थविराणां गमनार्थं रथं प्रेषयत् ।

सारथिरेकान्ते रथं निधाय तेम्यः स्थविरेम्य एवमारोचयत् । भवन्तः । रथ
आहूतः । अभिरोहत रथे, गमिष्याम इति ।

अथ स्थविर आहस । भो ! वयं रथं नारोहामः । त्वं गच्छ । वयं
पश्चादागमिष्याम इति । स च स्थविरः सपरिवारो व्योमवर्त्मना अनु-
राघपुरं गत्वा प्राचीनदिशायां प्रथमचैत्यस्यानादवस्तोह । राजा देवानां-
प्रियतिष्योऽपि सारथिं प्रेष्य अन्तर्निवेशने मण्डपं सर्जयतेति सचिवा-
नाज्ञापयत् । सपदि सचिवाः सर्वे प्रहृष्टमनसोऽतोव प्रासादिकं मनोरमं
मण्डपं सर्जयामासुः । पुनरपि राजा एवमचिन्तयत् । अतोतेऽपि दिवसे
शीलयिभागं कथयमानः स्थविर उच्चशयनमहाशयनानि नार्हन्तीत्याह
स्म । तस्मान्निपत्यन्ति न्वार्या उच्चशयने न निपत्यन्तीति राजा
संशयमापद्यत । एवं चिन्तयतस्तस्य स सारथिर्नगरद्वारं सम्प्राप्तः ।
ददर्श स ततः प्रथमतः समागत्य कायबन्धनं बद्ध्वा चविराणि प्रावृत्तवतश्च
स्थविरान् । दृष्ट्वा चाऽतीव प्रसन्नः समागत्य स्थविरा देवा ! आगता
इति राज्ञे न्यदेवयत् । अथ राजा एवमपृच्छत् । भद्र ! तेऽपि स्थविरा
रथमारूढा ! इति । नारूढा देव ! इति । अपि च मम पश्चान्निष्क्रम्य प्रथ-
मतरमागत्य प्राचीनद्वारे तत्पुनरिति ।

अथ राजा तेऽपि स्थविरा रथं नारूढा इति श्रुत्वा इदानीमाख्या
उच्चशयनानि न प्रतीच्छन्तीति विचिन्त्य भद्राः ! यूयं भूम्यास्तरणा-
न्याऽसनानि प्रज्ञापयतेति चोक्त्वा प्रतिमार्गं जगाम । तेऽपि सचिवा
भूम्यामासनं प्रज्ञप्य उपरि विचित्रास्तरणानि च प्राज्ञपयन् । राजा
प्रतिमार्गं गत्वा स्थविरान् सम्भिवन्ध महामहेन्द्रस्य स्थविरस्य हस्तात्
पात्रं गृहीत्वा महत्या पूजया सत्कारेण च स्थविरान्नगरं प्रावेशयत् ।
पुना राजभवनं प्रावेशयच्च । स तु स्थविर आसनमवलोक्याऽस्माकं

मगवतो गौतमस्य शासनं सकले लङ्काद्वीपे पृथिवीवत्प्रसृतं निश्चलं प्रतिष्ठास्यतीति विचिन्तयन्नेव निपसाद । अथ राजा तांश्च स्थविरान् प्रणीतेः स्वायैर्भोज्यैः स्वहस्तेन भोजयामास । ततश्च राज्ञा अनुलादेवी-प्रमुखाः पञ्चशतस्त्रियः स्थविरेभ्यः समभिवादनं पूजासत्कारश्च कुर्वन्तु इति समानीता एकमन्तं निषण्णाः । अथ महेन्द्रः स्थविरः सपरिजनस्य राज्ञो धर्मरत्नवृष्टिं वर्षयन् प्रेतवस्तु विमानवस्तु सत्यसंयुक्तञ्च दिदेश । ता अपि पञ्चशतस्त्रियः स्थविरस्य धर्मदेशनां श्रुत्वा श्रोतापत्तिफलं लेभिर ।

येऽपि मर्त्याः पुनरत्र दिवसे मिश्रकाद्रौ स्थविरान् ददृशुः । ते तत्र तत्र स्थविराणां गुणान् कथयामासुः । तद्गुणकथनमाकर्ण्य महाजना राजाङ्गने सल्लिपत्य महान्तं निर्घोषं चक्रुश्च । अथ राजा अटच्छत् । क एष शब्द इति । नागरिका देव ! स्थविरान् द्रष्टुं न लभामह इति स्वन्तीति । तदा राजा एवमचिन्तयत् । यदि ते इह प्रवेक्ष्यन्ति इहा-वकाशोऽपि न भविष्यतीति । गच्छत यूयं हस्तिशालायां बालुकामार्कार्प्य पञ्चवर्णानि कुसुमानि च वस्त्रैर्वितानञ्च बद्ध्वा मङ्गलहस्तिस्थाने स्थविर-स्याऽसनमपि प्रज्ञापयतेत्यवदत् । आमात्यास्तथा चक्रुः । अथ महाम-हेन्द्रः स्थविरस्तत्र गत्वा निषद्य देवदूतं नाम सूत्रं दिदेश । देशनायाः पर्यवसाने सहस्रजनाः श्रोतापत्तिफले प्रतितप्तुः । ततश्च हस्तिशालाऽपि अतिसम्बाधेति दक्षिणद्वारं नन्दनोद्याने आसनानि प्राज्ञापयन् । स च स्थविरस्तत्राऽपि निषद्य आशीविपोषमं नाम सूत्रं दिदेश । देशनायाः पर्यवसाने सहस्रप्राणिनः श्रोतापत्तिफलं प्रतिलेभिर । इत्यमागतदिवसा-द्वितीये दिवसे पञ्चशतोत्तराणां द्विसहस्राणां प्राणिनां धर्म्माभिसमयोऽ-भूत् । अथ स्थविराणां दर्शनार्थमागतागतैर्महाजनैः सह मोदमानस्य तस्य स्थविरस्य तत्रैव सायं जानम् । अथ स्थविरः कालं संलक्ष्य गच्छाम

इदानीं मिश्रकाद्रिमिति चोक्त्वा उदतिष्ठत् । अथ सचिवा अनुवन् ।
 कुत्र भवन्तो ! गच्छतः ? । भवन्तः । तत्र गन्तुमिदानीमकालः । इदमेव
 नन्दनवनं नामोद्यानमार्याणां निवसनार्थमर्हम् । अलं गत्वेति । पुनरपि
 राज्ञो वचनेनानुवन् । भवन्तः । राजा एवमाह स्म । इदं मेघवनं नामो-
 द्यानं मम पैतृकम् । नगरात्तातिदूरं नात्यासन्नं गमनागमनसम्पन्नं च । अत्र
 स्थविरा वासं कुर्वन्तु इति । ऊषुश्च ते स्थविरा मेघवन उद्याने तां
 रजनीमिति । अथ राजा निशाया अपगमे स्थविरस्य सकाशं समेत्य
 सुखशयनादीन् प्रथमं पृष्ट्वा भवन्तः । युष्माकमारामोप्यर्हतीत्यपृच्छच्च ।
 अथ स्थविर आह स्म । महाराज ! भगवता गौतमेन भिक्षूणामारामोऽ-
 नुज्ञातः । तस्मादस्माकमारामोऽर्हतीति । तच्छ्रुत्वा प्रसन्नो राजा सुवर्ण-
 भृङ्गारं गृहीत्वा महामहेन्द्रस्य स्थविरस्य पाणाबुदकमपातयत् । तस्मै च
 महामेघवनं नामोद्यानं समर्पयामास । सहैवोदकपतनेन इयं महोर्वी
 प्राकम्पत ।

इदं लङ्काद्वीपे बुद्धशासनप्रतिष्ठापनम् ।

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्मकरन्दे
 सम्बुद्धशासनप्रतिष्ठापरिदीपनो नाम
 चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

एवं प्रतिष्ठिते बुद्धशासने बहवः क्षत्रियब्राह्मणादयो नागरिका-
म्निषु शरणेषु च पञ्चसु शीलेषु च प्रतिष्ठिता बहूनि कुशलकर्माणि
सन्धिक्वयुः । तदा लङ्काद्वीपेऽनेकशतसहस्रक्षीणाश्रवाभिर्भिक्षुभिर्भिक्षुकीभिश्च
समलङ्कृतः प्रामूत । अनुराधपुरनामके नगरे च जम्बूद्वीपिनामके नगरे
च पुलस्तिपुरनामके नगरे च मलयराष्ट्रे च रोहणजनपदे महाम्रामनामके
नगरे च सर्वेष्वपि नगरजनपदग्रामनिगमादिषु बुद्धशासनमतीव निर्मलं
परिशुद्धं विराज । तस्मिन् काले जम्बूद्वीपे च लङ्काद्वीपे च त्रिविधा-
पट्टभिज्ञाचनेकगुणगणसमुपलसिता महाक्षीणाश्रवा अर्हन्तो भगवतो
गौतमस्य प्रशस्तप्रबरोदारपरमगम्भीरविचित्रनिपुणधर्म सार्धकथं त्रिपि-
टकञ्च मुखपाटवशात् प्रवर्त्तयन्ते स्म ।

एवं च गच्छति काले भगवतो गौतमस्य परिणिर्वाणाच्चतुःपञ्चाशद्व-
त्तरचतुःशतसंवत्सरेषु अतिव्रजन्तेषु वृत्तग्रामप्यभयो नाम कुमारः
श्रीलङ्कायां राज्याभिषेकेनाऽभिषिक्तः । स च राजा वृत्तग्रामप्यभयः
सम्बुद्धशासने अतीव प्रसन्नः । सश्रद्धो गुणवांश्च । स राजा धर्मेण
च शान्त्या च लोकान्पर्यापालयन् । तदा क्षीणाश्रवा अर्हन्त एवम-
चिन्तयन् । इदानीं महामतयो बहुश्रुतास्त्रिविद्यापट्टभिज्ञादिगुणोपेताः
क्षीणाश्रवा अर्हन्तो भगवतो गौतमस्य सार्धकथं सकलं त्रिपिटकं धार-
णवशादेवाकथयन्ति । अनागतोऽपि काले तादृशा ज्ञानवन्तो बहुश्रुताः
स्मृतिसम्पन्नाः क्षीणाश्रवा अर्हन्तो न भविष्यन्ति । तादृशा महा-
ज्ञानवतां बहुश्रुतानामभावाज्जिनशासनस्य हानिरपि दृश्यते । तस्माद्द-

विन्यति काले निनशासनस्याभिवृद्धयै अस्मिन्नेव काले उद्योगं कारयितुं युक्तमिति । सपदि राजाऽपि वृत्तग्रामण्यभयो महाविहारं जगाम । सद्बोधि तदर्थं राज्ञे वृत्तग्रामण्यभयाय न्यदेवयत् । अथ राजा एवमपृच्छत् । किं भवन्तः मया कर्त्तव्यमिति । महाराज ! मण्डपकारापणादीनि सर्वाणि तदुपकरणानि त्वयैव कर्त्तव्यानीति । राजा तत् सर्वं यथानुरूपं कारयितुं संप्रत्यैच्छत् । अथ राजा गृहं गत्वा सचिवानामन्य एवमाह स्म । भद्राः ! अहं बुद्धशासनसङ्ग्रहं कर्तुकामोऽस्मि । यूयं मत्सहाया भवतेति ।

अथ ते सचिवा राज्ञे वृत्तग्रामण्यभयाय एवं प्रोचुः । देव ! यदस्माभिरेतदर्थं कार्य्यम् । तत् सर्वं करिष्याम इति । अथ राजा वृत्तग्रामण्यभयो लङ्काद्वीपवासिनां सञ्चयां भिक्षुसङ्घानां अनुराधपुरनामके नगरे महाविहारे सन्निपातं कारयित्वा तेभ्यो भिक्षुभ्य एवमाह स्म । भवन्तः ! इदानीं यूयं भगवतो गौतमस्य सार्थक्यं त्रिपिटकं सुखपाठेन प्रवर्तयन्ते । भविष्यति काले तादृशा बुद्धिमन्तो न भविष्यन्ति । तस्मादहं भगवतो गौतमस्य सार्थक्यं त्रिपिटकं पुस्तकेषु लेखयितुकामोऽस्मि । यथा तद्भवन्तः कर्तुमिच्छन्ति तथा कुरुत अहं तस्मिन् सहायो भवामि अथ महास्यविरा आहुः स्म । साधुर्महाराज ! तवाभिप्रायः । अनागतेऽध्वनि पापबहुलत्वात् पापोत्सन्नत्वाद्भगवतो गौतमस्य सार्थक्यं सकलं प्रवचनं सुखपाठेन धर्तुं न शक्यते । तस्मात् पुस्तकारूढं कर्तुं समयोऽयमिति । कथं कुर्मो भवन्तः ? इति । यथा पुरा महाकाश्यपादयो महास्यविरास्तिषु वारेषु समगायन् एवमेव सङ्गाय पुस्तकेषु लेखितुमर्हथेति । कुत्र भवन्तः ! तां सङ्गीतिं करिष्यथेति । महाराज ! अलोकनामिकायां गुहायां करिष्यामः । अथ राजा साधु भवन्तः ! यन्मया कर्त्तव्यं तत् सर्वं करिष्यामीति प्रतिशुश्राव ।

ततश्च महात्माविरा भगवतो गोतमस्य शासनं सुस्थिरं भविष्यतीति प्रहृष्टाः सत्वरमेव सार्यक्यासु त्रिपिटकमय्यासिषु विशारदांस्त्रिविद्यापटु-
भिज्ञाद्यनेकगुणोपेतान् प्राप्तसंविदः क्षीणाश्रवान् सहस्रं भिभून् समुच्चित्य
अवशेषान् भिक्षुंस्तत्र तत्र प्रेषयामासुः ।

अप तेऽपि क्षीणाश्रवा महात्माविराः सार्द्धं क्षीणाश्रवसहस्रैरालोक-
गुहामागम्युः । तत्रापि तेन राज्ञा वृत्तग्रामण्यभयेन कारिते महापे-
मण्डपे निषद्य तत्साहाय्येन सकलं सार्यक्यं त्रिपिटकं पुरा महाकादयपादि-
वशिणैः सङ्गातिकृताकारेण समगायन् । तेऽपि क्षीणाश्रवा राज्ञा वृत्त-
ग्रामण्यभयेन दत्तेषु घषलाकारपणेषु लिखित्वा पुस्तकारूढं चक्रुः ।
तस्मिंस्तु धर्मसङ्गाते पुस्तकारूढे पर्यवसाने महान् भूमिचालोऽभूत् ।
तानि च पुस्तकानि यथा प्रथमं लिखितानि तथैव अनूनानधिकाक्षरपदं
पुनःपुनर्लेखयित्वा सकलेऽपि लङ्काद्वीपे जम्बूद्वीपे च सगौरवं समहं
प्रवर्त्तयामासुः ।

एवं गच्छति च काले भगवतो गोतमस्य परिनिर्वाणात्रिपञ्चाश-
दुत्तरनवशतसंवत्सरेषु अतिकान्तेषु महानामो नाम राजा लङ्कायाम-
भिपिक्तः । ॥ च राजा रविरिव महाप्रतापः त्रिविक्रम इव महाविक्रमः
कृशातुरिव महातेजा गुरुरिव महाज्ञानी धनद इव धनदांश्चाभूत् ।
स तु राजा त्रिषु वस्तुषु निश्चलश्रद्धो लोकशासनसंरक्षणे सततमुद्योग-
वान् धार्मिको धर्मरतश्चाभवत् । तदा जम्बूद्वीपे मगधेषु जनपदेषु
मध्यमण्डले बोधिद्रुमराजस्य सर्पीप्रामे सङ्ग्रामस्य नाम राज्ञः
पुरोधसः केशिनो नाम ब्राह्मणस्यैकः पुत्रोऽभूत् । स च तरुणः सन्
विद्याशिष्यकलानां वेत्ता त्रिषु वेदेषु पारङ्गतो विज्ञातसमयः सर्ववाद-
विशारदश्चासीत् । स तु वादार्थी जम्बूद्वीपे विचरन् विहारमेकमागम्य

रात्रौ पातञ्जलमतं सम्पूर्णपदं सुपरिमण्डलं स्तंभम् । त्वं त्वं
नाम स्थविरस्तच्छ्रुत्वा एवमचिन्तयन् । एवं मन्त्रं पठन्तं त्वं
मर्ह इति । स च स्थविर एवमाह स्म । कोऽयं मन्त्रः त्वं ?

अथ स मानव एवमपृच्छत् । किं त्वं मन्त्रं त्वं ?
जनामि मानव ! अहमिति । स मानवः स्मने पठन्तं त्वं
दपृच्छत् । स च स्थविरः सर्वं प्रतिज्याहारम् । विष्णुमन्त्रं त्वं
स मानव एवमाह स्म । भवन् ! त्वं स्वदे प्रश्नं कृतं । त्वं
स्थविरः अभिधर्मे प्रश्नमकार्षीत् । स मानवस्तस्मात्तं श्रुत्वा
वन् कस्यैष मन्त्र इत्यपृच्छत् । स तु स्थविर एव बुद्धमेव
ब्रवीत् । देहि मह्यमेनमिति । त्वं प्रव्रज्य एतं गृह्यमाणः ।
अथ स मानवो मन्त्रार्थी प्रव्रज्य सकलं त्रिभिर्भक्तं स्मृतं प्रव्रज्य
यनमार्ग इति तदग्रहीच । बुद्धस्येव घोषोऽस्मान्मिति बुद्धस्येति
नाम्ना प्रतीतश्चाभूत् ।

तदा स च बुद्धघोषो नाम स्थविरस्तस्मिन्नेव विहारे कम्पं कृतो
दयं नाम व्याकरणञ्च धर्मसङ्गिणीप्रकरणस्य अर्थशास्त्रोक्तानामेव
चकार । तथा परित्तार्थक्यां कर्तुमारम्भे तद्गृह्यं स्वाचार्योक्तं त्वं
स्थविर एवमाहस्म । भद्र ! भगवतो गौतमस्य प्रवचने पात्राप्रमेय-
नीतम् । नास्ताहार्थक्या स्थविरवादाश्च । तथाऽश्रुपुत्रा यदाऽप्येव
नीतं सङ्गीतित्रयमारूढं सम्बुद्धदेशितं महाकाव्यपादनां यदाऽप्येव
सङ्गीतं कथामार्गञ्च समादय सिंहलभाषया कृता सिद्धयन्ति

* तद्व्याकरणमस्मिन् काले सर्वथा लुप्तप्रायविह कृतवित्तं त्वं
एतत्पुस्तकं धर्मसङ्गिणीनामकस्य प्रकरणस्य एका अवच्छेदोति

नामके नगरे आचार्यबुद्धदत्तस्थविरेण विनयविनिश्चयो नाम ग्रन्थ उत्तरविनिश्चयो नाम ग्रन्थो रूपारूपविभागो नाम ग्रन्थोऽभिवर्म्मा-
वतारो नाम ग्रन्थश्च कृतः । तथा बुद्धदत्तनाम्ना अपरेण स्थविरेण
बुद्धवंशस्य मधुरार्थविलासिनी नाम अर्थकथा कृता । मधुरार्थविलासिनी
नाम बुद्धवंशार्थकथाऽपि महाबुद्धदत्तस्थविरेणैव कृतेति केचिद्वदन्ति ।

जम्बूद्वीपे आचार्येणानन्दस्थविरेण सप्तानामभिवर्म्मार्थकथानां सप्त
मूलटीकाः कृताः । लङ्काद्वीपासेन द्रविडराष्ट्रे पद्मरताय आचार्यधम्मपाल-
स्थविरेण इत्युक्तकस्य अर्थकथा उद्गनार्थकथा चर्यापिटकार्यकथा स्थवि-
रगाथाया अर्थकथा विमानवस्तुनामकस्य विमलविलासिनी नाम अर्थकथा
प्रेतवस्तुनामकस्य विमलविलासिनी नाम टीका अर्थकथा विशुद्धिमार्गस्य
परमार्थमज्जूपा नाम टीका दीर्घनिकायार्थकथाया लीनार्थप्रकाशनी नाम
टीका मध्यमनिकायार्थकथाया लीनार्थप्रकाशिनी नाम टीका संयुक्तनि-
कायार्थकथाया लीनार्थप्रकाशिनी नाम बुद्धवंशार्थकथायाः परमार्थदीपनी
नाम टीका अभिवर्म्ममूलटीकानां लीनार्थवर्णना नामानुटीका नेत्यर्थक-
थायाटीका चेताने द्वादश ग्रन्थाः कृताः ।

जातकार्यकथाया लीनार्थप्रकाशनी नाम टीकापि आचार्यधम्मपाल-
स्थविरेणैव कृतेति केषाञ्चिन्मतम् । लङ्काद्वीपे आचार्यमहानामस्थविरेण
मानवीकिन्मार्गस्य सद्धर्मप्रकाशिनी नाम अर्थकथा कृता । तथा लङ्काद्वीपे
आचार्येण उपसेनस्थविरेण महानिर्देशस्य सद्धर्मस्थितिर्नाम अर्थकथा
नामरूप-

व कृतः ।

* केचित्तु एष अनुद्धत्तस्थविरः काशीपुरनिवासीति वदन्ति ।

लङ्काद्वीप आचार्यशारिपुत्रमहास्वामिनाम्ना स्थविरेण समन्तात्प्रा-
सादिकाया नाम विनयार्थकथायाः सारार्थदीपनी नाम टीका विनय-
सङ्ग्रहो विनयसङ्ग्रहटीका अङ्गोत्तरनिकायार्थकथायाः सारार्थमञ्जूषा
नाम टीका अभिधर्मार्थसङ्ग्रहसिंहलायव्याख्या च चान्द्रपञ्चिकाटीका
च कृता ।

एवं लङ्काद्वीपे तेषु तेषु जनपदेषु तत्तत्काले अपरैरपि नाना-
चार्यवर्यैर्धर्मविनययोरनेकग्रन्था नानाविधाः सुप्रशस्ता व्याकरणा-
ङ्कृतिछन्दोग्रन्थाश्च प्रायो विरचिताः । तेऽप्यत्र मया न दर्शिताः ।
लङ्काद्वीपो हि प्रशस्तग्रन्थकृद्भिर्बहुभिराचार्यवर्यैर्विभूषितोऽभूदिति ।

॥ शिवम् ॥

इति श्रीशीलस्कन्धस्थविरस्य कृतौ सद्धर्मकरन्दे
पुस्तकलिपिपरिदीपनो नाम
पञ्चविंशोऽध्यायः

ग्रन्थकृतप्रार्थना ।

एतत्सद्धर्मपूर्णजिनवरचरितं श्रद्धया भक्तिनम्रः
श्रोता यः श्रावयेद्यः प्रतिदिनमनिशं बुद्धसेवाभिपक्तः ।
त्यक्त्वा ह्येकान्तसमग्रान्निरिलकलिवलान्मारुतं च जित्वा
पारं संसारसिन्धोर्गजति स परमं सर्वविघ्नोपशान्तम् ॥१॥
सन्तः सन्तु निरापदः सुकृतिनो धर्मे स्थिता मानवाः
भूर्मापा दशराजधर्मनिरताः शासत्वजन्तं महीम् ।
वर्षस्वप्नुधरो धरामभिकिरन्शस्याभिसंवृद्धये
मैत्रीं सर्वजनाः परस्परमलं संवर्द्धयन्त्वादरात् ॥ २ ॥

उपसंहारः ।

मैत्री साधुषु, दीनजन्तुषु दया, क्षान्तिः परं शत्रुषु
संवृत्ता हृदि यस्य चेन्द्रियदमः पुण्योद्भवादग्रजः ।
शिक्षारक्षणसंयमादिगुणवान्सद्धर्मविद्वैनयः
सोऽयं श्रीसुमनोमहायतिवरो बन्धुर्बिदां सद्गुरुः ॥ १ ॥
प्रेयो यस्य भवेत्तरां प्रियतरं श्रेयःश्रि सौम्योदयं
शिष्योन्मालनसल्लियादिषु पटुर्वक्ता यतीनां हितः ।
धर्मज्ञो यतिवृन्दवन्दितपदाम्भोजः सुवाणीगुरु-
नेताऽयं प्रियरत्ननामविदितः सौभाग्यसंवर्द्धितः ॥ २ ॥
गायन्तीव दिवौकसो दिवि गुरोः कीर्त्ति सुरेन्द्रम्प्रति
भूमौ यस्य सरस्वतीविलसितां सत्कीर्त्तिमालां भृशम् ।
वर्षे भारतनामके सुविततः श्रीतर्कवाचस्पति-
स्तारानाथसमाह्वयः क्षितिमुराचार्य्यः सद्ग्रेसरः ॥ ३ ॥
यस्मिन्नेष कृपां चकार मधुरां विद्वद्वरेण्यश्चिरं
यैवासीदनुरूपलब्धिसुरसा बोधप्रयत्नोपगा ।
एभिर्यो गुरुभिः समुन्नतिपरैः संशिक्षितो वार्द्धितः
साम्नुद्धे वचने पृथक्प्रवितते गीर्वाणवाण्यादिषु ॥ ४ ॥
सार्वज्ञे रसरामवेदयुगलैर्युक्ते समाने मधौ
मासस्याद्यदले दिने शरमितेऽथो मुक्तिमार्गास्पदे ।
लङ्कायां यतिवृन्दसन्निवसतौ श्रीशैलविम्बाभिधे
झारामे निवसन्मुनिन्द्रसदनालङ्कारसम्भूषिते ॥ ५ ॥

शीलस्कन्धसमाह्वयो यातिवरो ग्रन्थं नवप्रामजः
 शाके वेदभरागजेन्दुविमिते भानौ वृषे संस्थिते ।
 प्राणैपीन्मकरन्दसंज्ञकमिमं सद्धर्मपूर्वं परं
 मासौर्दिकलितैर्भवाब्धितरणे नौकायमानोऽस्त्वयम् ॥ ६ ॥

यावज्जगत्प्रयाविभोर्विभवैकदृष्टिः
 शिष्टिर्विभाति नितरां तनुभृत्प्रातिष्ठा ।
 तावद्भवोदधिसमुत्तरणैकदेष्टा
 भूदान्मुनोन्मूचरितैरधिवासितोऽयम् ॥ ७ ॥
 यत्किञ्चिदत्र कुहचिस्त्पलितं प्रमादाद्-
 भ्रान्त्यापि तत्सहृदयैः कृपया विशोध्यम् ।
 को वेत्ति सर्वमपि कुत्रच मानुषाणां
 विद्याव्रतामपि हि न स्खलितं जगत्याम् ? ॥ ८ ॥

इति ॥

